

pre 208 m

HAVI SZEMLE

SZERKESZTI

BODNÁR ZSIGMOND

II. KÖTET

1879. JANUÁR – MÁRCZIUSI FÜZETEK.

BUDAPEST, 1879.

KIADJA RÁTH MÓR.

306.973

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

WILCKENS F. C. ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.

TARTALOM.

I. FÜZET.

	Lap
I. A telefon, microphon és phonograph. Ráth Arnoldtól I.	1
II. A keleti válság s az alkotmányosság. Lőnczy Gyulától II.	12
III. Politikai áromlataink az utolsó évtizedben. Asbóth Jánostól I.	33
IV. Költemények: I. Valentin herezegnő apródja. Ifj. Ábrányi Korn.-tól	50
II. Tuba Lidi, Jakab Ödöntől	53
V. Velence modern titkaiból. Wilkie Collinstól I.	55
VI. Miczi és Mariska. Balázs Sándortól	69
VII. Demidov Anatol, San-Donatoi herezeg. Pulszky Ferencztől	84
VIII. Zenészeti szemle. Közli Schütz Miksa	89
IX. Kritikai szemle:	
I. Rónay István: A szikla és a hullámok, bírálja X.	98
II. Pulszky Károly: Az országos képtár kiválóbb művei, bírálja Pasteiner Gyula	101
III. Endrődi Sándor: Költemények, bírálja Hajós Izidor	106

II. FÜZET.

I. A művészi és a nem művészi utánzásról. Pasteiner Gyulától I.	113
II. Zola Emil realisticus regényei. Saissy Amadétól.	121
III. A mesék őshazája. Hatala Pétertől II.	134
IV. Politikai áramlataink az utolsó évtizedben. Asbóth Jánostól II.	143
V. A hiányzó milliók. Báro Kaas Ivortól.	156
VI. Báro Eötvös J. közoktatásügyi minisztersége 1867—70-ben. Molnár Ala- dától I.	182
VII. Az írói és művészi tulajdonjog. Kováts Gyulától I.	190
VIII. Velence modern titkaiból. Wilkie Collinstól II.	204
IX. Kritikai szemle:	
I. Angyal János: Alighieri Dante Divina commediája (Isteni színjá- téka), bírálja Győry Vilmos	223
II. Landau Gusztáv és Walther Ágost: Az európai fontosabb helyi érdekű rendes és keskeny nyomú vasutak leírása, bírálja Y.	231

III. FÜZET.

I. Bárá Eötvös József közoktatásügyi minisztersége 1867—70-ben. Mohár Aladártól II.	233
II. A művészi és a nem-művészi utánpótlásról. Pasteiner Gyulától II.	257
III. Egy világtörténelem története. Bodnár Zsigmondtól	
IV. A telefon, microphon és phonograph. Ráth Arnódtól II.	267
V. Költészetünk a XVIII. században. Haraszti Gyulától. I.	
VI. Az írói és művészi tulajdonjog. Kovács Gyulától II.	
VII. Velence modern titkaiból. Wilkie Collinstól III.	
VIII. Kritikai szemle:	
I. Heinrich Gusztáv: Bánkban a német költészetben. Bírája Dukay Vilmos	
II. Két mű városaink történetéről. I. Fejérváthy Lászlótól	
III. Vörös László: Magyar vasúti évkönyv, bírálja Y.	

I.

A TELEPHON, MICROPHON ÉS PHONOGRAPH.

IRTA RÁTH ARNOLD.*)

Hogy a nagy természetben vannak titkos erők, azt minden őszinte természettudós készséggel beismeri; s ha kérdeznők, melyik ezek közt a legrejtélyesebb? bizonyára azt nyernők feleletül: a villamosság. Daczára annak, hogy minden lépten nyomon találkozhatunk ezen erővel, illetőleg az általa előidézett tüneményekkel, hogy ez utóbbiaknak egész legiója ismeretes, és ujabbán kiderítették, hogy az élő ember minden izmaiban, minden idegeiben minduntalan villamos áramok mutathatók ki, hogy az agy villamosság által közli parancsait az izmokkal, mit azok hűségesen teljesítenek: mondom daczára annak még a legkitünőbb természetbuvárok sem fértek ezen titkos erő lényegéhez. Olyan az, mint volt hajdan némely titkos társulat, melynek létezéséről különféle cselekedete alapján lehetett meggyőződést szerezni és szervezetét sejteni, de melynek mibenléte titok maradt — daczára annak, hogy működési módját, s az alkalmazta eszközöket ismerhették a kortársak. Mint minden más hasonlat úgy ez is sántit. Mert míg az egyén az ilyen társulat hatása alatt gyakran tudta s akarata ellenére is ennek eszköze volt, ez itt másképen van! Ama titkos erő, hajdan az isten szolgája, most az ember szolgája; az ismeretlen hatalom nekünk hódol! Mily sokféleképen alkalmazzuk már mainapság a villamosságot, azt részletesen felsorolni hosszadalmas munka lenne. Röviden csak a következőket említem. Villamossággal gépeket mozgatunk, — tehát valószínű munkát végeztünk; — kitünő physicusok jelenleg azzal vesződnek, mikép lehetne az árapályban levő munkaképes erőt annak segítségével hasznunkra fordítani; — általa gerjesztünk a nap fényével vetélkedő világosságot, általa világítjuk a tengeri kikötőket, színházakat, utcákat; — a villamossággal végeztetjük minden baj nélkül az ezüstözés és aranyozás mesterségét, mely előbb a munkás

*) Dr. Schenk: Phil. Reis, Erfinder des Telephons. Frankfurt a. M. 1878.
J. Sack: Die Telephonie, Berlin 1878. Du Moncel: Le telephon etc. Paris 1878.

egészségének kockáztatásával járt; — reá bizzuk a sziklákat szétrobbantó aknák felgyújtását; — kényszerítjük, hogy jelezze a szénbányákban fejlődő mocsárlég — ezen igazi bányarém vészthozó jelenlétét; — a villamosság viszi gondolatinkat hihetetlen gyorsasággal óriás távolságra, — ő ír, rajzol, — sőt ujabban még arra is reá vették, hogy a hangot is oda szállítsa, a hova akarjuk, hogy helyettünk beszéljen és a megrögzített röpké szót bármily távolban s bármikor híven ismétlje.

Az electricitás már ekkoráig is tömérdek fölfedezésre vezetett és szinte megszoktuk csodás dolgokat hallani róla. De azért még ma is a messze vágó felfedezések s meglepő találmányok korában, alig ha nem kételkedve veszi a művelt laikus is eme hírt: már nem csak az írást, de a hangot is tudják eltáviratozni. Szeretné elhinni a csodás hírt, de mivel a dolgot elképzelni nem képes, mégis kételkedik. Pedig az nem szemfényvesztés, az tény a mint arról a kételkedő — ha e lapokat figyelmes átolvasásra méltatja — meggyőződhetik. A következőkben ugyanis a távirás, illetőleg a „távszólás“ terén tett legújabb vívmányokról akarok röviden szólni. Igaz ugyan, hogy a különböző tudományos folyóiratok hazánk művelt közönségével már megismertették ezen fölfedezéseket, mégis azt hiszem, nem lesz egészen fölösleges munka, a szétszórva s időnkint megjelent egyes közleményeket egy egészsze egybefoglalva, a meglepő találmányokról lehetőleg kimerítő képet alkotni és közben kimutatni, mennyi az eddig hallott csodálatos hírekben a való s végre vizsgálni, vajon lehetséges s valószínű e, s ha igen, mily mértékben lesznek e találmányok a gyakorlati életre is befolyással?

I.

Legelőbb a telephont kell emlitenem, mely készülék feladata bármely hangot, tehát zenei hangot ép úgy, mint az ember szavát nagy távolban észrevehetővé tenni a villamosság segítségével.

Nem oly újdonság már e fölfedezés, mint himnők, mert a német Reis Fülöp már 1860-ban állított elő oly készüléket, melylyel meglehetősen távolban volt képes bizonyos hangokat hallhatóvá tenni. Sőt régóta ismeretes, hogy az ágyúszó, a lódobogás, néha több mérföldnyi távolságból hallható, ha fülünket a földhöz szorítjuk, hogy a hosszú gerenda egyik végén elhelyezett zsebóra ketyegése a másik végén tisztán kivehető. A távirók felállításánál tapasztalták, hogy a vashuzal egyik végén a reszelő által keltett zörej a tulsó végén

tetes távolban is tisztán hallható. A következőről pedig bárki személyesen meggyőződhetik: ha szeles időben a táviró húzalok mentében sétálunk, sajátos hangot vehetünk észre, a mint valamely póznához közeledünk; tőle távozva pedig a hang mindinkább gyengül s teljesen elenyészik, míg a legközelebbi póznánál a tünény ismétlődik. E hangot a szélmozgatta húzal idézi elő, a pózna pedig fülünkbe szállítja azt.

Ha nincsen tiszta fogalmunk a hang keletkezéséről s mivoltáról úgy még ezen egyszerű tünényeket sem vagyunk képesek felfogni, nem hogy a telephont megérthetők. Ez okból mindenek előtt arról kell szóllanom, mikép keletkezik, — s mi az, mit hangnak mondunk?

Föltehetem, hogy olvasóim mindegyike látott már s hallott is zongorát vagy hegedűt. De valjon megfigyelte-e, mit művel az a hangzó húr? Ha nem, úgy nézze meg; azt fogja látni, hogy a hangzó húr roppant gyorsan ide-oda mozog, mit úgy mondunk, hogy rezeg. Ha nem bízik szemében, akkor nyúljon hozzá gyengéden újjával, s most már érezheti a húr rezgését s még mást is fog tapasztalni: a rezgés mindinkább gyengül, míg teljesen elenyészik, de vele együtt gyengül s elhal a hang is. Ezen észleletből bátran következtethetjük, hogy a hangot a húr rezgése okozta, hogy a hang mozgási tünény. Ha aztán még egy kis óraművet helyezünk üvegbura alá, s miután abból a levegőt eltávolítottuk, az óraművet ütni engedjük: látni fogjuk mint üt a pieziny pöröly a harangoeskára, hangját azonban nem halljuk; de azonnal megcsendül, a mint a burába levegőt eresztünk. Ezen kísérletből ismét azt tanulhatjuk: hogy a hangot meghallhassuk, ahhoz nem elég a rezgő test, kell még oly közeg, mely a rezgéseket átvegye s fülünkbe vezesse. Ezen hangvezető közeg a legtöbb esetben a levegő. S így a hang subjective véve azon érzés, melyet valamely ide-oda mozgó test által a levegőben okozott rezgések — hanghullámok — fülünkben felköltének. Meggondolva azt, hogy a hang mozgásnak szüleménye, s hogy mi a mozgást képesek vagyunk bizonyos távolságra elszállítani; elképzelhetjük már most azt is, hogy a hangot forrásától távol, újra felkölthetjük. Csak így volt képes a hírneves természetbuvár Wheatstone vendégeit „kisértetes“ hangversenynyel meglepni. Egy emeleti szobában láttak azok egy quartetthez szükséges hangszereket, melyek mint varázsütésre eljátszottak bizonyos zenedarabot. Képzeltető a meglepetés; egy quartett előadva láthatatlan zenészek által! A

csoda magyarázata ez: a hangszerekhez száraz s igen rugalmas fenyőléczek voltak erősítve, melyek az áttört emeleteken át egy pinczehelyiségbe nyúltak. Minden léczhez itt is a szobában levővel mindenben megegyező hangszert erősítettek. Ezeken játszottak a zenészek. A mint a pinczében a hegedűből hangot csaltak ki, megszólalt fenn a szobában is a párja, mert az előbbinek mozgását a rugalmas fenyőlécz átvitte reá. Csakhogy ez még nem volt telephon.

Megismerkedve a hang természetével, térjünk át kitűzött tárgyunkhoz. Említém már, hogy Reisnek sikerült legegőbb valóságos telephont készíteni. Előtte s vele egy időben még mások is vesződtek ugyanazon problema megoldásával — de neveik s eredménytelen kísérleteik felsorolásával nem akarom az olvasót untatni. Reis vezérgondolata ez volt: ha szobámban hangot keltek s azt akarom, hogy az tőlem távol, — talán a szomszéd házban — szintén megszólaljon, szükséges lesz ott valamely alkalmas testet rezgésbe hozni. És mivel a hang magassága az egy másodperczen végzett rezgések számától függ, ott azon testtel másodpercenként épen annyi rezgést kell végeztetni, a hány rezgésből áll az általam előidézett hang, mert csak így lehet a reprodukált hang épen oly magas mint az eredeti. A rezgéseknek más helyre való átszállítására s ott újból való előállítására önként kínálkozik a galván áram. Ha ugyanis lágy vaspálcát selyemmel körülfont — elszigetelt — rézsodrony tekercsbe teszünk s azon villamos áramokat átvezetünk, a vas de-lejje válik s az áram megszüntével delejességét ismét elveszti. Már a harminczas években felfedezték Page s Henry amerikai physicusok, hogy a vaspálcza hangot ad, ha azt ilyformán igen gyorsan megdelejezzük s delejességétől ismét megfosztjuk. Egy évtizeddel később a párisi Wertheim már be is bizonyítá, hogy a vaspálcza a delejezéskor kevésbé megnyúlik s midőn delejességét elveszti ismét összehúzódik, tehát valóságos rezgésbe jön s ennek következtében idézi elő ezen „galvanicus hangot.“

Ezen tényre alapítá Reis telephonját. Készülékének tüzetes leírását mellőzöm, mert a physikai készülékek leírása felvilágosító rajz nélkül igen bajos, de megérthetjük a következőkből. Képzeliünk magunknak körülbelül 1 dm. magas üres köczkát felső lapján kör-alakú nyílással, mely igen rugalmas vékony hártyával van elzárva; a hártyára kis lemezke van ragasztva s e fölött áll egy kis platin szögecske. A köczka egyik oldallapjában alkalmazott körülbelül három centiméter bő cső arra való, hogy ebbe zenéljünk

vagy énekeljünk. A készülék másik része áll egy elszigetelt rézsodronynyal körülfont vashuzalból. A készülék két részét a távolnak megfelelő hosszú sodrony köti össze. Midőn R. a majnai Frankfurtnak bemutatta készülékét a távolság 100 métert tett ki. Most vegyünk elő még egy pár galván elemet, s vezessük a belőlök nyert villamos áramot a platin lemezkén, a szögön s a hosszú zárhuzalon át a másik készülék tekercsébe, — s kész a telephon. A mint a csövön keresztül a kockába énekelünk vagy muzsikálunk, a benne foglalt levegő rezgésbe jön, s így a rugalmas hárttyát is ép annyiszor megrezzenti; de ez által a platin szögecske a galván áramot minden egyes rezgésnél megszakítja s ismét zárja. Ily formán a hang reprodukálására szolgáló tekercsben rendkívül kis ideig tartó áramok végig futva a vasat megdelejezik, majd ismét megfosztják delejeségétől, minek következtében ez rezgésbe jön s így hangot ad, még pedig épen oly magas hangot, melyet a kockába énekelünk, mert hiszen a vas épen annyi rezgést végez mint a rugalmas hárttya, ez pedig annyit, mennyi az énekelt hangnak megfelel. Mondják, hogy Reis az említettem alkalommal nemcsak zenehangokat, de szökeket is reprodukált volna. Csakhogy míg amazoknál hiányzott a modulatio — a hangok mind egyformán erősek voltak — és a hangszínezet, emezeket megérteni épenséggel nem lehetett. A Reisféle telephon ezen hiányainak okait itt a hely szűke miatt kutatnom nem lehet.

II.

Míg Reis találmánya Németországban, s mondhatnám Európában lassanként feledésbe ment, a practikus amerikaiak tovább indultak a nyomon, s fáradozásait végre bámulatba ejtő siker koronázta. Többen foglalkoztak a kérdéssel, így: van der Weyde, Elisha P. Gray, Bell, Edison, s meg is oldották. Az ezen buvárok által előállított készülékek közt azonban legjobb, mert legegyszerűbb s így leginkább hasznavehető a Bell-féle telephon, melyről most akarok szólni.

Graham Bell skót származású, jelenleg egyetemi tanár Bostonban. Ő a rezgések előállítására nem használ a feladó állomáson galván villamosságot, hanem úgynevezett indukált — indított — villamos áramokat, az áramok inductióját pedig magukra a hanghullamokra bizza.

Ha elszigetelt réztekercshez hirtelen közelítünk egy delejt s azt onnan ismét elrántjuk, akkor amabban mindannyiszor egy-egy, pillanatig tartó villamos áram u. n. „indukált“ áram keletkezik.

Sőt a tekercsben az által is indukáltatnak villamos áramok, ha a közelében levő delej delejes erejében változások történnek, így ha ereje nő, vagy pedig esőkken. Hogy a tárgyalandó készüléket megérthessük még azt is fel kell említenem, hogy a lágy vas körül vezetett villamos áram azt delejje változtatja, és hogy valamely delej körül elrohanó galván áram annak delejes erejét tetemesen módosítja. Ezeket felhasználva feleslegessé vált a galván telep. Bell készüléke eleinte meglehetősen bonyolodott szerkezettel bírt, de sok vesződség s temérdek kísérlet után hol egy, hol más alkatrészt hagyott el, míg végre előállította a róla elnevezett telephont, melyet aligha lehetne még tovább is egyszerűsíteni, a mint ez a leírásból ki fog tűnni. Lényeges alkatrészei egy körülbelől ujjnyi vastag s 12 cm. hosszú hengeralakú delejpálcza, egy elszigetelt réztekercs s egy köralakú vaslemezke, akkora mint egy húszkrajczáros ezüstpénz. A réztekercs a delej egyik sarka körül s a vaslemezke ugyanazon sarkához lehető közel erősítették meg. Az egészet egy fatokba zárjuk, melyre még a lemez fölé kis fatölcsért alkalmazunk. A tekercs huzalának végei egy épen olyan szerkezetű készülék sodronyával kapcsolhatunk össze tetszőleges hosszú vezető huzal által.

Tekintsük most ezen bámulatosan egyszerű készülék működési módját. Ha az egyik telephon tölesére előtt hangot keltünk, akkor a levegőben keletkező hanghullámok a vaslemezket rezgésbe hozva ez a delej sarkához közeledik, majd ismét eltávozik tőle. Ez által a delej ereje változik s így a delej mindannyiszor a sarka köré sodort huzalban indukált áramokat kelt. Ezen indukált áramok a vezető dróton keresztül a másik telephon tekercsére jutva az abban elhelyezett delej erejét módosítják s így ez a fölötté lévő vaslemezt magához közelebb rántva, majd ismét elbocsátva a lemezt ép oly gyors rezgésbe hozza, a milyenben van az első telephon lemezkéje. Ebből világos, hogy az átvevő telephon ugyanoly magasságú hangot kénytelen előállítani, mint a minő az első telephonban az indukált áramokat felkölté.

Könnyen beláthatjuk, hogy ezen készülék a hangerősség változásait is képes feltüntetni. Mert erősebb hangra az első telephon lemezkéje nagyobb rezgéseket tesz, gyengébbre kisebbeket; az első esetben erősebb áramok gerjesztetnek, a másodikban gyengébbek, minnek következtében a másik telephon lemezkéje is erősebb vagy gyengébb rezgésbe jöven a hangerősségében előforduló minden változást híven fogja visszaadni.

Ezek alapján már most elhiheti az olvasó, hogy képesek vagyunk valamely hangot meglehetősen távolságra „eltelegraphozni.“ De a lapok útjén talán arról is értesült, hogy szavakat is lehet olyformán továbbítani, hogy egymástól több mérföldnyi távolban levők beszélgethetnek egymással, még pedig úgy, hogy a beszélőnek hangját tisztán felismerheti.

Hogy ezen csodát megérthessük, kénytelen vagyok ismét a hangtanból egy ilyen fontos és érdekes fölfedezést előrebocsátani. Ha különböző hangszereken ugyanazon magasságú hangot idézzük elő teszem fuvolán, hegedűn és zongorán az a hangot, — mely másodpercenként 440 rezgés által állittatik elő — mi ezen hangokban mégis bizonyos különbséget érzünk és ennek alapján megtudjuk mondani, mikor halljuk a hegedű, mikor halljuk a fuvola a^1 hangját. Az egyenlő magas hangoknak ezen jellemző sajátosságát „hangszínezet“ szóval jelöljük. Hogy miben rejlik a különböző hangszereket jellemző hangszínezet, azt a híres berlini physicus Helmholtz fedezte föl. Tőle tudjuk ugyanis, hogy azon hang, melyet mi egyetlen egynek képzelünk több, az úgynevezett alaphang s a vele együtt keltett felhangok keverékének együttes hatása a fülre. A mondottak felvilágosításául szolgáljon a következő példa: ha a zongorán a C^0 hangot előállítjuk, akkor a megütött húr nemcsak ezen c^0 -t, hanem ennek octávját (c^1) aztán ennek quintjét (g^1), a második octávot (c^2) ennek a terzjét... sat. adja. Ezen felhangok azonban gyengék, azért nem képes a fül azokat megkülönböztetni, de megérzi mégis, mint az alaphang színezetét és mivel — mint azt Helmholtz kísérletekkel bizonyítja — a különböző hangszerek egyenlő magasságú hangjai más-más felhangokkal bírnak: van mindegyiknek a másétól különböző hangszínezete. E szerint valamely hang magassága az alaphang rezgési számától, színezete pedig a vele együttesen keletkező felhangoktól, ezek számától s erősségétől függ.

Ezt meggondolva így okoskodhatunk tovább. Egyszerű hang, tehát egyféle rezgés a levegőben, egészen más hanghullámokat kénytelen előidézni, mint több hang keveréke, és minthogy a különböző fajta hanghullámok befolyása alatt az első telephon lemeze más-más mozgást kénytelen végezni; ezen mozgásokat pedig a távol elhelyezett telephon híven utánozza: természetes, hogy itt nemcsak ugyanazon magasságú, de sőt ugyanazon színezetű hangot is kell hallanunk, s így hihető, hogy az átvevő telephonban nemcsak a távol eljárszott zenedarabot s az elénekelt dallamot fogjuk megismerhetni,

de megmondhatjuk azt is, mily hangszeren játszottak, s megismerhetjük az énekes hangját is.

De mikép magyarázható egyes szavak s így egész beszéd reprodukciója? Erre ismét Helmholtz ad felvilágosítást, ki a következőt bizonyítja be: bizonyos magasságu hangra, mondjuk bizonyos „kótára“, elénekelt vagy elmondott különböző magánhangzók közti különbség ama hanghoz kevert különböző felhangok által okoztatik. Más szóval a különböző magánhangzók az által keletkeztek, hogy az illető alaphanghoz más-más felhangok csatlakoznak. Így, hogy néhány példát mondjak, az U hangzónál az alaphanghoz f^0 hang van keverve, O-nál b^1 hang kimutatható, az A b^2 által van jellemezve ... sat. — Helmholtz ezen analitikai úton nyert eredményeket a kísérlet megfordítása által is igazolta, t. i. megfelelőleg választott hangvillákat egyszerre megütve, mondatott ő általok U, O sat. magánhangzókat. A mássalhangzókra ugyanazon törvény érvényes. E szerint a tagolt hang a hangszínezeten alapszik. De a Bell-féle telephon a mint azt előbb kimutattam, az alaphangot a közé kevert felhangokkal együtt képes reprodukálni s így természetes, hogy a szavakat is visszaadja, hogy az ő közvetítésével mérföldekre terjedő távolban beszélhetünk anélkül, hogy a beszélők hangjának minősége — hangszínezete — megváltoznék. S így ha a gondolatot tekintve Reisnek adnók az elsőbbséget, el kell ismernünk, hogy Bell-t illeti a fő-érdem, mert ő neki sikerült csak a kísérleti nehézségeket teljesen legyőzni.

III.

Eddig a telephon — meszszeszóló — működési módjának magyarázatával foglalkoztunk, lássuk most mit s mennyit várhat tőle a gyakorlati élet, tekintsük meg működési képességét.

Nyilvánosan legelőször a philadelphiai köztárlaton lett a Bell-féle thelephon bemutatva a kitűnő angol physicus Thomson jelenlétében, ki e készüléket az electricus telegraphia terén eddig létesített csodák csodájának mondta. Hogy Bell találmánya életre való, azt tanúsíták azon kísérletek, melyek alkalmával eleinte Boston s Cambridge (3 klm.), utóbb Boston és Salem közt társalogtak. Nemesak az egyes szavak, hanem a különböző egyének hangja is tökéletesen felismerhető volt. Ugyanekkor előbb egy orgonán játszott s aztán egy elénekelt dallamot telephonoztak egyik városból a másikba.

Európában általános figyelem tárgyává csak aztán lett a telephon, miután Bell tanár 1877 október 31-én a telegraphmérnökök gyűlésén fölfedezéséről kísérletekkel egybekötött igen érdekes előadást tartott. Itt említé, hogy azt még nem mondhatja határozottan, mily nagy távolba lehetséges a hangot elszállítani; de hogy a beszédet tisztán megérthette még akkor is, midőn a vezető huzal 60,000 ohm-nyi ellenállással bírt. — Az „ohm“ elnevezés magyarázatául szolgáljon a következő: A különböző testek a rajtok átrohanó villamos áramnak különböző erővel állják útját. Ezen ellenállás egysége „ohm“ szóval jelöltetik Ohm természetbúvár emlékére. Egy ohm egyenlő értékű azon ellenállással, melyet egy négyzetmillimeter keresztcszelvényű és 48·83 m. hosszú ezüst drót kifejt s így 60,000 ohmnyi ellenállás körülbelől 400 geog. mfd hosszú ily ezüstdrót ellenállásának felelne meg. Azon legnagyobb távolság, melyből még valóságos telegraph sodronyt használva tisztán megérthető Bell a beszédet, 250 mfd volt. Oly távol van ugyanis New-York Bostontól, mely városok közt folyt a társalgás. Ez azonban csak addig volt lehetséges, míg a többi párhuzamosan futó-telegraph sodrony szünetelt. Az úgynevezett kabel-en is tett Bell kísérleteket, még pedig felhasználta a Thomson Vilmos tulajdonát képező mesterseges kabelt. Kísérleteinek eredményeként említi, hogy a siker teljes volt 120 mfdnek megfelelő hosszúság beigtatásakor; de midőn a két telephon az atlanti kabel egész hosszával egyenlő értékű rész által volt egybekapcsolva, már csak zenehangokat lehetett biztosan megkülönböztetni, a szavakat azonban többé meg nem érthető. — Preece angol közli, hogy Dortmundot Guernsey szigettel összekötő kabel közvetítésével (114 klm.) két Bell-féle telephonon át minden fennakadás nélkül társalogtak.

Berlinben az országos telegraph-igazgatóság indította meg a kísérletezést. Ezek eredményeként említhetem, hogy Berlin s Brandenburg közt, tehát 68 klm. távolból a kísérletezők tisztán megérthették egymás szavát. Nálunk is tettek próbákat a Bell-féle telephonon — a budapesti főposta épületében. A mint a kísérletezők egyikétől hallottam — megfelelt a telephon a várakozásnak addig, míg a zárhuzal nem volt felette hosszú, sőt ő oly egyén szavait is meghallotta s megértette, ki a tetsphontól távolabb állva nem beszélt ennek tölesérébe s nem is akarta, hogy szavát meghallják. — De midőn Budapest s Székes-Fehérvár közt tétettek a kísérletek az, eredmény nem volt kielégítő.

E tények bizonyítják, hogy az amerikai tudósítások nem alapulnak humbugon. A telephon működési képességét tekintve be kell vallani, hogy van jövője s idővel alighanem változást idéz elő a közlekedés módjában, ha ugyan sikerül hiányait pótolni! Mert valljuk be: a telephonunk vannak hiányai is.

Első hiánya az, hogy az általa reprodukált hang meglehetősen gyöngye, annyira gyöngye, hogy az csak úgy érthető, ha a telephon tölesért fülünkhöz tartjuk. S az nagyon természetes, mert a delej által a tekercsben indukált áramok maguk is gyengék lévén, nem idézhetnek elő a második telephonban valami nagy hatást. Más baja a készülék rendkívül nagy érzékenysége. Ha a telephon vezető huzala valamely távirda sodronnyal van párhuzamosan állítva, sajátságos dübörgő, zúgó hangot hallani benne mindaddig, míg telegraph-sodronyon sürgönyöket váltanak. Ha ilyenkor társalognak a telephonon a szavakat olyformán hallják, mint nagy vihar alkalmával künn folytatott beszélgetést. A beszéd tehát nehezen érthető, a mint azt Bell is tapasztalta, midőn New-Yorkból Bostonba beszélt. E meglepő tűnemény abban leli magyarázatát, hogy a telegraph-sodronyban végigfutó galván áramok a telephon huzalában szintén támasztanak indukált folyamokat, melyek aztán a delej erejét módosítva a lemezt rezgésbe hozzák s így okozzák az említett zűrzavaros hangokat. Közben felemlitem itt az angol „Nature“ által hozott azon sajátságos hírt, hogy egy ízben éjszaki fény alkalmával a telephonban feltűnő igen sajátságos hangokat észleltek. Megjárnók, ha ez eszköz nyújtana majd módot ezen eddig még kellően meg nem magyarázott felséges tűnemény megértéséhez! (?) Mily szerfölött érzékeny a telephon, arról fogalmat nyújt dr. Channing tanár észlelete. Lakása körülbelül egy mérföldnyire van az egyetemtől Providenceben (Rhode-Island) s evvel jól szigetelő sodronnyal összekötve. Midőn Channing egy alkalommal segédjével, ki az egyetem épületében volt — a telephonon át beszélgetett, mindketten hallottak énekhangokat, ezután zongorajátékot, még pedig oly tisztán, hogy Channing a hallott ének- s a zenedarabokat feljegyezheté. Így tehát a telephon veszedelmes áruló is lehetne, nemde?

Ha e telephont a gyakorlati életbe akarjuk behozni, pótolni kell az említett hiányokat. Mondva volt, hogy az átvevő állomáson reprodukált hang felette gyöngye, és hogy csak akkor halljuk meg, ha a telephon tölesért fülünkhöz tartjuk. Így aztán megeshetik, hogy a feladó állomáson lévő kedvére beszélhet s kiabálhat

a telephonba, a másik állomáson lévő mit sem hall, ha csak nem éppen akkor tartotta fülét a telephonhoz. Szükségessé vált tehát egy készülék, melylyel az átvevő állomást figyelmeztetni lehessen arra, hogy most vele beszélgetni akarnak. A czél elérhető lenne egy közönséges villamos csengető művel, a mint azt a vendéglőkből ismerjük. Ilyen telephonébresztőket szerkesztettek Pollard s Garnier, Bréguet, Edison, Weinhold s mások. Csak hogy ez mindkét állomáson egy galvantelepet és csengetyűt igényel, s ez által a Bell-féle telephon főelőnye, bámulatos egyszerűsége kárba vész. A német Röntge feltalált egy figyelmeztetőt, mely szintén a villamos induction s az együtthangzáson alapszik. Azon szerencsés ötleté támadt ugyanis, hogy a telephon delejének másik sarkát is igénybe vegye. Ezt is körülvette tehát elszigetelt réztekercsesel s huzalának végeit összekötötte a már meglévőnek vezető huzalával. Aztán a delej eme sarka elé állítva egy hangvillát, ezt valamint a telephont is együtt-hangzó szekrénykére erősíté. Az átvevő telephon ép ily módon lett felszerelve; a két hangvilla unisono van hangolva. Ha most figyelmeztetni akarja a másik állomást, hogy vele beszélgetni készül, meghúzza vonóval a hangvillát; az ennek rezgése következtében a tekercsben indukált áramok a vezetéken át a másik telephonnak megfelelő tekercsébe jutva, az általa körülvelt delejsark előtt álló hangvillát rezgésnek indítják, s így ez elég erős hangon megszólal. Midőn Röntgen találmányát bemutatta, az átvevő állomást képviselő tág teremben jelenlévők mindegyike tisztán hallá az ébresztő figyelmeztető hangját. — Ujabban Fein — Stuttgartban — másfajta ébresztővel felszerelt messzeszólókat készít.

Nehezebben elhárítható a másik, a telephon huzallal párhuzamosan felállított távirda-sodronyok inductionjából eredő baj, mely miatt a telephont oly vonalokon nem fogják használhatni, hol számos s gyakran igénybevett távirda sodronyok vannak. — Ezen csak úgy segíthetünk, ha a telephon vezeték minden távirda dróttól távol állítatik fel, s ha arra figyelünk, hogy az elkerülhetlen körülmények miatt egymasmellé került kétféle huzal ne haladjon tetemes távolban egymással párhuzamosan, különben a folytonos sürgönyözés keltette indukált áramok gátolják a telephon használatát. E szerint a telephon egyes épületekben, nagyobb gyártelepekben, sőt egymástól távolabb eső oly helységek közt is igen előnyösen lesz használható, melyek különben távirdái összeköttetésben nincsenek.

II.

A KELETI VÁLSÁG S AZ ALKOTMÁNYOSSÁG.

ÍRTA LÁNCZY GYULA.

III.

Egy könyvnek megjelenése volt az az esemény, melyből a korona jogkörének vitatása kiindult.

„The Life of the Prince Consort“ (by Theodore Martin) az elhunyt királyi férj életiratainak és részben emlékiratainak 3-ik kötete (1877), mely mű a királynő megbízásából lőn kiadva, volt az a botránykő, melyen a szabadelvű ellenzék megakadt. A pártközlönyök a korona aggressiv magatartásáról suttoztak. A radikálisak egy meetingjén Willis's Roomsban az egyik szónok nyíltan panaszkodott azon tilalmas befolyásról, melyet az udvar gyakorol. Martin 3-ik kötete ugyanis a királynő uralkodásának azon szakát tárgyalja, melybe a krími háború esik, s így Anglia, Törökország és Oroszország kölcsönös viszonya, az angol udvar magatartása a keleti kérdésben alaposan földerítettnek. Kitűnik e kötetből, hogy a királynő erősen a török pártra hajolt, hogy a krími háborúban a torykkal s a köznéppel egyetértézzé határozottan a török ügyért lelkesedett — mely rokonszenveinek nyílt kifejezést is adott az akkor kormányon levő whig cabinettel szemben, s ennek bukásához a cabinetfőnök, Earl of Aberdeenhez intézett levelével kiválólág közrehatott. Tehát a királynő a krími háború alatt törökbaráti irányban tényleg beavatkozott a kormány alakításába s a külügyi politika vezetésébe.

„The Crown and the Cabinet“ „Verax“-tól, czíme ama pamphletnek, mely az ellenzék hangulatát és felfogását e könyvvel szemben legjellemzőbben tolmácsolja. A névtelen szerző, kinek pseudonymja alatt Lowe volt pénzügyminisztert vélték, bár tévesen, lappangani, (legújabbban ugyanis kitűnt, hogy Verax igazi neve: Henry Dunckley) a királynő és herezeg-férjéről mint „egy követelő úrról és úrasszonyról“ emlékezik meg, kiknek intézvényei a ministerekhez

„zsémbesek és szemtelenek (pettish and insolent)“. Maga a „Prince Consort's Life“ kiadása Verax szerint „egy izenet a koronától. . . . mely a ministerek feje fölött egyenest a nemzethez van intézve“. Az Aberdeenhez intézett levélről „nem akar véleményt mondani; loyaltása tiltja azt“. Azon eshetőségről azonban, hogy a királynő közvetlen és személyes befolyást gyakorolhatna a kabinet elhatározásaira iszonyattal emlékezik meg; mert hasonló elvek terjedése esetén „jöhet idő, melyen a nemzet becsületét és sorsát érintő legfontosabb kérdések egy reggeli kihallgatáson fognának eldöntetni valamely jövendő császár és nagyvezére között.“

Az uralkodónak igazi alkotmányos állása „Verax“ szerint merőben passiv. A parlamenti többségből választott vezérferfiak kormányoznak a király nevében; s e parlamenti kormányferfiak szabad elhatározását semmi külső befolyás, a király semmi javallata nem zavarja, nem korlátozza. „Ilyen berendezés a népi uralomnak legtökéletesebb megtestesülése. . . . a koronát pedig magasan a küzködő pártok fölé emeli, a bírálat alól kiveszi és lehetővé teszi, hogy irányában zavartalan, ingathatlan loyaltás hódolatával adózzunk. . . . A koronát mi csak szertartásos jelvény gyanánt ismerjük a nagy pecséten, melylyel a nemzet határozatait megbizonyíttatnak, s azon percben, melyben más minőségben kell azt megismernünk, veszély kezd felnyegezni az egyik felet, aligha mind a kettőt.“

Az a második fél, melynek veszélyeztetése a radicales pamphletista szerint ki van zárva: a nemzet. Minden kísérlettel tehát, melyet az uralkodó a korona befolyásának érvényesítéséért kockáztat, a korona veszélyeztetve van.

A radicales gondolkodás ezen doctrinair túlzása, mely az angol koronában csak pecsétnyomó ábrát lát, s az uralkodót tökéletesen nullificálja, legesekélyebb önálló életjelét oly alkotmányelleni bűnnek nyilvánítja, mely a korona vesztét vonja maga után — ezen határozottan köztársasági proclamatió s a közvéleménynek némely rokon felszólalása a korona jogainak védőit, az uralkodó tory pártot egy ellenmanifestumra bírta. A tory párt évtizedes vezér közlönye, melyben mozgató eszméi, jövendő czélzatai és történeti visszapillantásai, tehát a pártnak legnyomósabb publicistikai nyilatkozatai látnak napvilágot, a „Quarterly Review“ (1878 évi ápril—juniús reggeli füzetében) *The Crown and the Constitution* cím alatt egy politikai tanulmányt tett közzé, mely kétségtelenül a legkiválóbb publicistai termék, melyet Mr. Disraelinak negyvenes évi essayjei óta a tory párt specialis

politikai eszmemenete érlelt. Sőt Disraelinek dolgozatai mindég bizonyos különálló egyéni bélyeget hordván magukon, a hagyományos tory programmba új ideákat akarván beoltani, s a toryk történeti irányával jórészt szakítván, voltaképen nem is tekinthetők a párt orthodox hitvallásai gyanánt. A Quarterly negyedfélívnvi czikkében van valami amaz ősi tory szellemből, mely a Stuartok párhiveit lelkesíté; egy parányi halvány reflexusa amaz érzületnek, mely Dr. Filmer patriarchális és Hobbes rationalista absolutismusát sugallta; habár ez az érzület, ez a szellem a mai Angliából ki is veszett gyökeresen, ki a nemzet tory osztályából is. A whig párt vezérközlőnye, a Quarterlynek régi ellenlábasa az Edinburgh Review (The Constitution and the Crown; a július—septemberi számban) nem ok nélkül jegyzi meg, hogy a Stuartok ideje óta az angol alkotmányi elméleteknek hasonló gyökeres félreértése és ferditése, még nem jelent meg nyomtatásban. És ha a szabadelvűek szemléje talán túl is lő a czélon, annyi tagadhatlan, hogy az uralkodó praerogatívája, a *parliamentnek a korona alá rendelése* ilyen feltétlen, leplezetlen hévvel, a tory politika legilletékesebb, mintegy hivatalos tolmácsa részéről 1830 óta és talán még régibb időtől fogva nem proclamáltatott. „Az összeköttetés — írja az Edinburghi szemle — mely a Quarterly Review s az uralkodó párt között fennáll, e czikknek különös jelentőséget kölcsönöz. Egy nevezetes államténynyel coincidál az. Valójában oly nyilatkozat, melyet nyílt tett követett. A ministerek állításai mindkét házban, hogy a korona parlamenti szentesítés nélkül mozgósíthat hadesapatokat és fedezheti zsoldjukat az egyesült királyság jövedelmeiből; az alsóháznak szándékos megvetése, melylyel ezen eljárás bejelentését azon napig halasztották, melyen a ház magát elnapolta; a menthetetlen túlság, melylyel a ministerek a parlamentnek elnézésével, a magyarázatok elhalasztása tekintetében, visszaélt k, mindez megegyez a fejedelmi jus eminens*) tanával, melyre az új nemzedéket oktatni akarják. Sőt most hirtelen arról értesülünk, hogy a korona ministerei a parlament tudta nélkül, oly kötelezettségeket vállaltak, melyek az ország összes külügyi politikáját a leglényegesebben érintik, és segédforrásaink terhére, nagymértvű költsékezésre kényszerítenek jelenben és jövőben. Lehetetlen czégresebb példáját idézni ama titkos, önkényes s imparlamentáris

*) A magyar közjog nyelvén, ez talán a „high prerogative“ legtalálhatóbb fordítása.

hatalomnak, melyre a mainapi toryk törekedeznek.“ És nem lehet élesebben formulázni a fennálló kormánypolitika sérelmeit, az aggályokat, melyek a szabadsága féltő angol polgár keblében támadnak, mint a hogy a mérsékelt whig közlöny e nyilatkozata teszi.

És hogy szólanak voltaképen a „high prerogative“ ezen torystikus, hyperroyalistikus tanelvei?

Az angol nép, a tory nyilatkozat szerint, mindenkor ösztön-szerűleg érezte, hogy belső szabadságának megőrzése, honának függetlenségétől van feltételezve, s e függetlenség megőrzését mindig fejedelmétől várta, mint a ki a nemzet egyesült erejének bizománya, a béke és háború kérdésének eldöntője, az angol szabadságnak a külfölddel szemben természetes képviselője, s azért az angol nemzet nagyságának minden gyarapodása a király s a nép együttes cselekvésének köszöni létét. Ezt szem előtt tartva, a képviseleti pártkormánynak soha sem szabad ez érdekközösség valóságát meghíúsítani. A parlament hatáskörének, Burke szerint, helyesen *az ellenőrzésre* kellene szorítkoznia. De midőn a parlament bitorolni kezdte a végrehajtó hatalom jogait, midőn „connexióit“ (mint Walpole nevezte a párttömböket) avégre használta, hogy a királyt mandarin bábúvá törpítse, kinek a fejével igent vagy nemet kell bólintania ministerei tetszése szerint“ ekkor a pártnak factióvá kelle fajúlnia, s az aristocratia rohamosan lestülyedt oligarchiává. S a whig pártnak ez irányra meg van minden hajlama. Nem lehet elvitatni a tétel igazságát, midőn a tory közlöny állítja, hogy „a whigek daczára annak, hogy a népi jogokat védelmezték, soha népszerű pártot nem képeztek. Az igazi whig született legista és természetesen aristokrata. Rajong az alkotmányi praecedensekért és kész életét és javait feláldozni a polgári és vallási szabadság elveiért, úgy a mint azokat ő maga értelmezi. Hanem, miként Miltonban, úgy a whigban általán, kevés a rokonszenv, de igenis van egy jókora adag megvetés a nép iránt“. S ez a whig oligarchia keményen szembeszállott a korona hatalmával és valószínűleg a korlátlanságig fejtette volna ki a „connexió“ elvét, ha a népi közvélemény a korona segítségére nem jött volna, s a whigek megbuktatásával — kikre az új dynastiáknak egy évszázadon okvetetlen támaszkodnia kellett — a torykat nem emeli a hatalom polezára.

Báró Stockmar, kinek szavait fentebb idéztük, Albert herezeg bizalmas embere, orvosa, tanácsadója és politikai mestere — b. Stockmar e korszakról, tehát a Pitt kormányzása s a reform bill közötti

mintegy félszázadról a következőket írja a Prince-Consortnak: „Az angol államgépezetre irányult minden vizsgálódásaimban nem voltam képes feltalálni az alkotmányi tényezőknek azon egyensúlyát, mely-lyel az angol ember anynyira dicsekszik. A reform-bill előtti korban ez egyensúly elmélete talán még hiányosabb volt mint jelenleg, de a rendszer a *gyakorlatban* hatékonyabban bevált mint mostanság. *Erélyes kormányának helyt engedett.*“ E korszakban sok rázkódtatás-és megingatásnak volt az egyensúly kitéve, de lényegében felforgatható nem volt, mert ha bármelyik hatalom a három között — korona, parlament és nép — közt túltengéssel fenyegetett, a második kettőben elegendő erő volt a túlhatalomnak ellentállni, anélkül hogy a hatalom maga megsemmisült volna. Tehát a *korona* egyenrangú tényező volt a törvényhozással s a néppel, ha nem is felettök álló. Ily feltételek között, nyílt is helye az „*erélyes kormányzásnak*“ és volt az angol államban erélyes kormányzat.

A tory pamphlet ez erélyes kormányzat kitűnő hatásai bizonyítására ismét egy németet, Hardenberg herezeget idéz, a ki az e korszakbeli angol birodalmi dicsőség tényeit elsorolva, felkiált: „A régi Rómának szilárdsága volt!“

Az 1832-iki *reform-bill* megzavarta, megakasztotta e hatalmas rendszer egyensúlyát, hatályát. És midőn a tory pamphlet azt állítja, hogy „e nagy forradalom első hatása volt a pártkormányzat régi alapját lerontani, hogy a whig párt 1832-ben meghalt és eltemetett“, egy alkotmánytörténeti igazságnak ad kifejezést, melyet a whigek szenvedélyesen megtámadnak, de megezáfolni nem bírnak. Igaz, még most is jelentkezik, a ki ne ők és birtokuk örökségére igényt tart, de a kik ismerték a régi birtokost, azok tisztán látják, hogy az új igénylő nem hasonlít jobban reá, mint a portsmouthi szédelgő az igazi Sir Roger Tichborne-ra. Százötven esztendeig voltak a népjogoknak őrei a korona túlsúlya ellenében, s ezen korszak alatt elveik világosak és szabatosan körülírva valának. Ámde ezen korszak lejártával a nép belátta, hogy kiskorúsága véget ért, hogy maga képes magát kormányozni és midőn e fokot elérte, nem volt többé szükség reá, hogy a whigek a korona és a nép között közvetítők gyanánt álljanak.

A toryknak ezzel szemben még mindig meg volt az a ratio vivendije, hogy bár *elvi* programjok igen homályos, de tántoríthatlanul küzdenek a nemzeti intézmények fentartása mellett; más szavakkal a torysmus kerüli a formulákat és törvényi abstractiókat, melyek-

ben a whig szellem gyönyörködik és beéri a korona alkotmányos praerogatívájának loyális védelmével a democratia inváziója ellen.

A pártok ezen változott állásával szemben mily irányban fejlődött a korona helyzete? Az az elv, hogy a korona a pártok felett áll, hogy az uralkodó meghajlik a nemzet közvéleménye, elismert önkormányzati képessége előtt és maga semmi pártirányt nem követ — általános érvényre emelkedett. E pártatlanság azonban a Quarterly R. szerint, távolról sem jelenti azt, hogy az uralkodó megszűnt volna valaha az állami ügyek vezetésére véleményével, ösztönzésével befolyjni.

„Ilyetén közömbösség — írja a Prince-Consort egy magán emlékiratban 1852-ben — sehol sem ítéltetnék el inkább, sehol sem vettetnék meg igazabban mint Angliában. Mért volna egyedül a fejedelmektől megtagadva a bizalom, hogy politikai nézeteik a nemzeti érdekek, honuk lecsülete, az emberiség jóléte gondján alapúljon. Nem sokkal függetlenebb-e helyzetök mint bármely más politikusé az államban? Érdekeik nem-e a legszorosabban összekötve országuk érdekeivel? Az uralkodó nem-e természetes öre országa becsületének? *Nem szükségképen politikus-e?*“

A „Quarterly“ azt tartja, hogy „a legtöbb angol szorosan egyetértend a Prince-Consort ezen nézeteivel az angol uralkodó kötelmei felől, s a herczeg kérdéseire válaszolva mondja: „szükségképen az (t. i. politikus) a belügyekben az uralkodó a szó legnemesebb értelmében politikus, *mert ő népének atyja.*“

Bármint gondolkozzék valaki ezen uralkodói kötelmekről — s én magam, mint egy continentális állam polgára a continensre nézve szívesen hozzájárulok a herczeg nézeteihez, s a tory manifestum helyesléséhez — annyi kétségtelen, hogy az *angol felfogással, legalább annak újabb fejlődésével tökéletesen ellenkezik.* Csak a hangot, a fejedelmi szózat buzgó, tettevágyó hangját kell összehasonlítani, ama fentebbi képpel, mely a koronában egyedül a nagy pecsét díszjelvényét látja. Ez utóbbi felfogás bizonyára túlzott és nem adja vissza az angol nép zömének valódi érzületét; ámde a herczeg elméletei sem. Utolsó kérdése azonban s a válasz, mely benne adva van, leghathatósabban jelzi az örvényt, mely a német származású fejedelem nézete, s a mai angol nemzet, még a mérsékelt constitutionalisták érzülete között is, tátong. Ez újabb angol felfogás szerint a fejedelem nem csak, hogy nem szükségképen politikus, de egyáltalában nem akar a fejedelem „politikus“ minőségéről tudni. Talán készebb a gyakorlatban

eltérni a fejedelemnek tényleges politikai befolyását, mint helyt adni az *elvnek*, az elméletnek. Midőn pedig a „Quarterly“ mintegy „matter of course“ odaveti, hogy „a fejedelem népének atyja“, egy oly szót ejtett, melyről angol fül 1688 óta egyáltalában nem akar hallani. Ezen egy szó is elegendő ama mély ellenszenv magyarázatára, melyet e tory pamphlet még a tory párt keretén belül is keltett — holott telve van kiválóan szellemes és találó észrevételekkel; míg a szárazföldi constitutionalista egész felfogásában feltétlenül osztozni fog.

Azonban a befolyás, melyet a korona a belügyi törvényhozásra gyakorol, jóval csekélyebb fontosságú azon hatáskörnél, mely azt, a tory nézet szerint, *külgügyekben megilleti*. Egy szabad nemzet önkormányzatában kétségkívül a *közvélemény lesz* az uralkodó hatalom; ámde szintoly kétségtelen, hogy nemzetközi kérdésekben az *erő* a vezértényező. A fejedelem az alkotmánynak feje és keze; az ő elhatározására tartozik a béke és háború, akaratjától fog függni az ország hadi és tengerészeti erejének megindítása. Azonfelül az uralkodó, és nem a kabinet a nemzeti felségnek látható képviselője az összes külhatalmasságokkal szemben. A külföld abszolút uralkodói, semmit sem törődnek az alkotmányi megállapodásokkal; szemökben a nemzet fejedelme az, a ki felelős a nemzet összes cselekvéséért. S ezért bár az önkormányzat elvéből indulva, a királynő véleménye belügyekben talán nem nyomatékosabb legszegényebb alattvalójáénál, a ki választó joggal bír: külgügyi kérdésekben érdekltsége hasonlíthatatlanul nagyobb, mint bármely egyes angolé; sőt magával az egész nemzet összérdekével egyenrangú. Ebből folyólag, nem csak fejedelmi prerogatívája, hanem a dolog természeténél fogva a külgügyi politika vezetésében döntő személyes része van.

Egy képviselőház, mely a számszerinti többség képviselte elvén sarkall, teljesen képtelen a külgügyi politika folyamának megindítására, ellenőrzésére. A selfgovernment csak azon elvnek alkalmazása, hogy a középértékű józan ész képes helyes nézeteket alkotni oly kérdések felett, melyek saját tapasztalása körébe esnek. Ezen elv, mely bevált a községben, kiterjesztetett az egész nemzetre, és az angol nemzet átlagos bölcsesége, körülbelül olyan rendszabályok színvonalára tud emelkedni, mint a gabonatörvények eltörlése, s az 1870 évi oktatásügyi reform. Ilyen kérdésekben csaknem minden angol képes magának nézetet formálni; „hanem mi alapon tehető fel, hogy a közönséges angol ember, ki nem ismeri a földrajz elemeit, még kevésbbé a történetet, a külföldi nyelveket, szokásokat, eszmejárásó-

kat, a ki el van telve szigethoni előítéletekkel, a kellő elmeéllel tudjon ítélni a birodalmi politika kérdései felett, melyek az emberi természet legmélyebb ismeretét, s az elvek és részletekben való szoros jártasságot tételezik fel?“

A parlament a múltban a negyvenes és ötvenes évek külügyi mozgalmai s a krími háború alatt sem bizonyodott nagyon hivatott testületnek a végrehajtó hatalom actiója irányzásában; de az utóbbi keleti bonyodalmak szülte időszakban, a képviselőház régi szerkezete, a pártviszonyok egészséges arányai elmosódtak, végkép elfajultak. Az egész ház oly kötelmek súlya alatt nyög, melyeket magára vállalt, a midőn régi ellenőrizeti functióin túlterjeszkedve a törvényhozási iniciatívát megragadta. Egyszer debatteur-egyletté, más-kor községi képviselőtestületté alakulván át, évről évre képtelenebb lesz azon feladatok teljesítésére, melyeknek elvállalására dicsvágya ragadta. A birodalmi politika ügyei pedig, melyek elintézést várnak, nagyok és változatosak. Felelősségei és kötelmei az állam és társadalom belső reformjai keresztülvitelében, kormányzatában szélesek; de kötelezettségei kifelé még szélesebbek. A történet folyamában első eset, hogy szabad nemzet egy hatalmas birodalomnak ura. Uralma vagy száz önkormányzó gyarmatra terjed ki. Két száz millió ember kormányzatára vállalkozott, kik eredetileg polgárainak magánvállalataiban lőnek meghódítva. Mikép lehetne eme nagy dolgokat, melyekben az egész nemzetnek *egysége* forog fenn, a pártkormányzat meg hasonlításával megoldani? Van-e remény, hogy a parlament ez ügyeket sikeresen győzni fogja?

A rómaiak, midőn hatalom és szabadság között kelle választaniok, a hatalmat választották. Az angoloknak választása nem lehetne hasonló. Az uralkodóba vetett bizalom azonban a szabadság és hatalom egyenlő megóvását biztosítja. Az angol uralkodó közvéleménynek összesítésére, központosítására, vezetésére a fejedelem a leghivatottabb tényező. Feltéve, hogy egy távolinak látszó időpontban a pártok eltűnnének, s a parlament ismét csak régi ellenőrzeti functiójára szorítkoznék, minden iniciatívát pedig a hatalom kezében hagyna — mi akadály nyílnék az emelkedő erélynek és dicsváagnak? Méltóság és hivatal továbbra is nyitva állana azok előtt, kik a tanácsban kitűnnek; a fejedelem szabadabban választaná ministereit, a kik a népnek továbbra is felelősek maradnának, bár megszűnnének a nép creaturái lenni. A szabadság veszélyeztetését, mely ily rendszerben rejlenék, ellensúlyoznák az angol nemzet benső szabadság

ösztönei s ősi gyakorlata e szabadság megóvásában. A túlságos centralisatio ellen voltaképi védelmi fegyvere a municipalis önkormányzat. A conservativ politika világos: localisálni minden érdeket, mely helyi, házi; centralizálni mindent, *a mi birodalmi érdek.*

S az Angliát környező nemzetek központosító, hódító, fenyegető iránya a Quarterly és a Prince Consort szerint elébb-utóbb kényszeríteni fogják emezt, hogy alkotmánya fejlődését ezen mederbe terelje. Az utóbbi évek oroszbaráti rajongása, az atrocity meetingek izgalmai, a nemzeti érdekek félreértése, melyet a közvélemény tanúsított, a parlamentnek ingadozása a népies tévelyek behatása alatt: mindez kétségtelenné tette, hogy sem a parlament, sem a közvélemény nem az a közeg, mely egy világbirodalom külügyi politikáját biztos, avatott kézzel vezethetné, az angol érdekeket kültámadások ellenében megvéldhetné, az európai nemzetközi jog szentségét megóvhatná.

„Csak egy forum létezik, melyben e képesség meg van, mely menten a pártversenygek káprándjaitól világosan szem előtt tartja a birodalmi politikának egységét és folytonosságát; s ez a korona, a ministerium által képviselten. A nemzetnek csak egy tagja van, kinek személyes becsületére és méltóságára az ország külügyei közvetlenül és személyesen kihatnak. E tag a királynő.“

IV.

A fenforgó kérdés velejét, az angol korona és törvényhozás hatalmi kölcsön-viszonyát, *Hallamnak* néhány mondata tárgyilag és történelmileg tökéletesen tisztázza.

Anglia egyébként nem boldogulhatott, írja a Constitutional History III. kötetében, „hacsak egy nagy erőfeszítéssel nem sikerült volna a monarchiát a törvény alá vetnie, *s az alkotmány kiegészítő részévé tenni*, nem hogy ez alkotmánynak első kútforrása, alapelve volna. Meg kelle fordítania a kedvencz maximát: „a Deo rex, a rege lex“ és a koronát magát a törvény teremtménye gyanánt feltüntetnie. De a régi angol monarchia, mely hét század folyamában, azon magas és kitűnő előjogok élvezetében, melyeket a törvénytudók egyező véleménye s a parlamentek alávetése elismer vala, megízmosodék; az a monarchia, melytől a képviselőház és minden egyes peer, bár nem az összes főrend maga, a törvényhozásban való részvételét leszármaztatta, e monarchia nem volt ama köztársasági elvek alá vethető, melyek némely más újabb keletű alkotmányban nem sok sikerrel lőnek megkísérelve. Az angol állampolitika alapjainak megrendítése nélkül, nem

lehetett állítani, hogy a monarchia a parlamentnek, vagy történelmileg a népnek kifolyása. De az (1688-iki) forradalom s az Act of Settlement folytán, az uralkodó fejedelem s az uralkodó család jogai valójában a parlamentből s a népből folyók. *A jogi műnyelven, alkotmányunk ünnepélyes, tiszteletreméltó elméletében, a korona még mindig az a kütfő, melytől törvény s igazság ered. Praerogatívái még mindig ugyanazok, melyek a Tudorok és Stuartok ideje alatt valának; de a Brunswick ház joga azok gyakorlatához csak az 1688-ki Conventióból vonható le.*⁴

Lord Hallam az angol alkotmány magyarázatában klasszikus tanú. Ez alkotmány történelmének ismeretében, a *történelmi részletek* áttekintésében és tisztázásában *Stubs*, a legújabb alkotmány történeti mű szerzője felülmúlja őt; de *az elvek, a szellem* megértése és szabatos meghatározása tekintetében páratlan. Csak a *Burke* lángelméje versenyez vele; geniális intuitiója túlszárnyalja amazét az *egésznek* nagy felfogásában. Burke első rangú csillag az angol államférfiak égboltozatán. De ő pártpolitikus vala, míg amaz legista; s azért nélkülözi ama nyugodt objectivitást s a részletekbe hatolás kedvét, mely Hallamnak sajátja.

Nos, a czáfolat, melylyel a whigek visszaautasítják a tory közlöny royalista elméleteit, egyszerűen a Hallam felfogásának alkalmazása gyanánt jelentkezik.

Azon nagy viták között, melyek az angol parlament történetét oly nevezetessé teszik, számos a béke és háború, a szerződések s egyéb nagyfontosságú külügyi kérdések körül forgott. Ministerek buktak és pártok hatalma ledőlt külügyi kérdések vitatásában. Ámde, ha „a fejedelemnek nagy személyes befolyás engedtetik a külügyi politika vitelére“, e vitáknak meg kell szünniök. Az a monstruosus látvány, hogy a képviselőház a korona politikáját, a fejedelem *személyes* actióját rostálgatná és megdöntené, csakhamar türhetetlenné válnék. A parlament meg nem ítélné az uralkodót. The Queen can do no wrong. A király nem hibázhatik.

A „Quarterly“ elmélete e szerint nem csak inconstitutionalis, hanem egyenest megférhetetlen az angol alkotmány lételével; — folytatja a whigek ellenmanifestuma az „Edinburgh Review“ nyárncgyedi füzetében — nem habozunk kimondani, *a mely perczen tudottá válnék, hogy az ország politikája bármi érezhető fokban a korona által szabatik elő, a monarchia napjai is meg volnának számlálva.* Az angol alkotmány ama tisztességteljes elve, mely a koronát a pártküzdelmek

s a közvélemény surlódásai fölé emeli, annak biztonságára nélkülözhetetlen; és nem tiltakozhatnak eléggé amaz oktalan vakmerőség ellen, mely ezen szentelt intézményt a sérelmeknek és veszélyeknek akarná kitenni.“

Bármily furesán hangozzék e beszéd a mi continentalis füleinknek — s az az illoyalis képmutatás, mely a *szavak* kegyeletteljes illedelme alatt *az alattvalói hűséggel meg nem férő tartalmat* rejtget, politikai ép érzékre csak visszasztázítólag hathat — mégis el kell ismernünk, hogy a szavak lényege megfelel a Hallam által kifejtett elvnek. És kétségtelen, hogy az angol történeti fejlődés különösen a lefolyt két század óta a *whig elméletet* támogatja.

Az alkotmánynak több alaptörvénye a Petition of Right, a Habeas Corpus s a Place Bill az udvar erős ellenzése daczára lőnek megalkotva. Az (utolsó) forradalmat követő században nyoma sincs annak, hogy a korona részéről bill-ek initiáltattak volna a parlamentben. A dynastiának újdön forradalmi eredete még eleven volt a köztudatban, s a whig áramlat, mely mindenkor inkább aristocratái mint monarchiai vala, uralkodó volt. Az a mit a kontinensen végrehajtó hatalomnak, s a mai Angliában csak néhány évtized óta kormánynak, governmentnek*) neveznek, az egységes executiva még akkor nem létezett; a ministerek egymásnak gyakorta ellenmondtak, egymás rendszabályait ellenezték. Idővel megváltozott a törvényhozás menete, de elve változatlanul fenáll. A parlamenti ügykör rohamos növekvése egységes actió szükségét idézte elő; és lassanként a kormány kezeibe összpontosítá az iniciatívát csaknem minden fontosabb zendszabályra nézve. Ez azonban csak látszólag van úgy. Mert míg a régi jó időkben az a látszólag függetlenül initiáló parlament tényleg a korona és ministereinek creaturája volt; addig a reformat életbeléptetése óta a minister mindinkább a Háznak creaturájává vált; az ő iniciatívája alatt voltaképen az alsóházi többség kezdeményezze s a korona mindinkább ama fenséges régiókba szállt „a pártküzdelmek, s a közvélemény surlódásai“ fölé emelkedve, a hol a biztonságért egyébként annyira aggódo whig publicista oly szívesen szemléli. Az állam első hatalma a képviselőház.

A külpolitikát illetőleg különben a whig felfogás is elismeri a korona jogát, mely szerint külhatalmakkal szerződéseket köthet,

*) A government néhány évtized előtt nem „executívát“ jelentett, hanem ennél tágasabb fogalmat.

hadat izenhet, békét köthet. Míg azonban a hadizenés joga tényleg ellensúlyoztatik s ellenőriztetik a parlamentnek kizárólagos költség-engedélyező hatalma által; addig a korona azon joga, melynél fogva szerződéseket köthet a külhatalmakkal, melyek az ország becsületét és létérdekeit érintik, hasonló korlátozáshoz közvetlenül nincsen kötve. De azért a korona hatalma e téren is távolról sem korlátlan; elméletben, az írott törvényben az ugyan, de nem a gyakorlatban, az alkotmány való életében. Az egyedüli biztosíték, melylyel az ország a fejedelmi praerogativa kiméletlen és túlságos gyakorlása ellen e téren bír, a minister személyes felelőssége; s ez hatályos biztosíték. Csakhogy a felelősség hatalmat is feltételez, és ha a minister merőben a koronának parlamenti szószólója volna, a parlamentnek legmagasabb rendű bírói joga ki volna játszva; verdictje az eszközt érné, a szerző helyett; a politikai ministerfelelősség lényegében meghiusúlna.

Hogy az angol parlamentnek, helyesebben az alsóháznak, mai fejlettsége, mondhatni túlhatalma mellett, midőn tényleg a legfőbb állami hatalmat képviseli, a dolgok illetén rendje megfelelne-e az alkotmány szellemének, ilyen rend képzelhető-e egyébként, mint múltó kísérletül — választ nem igényel.

És mikép viszonylik a *Beaconsfield kabinet* keleti politikája, egész külügyi actiója — mely mindnyájunk eleven emlékezetében áll, s a melynek főbb vonásaira fentebb utaltam — ez alkotmányi elvekhez?

A kormány ellenesei azonkívül, hogy eszeveszettnek, vakmerőnek, költségesnek híresztelik — és minden ellenzék ilyennek híreszteli a kormányon levő párt politikáját — főleg azzal vádolják, hogy conceptiójában úgy mint kivitelében „lényegesen új, inparlamentaris s alkotmányellenes.“ S ez olyan vád, mely ritkán hangoztatik, angol párt vagy kabinet ellen. És midőn hangoztatik, többnyire bizonyos alappal is bír. Mert azt meg kell adni az angol politikusoknak: bármily drasztikus indulatossággal és metsző gúnynyal üldözzék is egymást — s ehhez képest a mi közéletünkben legutóbb elharapódzott személyeskedő hang hatálytalan — illetén főbenjáró, alkotmányfel-forgatási vádak nem egy-könnyen formálnak.

Publicistai és parlamenti izgatók jelszavánál több, midőn a kormányt azzal vádolják, hogy a korona végrehajtó hatalmát kellenél kijebb terjesztetni akarja. Az angol nemzet széles rétegeiben, a liberális whigpárt nagy tömegében úgy látszik komolyan megrögzött a

hit, hogy a kormány a „praerogatívát“ oly határig terjesztette ki, melyen a nemzeti souverainitás sérelme kezdődik. S e souverainitás öntudata mind hatalmasabban kezd a nemzet eszménye gyanánt kidom-borodni.

Mert hiszen egyébként az ellenzék többi ellenvetésein nagyon is meglátszék, hogy inkább a parlamenti dehors-ok megóvása ked-véért történnek. A pártpolitikus elégtelensége alig bírja eltakarni az *angol polgárnak* benső megelégedését azon nagy és dicső sze-rep felett, melyet hona világbirodalmi súlylyal ezen emlékezetes nyár folyamán játszott. S ez a szellem nem mai eredetű; bár ez utóbbi idők erősebben kifejtették mint valaha. Jellemzésére egy csekély és mégis sajátos, nevezetes adatot hozok fel. Ugyanis feltűnt, hogy an-gol olvasmányaimban a legkülömbözőbb árnyalatú írónál, Sir Fitz-james Stephennél, Edward Freemannél, vagy az edinburghi essayis-tánál, egyaránt ismételve találtam a római költő büszke versét:

„Tu regere imperio populos, Romane, memento!“

Nincs benne kétség: e nemes sornak magasztos szelleme min-denek felett áthatotta a mai angol nemzetet, a köznépet, a főrendet, a parlamentet, sőt a távoli gyarmatokat is, úgy, hogy midőn e nyár folyamán a militia behívott s egy európai háború kitörése fenye-getett, Canadában ép úgy mint Victoriában a székhely felé özönlöt-tek az angol-szász gyarmatosok, hogy a kormányzónak felajánlják életüket a királynő szolgálatában; sőt India határszélein is ama szepoy törzsek, kiknek rettenetes lázadása annyi angol vérbe került míg elfojtatott, most égtek a vágytól „az angolok oldalán harczolni va-lahol messze napnyugati földön.“

Éber és folytonos figyelemmel kísérvén az angol közszellem fejlődését, lelkesedéssel követvén a civilisatio e vezér birodalmának dicső hatalmi kifejlését — hiszen minden magyar ember voltaképen egy kicsinyt angol, legalább lényének jobb alkat-elemeire nézve az — magam is a térbeli távolságon keresztül szemlélni, sőt érezhetni vélem ezen *imperialis szellem* általános uralmát. Midőn tehát e vázlat elején az „*imperialismus*“ kérdésének feszegetésére reá térni ígérkeztem — oly ígéretet tevők, melyet beváltani nincsen kedvem. Daczára annak hogy első rangú politikusok, egy Gladstone, egy Robert Lowe, lord Carnarvon s a liberálisok legkitünőbb publicistái feszegetik e vádat — mégis csak pártfogás az egész: szavak, — melyek mögött sem közvetlen indulatok, sem komoly eszmék nem lappanganak. Lowe tanulmánya „Imperialismus“ (a Fortnightly Review octoberi füzetében),

megjelenése előtt irodalmi esemény gyanánt híreszteltetett, és midőn megjelent eltűnt nyomtalanul és hirtelen — mi az üres phraseológiának méltó fogadása volt, még ha egy kiváló publicista tollából is folyt.

Gladstone számos pamphletjének egyike a „Kin beyond Sea“ (a tengeren túli atyafi), melyben az angolok rovására dicséri az amerikaikat — a pick poketek unokáit, mint Charles Sealesfield találóan nevezte őket; a „Kin beyond Sea“ tartalmaz néhány figyelemreméltó szempontot azon szertelen felelősségre és kötelezettségre nézve, melyet az angol birodalom szüntelen terjeszkedése folytán magára vállalt. De mindez merő theoria, mely a nemzet érzületére nem hat, lelkén nem hágy nyomot. A végső *siker* fog itt is a vég ítélet felett határozni. A veszedelem, mely az európai béke és szabadság nagy ellensége — Oroszország részéről Ázsiában s európai Törökországban próbára tenni készül az angol hatalom valódi bel-értékét — lord Beaconsfield politikájának egyedüli veszedelme. Az angol nemzet „imperialista“ aggodalmaitól, a félelemtől, hogy túl messze kiterjeszti birodalmi hatalmát és határát, nincs mit tartania.

Azonban ismételjük: ennél actualisabb a nemzet aggodalma a korona s az executiva prestigiumának, hatalmának túlterjesztése miatt, a mint hogy actualisabb a kérdés az uralkodó személyes joga iránt, kétoldalú terhes nemzetközi szerződések kötésére. „A képviselőház — írja az Edinburgh Review — megvitathatja a külügyi kérdéseket és interpellálhat; de tényleg, midőn elvégezte ezt, vagy ratificálnia kell a kormány actióját vagy megbuktatni a ministeriumot; mindenek felett pedig ki kell fizetnie a számlát. A képviselőház helyzete tényleges olyan mint egy férjé, a ki kénytelen pazar feleségének adósságait kifizetni. Szereti, ha neje szépen öltözik, de későn tudja meg, hogy ennek ugyancsak meg kell adni árát. Hadi és tengerészeti tüntetések, szigetek és protectorátusok igen költséges dolgok; hanem e perczben népszerűek. Hogy egy kifejezéssel éljünk, melyet Horace Walpole használt Lord North ministersége alatt: a (királyi) praerogativa igéjét a nép fülébe sugták és az megfogamzott elméjében.“ (Szó szerint: Prerogative has been whispered in the ear of this people, and has taken root there). A politika szelleme, melyet lord Beaconsfield úz I. Károly alatt Straffordot, Anna királynő alatt Bolingbroke-ot csinált volna belőle. E politika az egyik merész miniszternek fejébe, a másiknak hazájába került. Lord Beaconsfield kormányzatának törekvése az állam döntő hatalmát a parlamentből a koronára helyezni át; s a korona ez idő szerint a minister-

elnököt jelenti. Anglia történetében messze visszafelé kell lapozni, hogy egy minister példájára akadjunk, a kit saját lánghelméje és kedvező körülmények annyira egyeduralkodóvá tettek; és mint a francia császárság despotismusa, e hatalom annál önkényesebb, mivel széles népi alapon épült.“

V.

S a mondottakból mi folyik Magyarország külügyi politikájára, s állam-hatalmi rendjére nézve?

Mielőtt e kérdésre megfelelnék, azon mélyreható különbségre kell utalnom, mely az angol s a magyar nemzet alkotmányi fejlődése között átalán, de különösen a külügyi politika tekintetében a történeti valóság szerint fenáll.

Az angol törvények ugyanis, különösen az 1688 előttiék, a korona iránti feltétben hódolat kifejezésétől áradoznak. Erős royalisticus szellem szól belőlük és valami különös stipuláció, mely a nemzetnek a külügyek vezetésére irányuló befolyását kikötné, alig lesz bennök található. A ki azonban az angol alkotmány lényegét és fejlődését az írott törvények szövege alapján itélné meg, az a történet-től, a valóságtól legalább is néhány ezer mérföldnyire járna. Tényleg, hitvalló Edward korától fogva a népfeliségre, a politikai aristarchiára a polgári jogegyenlőségre törekedett a nemzeti fejlődés. A reformatió óta azonban egyik legsajátosabb vonása, hogy a közvélemény, a nép élénk részvétellel, majd valóságos ellenőrzéssel és meghatározott követelményekkel kezdte kísérni a külügyi politika menetét s Erzsébet óta, de még inkább a Stuartok trónralépte óta a pártok alakulása és csoportosulásában a külügyi politika kérdéseinek jelentékeny része volt. A reformatió kiváló tényező lehetett ez alakulásban. Mert az angol nemzet a protestantismus vezérharcosának, őrének tekintvén magát, egy európai hivatás öntudatával viseltetett e világ-rész nemzetközi státusával szemben, mely a 16. és 17-ik század folyamán csaknem kizárólag a reformatió s ellenreformatió érdekei körül csoportosult.

Magyarország alkotmányi fejlődése ezzel homlokegyenest ellenkező.

A mi *írott törvényünk* a nemzeti függetlenség s önrendelkezésnek évszázados, mondhatni évezredes, szakadatlan rendszeres beczikelyezése. És milyen férfias, helyenként csaknem szilaj hangon van tartva végig! — csak a rákosi gyűlés végzeményére emlékeztetek,

A ki a magyar alkotmány módosítására, esetleg megszorítására a törvényből akarna érveket meríteni, az mindenkor fel fog sülni, mint a hogy porúl járt Lustkandl tanár úr.

Mert a magyar közjog egy logikailag, történelmileg következetes remekmű, a magyar nemzeti szellem legnagyobb alkotása, és bárha a következők mutatni fogják, hogy a chauvinismusnak egy szikrája sínesen bennem — merem állítani, hogy a maga finom, legista, okozati következetességében talán a legtökéletesebb (aristokrata) alkotmányi mű, mely egyáltalán létezik.

Csak az az egy baja van, hogy a dolgok való állásának ritkán felelt meg, sőt sok tekintetben az ellenkező állapotra enged következtetést. Mert a férfias, elhatározott, jogörző hang a legtöbb esetben nem egyéb mint vérlázító sérelmek feletti méltatlankodás és kitörő harag, mely egy országos törvényezikkelyben keres kifejezést, e cikkely szentesítése által lecsillapíttatik, — hogy az első adott alkalommal ugyanazon sérelemnek fullánkjától sebeztessek.

Talán túlzóan volna formulázva, de mindenesetre lenne bizonyos igazság a tételben, ha kockáztatnám: hogy azon naptól fogva, melyen II. Ulászló az osztrákház trónkövetkezése iránt megkezdte titkos alkudozásait, egészen a szatmári békekötésig, Magyarországon körülbelül mindig annak az ellenkezője történt, a mit a Corpus Juris czikkei parancsoltak vagy tiltottak.

S így volt ez az ország külügyi politikájára való befolyással is. Ha Magyarország s e nemzet fiaí mindazonáltal szerepet és perczenként jelentékeny szerepet viselnek Európa nemzetközi történetében, az következett egyrészt a nemzeti felkelésekből, melyeknek vezérei mindig a külföldön kerestek támaszt, másrészt az ország azon sajátos, igen szerencsétlen helyzetéből, mely szerint voltaképen a 16. és 17. század pusztuló Magyarorszáგában bel- és külpolitika megkülömböztetéséről szó sem lehetett, mert Magyarország *egész politikája* külpolitika volt, s a külföldi hatalmasságok versenyétől, configurációjától függött. Ilyen viszonyok között a mennyiben egyáltalán volt önrendelkező hatalom a nemzet fiainál, rendjeinél, nagyjainál, az szükségkép a külpolitika kérdéseiben is némileg érvényesült.

A szatmári béke s a *pragmatica sanctio* megkötése, tehát a 18-ik század eleje óta azonban, e részvét és befolyás végleg és gyökerestül elenyészett.

Még fennállott a törvény és jogilag senki által kétségbe nem vonatható, mely szerint Magyarország független, önálló ország; mely szerint törvényhozásának beleegyezése és tudta nélkül ez ország legnagyobb érdekei, külügyi felett intézkedés sem történhetik, mely külügyekre nézve a nemzet befolyása különösen megóvandó volt *ama magyar követ* által, kit az 1618: 37. és 1630: 26. t. cz. értelmében a fényes portánál kelle a magyar királynak accreditalnia, míg az 1741: 11. és 1791: 17. t. cz. általában megkívánták, hogy az ország külügyi magyarok befolyásával és magyarok által tárgyalassanak.

De mindez legista elmélet vala.

Magyarország tényleg egy elszigetelt mesebeli királyság volt, melynek határain belül minden egyes ember a maga *szűkebb hazájának t. i. vármegyéje vagy városának* területén a legnagyobb szabadsággal mozoghatott, annak ügyeit feltétlen rendelkezéssel vezette; de a helyhatósági megyén túl nem terjeszkedhetett. Már az országnak mint ez apró státusok összefoglalatjának, közügyeiben meg volt kötve keze-lába, hogy mily felette nehezen mozdúlhatott, tanúsítja Magyarországnak százesztendőös tespedése. Arról azonban, hogy e mesebeli országnak határain túl is terjeszkedjék polgárainak rendelkezése, arról szó sem lehetett. E határokon túl az Óperenczia kezdődött; egy ismeretlen világ, melyről a mesebeli ország lakójának nem lehetett, nem volt szabad tudnia.

A nemzetközi politika kérdéseit tehát korlátlanul elvégezte a bécsi Staatskanzlei. A mi birodalmi érdek volt — nem a szónak osztrák-magyar, hanem annak általános közjogi értelmében — nemcsak külügyek, hanem financiák, kereskedelem- és vám-politika, abban a magyar országgyűlésnek semmi, de semmi tényleges befolyása nem volt.

A *financiák*, különösen a pénzügy (állam- és bankjegyek értéke) körül megengedték, hogy becikkelyezze az (osztrák) *birodalmi kormányzat* intézkedéseit.

A *külügyekben* discussiót kelthetett és felírhatott mint akár milyen megyei közgyűlés; sőt 1792 óta több törvényezikk még azon nagy vívmányt is kikötötte, hogy a rendkívüli pénzsegély vagy ujjonczjutalék kérése esetén, a magyar országgyűlés *a külügyi viszonyokról is kellőleg értesíttessék*; mely értesítés alatt azonban nem szabad formaszerinti kormányelőterjesztést érteni. De hogy a magyar országgyűlés ezen külügyi, amúgy is felette ritka elméleti vita-

tásainak legkisebb actualitása lenne, arra nemcsak hogy Metternich, de a magyar ellenzéki vezérférfiak is soha egy perczig nem gondoltak.

S azért, bárhogy vélekedjék valaki az 1867: XII. t. cz. alkotta rend üdvössége, szilárdsága, fennállhatása iránt: azt el kell ismerni mindenkinek, hogy a magyar nemzetnek a külügyi politikára a szatmári békekötés óta, sőt a mennyiben a mohácsi vész e békéig követő korszak *normális* viszonyok hasonlítására mértékül nem szolgálhat, a mohácsi vész óta a magyar nemzetnek akkora törvényes és tényleges befolyása, felelős nemzeti kormány, törvényhozás és törvényhozási küldöttség útján, soha sem nyílt, mint az 1867-ik évet követő korszakban. Bármily alaposak vagy alaptalanok legyenek tehát az 1867: XII. t. cz. elleneinek egyéb érvei: midőn a történetre, az 1848 előtti Magyarország korlátlan nemzeti rendelkező hatalmára hivatkoznak, e hivatkozás fájdalom, csak mosolyt kelthet mindazoknál, kik a történetet, e „bús történetet“ ismerik.

Felhoztam pedig mindazt annak megvilágítására, hogy a magyar alkotmányi és politikai fejlődés története a külügyekre nézve, az uralkodónak, mint osztrák császárnak és a birodalmi kormánynak egy idegen kormánynak, kizárólagos, ellenőrizetlen s korlátlan intézkedő hatalmát tünteti elő. A nemzet részvétele, ellenőrzése, önrendelkezése a külügyi politikában fájdalom e honban *nem* hagyományos. Fejlődésünk nem az angol fejlődés. Történetünk *elvben* a continentális fejlődéssel azonos; de csakis *elvben*, mert *tényleg* még annyi-
val is rosszabb, szerencsétlenebb, hogy a többi continentális államokban rendszerint *nemzeti* — ha nem is épen népi — kormány volt az, mely a külügyek vezetésében korlátlanul rendelkezett; a mivel Magyarország — fájdalom — nem dicsekedhetik.

Magyarországra tehát történeti fejlődésénél fogva *nem az angol elvek*, hanem az általános continentális elmélet az irányadó.

Ezen continentális elmélet pedig nem egyéb, mint a minék árnya, merő gondolata elegendő, hogy lázas izgalomba ejtse az angol közvéleményt, s az alkotmány szellemének feltékeny híveit nyílt tiltakozásra bírja; egy szóval: a Quarterly Review, Albert herczeg és báró Stockmar azon fentebb taglalt nézetei, melyeket a whig meggyőződés, mondjuk inkább, az angol észjárás erőyesen visszautasít, sőt — voltaképen komolyan sem vesz.

Azon elmélet az, mely szerint a nép s a népképviselő hatásköre a helyi belügyi önkormányzat terén túl észszerűleg nem terjeszkedhetik, a külügyi politika pedig, melyhez a népképviselői elemek

kellőleg nem is értenek az uralkodónak speciális dominiuma, hogy a külügyekben a kormány sem iniciatívát nem engedhet más állami hatalomnak, sem hatályos és folytonos ellenőrzést, beavatkozást nem tűrhet.

Az angol whig észjárás a maga korlátolt insuláris naivságában amolyan bohó furcsaságnak tekinti ezen nézeteket, mint fentebb az Edinburgh Review részéről tapasztaltuk.

A szegény soha sem járt iskolába a continentális alkotmány-doctorokhoz; a Bluntschlik, Gneistok és Steinok tanaitól nines úgy által hatva, mint p. o. a mai magyar ember, ki inkább ezen nagy-érdemű német professor urak elméleteiből, mint a Royer-Collard, Benj. Constant és Guizot, a Montalambert és Tocqueville írataiból meríti bölcsességét. Sőt félő, hogy ezek a tudatlan angolok Gneist urat csak névből, Bluntschlit*) és Steint pedig még névleg sem ismerik.

Nem iróniából írom ezeket. Magam is őszintén és talán honfitársaimnál buzgóbban át vagyok hatva a *külügyek korlátlan kormányi actiója* szüksége érzetétől. Kevesebb hitet vetek a nép szellemében, hogy még csak képviselőtének hivatásában is bíznám a külügyek kényes, bonyolodott érdekeinek elintézésére, megítélésére; és hegyibe még ki is mondom ezt nyíltan, szárazon; míg más, hazámfia hímezne-hámozna; a legtöbb pedig a legkorlátlanabb szabadelvű tendenciákat vallaná, hogy az első adott alkalommal cserben hagyja őket, és meghazudtolja önmagát.

Én tehát, ragaszkodom a continentális elmülethez: a külügyek vezetése a korona közvetlen irányzása alatt áll, s a korona vezér tanácsosait korlátlanul és osztatlanul illeti meg, egyedül a végeredményekért s általános iránya szelleméért tartozván a legtágabb értelemben vett politikai felelősséggel. Sem a parlamenti discussió, sem a népgyűlések direktívája el nem fogadható. Külügyi politikát sem az utczán, sem nyilvános gyűléseken nem lehet csinálni — ezekben az államfőnek, a miniszternek szabad kezét kell adni. Mellesleg azonban meg kell jegyezmem, hogy a német professoroktól esömörlöm és bölcsességüket többé be nem veszi gyomrom.

*) Nagy mulatságomra szolgált azon gúnyolódások után, melyekkel az angol liberálisok szegény boldogult Albert herceg politikáló szereplését, mintegy üres fontoskodást elhalmozzák, a tudós heidelbergi professor úr legújabb kiadású „Politik“-ája egyik helyén körülbelül oly itéletet olvashatui, miszerint ezen Coburg herceg az angol alkotmány kiváló fejlesztője lett volna.

Midőn azonban ridegebb nyíltsággal, mint a hogy hazai publicistikánkban szokás, beismerem feltétlen hódolatomat ezen elmélet üdvössége előtt, szabadjon mégis egy kis módosítást fűznöm hozzá — egy kis történeti analógia során.

E tanulmány elején említést tévők, azon eszmei mozgalomról, mely a Stuartok alatt, különösen a Monki restauráció után az angol államegyház és politikai hívei körében a *non-resistance, az ellent nem állás* elmélete körül kifejtett. Azzal a túlzó szenvedélylyel, mely az angol-szászok tulajdonsága, ha egyszer a doctrinarismus terére lépnek, mindenféle szertelen következtetéseket vontak a fejedelem iránti vak engedelmesség határtalanságára nézve. Különösen a püspököknek s a fő episcopalista tudoroknak kedvenz okoskodása volt, hogy Nero császár vagy egy ahhoz hasonló kegyetlen, dühöngő zsarnok iránt is ugyan ezen coeca obedientia, a feltétlen megadás resignációjával kellene viseltetnie az igazhitű, angol torynak. S ezen nézlet az 1680-as évek derekán államegyházi dogmává kezdte emelkedni. Macaulayban ezen Nero féle hasonlat idézete ismételve olvasható.

Azonban James király alig kezdte volt túlfeszíteni a praerogative hatályát, s a Neroi kegyetlen üldözés helyett, csak *sértegetni* meré az államegyházat, intézményeibe belenyúlt és néhány katholizált theológusnak államegyházi beneficiumokat osztogatott: midőn a Nero iránti feltétlen hódolat azonnal feledésbe ment, a püspökök, kiket közvetlen hűségi eskü kötött a király személyéhez, maguk kezdték meg a passív resistentia alkalmazását, míg az alárendeltebb állású egyházi férfiak, kiket ilyen személyes fogadás nem kötött, s a világi főurak, nyíltan csatlakoztak orániai Vilmos győzelmes felkeléséhez.

Ámde midőn a törvényes király s utódja mint hontalan bűdosók ették a franczia udvar kegyelem kenyerét, ugyanezek a toryk, kik a döntő perczben megfélekeztek a Nero alatti magatartás jámbor martyriumáról, évtizedeken keresztül ezen reménytelen trónkövetelők személyéhez, ügyéhez ragaszkodtak és sikertelen vállalataikra áldozták fel vagyonukat s életüket épen úgy, mint elődeik szerencsésebb sikerrel Károly királyért.

Mi is *eloben* ismerjük el a kormánynak parlamenti actió által nem korlátozott, feltétlen rendelkezési hatalmát a külügyi politika kérdéseiben, a continentális conservatív alkotmányi tannak megfelelőn.

Esetről esetre azonban, és lehetőleg minden fontosabb esetben engedeljünk egy kicsinyt az elmélet ridegségéből. Olyankor a nemzet

vessen magával számot, és ha megnyugvása a kormány actiójában nem egyértelmű, avagy iránytadó többségben nem az, akkor gyakorolja ellenőrzési, felelősségre vonási s akaratnyilvánítási jogát képviselő útján: nem elméleti alapjog, állandó hatáskör czímén, *hanem a gyakorlati szükség érzetének* azon elévülhetetlen ősjoga alapján, mely hatalmasabb minden alkotmányi szerkezetnél, minden politikai tanelvénél.

Ismétlem, mit a tanulmány bevezetésében hangsúlyoztam — e nézet kifejtésében semmi czélzás, semmi vonatkozás nem lappang a napi politika közvetlen történeteire. Már csak azért sem, mert a sorok írója azok közé tartozik, — és hazánkban nincsenek túlsokan — ki e lezajlott napok nagy eseményét, Bosznia-Hercegovina megszállását olyannak tekintik vala, mely az osztrák monarchiának fátumszerű, kénytelen evolúciója; és már régtől fogva meg vala írva a csillagokban.

Ámde a politika legyen bár az exigentiák tudománya, azért tanulságai mégsem csupán a pillanatra szólnak.

A keleti kérdés megoldásának, e világtörténelmi tragédiának, melyben nemzetek vétkeznek s elbuknak, csak első része lőn befejezve. Pedig az egy sophokleszi trilogia, melyben még a magyar nemzet is lesz szereplő. A pillanatnyi szélesend daczára dúló viharokkal terhes a lég. S a jövő évek olyan megpróbáltatásokkal fenyegetnek, melyek megkivánják, hogy a nemzet résen álljon, mert jöhet idő, midőn épen a külpolitika kérdéseiben kellend önnön sorsa, a lét vagy nemlét kérdése felett határoznia.

LÁNCZY GYULA.

III.

POLITIKAI ÁRAMLATAINK

AZ UTOLSÓ ÉVTIZEDBEN.

(Közeletünk jelleme. — I. A szabadelvű áramlat. — II. A conservatív áramlat. — III. Az elszakadási politika.)

IRTA ASBÓTH JÁNOS.

Van egy bécsi nóta, mely a császárváros alacsonyabb életének egyéb termékeivel együtt a mi Terézvárosunkban is honfűsítást nyert és így honatyáink zöme és főrendeink ifjúsága előtt épen nem lehet ismeretlen. Francia-négyesre tanítják benne a kezdőt igen kezdetleges segédeszközökkel. „Mit der Frau an der Magd, an der Bank vorbei — Einz, zwei, drei. Mit der Magd an der Bank und der Frau vorbei — Eins, zwei, drei. Mit der Frau und der Magd an der Bank vorbei“ és így tovább.

Ilyen nótákat a magyar népszellem nem terem. A magyar népszellemben van szilajság, de nincs léhaság. Épen azért nem lehet a nemzeti szellem nyilatkozataiban idézetet találni, mely olyan találóan jellemezze újabb pártéletünket, a sok fusiót és diffúsiót, mint ez a bécsi nóta, tartalmával és légkörével.

A nemzetek politikai életében ilyen jelenségek olyankor állanak be, ha a viszonyok hirtelen gyökeres változása megzavarja a meggyőződéseket, okot szolgáltat azoknak módosítására vagy épen megtagadására, egy emberéletnek hű odaadásával követett törekvések alól elhúzza a gyékényt azokat immár jogosulatlanoknak, vagy épen lehetetleneknek bélyegzi, új szükségletekkel új felfogásoknak, irányoknak, elveknek szab ki parancsoló hatalommal utat.

Annak a politikai módszernek, mely akkor is radicalismus, ha liberalisok vagy conservatívek, vagy akár reactionáriusok alkalmazzák, és melynek lényege abból áll, hogy a szerves fejlődés természeti lassúságának ellenére türelmetlenül erőszakolja ki az egész nemzeti életet felkaroló nagy átalakítást; ennek az eljárásnak még akkor is, ha

ez átalakítás üdvös, még akkor is, ha ez a rögtönzés szükséges; — mert a rögtönzés lehet néha szükséges, sőt elkerülhetetlen akkor, ha korlátolt felfogású conservatismus hosszasan szorított le jogosult érdekeket; — az ilyen radicalismusnak szükségkép mindég az a sajnos, gyakran véztes következménye, hogy a beállott zavarból csak nehezen küszködnek ki, még nehezebben állapodnak meg az új meggyőződések; a megállapodott meggyőződések hiányában ijesztően foglal tért a demoralisáció; e két tényező találkozása pedig hosszasan kizárja a rendet és jólétet egyedül biztosító nyugodt fejlődést, sőt az egymást követő rázkodások egész sorozatával fenyegeti az államéletet, valóságos sorvasztó lázzal, melynek vége a végkimerülés lehet. Jaj az álladalomnak, ha ilyen belválsághoz veszélyes külügyi helyzet járul, oly férfiak pedig nem akad, a ki bölcseséggel, önzetlen erénnyel, és az ezekkel mindég kapcsolatos mérséklettel csillapítani képes a lázt, megállítani a valódi és az álmeleggyőződések harcát, felismervén és kiszabván a helyes utat, kibontván a nemzeti érdekek igaz zászlaját. Csakhogy ilyen viszonyok közt épen az őszinte meggyőződés, az elvek hajthatatlansága, a nemes önzetlenség, a szigorú lelkiismeret könnyen magára marad a napi politika boszorkánytánczában, mert kihívja és felzúditja maga ellen mindazokat, a kik intelligenciában és morálban gyöngébbek, de önző ambícióban erősebbek, és a kik magukból a viszonyokból merítenek bátorságot és eszközöket arra, hogy a zavarosban halászszanak. Szükséges élesen és messzelátni, de nem elég; nem elég tiszta hazafinak lenni, hanem erély is kell a kontároknak és gonoszoknak kimélytelen leálczázására, erő kell a gyöngék bátorítására, a jóindulatúak és mérsékelt bizalmának felébresztésére. Üdv a nemzetnek, ha ilyen férfiak akad, ritka adománya a természetnek.

Mindaddig, míg ilyen férfú körül nem tömörül a nemzet, a napi politikusok a bécsi nótá franczia négyesét fogják járni. És a ki tudja, hogy a viszonyok erősebbek az embereknél, igazságos lesz irántuk.

Azokat, a kiknél a viszonyok változása, új érdekek előnyomulása, új eszmék érése a régi meggyőződések módosítására ok, azokat igazságosan meg fogja különböztetni azoktól, a kiknél mind az csak *üriügy*, és a kik látván, hogy tisztességes emberek is meg vannak ingatva a forró vérű ifjúság rajongó lelkesedésével, az érett kornak önmegtagadó állhatatosságával szolgált elveikben: feljogosítottnak érzik magukat arra, hogy a meggyőződést egyáltalán csak a

politikai szinpad festékének tekintsék, máznak, melyet magukra kennek, hogy a jámbor közönség tapsait, a nagyravágyók garasait az éhesek kinyerjék

De igazságosnak kell lenni még egy tekintetben. A nemesebb is, ha a személyes dignitásnak visszariadó ösztönét alárendelte a kötelességérzetnek, és ily viszonyok daczára is leszáll a napi politika porondjára, a folytonos chassé croiséban nem fogja elkerülhetni, ha csak tehetetlen vagy tétlen maradni nem akar, hogy kezet ne fogjon avval most, a kívül szemben állott az imént, mert a küzdelem hullámzásában drágább érdekek szoríthatják háttérbe azt, a mi az előtérben állott tegnap, és az új érdek megvédése új szövetségekre utasít.

De ha a cselekvő politikus folytonosan a napi politika követelményeihez alkalkalmazkodni kénytelen, a politikai író szerencsésebb helyzetben van.

Visszavonulván a zshivajgó tolongásból az elmélkedés magas várdájára, fel fognak hatolni hozzá a tompa morajból egyes jelszavak, forróbb lelkesedéssel, erősebb meggyőződéssel hangoztatva, figyelő tekintete előtt a zűrzavarból ki fognak bontakozni erősebb, állandóbb áramlatok: jelszavak és áramlatok, melyek nem csak a jelenért, hanem jövőért küzdenek, és a jövőt sejtetik.

Nem fogjuk részletezni pártéletünknek a hazára nézve meddő, csak egyesekre nézve jelentős azon kaleidoscopszerű változásait melyek az 1867-iki nagy átalakulás sajnos, de természetes, habár talán nem is mindenben szükségszerű következményei voltak. A fentebbieknél több politikai tanúlságot nem nyújtanak, Clio táblájára pedig nem érdemesek. De igenis politikai, valamint történelmi szempontból érdemes kutatni, mik voltak e napi változásokban a jövőért küzdő nagyobb áramlatok, merre fordúlnak a győzelem esélyei?

Meglehet, sőt hogyan lehetne másként? — hogy nálunk elfogulatlanabbúl fog ítélni az utókor, kivált hogy ha ez az utókor nem lenne magyar. Elfogulatlanabbúl, mert hidegebben. De mi közepette állunk e küzdelmeknek. Szívünket közelről érintik. Aggodalommal és félelemmel látunk veszélyeztetve drága és magas érdekeket. Érdekeket, melyekért életüket hagyni édesnek tartották az ősök, melyeket mostanság mindennap megtagadva látunk csekély személyes haszonért. Hiszszük, hogy van erő bennünk távolmaradni a pártélet elfogultságaitól. De ha képesek volnánk biztosítékokat nyújtani az

elfogultságnak azon néme ellen, mely a meggyőződésnek erejéből és a szívnek melegéből fakad: akkor nem volnánk érdemesek a meghallgattatásra.

I.

A szabadelvű áramlat.

Beismertük, hogy közéletünk jelleme az 1867-iki radícális átalakításnak természetes, de kétségbevontuk, hogy mindenben szükséges következménye vala.

Az átalakítás nagyterjedelmű és mélyreható volt. De először is nem volt forradalmi, hanem komoly és bölcs megfontolásban éveken át érelve, minden törvényes tényezők egyetértésével létesült, másodszor pedig megfelelt a létező nagy érdekeknek, meg a hatalmi viszonyoknak, és végre is valójában csak törvényes és történelmi állapotok visszahelyezésében állott. Nagyterjedelmű azonnali átalakítás nem lehet ennél conservatibb, a szónak nemes és felvilágosodott azon értelmében, mely az állandóság és az egészséges fejlődés feltételeit foglalja magában. Meglátszott rajta, hogy compromissum volt egy szabadelvű, de sem nem rajongó, sem nem doctrinair, és a conservatio nagy érdekeit felfogni képes államférfiú, Deák Ferencz, és oly conservatív hazafiak között, a kik ez érdekeket védeni kötelességüknek ismerték, de leghatályosabban megvédelmezhetni az által vélték, hogy ha harmoniába hozzák nem csak a nemzeti önérzet, a létező jogtudat, hanem az alkotmányosság és a nemzeti és a polgári szabadság elengedhetlen biztosítékairól alakult és jogérvényes törvényekkel szentesített uralkodó eszmékkal is. Ha ilyen átalakítás alapján a további fejlődést ilyen férfiak, ilyen szellemben vezethetik vala, megfelelt volna a fejlődés is az alap ép és egészséges voltának.

De minden compromissumot harcz előzi meg, és minden harcz csak az emelkedettebb jellemekben nem hagy hátra keserűséget és bizalmatlanságot. Deák Ferenczet a harcz kifárasztotta. Az ügyek vezetését maga átvenni nem akarta. Deák Ferencz mögött pedig oly férfiak álltak, a kik keserűséggel és bizalmatlansággal voltak eltelve azok iránt, a kikkel Deák Ferencz a compromissumot kötötte. Ezen bizalmatlansághoz és keserűséghez hozzájárult a nemzet többségére való jogos hivatkozás és a szintén jogosult személyes ambitió. A Deák Ferencz mögött álló nagy szabadelvű pártnak utolsó következménye, a compromissum létesülésének utolsó feltétele az volt, hogy

a nagy műnek egyik alkotója önként visszavonulván, a szabadelvű párthoz nem tartozó alkatótársai szintén vonúljanak vissza, és a nagy alkotást a szabadelvű párt férfiai foganatosítsák és vezéreljék tovább, ha mindjárt olyanok is, a kik magában az alkotásban csak másodsorban vettek részt, és a mi sajnosabb vala, a kormányzásban és az igazgatásban ujoncok vagy csak kevésbé tapasztalt férfiak voltak. A conservatív államférfiak alávetették magukat ezen ostracismusnak, melyről nem csak a kik saját személyeik érdekében követelték, hanem mámorában maga a nemzet nagy többsége is hitte, hogy káros következményei nem lesznek.

Végzetes csalódás!

Nagy átalakításokat helyesen concipiálni és organizálni a politika legnehezebb feladatai közé tartozik. De talán még nehezebb az ilyen átalakítást consolidálni.

Erre szívós erély kell, engesztelő mérséklettel párosulva, a magas elme messzetekintő belátása és a gyakorlati tapasztalat tájékozottsága és érzéke a részletekben.

Ha pártelőítélet, és nem a parlamentarismus lényege, hanem parlamentáris doctrinák merevsége, főképen pedig személyes aspirációk nem fosztották volna meg a kormányzó pártot és a kormányt a conservatív kitünőségek magas politikai belátásától, kormányzati és igazgatási tapasztalataitól, akkor a kiegyezési mű maga és a radicalis átalakítás nem lett volna akadály a szerencsésebb fejlődésnek.

Vajmi máskép állhatnánk ma! Nem csodák kellettek volna, hanem csak józanság. Nem képzelemdús projectumok, hanem átgondolt munka. Nem mindég sokat tenni, hanem a nem sokat mindég jól megtenni a jó kormányzás titka. Ha a központi organumok nem a külső csillogás és a hivatalkeresők igényeihez, hanem az állam érdekeihez mérve rendeztetnek be; ha az administratio olyképen szerveztetik, hogy működésének úgy példája, mint hatása által takarékosagra, munkára, rendre nevelheti a nemzetet, a mi által még nagyobb mértékben járúl a közjólét emeléséhez, mint közvetlen működése által; ha a kormányzat a közmorál öre, a helyett, hogy kortes-tekintetekből megtűrje, sőt bátorítsa a corruptiót; ha az administratio és az igazságszolgáltatás állapota nem veszélyezteti a vagyonbiztonságot, nem riasztja vissza a tőkét és a vállalkozási szellemet; ha a meddő beruházásokra fordított milliók egy csekély része fordítatik az ipar és a kereskedelem jogos igényeinek kielégítésére; ha kevesebb vasutat, de a forgalom érdekeinek megfelelőbben és takarékosabban építenek:

akkor nem volna állandó deficit, nem hanyatlott, hanem emelkedett volna a közjólét, és a felemelt adókat is könnyű volna viselni. Ezeket ma mindenki mondja, de kell is hogy mondja mindenki, a ki e tévedő korról emlékezik. A magyar állam tekintélyben, erőben emelkedett volna és ekkor érdekeink nem szenvedtek volna vereséget úgy az új kiegyezésben, valamint a keleti bonyodalmakban. A kormány az eredményekre, a közjólétre és egy virágzó országra támaszkodván, az egetrázó projectumokat a túlzóknak és a phantastáknak engedhette volna át ártatlan mulatságul. Mert a túlzókkal, a phantastákkal, az egetrázó projectumokkal csak elégedetlen országban kell számolni, elégedett országban nem találnak hívókra.

Az ország kipróbált államférfiai mint conservatívek személyes ellenszenv és pártszempontok által háttérbe szorítva, sőt legalább egyelőre teljesen nullificálva voltak, mert egyeseknek igénytelen támogatása is nem leplezett bizalmatlansággal fogadtaték.

A szabadelvűeknek nagy része a kiegyezést nem fogadta el és magában ismét két külön fractióra szakadva, többé-kevésbé loyalis formák közt megmaradt a forradalmi traditiók és az elszakadási politika zászlója mellett; de a túlnyomó többség elfogadván az új alapot, kebelében megtúrte ugyan a conservativeket, de a kormányzást, a hatalmat, az intézkedést kizárólag magának tartotta, „hogy megmutassa mit tud.“

Az első meglepő jelenség az volt, hogy ezeket a szabadelvűeket voltaképen zavarja a szabadelvűség, és hogy nem tudnak vele mit csinálni.

Eleintén használatban volt a szabadelvű máz. De csakis eleintén, és csakis a máz.

A ministeriumban a szabadelvűségnek három typicus képviselője ült. A sentimentalis typus, báró Eötvös József, a doctrinair typus, Horváth Boldizsár, a korlátolt typus, Gorove István. Mind a három tiszteletreméltó, ritka becsületességű férfiú, a két előbbi nagy tudománya és munkássága által imponáló, nemes idealismusa által rokonszenves, érintkezési formái által kedvelt férfiú. A harmadik összeütközésekre nem adott alkalmat. A közigazdászati ügyek élén állott és ezekben a „laissez faire, laissez passer“ lévén a liberalismus alapelve, tökéletesen eleget vélt tenni tárczájának és a szabadelvűségnek, ha semmit sem tesz. És evvel nem is volt terhére a vezető miniszerelnököknek.

Báró Eötvös lágy, lemondó természeténél fogva alárendelte

magát és méla szabadelvűségével visszavonult országgyűlési beszédeibe.

Horváth Boldizsár a tudós, az ügyvéd, az elvember ellentétlét állította szembe a miniszterelnökkel, és hamar lehetetlenné tette magát.

Az ellenzék sürgette a szabadelvű reformokat.

A kormány avval válaszolt, hogy a közjogi alap védelmé ezek lehetetlenné teszi. A mi bajosan érthető, mert hiszen ezekben a kormány az ellenzéknel is támaszt találhatott volna. De phrasisnak elég jól hangzott.

A nagy szabadelvű többség mindebbe könnyen belenyugodott.

És mindez nem olyan meglepő, mint a minőnek látszik.

Csak tisztába kell jönnünk avval, hogy mi a szabadelvűség általában és mi volt különösen Magyarországon.

A szabadelvűségnek semmi köze sincs a szabadsághoz azon értelemben, melyben egy nemzet, egy állam egészére, mint politikai individuumra vonatkozik. A traditióknál, az érdekek solidaritásánál, a fajszeretet és fajönérzet azon ösztöneinél fogva, melyek mint a születésre támaszkodó minden különbség az emberi természetben gyökereznek: mindezeknél fogva ragaszkodik ehhez minden nemzet és annak minden tényezője. Ragaszkodik azon erővel, melylyel minden öntudatos lény a léthez ragaszkodik. Mert a politikai szabadság ezen neme a nemzetre nézve identicus a politikai léttel és legfőbb biztosítóka a faj fenmaradásának.

Ez tehát inkább conservativ momentum. És csakugyan ebben keresi minden conservativ törekvés végső igazolását. A szabadelvűség pedig evvel tulajdonkép elvi ellentétben áll. A szabadelvűség a szabadságot azon értelmében helyezi előtérbe, mely az egyénre vonatkozik és merev következetességgel ezért el is kell jutnia a fajok, nemzetek és concret államok fölé emelkedő cosmopolitismushoz. De mind a két irány, vakbuzgó és elmében korlátolt túlzóit kivéve, tekintettel van a másikra is, mert mindakettő a természetben gyökerezik, mind a kettő kiirthatatlan az emberi kebelből, és végre is mind a kettő csak úgy biztosítható, ha egymásnak concessiókat tesz.

Sem a conservativismus, sem a liberalismus nem ragaszkodik tehát kizárólag az egyikhez, a másikhoz. Ezen kizárólagosságot, ezen korlátoltságot átengedi a túlzóknak. Mind a valódi conservativ,

mind a valódi liberális ragaszkodik mind a kettőhöz, csak hogy a kettő között fenálló ellentét és a kettő között szükséges compromissum problémái elé állítva, a tradíciók, a hajlamok, a természeti ösztönök különféleségéhez képest, a conservatív inkább a faj, a nemzet, az állam fenmaradásának, azaz szabadságának biztosítékait félti az egyéni szabadság biztosítékaitól, és megfordítva a liberális.

A különbség tehát nem abszolút, hanem csak viszonyos. Innen van az, hogy a ki Angolországban conservatív, ugyanazon nézetekkel Oroszországban igen előhaladott liberalis volna. Az angol liberalis Franciaországban erősen conservatív, Amerikában sötét reactionárius volna. Innen van, hogy a gyakorlati politikában normális viszonyok között bármily nagyok legyenek a párt- és személyes ellentétek, a tárgyi ellentétek igen csekélyek, idegenre nézve alig érthetők és felváltva odajutnak a pártok, hogy elfogadják azt, a mit hosszasan elleneztek.

Minthogy azonban a nemzeti fenmaradás biztosítékai konkrét viszonyok által szabotnak meg, tehát viszonylagos, gyakorlati kérdések; az egyéni szabadság követelményei ellenben abszolútak, vagy legalább absolute formulázhatók, dogmaszerűek és az opportunítási szempontoktól függetlenül dogmák alakjában állítatnak fel: világos ennyiből is, hogy a conservatívek inkább a viszonyokkal való számolásra, a pozitív gyakorlatira, a liberalisok inkább az abstrakcióra, a theoriára, a doctrínára, a dogmára, az eszményre hajolnak. És ha ez által nagy előnyben vannak a conservatívek fölött az emberek szívének és elméjének meghódítása körül, nagy hátrányuk az, hogy kevésbé számolván az adott tényekkel, súlyos válságok felidézésének nagyobb mértékben vannak kitéve.

Már most vegyük a magyar nemzetet. Ha ugyan sikerült ezekben felmutatnunk a conservatív és a liberális közti különbséget, akkor nehéz volna tagadni, hogy a magyar nemzet conservatív nemzet.

Fajához és az általa alapított államhoz ragaszkodik, mondhatni minden más népnél erősebben; ezeket mindenk fölé helyezi.

Összes idealismusa ezen ragaszkodás által absorbeáltatik, annyira, hogy egyéb eszményekre fogékonysága kevés marad. Ez az eszmény conservatív eszmény; a conservatismusnak ha nem talán egyetlen, de legfőbb eszménye. Nemzetre nézve azonban ez az eszmény realitás. Mert a fenmaradás érdekénél gyakorlatibb érdek

nem képzelhető. Ez eszményhez a taj egyes egyéneinek is kiváló gyakorlati érdekei fűződnek.

Ezen eszmény által dominálva, minden más eszménnyel szemben kiválóan positiv gyakorlati, józan, számító. Ezt szokás a magyar nemzet politikai érettségének nevezni. Ennek ismeri el és bámulja a külföld.

Ezért viseltetik a magyar nemzet a világfi előkelő hidegségével theoriák, abstractiok és dogmák iránt. Ezekre érzéke nincs, mondja az idegen, ezek által magát félrevezettetni nem engedi, mondjuk mi.

A dynastikus érzület háromszázadnak annyi nehéz megpróbáltatása után is mindig megingatatlan maradt. A hűség a második conservativ eszmény.

A magyar nép minden traditióinál, egész organisatiójánál, érényeinel és hibáinál fogva aristocraticus le a legalsóbb rétegegik.

A franczia forradalom nagy szabadelvű eszményei hatástalanul mentek el a nemzet fölött. 1825-ig kizárólag conservativ maradt, conservativ volt még az oppositio is az aulicus kormányférfiakkal szemben. A polgári szabadság reformjait erősen conservativ férfiak, Széchenyi és Dessewffy Aurél kezdeményezték. Még 1847-ben a megyék nagy többsége conservativ utasításokkal küldte fel követeit.

Hogyan van az tehát, hogy egy nagy fordulattal discreditáltott még a conservativ szó is, és a nemzet nagy többsége a túlzásig szabadelvű lett?

Ez vezet bennünket arra, hogy minő volt a magyar szabadelvűség, minőnek kellett lennie.

Nem lehet itten kiereszkednünk az 1848-iki forradalom genesisére. Elég az hozzá, hogy a nemzet belesodortatván az Ausztria elleni harcza, utóbb az Ausztria elleni passiv ellentállás nehéz positiójába, kitűnő gyakorlati érzékével tömegesen és egész az exaltatióig liberálissá lett, mivel Ausztria anti-liberális volt, és mivel a nemzetnek a liberális Európa rokonszenvére és támaszára volt szüksége. Democratikus lett, mivel az európai democratia támaszát kereste. Liberális és democratikus lett, úgy mint régentén az Ausztria ellen küzdők protestánsokká lettek és kevésbe múlt, hogy törökké nem lettek, egyszerűen azért, mivel Ausztria a catholicismusnak volt előharczosa.

És valamint daczára a magyar nemzet azon vallási türelmettségének, mely a dogmák iránti fogékonyság hiányának eredménye, gyűlöletessé vált akkor a catholicismus, nem a dogmaticus különb-

ségek miatt, mert effélére a magyarnak kevés érzéke van, hanem azért, mivel Ausztria támaszának tekinteték: úgy lett gyűlöletessé a conservatismus, nem mivel a szabadelvű túlzásokat ellenezte, hanem mivel a forradalmi férfiak által a valóság látszatával nemzetellenes törekvésekről vádoltathaték.

Báró Eötvös Józsefnek soha sem sikerült volna a magyar nemzetre rádisputálni a liberalismust, ha Kossuth Lajos fel nem ismeri, hogy az európai liberalismus a legerősebb, az egyetlen szövetséges Ausztria ellen.

1867-ben megszűnvn az ok, ha nem is szűnt meg az okozat, de látható sorvadásba esett. A szabadelvű többség ugyanakkor, mikor hatalomra jutott, a nélkül hogy conservatívvá lett volna, kevés tagjának kivételével megszűnt liberális lenni. Nem vallotta be magának, nem tagadta meg a liberalismust, de nyügnek érezte, mert a magyar faj gyakorlati érzéke felismerteté véle, hogy nagyban és egészben jó időre elég történt a szabadelvű reformok terén, és más téren várnak kielégítést a gyakorlati érdekek.

A szabadelvű pártnak az ellenzéken maradt része is nem a meggyőződés hevével, hanem csak a factiosus oppositio malitiájával sürgette a további szabadelvű reformokat. A szélső baloldalon pedig az a férfiú, a ki német származásánál és hosszas párizsi tartózkodásánál fogva az abstract liberalismusnak benső híve volt, oly próféta maradt, a kit legkevésbbé értettek meg elvbarátai.

Titkos szavazással ezek a szabadelvűek még a zsidó emancipatiót sem szavazták volna meg, és arról már csakugyan nem gondoskodtak, hogy a magyar ember zsidó leányt vehessen el, a mire pedig nagy szüksége volna.

Lássuk ennek okait közelebből.

Csodálatos látvány! Egy pillanatra úgy tetszik, hogy a conservatismus ki van ölve. A conservatívek el vannak némítva bizalmatlanság és előítélet által. Azon dualismusban, melyben pártalakulásainkat az általános politikai irányzatokon kívül az Ausztria iránti magatartás is szabályozza, megint egyszer kizárólag ez az utóbbi dominál. Ezen kívül nincs különbség. Mindenki szabadelvű akar lenni. A szabadelvűség teljes diadalát látszik ünnepelni. És ugyanakkor az ellenzéknél pusztán taktikai fegyverré sülyed, a többségnél pedig a conservatismus és a conservatívek iránti előítéletté és ellenszenvvé törpül. Negatív, meddő. Mert a conservatívek eltűntek ugyan. De

fenmaradtak a conservatív érdekek. És ezeken megtörtek az emberek hajlamai, előítéletei, s az emberek maguk.

A Deák-párt erejét missiójának tudata képezte. Tudta, hogy a kiegyezést consolidálni kell és legalább sejtette, hogy ez csak úgy lehetséges, ha sikerül annak alapján virágzó, a jólét és a megelégedettség által erős államot alapítani. Erősen hitte, hogy ez sikerülni fog. És sikerülhetett volna.

De gyöngesége abból állott, hogy ezen kiválóan conservatív missiója daczára múltjánál és politikai hitvallásánál fogva liberális volt. A kebelében levő conservativek akár számuk, akár befolyásuk csekélységénél fogva nem nyomtak a latban.

Ily viszonyok közt minden a vezetéstől függött. E benső ellentét válsaggal fenyegetett. Az alkotó erőnek sorvasztásával meddő belküzdelmek által. Bomlással. Öntudatos, átgondolt, szilárd vezetés azonban eleitől fogva győzhetett volna az ellentét fölött, és megadhatta volna a pártnak a biztos irányt, a szilárd talajt, ne hogy liberalismus és conservatismus között Mohamed koporsójának azon helyzetébe jusson, mely a földi törvények szerint csak bukással végződhetik.

A vezetés gróf Andrássy Gyulának jutott. Erős kinyomatú, erős akaratú és rendkívüli találékonyságú egyén. Befolyása rövid küzdelem után döntött.

Emigráns volt, és mint sokszor megjegyezték, III. Napoleon iskolájába járt. Nem a legjobb iskola, de sokat lehetett benne tanulni; hogy azonban valamely iskolában ki mennyit tanul, az nem csak az iskolától, hanem a tanulótól is függ.

Meg lehetett tanulni főképen azt, hogy mi által lehet az embereket vezetni. Az emberek nagy többsége nem alkalmas arra, hogy a kötelességet a kötelességért, az erényt az erényért gyakorolja. Nyugodt állapotában az emberi természet önző és érdekeit követi. Feltüzelt állapotában rajongó és követi szenvedélyeit, eszményeit.

Az önzés és a rajongás, az érdekek, az eszmények és a szenvedélyek által lehet az embereket vezetni, kormányozni. Mind a három által, vagy egyik és másik által.

Mi által akarta gróf Andrássy kormányozni Magyarországot?

A szenvedélyek féktelenítése által meg lehet indítani egyes nagy actiókat. De a kormányzás normális eszközének e kétélű fegyver nem alkalmas. Ezen kívül nyilvánvaló volt, hogy a szenvedélyek

terén a többség nem versenyezhet az ellenzékkel és hogy ellenkezőleg épen a szenvedélyek csillapítására van utalva.

A nemzeti függetlenség eszményében ismét túllícitálhatta a többséget a közjogi ellenzék.

A szabadelvűségben sok eszményi van és gróf Andrássy szabadelvű volt. De az exilium vagy rajongóvá, vagy fásulttá tesz. Andrássyt kiábrándította. A gyakorlati államférfiúságot minden eszmény lenezésében kereste. Szabadelvű volt még szokásból, de már nem meggyőződésből. És a szokástól is elszokott, midőn látta, hogy alkalmatlan. Közönynyel nézte meggyőződésből szabadelvű miniszter-társainak, kivált Horváth Boldizsárnak egy pár szabadelvű szárnypróbálgatását. De gyakorlati tekintetével, mely mindég jól látta azt, a mi egészen közel volt, felismerte, hogy ezek a szárnypróbálgatások a nemzet hajlamaiba és a viszonyokba ütköznek, a bajokat és zavarokat szaporítják.

Ha gróf Andrássy felismerte volna, hogy az alapjában conservatív magyar nemzet csak daczból Ausztria iránt vetette magát a liberálismus karjaiba; ha felismeri, hogy az 1848 óta tényleg keresztülvitt nagy liberális reformok, két évtized rázkódásai és az új alap megteremtése után a létező érdekek kiméletet, az állapotok consolidatiót követelnek; ha tudott volna mélyen pillantani, előrelátó lenni és ha nem választják el személyes külömbözetek a conservativektől; akkor talán képes lett volna öntudatos nemzeti conservatív irányban haladni és vezetni pártját.

De miután csak azt látta, hogy az úgynevezett szabadelvű reformokat inkább csak theoreticus szempontokból kívánják egyesek, de minden tényleges kísérlet felzúdírtja a létező érdekek és meggyökerezett hajlamok tiltakozását: csakhamar elfojtotta a szabadelvűséget és csak a conservativek elleni zászlónak tűrte meg.

Andrássy tehát a ki méltán tartott a szenvedélyektől, az eszményeket lenézte, a szabadelvűségben nem csak hogy nem hitt, de azt alkalmatlannak is találta: az érdekekre volt utalva.

Nagy tér, egy nemzet érdekei! És emelkedett szellem felismerheti ezekben a nemzeti eszményt is; a nemzeti eszményt, a hogyan a conservativek fogják fel szemben a közjogi ellenzékkel: nem a harczt erő nélkül, hanem az erősödést békés jólétre ha lehet, győzelmes harcra, hogy ha kell; nem ama harcra, melyre a közjogi ellenzék gondol, hanem harcra, melyben Ausztria szövetségére utalva vagyunk.

Hanem gróf Andrassy nem így fogta fel az érdekeket. Az érdekekre látta magát utalva, de hogy azokat hogyan fogta fel, ki-tűnik abból a mondásából is, hogy ostorral és abrakkal kell kormányozni.

Látta, hogy III. Napoleon egyeseknek és egész tömegeknek bőven juttatott közvetlen beneficiumokat. Arról azonban megfeledezett, hogy III. Napoleon kormányrendszerében helye volt a nagy eszményeknek is, téveseknek és jogosultaknak; hogy kormányzása megsokszorozta az álladalomnak és minden egyesnek jövedelmeit, Franciaországot gazdaggá tette, rendet és jólétet adott. Andrassy azt hitte, hogy az érdekek kielégítése abból áll, ha minél több éhező elégíttetik ki a közvagyonból; és megfeledezett arról, hogy ha e mellett nem emelkedik a közvagyon maga, annál koldusabb lesz a nemzet, annál több lesz az éhező, annál inkább enyészik el a kielégítettek száma a közelégtelenségben.

Hogy emelje a közjólétet, arra nem bírt elég érzékkel, belátással, rendszerrel. Sokkal könnyebb volt egyeseket kielégíteni. De az által még rohamosabban hanyatlott a közjólét és a mi a nemzetekre nézve még ennél is végzetesebb, rohamosan hanyatlott a közmorál, főkép a politikai morál, az a morál, mely nélkül nemzet meg nem állhat, mert nemzet, melynek fiaiból kiveszett a hazának mindenek fölött való szeretete, a meggyőződés bátorsága, a hazafias meggyőződésért való határtalan áldozni tudás, az a nemzet érett az idegennek uralmára. A ki megvásároltatja magát hazai államférfiú által ma, az jó iskolán ment keresztül arra, hogy idegen által vásároltassa meg magát holnap.

És ily értelemben demoralizálta gróf Andrassy rendszeresen a nemzet minden osztályát.

Az alsó széles rétegeket a kormány fővezérlete alatt nyíltan szervezett és rendszeresített választási vesztegetések által.

Andrassy tette szokásossá, hogy a kormánypárti jelöltek magától a kormánytól kapnak és fogadnak el pénzt a választók megvesztegetésére. Nem egyesek, kivételképen. Hanem sokan, tömegesen rendszeresen. Mondjuk ki a dolgot nyíltan, úgy a hogyan van. Ez azóta a magyar parlamentarismus elfogadott gyakorlatává, egyik oszlopává emelkedett. És űzi azóta minden kormány a vesztegetések ellen időközben hozott minden törvények mellett is. Hozzászoktunk, fel sem vesszük. Pedig abnormis, vagy csak úgy normális, mint a tolvajnál a lopás. Ez nem csak a választók, ez a képviselő megvásár-

lása, ez Walpole, ez Guizot, avval a különbséggel, hogy a mit ők dugdosva tettek, mert szégyelték, azt mi nyíltan tesszük, mert már nem is szégyeljük. Nincs parlament és nem volt a világon soha olyan, mint a miénk, hogy annyi tagjáról el lehet mondani, hogy a kormány által cyclusról cyclusra egy pár ezer forinttal megfizetetik.

Mindamellett ez csak csekély tényező azon osztály rendszeres corrupálásában, melyben a nemzeti közélet összpontosúl.

Ez az osztály a czímtelen nemesség.

A mit külföldön középosztálynak neveznek, a művelt polgári rend, az nálunk leginkább maradt mentes a demoralisációtól, mert legkevésbé bír politikai súlylyal. Csak egyes nagy városokban képez önálló politikai tényezőt, és itten világsszerte azonos hajlamainál fogva a hatalommal tart mindaddig, míg a kormányzás hibái nem lesznek kiáltók, a mikor azután szívós és megvesztegethetlen ellenzékét képez. A vidéken és a kisebb városokban a helyi nemesség pártjaiban olvad fel. Mert a törvényeket hamarabb meg lehet változtatni, mint a dolgokat, a viszonyokat, a szokásokat. 1848-ban eltűntetett a nemesség minden előjoga, de azért ugyanaz az osztály csaknem ugyan abban a mértékben csinálja a politikai közéletet, mely csinálta 48 előtt. A külfölddel szemben szeretünk viszonyainknak külföldi modern színeket adni, de azért azok lényegükben a régi magyarok maradtak. Ezért érti meg viszonyainkat olyan nehezen az idegen. Az eredmények ellentétben állnak a külszínnel, a lényeget pedig nem látja. Nálunk minden politikai dologban a vezérlet, a vezérkarok, a keretek, a dispositiók a nemességből kerülnek ki. Ha a képviselőház még mindég csupán a czímtelen nemesség táblája volna, bővítve néhány túrt városi képviselő által, összeállítása nem lehetne lényegesen más, mint a minő ma. Ezen fölényt megadja a czímtelen nemességnek nagy száma, a traditio ereje, és örökölt politikai iskolázottsága. Fenntartani az által tudta, hogy törvényes előjogairól önként, küzdelem és megveretés nélkül mondott le, és hogy a magas aristocratiával szemben, de csakis evvel szemben, bizonyos democraticus szint adott magának és törekvéseinek. Így tartotta fenn a magyar czímtelen nemesség máig a nemzeti közéletben domináló positióját, azon küzdelmek eredményét, melyeket az oligarchák ellen vívott. A főrendűeknek egyénileg nagyobb positiójuk van, a köznemesség előszeretettel látja őket törekvéseinek élén, ezen feltétel alatt magasra emeli őket, de mint osztály vele szemben tehetetlenek.

És csakis azon tény által, hogy Magyarországon a politikai hatalom a köznemesség kezében van, válik érthetővé, hogy a magyar faj számának csekélysége mellett is oly nagy területen tudja fenntartani államalkotó erejét.

De a negyvennyolczadiki nagy reform nem hagyhatta érintetlenül a nemesség posícióját. E reform nem céljaiban ugyan, de keresztülvitelében nélkülözte a bölcseséget. A gazdasági élet feltételei hirtelen lettek megváltoztatva. A birtokos osztálynak nem volt ideje az új feltételeket felismerni, azokhoz alkalmazkodni. Nagy része súlyos anyagi válságba került.

De az összes nemesség, kevés kivétellel a földbirtokból és a politikából élt. Csak egy csekély rész, melynek sem vagyoni, sem családi posíciója nem volt, adta magát arra, hogy ha műveletlen, mészáros vagy kocsis, ha művelt, gazdatiszt, vagy ügyvéd legyen. És az a baj, hogy a nemesség nem csak hogy nem szeretett, de nem is igen értett hozzá, hogy másból éljen meg.

Az utolsó magyar nemes ember, ha nem is tartja magát oly nemesnek mint a király, mert ebben eltér a pomerániai junckertől, de tartja magát épen olyan jó nemesnek, mint akár herczeg Eszterházy, és tulajdonképen égbekiáltó igazságtalanságnak tekinti, hogy ennek nálánál jobb sorsa van. Ez nem kedvező dispositió a polgári foglalkozásokra. De ezenfelül volt a perüiak azon törvényében, hogy minden fiú az atyjának a mesterségét űzze, annyi bölcsesség, hogy nagy természetes előny és fölény jár azon foglalkozással, mely a családban nemzedékről nemzedékre száll. Ez volt olyan sokáig a nemességnek előnye a hadi szolgálatban. Ez fölénye a politikában és a diplomatiában. Ezért látjuk a nagy üzleti műveletek talentumát hosszasan ugyanazon családban. Ezért sikerül ritkán olyan embernek nagy bank- és kereskedelmi házat alapítani, a kinek családjában soha sem foglalkoztak üzlettel. Ha belevág, belebukik.

Ezért dominálja az üzleti világot a zsidóság. Ezért nem versenyezhetnek sehol sem az amsterdami gyémántkőszőrűsökkel. A modern élet túltört ezeken a korlátokon. De azért a korlátok léteznek, és inter pares még ma is érvényesülnek. A traditio nem csak előítéletet, hajlamot és ellenszenvet, hanem alkalmatosságot és nemalkalmatosságot is szül bizonyos mértékben. Ha egész osztályok kénytelenek új foglalkozásokat keresni, akkor súlyosan kell küszködniük evvel a nehézséggel is, és a győzelem előtt rendesen generációk esnek el. Tehát azért is, mivel az elszegényedett nemesség érezte és

tapasztalta verseny-képtelenségét, vagy legalább viszonylagos gyöngeségét a polgári foglalkozások terén, az újra megújult közélet felé tödült, hogy megélhessen a politikából, vagy restaurálja a politika segélyével vagyoni és családi posztóját.

Ez a mozgalom természetes. A létért való küzdelem erélyével tört ki. Ez az áramlat teszi még ma is olyan erőssé a megyei tisztviselők választásának rendszerét, melynek veleje nem egyéb, mint a hivatalok distribúciója a megyei nemesség által.

De ebből nem következik, hogy szabad tért kellett volna neki engedni, míg árvízzé nem nő, melybe beleful a nemzet jóléte. Ha a létért való küzdelem minden törekvésének szabad tért akarunk engedni, akkor nehezen volna érthető, hogy mire vannak intézményeink, mire van kormányunk. Valószínű, hogy nem lett volna kormány oly erős, mely ez áramlatot ridegen visszautasíthatta volna. De a létező áramlatoknak akár szabad utat engedni, akár azokat visszaszorítani nem lehet feladata a kormánynak; hivatása abból áll, hogy azokat korlátozza, szabályozza, vezesse az álladalom hasznára.

E helyett gróf Andrássy egész kormányzata nem állott egyébből, és semmi más téren eszméket nem producált, mint hogy folytonosan újabb s újabb módozatokat fedezett fel az ellenzéki nemesség lekenyerezésére és a kormánypártinak kenyérrel ellátására.

Miután a ministeriumok már magukban is az ország szükségait és viszonyait messze túlhaladó módon szervezve és ellátva voltak, sem szüntek meg részint a központban, részint expositurákban újabb s újabb hivatalokat rendszeresíteni. Azután betöltettek a főispáni és felső-bíróági állomások. Jött a bíróági szervezés, kedvező alkalom a szükségét messze túlhaladó törvényszékek és bírói állomások teremtésére. Ez időbe esett az országos restauratio. A megyék követték a kormány példáját a hivatalok szaporításában. Később eltöröltettek ugyan az esküdti állomások, a mi jó ügy volt a szolgabírák megszorítására, de csak azért, hogy utóbb más czím alatt mégis felelevenítenek megint az esküdtek is. A megyei tisztviselők mellé minden ministerium igyekezett magának külön közegeket teremteni. A honvédség tömérdek embernek adott existenciát. Aztán jöttek a tanfelügyelők. Az államjavak nagy következetességgel olyan emberekre bízattak, a kik saját javaikat tönkre kezelték. Tíz éves parlamentarismusunk a kinevezések folytonos láncolata volt, egész a kataszteri szomorú kinevezésekig, és mindezek fölött

a nepotismus és a korteskedés geniusa lebegett. Ehhez járultak a concessiók és a „geschäfte” száz nemei.

„Az ostor és az abrak” embere megtanulta III. Napoleontól, hogy az embereket érdekeiknél fogva kell vezetni. De rosszul értelmezte ezt a tant. Napoleon az országot gazdaggá tette. Az Andrássy-rendszer ezreknek adott hivatalt és milliókat szegényített el. Az ország nem győzte a sok kenyeret, mivel magának az országnak érdekében semmi sem történt, ellenkezőleg minden megtörtént kiszivattyúzása.

De demoralizálta gróf Andrássy a legfelsőbb aristocratiát is. A nemzetével összeforrt, a nemzettel érző aristocrata vagyoni és magas társadalmi állásánál, történelmi fényénél fogva erős oszlopa a nemzeti létnek. A sértett hiúság és irigység is megbocsájtani kénytelen fölényét erényeiért. De a hol az aristocrata nem függetlensége, nem erényei, nem saját fénye által kíván ragyogni, hanem felülről nyert visszfényre vágyik, a hol a függetlenség és a kötelesség érzetét elnyomja a cím-vágy hiúsága, és a salon-convenientiák léhasága, ott az aristocrata saját magát és önmagával a nemzeti lét egyik oszlopát ássa alá. Az angol aristocrata fényt ad a hatalomnak, a francia a hatalomnál kereste fényét. Mind a kettőnek története nagy tanulság minden aristocratiára nézve.

Aristocrata, mely a nemzet nagy küzdelmei iránt hideg tud maradni, csak az udvari szolgálatban keresheti létjogát, és nem az ország termeiben, hanem az előszobákban van helye.

Ily rendszert, mely a tehetetlenségen és a demoralisation alapult, nem menthetett meg az az országos nagy botrány sem, mely 1875-ben a fusio neve alatt jött létre. Mennyi illúzió, mennyi áltatás! Az új párt szabadelvűnek nevezte magát. Még az oly utolsó nagy diadala a szabadelvűségnek. És ettől fogva rohamosan hanyatlik, oszlik fénye, vész hitele. Az illúziók csakhamar foszladoznak, az áltatás csakhamar kiderül. A jobb elemek rendre elfordultak az oly szabadelvűségtől, mely pusztá névvé vált. Elveszített minden tartalmat, minden eszmét, minden hitet, minden alkotó erőt és lételét már csak az által képes tengetni, hogy a belügyekben Ausztria érdekeit, a külpolitikában Oroszország érdekeit szolgálja, hogy pedig tehesse, erős hajlamokat mutat a szabadság nagy érdekeinek, alkotmányunk alapelveinek kiforgatására vagy épen violatiójára.

Három esztendőnek rövid, de szomorú története!

Ma a „szabadelvű“ név bír Magyarországon azzal a hangzással, melylyel harmincz évvel ezelőtt a „pecsovics“ név bírt.

Jelzi a szabadságról és a nemzetről való megfélemezést, a meggyőződések árverését és a hunyászkodást.

Bámulatos, tanúságos, nagy fordulat! Hogy így kellett végződnie oly politikai iskolának, melyet Kossuth, melyet Eötvös alapított.

Ezt ők nem érdemelték meg. Ezért ők nem vádolhatók. Ezeken az eredményeken és ezeken az utódokon az ő emlékezetük magasan felüláll.

(Vége következik.)

IV.

KÖLTEMÉNYEK.

I. VALENTIN HERCZEGNŐ APRÓDJA.

Valentin herczegnő hiába térdel,
S könyörg az éghez: „Adj, uram, erőt!
Fedezd hős férjemet mennyei vérttel!“
Hiába térdel a kereszt előtt.
Ima, fohász, nem vigasztalja őt.

Mert hol *egy* trónért két király csatázik,
Egynek, vagy mindkettőnek veszni kell!
Szép herczegnő e gondolatra fázik. —
Egyik a férje, s rokona a másik, —
Párizsban jogukat most döntik el.

„Ki ad hírt rólad, férjem, hős királyom?
Ha annyit is, hogy *élsz*, bár vész fenyt!“
„Én.“ — szól az apród. — „Tőled nem kívánom!
Te gyermek vagy még, s csalfa, dőre hit,
Hogy célhoz érj, s hírt mondj felőle itt.“

„S én esküszöm anyámra, hogy a míg csak
Hírt nem hozok rohanva lát nap s éj.
Gyerekeknek tartasz? Oh! ne is gyanítsad,
Meghalnom értted énnekem, mi kél! —
De csak gyerekség! — Hírt hozok, ne félj.“

S vén csatlós nyergel. Megvan. Oly rövid volt
A búcsu, mint mily hosszú lett az út.
Úrnő megindult, apród útnak indult,
Most már ki tudja hol jár, merre fut?
Nyomába szállni a madár se tud.

De szól az apród „Vén csatlós barátom,
Párizsba tudsz-e más utat? Ezen
Atyám házához érünk, s szinte látom,
Behív majd, s fájni fog ha nem teszem.“
„Van út, de hosszabb.“ — „Úgy menjünk ezen.“

S a mint vágattak egy szép völgy ölének,
Vörösen áldozott le már a nap.
A csatlós szól: „Uram, tartsd vissza méned,
Gyóntatni haldoklóhoz megy a pap.“ —
Az apród görcsösen lovára csap.

Ugorna félre, futna úttalan már,
Hanem beéri egy szomorú hang.
„Fiam! megállj!“ — És megfeszül a kantár.
„Anyád lelkéért szól e bús harang.
Megölte őt egy koronás bitang!“

„Nem régen erre járt, s hogy észrevette
Szép húgodat, reá veté szemét.
Gyémántival szívét megvesztegette, —
S ellopta szívünk büszke örömét, —
S szegény anyád nem bírta szégyenét.“

„Oh! jaj nekem! — szegény atyám ne átkozz,
Hogy mit tennem kell, még több bánatom!
Nem mehetek be haldokló anyámhoz!
Lovamról eskű tilt leszállanom.
Utamban eskű tilt megállanom.“

„Fiú! anyád halálos ágya mellett
Így el tudsz menni? hát van-e szíved!
Te rólad suttog a megtört lehellet.
Nem! nem bocsátlak! ám gázolj le, tedd!
S így tartsd meg örült, bűnös esküdet.

„Bocsáss!“ — „Hát azt se kérde, hogy ki húgod
Elcsábitá, s megszökteté, ki az?“
„Elhagy eszem, ha azt így tele zúgod.“
„Örült vagy már is, vagy nyomorú gaz!“
„Nem bánom! mindkettő legyen igaz.“

S egy bőszer nyertés, — s elvégezte harcát
Véres sarkantyú, s vérző apa szív.
A pap zokogva eltakarja arcát.
Csönd lesz. A bús harang imára hív.
Boldog ki meghalt! búval soh'se vív!

Dicső gyerek, megtartád szörnyű esküd!
Párizsba vagy, most szállj le, nézz körül!
Mindenki dőzsöl, harcra pulya, rest itt,
A két király kibékült és örül,
S elől jár a tivornya, — vidd hírül.

Sőt többet is vigy! — hős urad a Bourbon
Lyányt szöktetett. Hogy kit? csak én tudom.
Most fürdik a szerelemben és a borban.
Ki e leány? — no halld hát, megsugom!.....
Az apród fölkapz — „az én hugom?“

„Anyám miattad halva, drága úrnőm
Miattad csalta! Hah! ez egyre sok!.....
Jó estét hugom! — „Honnan jössz ily későn?
S ily sárosan? ruhád csupa mocsok.“
„Ne félj hugom, ma mindent lemosok!“

„Dőlj nyughelyedre, tárd ki hattyu kebled,
Bontsd fürteid habosra kedvesem.
S ha arcod hava még fehérebb, s szebb lett,
A hitvány Bourbon melléd fektetem,
És föl nem keltek többé sohasem.“

Valentin herczegné hiába térdel,
 S könyörg az éghez : adj uram erőt!
 Szívét fohász, hit, nem övedzi vérttel,
 Kétség szaggatja a kereszt előtt.
 De jó az apród, s nézi vadúl őt!

Ki ránéz, jéggé fagy tekintetétül,
 Dúlt arczán rémes iszonyat beszél.
 S a mint áll, mindig jobban elsötétül,
 Úrnője látja, s hozzá szólni fél,
 Nehogy meghallja, a mit tudni vél.

S hogy végre mégis szóra nyílik ajka,
 Lesz síró, kaczagó, zavart beszéd.
 Papot kiált, anyja nevét sohajtja,
 Majd tombol, átkoz minden nőt, ki szép,
 Majd lóra kap, s kalandoz szerte szét.

S ha vissza-vissza tér, gyötrő haragja
 Szemében lángol, ajakán remeg.
 S úrnőjét látva gúnyosan morogja:
 „Lásd én híven megtartám eskümet.
 Hanem a férjed, nem tartotta meg.“

IFJ. ÁBRÁNYI KORNEL.

II. TUBA LIDI.

Mikor az éj leesett a falura,
 Ifjú lányok kiűlnek a kapuba;
 Énekelnek sok szép nótát, szomorút,
 Hej de egyik szép nóta se szomorúbb,
 Mint a szegény Tuba Lidi sorsáról,
 Szerenecsétlen voltáról!

— Tuba Lidi szép leány volt felette,
 Révészlegény nagy ideig szerette;
 Szép házasság lett is volna belőle,
 Ha nem szól a molnárasszony beléje,
 Ha a legényt piros boron, kenyéren
 Nem veszi meg serényen.

Éjfél után csendes volt a faluvég,
Révészlegény csónakában aluvék;
Mély álomba zsibbasztá le a mámor
Molnárasszony tüzesítő borától.
Egész este mulatozott oda be,
Alig hogy kijöhet.

Mozdult az éj, kakas szólott hajnalra,
Tuba Lidit felriasztá fájdalma;
Ment a révig s az alvónál megállva,
Keservesen zokogott fel magába';
„Ha nem tetszik neked az én személyem,
Nem leszel az övé sem!“

Még darabig csak ott állott mereven,
Még darabig gyötörte a szerelem;
De csakhamar a csónokba szállott,
Partra dobta az evező lapátot,
Eloldá a csónak tartó kötelét —
S megindultak lefelé.

Mikor aztán korán kelő pacsirták:
Keleten az alvó napot felsírták:
Pusztá réven járó-kelő utasok
Zúgolódva keresték a csónakot,
Hanem az a gát alatt egy szigetre
Üresen volt kivetve.....

JAKAB ÖDÖN.

V.

VELENCZE MODERN TITKAIBÓL.

ÍRTA: WILKIE COLLINS.

ELSŐ RÉSZ. — I. FEJEZET.

Dr. Wybrow 1860-ban a leghíresebb londoni orvosok egyike vala. Szavahihető emberek beszélték, hogy akkora a jövedelme, minőt az orvosi gyakorlatból korunkban kevesen mutattak fel.

A londoni saison vége felé egy délutánon az orvos úr épen ozsonnázott; a délelőtt folyamában szokatlanul sokan jöttek hozzá orvosi tanácsért; hosszú lajstrom feküdt előtte; azok nevei, kiket a délután folyamában saját lakásaikon szándékozott meglátogatni. Ekkor a szolgálta jelenté neki, hogy egy nő kíván vele beszélni.

— Kicsoda e nő? Idegen? kérdezé az orvos.

— Igen is, uram.

— A rendelési óra után nem fogadok el idegeneket. Mondja meg neki, hogy mikor szoktam rendelni és küldje el.

— Megmondtam neki, uram.

— Nos?

— Nem akart elmenni.

Nem akart? — Az orvos mosolyogva mondá e szavakat. Kedélyes ember volt a maga nemében és ez a helyzet mulattatta őt.

— Megnevezte magát ez a makacs nő? kérdezé.

— Nem, uram. Nem akarta magát megnevezni. Azt mondta, hogy nem fogja önt tartóztatni öt percig sem, és az ügy oly fontos, hogy nem várhat holnapig. Ott van a rendelő szobában. Hogy mikép tukmálom ki onnét, azt már nem tudom.

Wybrow úr gondolkozni kezdett. Alaposan ismerte a nőket, (már t. i. orvosi szempontból) több mint harmincz évi gyakorlatában elég tapasztalatot szerzett róluk. Találkozott minden válfajukkal, nevezetesen azzal, mely egyáltalán nem ismeri az idő értékét és sohasem haboz kiaknázni a nőnem szabadalmait. Órájára nézett és látta, hogy meg kell kezdenie látogatásait, mert betegei várják. Eltökélte, hogy azt fogja tenni, a mi a jelen körülmények közt a legokosabb lesz, t. i. megszökik.

— Itt van a kocsí a kapunál? kérdezé.

— Igen is, uram.

— Jól van. Nyissa ki a kaput, lehetőleg nesztelenül, az a nő pedig maradjon háborítlanul a rendelő szobában. Majd ha megúnja a várakozást, — maga tudja, hogy mit kell neki mondani. Ha azt kérdezi, hogy mikor jövök haza, mondja meg neki, hogy a klubban ebédelek és az estét a színházban töltöm. Most pedig vigyázzunk, Tamás, mert ha a maga cipője csikorogni talál, végem van.

Halk léptekkel ment ki a folyosóra; a szolga lábujjhegyen követte.

Gyanupörrel élt-e a nő a rendelő szobában? Vagy szokatlanul éles hallása volt? Vagy csikorogni talált a Tamás cipője? Bármi volt is az ok, annyi bizonyos, hogy megtörtént; a mint az orvos a rendelő szoba ajtaja mellett haladt el, az ajtó megnyílt, a nő kilépett a küszöbre és kezét az orvos vállára tévé.

— Kérem uram, ne menjen el, amíg velem nem beszélt.

Idegenszerű kiejtéssel, halk, de szilárd hangon mondá ezt és gyöngéden bár, de határozottan tartóztatta az orvost.

Beszéde, kezemozdulatai nem tettek az orvosra oly hatást, hogy hajlandóbb lett volna e kérelmet teljesíteni. De meghökkentette az arczkifejezés. Mereven szemlélte a megdöbbentő ellentétet a halálsápadt arcszín meg a nagy fekete szemek csillámló fénye, hatalmas életereje közt. A nő igen izléses sötétszínű ruhát viselt, középtermetű volt és mintegy harmincz éves. Orra, szája, álla finom metszésűek, formatökélyt mutatnak, minőt idegen nőknél gyakrabban észlelünk, mintsem angol születésűeknél. Kétségkívül szép nő, csak a kísérteties arcszín adhat komoly kifogásra okot; kevésbbé lényeges baj az, hogy szemeiből teljesen hiányzik a gyöngédség kifejezése. Első pillavatra az orvos meg volt lepve, azután pedig erőt vett rajta a tudományos kutató kíváncsisága. Az eset úgy látszik nevezetes lesz. — „Érdemes lenne várakozni“ — gondolá magában.

A nő észrevette, hogy bizonyos erős hatást tett az orvosra; levette kezét ennek karjáról.

Ön annak idején sok szegény nőt vigasztalt meg, monda. Vigasztaljon meg ma is egyet. És választ nem is várva, ismét a szoba felé irányzá lépteit.

Az orvos követte és betette az ajtót; leülteté a nőt a beteg székébe, szemközt az ablakkal. E nyári délutánon még Londonban is verőfényes nap volt. Sugárzó fény áradt be az ablakon.

De a hölgy nem hunyorított szemeivel, szilárdan, mint a sas, állotta meg a fényárt. Azonban síma arcának sápadtsága szinte ijesztővé vált. Az orvos — hosszú évek óta először esett meg rajta egy beteg láttára — érezte, hogy a vér sebesebben liúttet ereiben.

Különös! A nő, most, hogy lebilincselte az orvos figyelmét, úgy tett, mintha nem volna semmi mondani valója. Erős lelkét valami különös apathia fogta el. Az orvos, látván, hogy neki kell a társalgást megkezdeni, szokás szerint azt kérdezte, hogy mivel szolgálhat.

Szavának hallatára a nő mintegy felocsudott. Egyre csak a napsugarakba nézett és így szólt: — Egy kínos kérdésem volna önhöz.

— Miféle kérdés?

A nő az ablaktól lassankint az orvos arcza felé fordítá tekintetét. És az izgatottság legesekélyebb külső jele nélkül e szokatlan szavakban adta elő a „kínos kérdést“:

„Azt szeretném tudni, nem fenyeget-e engem az a veszély, hogy meg fogok örülni?“

Némely emberekre mulattatólag, másokra aggasztólag hatott volna a kérdés. De Wybrow úrban csak a csalódás érzetét költötték e szavak. Hát ez volt az a „nevezetes eset“, mely-t ő a látszat után ítélve, remélt. Hát csak az a baja e nőnek, hogy búskóros, hogy elrontotta a gyomrát és agyveleje meggyöngült? — Miért jön kegyed épen én hozzám? kérdezé ridegen. Miért nem fordul olyan orvoshoz, kinek speciális szakmája a tébolyodottság.

A nő készen volt a felelettel:

— Olyan orvoshoz nem megyek, épen mert speciálista; annak az a rossz szokása van, hogy mindent bizonyos vonalok és szabályok szerint ítél meg. Önhöz jövök, mert az én esetem elüt minden szabálytól és mert ön arról híres, hogy fölfedezi a betegségek titkát. Meg van ön elégedve.

Az orvos nagyon is meg volt elégedve. Eszerint ő még sem csalódott sejtelmében, és e hölgy nagyon jól van értesülve arról, hogy mi tette őt oly híres és gazdag orvossá, az t. i., hogy párját ritkította a rejtelmes betegségek fölfedezésében.

— Rendelkezésére állok, felelé. Kisértsük meg, eltalálom-e, hogy mi az ön baja.

Azután a szokott orvosi kérdéseket tette föl. Szabatos, világos feleleteket kapott és ezekből azon következtetésre jutott, hogy e sa-

játságos nő, szellemileg és physicaillag a legjobb egészségnek örvend. Nem érte be a kérdésekkel; gondosan megvizsgálta az életszerveket. De sem szabad kézzel, sem a stetoscoppal nem bírt fölfedezni semmi hiányt sem. Bámulatós türelemmel és lelkiismerettel — melyek már tanuló korában is kitűntek — új meg új próbákat tett, de az eredmény nem változott. Nem észlelt semmi agybetegségi hajlamot, az idegrendszer megromlásának legkisebb nyomát sem találta. — Nem tapasztalok önnél semmi bajt, mondá. Arczának rendkívüli sápadtságára sem talállok magyarázatot. Ön teljesen azvarba ejt.

— Arczom sápadtsága nem bír semmi jelentőséggel, felelé a nő kissé türelmetlenkedve. Fiatal koromban mérget vettem be, mely majdnem megölt. Arczom színe azóta nem változott, és bőröm oly kényes, hogy rút pörsenés támad rajta, mikor kendőzni akarom. De ez mit sem jelent. Határozott véleményt kívántam öntől. Bíztram önben és csalódtam. — E szavak után lecsüggeszté fejét és keserű hangon folytatá: Jerünk, hát végeztünk.

Az orvos meg volt hatva. Vagy tán helyesebben mondva, e szavak bántották orvosi hiúságát. Jobban végződhetnék a dolog, ha ön segíteni akarna nekem.

A nő villogó tekintetet vetett rá. — Szóljon nyíltan, mondá, mivel segíthetnék önnek?

— Nyíltan fogok szólni. Ön mint egy élő rejtély jön hozzám és azt akarja, hogy tudományom, minden támogatás nélkül, találja el a rejtély nyitját. Tudományom sokat tehet, de nem mindent. Történnie kellett valaminek, ami semmi összeköttetésben sem áll az ön testi egészségével, és a mi miatt ön saját magától is megrémült. Más-különben nem jött volna hozzám. Nem igaz?

— Igaz, mondá a nő hévvel; én ismét bízni kezdek önben.

— No lássa. Kegyed nem várhatja be, hogy én találjam ki azon erkölesi okot, mely önt nyugtalanította. Azt határozottan megmondhatom, hogy nincs physikai oka az aggodalomra, de többet nem tehetek, ha csak meg nem tisztel bizalmával.

A nő felkelt és fel-alá járkált a szobában. — Tegyük, hogy elmondom önnek, de megjegyzem, hogy neveket nem említek.

— Nem is szükséges. Csak a tényeket kívánom hallani.

— Itt nincs tény. Én csak benyomásokról gyónhatok önnek, és ha meghallgatja, képzelgő bolondnak fog tartani. Mindegy. Azon leszek, hogy kielégítsem, elmondom a tényeket, melyeket meg akar hallani. De arról biztosíthatom, hogy nem sokra megy velök.

E szavak után leült, és oly vallomást mondott el, melynél furcsábbat, vadabbat orvos még aligha hallott.

II. FEJEZET.

— Az egyik tény az, hogy özvegy vagyok, kezdé a nő. A másik pedig az, hogy ismét férjhez megyek.

Itt kis szünetet tartott és mosolygott valami gondolat felett, mely megvillant agyában. E mosoly az orvosra nem tett kedvező hatást — bús és kegyetlen volt az egyaránt. Lassan jelentkezett és hirtelen eltűnt. Az orvos már kételkedni kezdett abban, hogy helyesen cselekedett-e, midőn az első benyomásnak engedett. Eszébe jutottak a hétköznapi betegek és sajnálkozva gondolt a jobban fölfedezhető betegségekre, melyeket most kezelnie kellene.

A nő folytatta elbeszélését.

— Közelgő házasságomban van egy bökkenő. Azon úri ember, ki el akar venni, egy más nőnek tett házassági ígéretet, mikor velem külföldön találkozott; ama nő vele egy vérből, egy családból való; unokahuga. Én szegényt egészen ártatlanul raboltam meg imádójától és tönkretettem élte reményeit. Azért mondom hogy ártatlanul, mert vőlegényem nekem csak akkor szólt e viszonyról, mikor már elfogadtam ajánlatát.

Mikor Angolországban találkoztunk és attól kellett tartania, hogy megtudom e viszonyt, akkor mondta el nekem. Természetesen felvélék háborodva, de készen volt a mentséggel; felmutatott egy levelet, melyben ama nő feloldja őt ígérete alól. Nemesebb, emelkedettebb szellemű levelet sohasem olvastam. Sírtam, pedig a magam baján sohasem tudtam könnyezni. E levél nem nyújtott vőlegényemnek reményt a bocsánatra, máskülönben bizonyára nem mennék el hozzá. A levél szilárd hangon volt írva, minden harag, minden szemrehányás nélkül, sőt szívből fakadt szerencsekívánatokat tartalmazott; ez a hang nem engedett helyet a reménynek. Vőlegényem könyörületemhez folyamodott, hivatkozott irántam való szerelmére. Hisz ön tudja, hogy milyenek a nők. Szívem ellágyult és — igent mondtam. Egy hét múlva — reszketve gondolok rá — megesküszünk egymással.

És csakugyan reszketett, kissé szünetelnie kelle és összeszednie magát. Az orvos attól kezdett tartani, hogy valami hosszú históriát kell végig hallgatnia.

— Bocsánat, ha arra emlékeztetem, hogy beteg személyek várnak engem, mondá. Minél hamarabb tér át a dolog lényegére, annál jobb lesz rám és betegeimre nézve.

Az a sajátságos mosoly, mely oly bús és oly kegyetlen, ismét megjelent a nő ajkain. — Azonnal belátja, viszonzá, hogy minden szó, a mit mondtam, a dolog lényegére tartozik.

Azután folytatta az elbeszélést.

— Tegnap — láthatja, hogy nem akarok hosszú históriát mondani — tehát tegnap ott voltam egy angol ozsonnázó társaságban. Később, mikor már felkeltünk az asztal mellől és a társalgó szobába mentünk, egy nő jött be, a kit egyáltalán nem ismertem. Véletlenül épen mellém ült. Bemutattak bennünket egymásnak. Nevét ismertem, ő meg az enyémet. Az a nő volt, akit megraboltam imádójától; az a nő, ki ama szép levelet írta. És most figyeljen. Ön türelmetlenkedett, mert amit eddig beszéltem, nem igen érdekelte. Pedig azért beszéltem el, mert meg akartam győzni a felől, hogy ama nő iránt nem éreztem semmi ellenszenvet. Sőt csodáltam s részvétet éreztem iránta. Nem volt rá okom, hogy magamnak szemrehányást tegyek és ez lényeges körülmény. Okom volt továbbá bizton hinni, hogy a körülményeket őszintén megmagyarázták neki és így tudta, hogy engem nem kárhoztathat. És most, hogy mindezeket tudja, magyarázza meg nekem, miként történhetett az, hogy mikor fölkeltem és szemem találkozott e nő szemével, egész testemet hideg borzongás futotta át, reszkettem, dideregtem; világéltemben először tudtam meg, hogy mi az a halálos páni félelem.

Az orvos végre valahára érdeklődni kezdett.

A nő személyes megjelenésében nem vett észre semmi különöset? kérdé.

— Semmit — válaszolt a nő hevesen. Ime a hűséges személyleírás: egy közönséges angol lady, hideg, tiszta kék szemek, rózsás arcszín, élettelen, hideg modor, széles, nevetésre való száj, esetlen arc és hasonló áll; ennyi az egész.

— Mikor először nézett rá, kegyed, nem vett-e észre rajta valami meglepőt?

— Arczán nem tükröződött le egyéb, mint az, hogy kíváncsi lehetett a nőre, a kinek kedvéért őt cserbe hagyták; és tán némi csodálkozás afelett, hogy szebb, kecsgetőbb alakot nem lát. De ez érzelmek az illem korlátai közé szorítva jelentkeztek nála és csak egy pár pillanatra, amennyiben én láttam. Mondom, hogy amennyiben én

láttam, mert a szörnyű izgatottság, mely engem elfogott, megzavarta ítéletemet. Ha az ajtóhoz juthatok, kirohantam volna a szobából, annyira megrémített. Nem voltam képes megállani. Viszszadőltem a székre; rémülettől megmerevedten néztem nyugodt kék szemei közé, melyek csak némi meglepetést fejeztek ki. Ha azt mondom, hogy úgy hatottak rám, mint a kígyószemek, azzal még semmit sem mondtam. Ugy éreztem, mintha e szemekből az ő lelke pillantana be az enyémbé. Iszonyú, őrületes benyomást gyakorolt rám Ezen nő, tudtán kívül, arra van rendeltetve, hogy életem gonosz szelleme legyen. Ártatlan szemei meglátták a bennem rejlő gonosz hajlamokat, melyekről magam sem tudtam semmit, a míg az ő tekintete fel nem kavarta azokat. Ha életemben valaha bünt követek el, ha lelkemet véték terhe nyomja — ő fogja a büntetést eszközölni, még pedig, a mint bizton hiszem, tudtán kívül. Egy leírhatatlan pillanatban átéreztem mindezt; sőt hiszem, hogy arezom el is árult. A jó teremtés aggódni kezdett értem: „Attól félek, hogy a hőség, mely e szobában uralkodik, nem tesz jót önnek, nem szolgálhatnék egy illatszer üvegecskével?” Ezen nyájas szavakat hallottam tőle, többre nem emlékezem — elájultam. Midőn ismét eszméletre ébredtem, a társaság már távozott; csak a háziasszony volt velem. Kezdetben nem tudtam neki szólni; a rettenetes hatás, melyet megkísérlettem önnek leírni, még nem enyészett el. Mikor aztán annyira magamhoz tértem, hogy beszélni tudtam, könyörögtem a háziasszonynak, hogy ama nőről mondja el őszintén mindazt, amit tud. Azon gyenge reménybe kapaszkodtam, hogy tévedtem eme nő jellemét illetőleg, hogy az a szép levél egy képmutató lélek ügyes műve, hogy titkon gyűlöl, de elég ravasz ezt eltitkolni. De nem! én nem csalódtam; a háziasszony már leánykorától fogva ismerte, úgy éltek együtt mint akár két nővér; határozottan azt mondá, hogy e nő oly jó, oly képtelen a gyűlöletre, mint a legjámborabb életű szent. Meg voltam fosztva azon vigasztól, hogy nagy rémületem nem egyéb, mint a veszély érzete, mely közönséges ellenségünk láttára fog el bennünket. Most már csak egy utam maradt a menekülésre. Megkísérlettem ezt is. Elmentem azon férfiúhoz, ki nőül fog venni. Esedeztem neki, hogy oldozzon fel ígéretem alól. Tagadólag felelt. Kijelentém neki, hogy meg fogom szegni ígéretemet. Erre egy csomó levelet mutatott nekem, melyekben fivérei, nővérei és legkedvesebb barátai mind könyörögnek neki, hogy gondolja meg jól mit tesz, mielőtt oltárhoz vezet és beszé-

lik, hogy Párizsban, Bécsben és Londonban mennyi pletyka — megannyi rút rágalom — kering felőlem. „Ha ön nem akar nőm lenni — mondá — akkor elismeri, hogy az a pletyka igaz, és ön nem mer a társadalomban mint feleségem fellépni.“ Mit felelhettem erre? Nem czáfolhattam meg; igaza volt. Ha én vonakodom hozzá nőül menni, akkor jó hírem tökéletesen tönkre teszem. Beleegyeztem, hogy megmaradunk előbbi megállapodásunk mellett és — távoztam. Ez tegnap történt. És most itt vagyok, szilárd meggyőződésem, hogy ama nő öntudatlanul végzetes befolyást fog életemre gyakorolni. Eljöttem egy kérdéssel önhöz, az egyetlenhez, a ki meg tud felelni rá. Utoljára kérdezem! mondja meg m vagyok? Daemon, ki meglátta a boszuló angyalt? Vagy egy szegény örült asszony, kit megrongált elméje félrevezet.

Wybrow úr fölkelt; el volt tökéelve véget vetni e társalgásnak.

A végig hallgatott elbeszélés kínos benyomást tett rá. Minél tovább hallgatta e nőt, anrál jobban megszilárdult benne azon meggyőződés, hogy egy nyomorult teremtéssel van dolga. Szerette volna azt hinni, hogy e szó szánalmat érdemel, hogy e nő beteges képzelmű, tudja, mily rossz hajlamok rejlenek benne és komolyan igyekezik megnyitni szívét jobb énje előtt; de már túl esett ez igyekezeten. Az orvosnak azt sugallá állhatatos ösztöne, hogy ne igen higyen e nőnek.

— Én már megmondottam önnek véleményemet — mondá. — Egy jel sem mutat arra, hogy lelki tehetségei meg volnának háborítva, vagy, hogy kilátás volna e háborodásra. Amennyire én értek az orvosi tudományhoz, nem látok rá semmi jelt. Ami azon különös benyomást illeti, melyről ön beszélt, én csak annyit mondhatok, hogy ez esetre a spiritisták inkább adhatnának felvilágosítást mint az orvosok. Arról az egyről meg lehet győződve, hogy amit e szobában beszéltünk, azt nem fogja tudni senki sem. Titkait nem fogom elárulni.

A nő komor resignációval hallgatta végig.

— Ennyi az egész? — kérdezé.

— Ennyi, — volt a válasz.

A nő egy bankócsomagot tett le az asztalra. — Köszönöm uram, ime a tiszteletdíja. Ezzel felkelt: vad fekete szemei oly kétségbeesetten, oly daczosan, oly iszonyú végső lemondással néztek, hogy az orvos félrefordult, nem bírta kiállani a tekintetet. Egyszerre felháborodott azon gondolatra, hogy e nőtől pénzt fogadjon el, vagy

bármit, amihez hozzá nyúlt. — Vegye csak vissza — mondá még mindig félre nézve — nem kívánom a tiszteletdíjat.

A nő nem ügyelt rá; égfelé emelte szemeit, és ezt suttogá magában: — Megadom magamat; küzdöttem, már most nem bánom, akárhogy végződik.

Lebocsátotta arczára a fátyolt, meghajtotta magát az orvos előtt és távozott.

Az orvos csengetett és kikísérte a nőt a csarnokba. Mikor az inas becsukta a kocsit, az orvosban egyszerre nagy kíváncsiság támadt, mely egyáltalán nem volt hozzá méltó, de amelynek nem bírt ellentállani. Elvörösödött, mint egy gyermek, azután így szólt az inas-hoz: „Menjen utána és tudja meg, hogy hívják.“ Az inas álmélkodva nézett urára; nem akart a füleinek hinni.

Wybrow szótlanul nézett rá. Az engedelmes szolga elérte a nézést, fogta a kalapját és kisietett az utcára.

II.

Az orvos visszatért a rendelő szobába. Kellemetlen érzet fogta el. Mintha e nő gonosz szelleme inficziálta volna a házat, sőt őt magát is! Miféle ördög szállotta meg, hogy szolgája előtt annyira lealacsonyította magát? Csúfosan viselte magát; egy becsületes embertől, aki évek óta hűségesen szolgált neki, azt kívánta, hogy legyen kém! E gondolat felháborította, kisietett a folyosóra és kinyitotta a kaput. A szolga eltűnt, már nem lehetett visszahívni. Szégyenérzet fogta el, és hogy ettől meneküljön, munkája után látott. Kocsijába ült, és elhajtatott betegeihez.

Ha egyáltalán lehetséges lett volna az ismert orvos hírnevét megrendíteni, ez ma délután sikerülhetett volna. Sohasem ügyetlenkedett annyit a betegágyak előtt. A vényt, melyet tőle sürgettek, a véleményét, melyet azonnal ki kellett volna mondania, másnapra halasztotta, amit még soha sem tett. Szokottnál korábban érkezett haza; roppant elégedetlen volt önmagával.

A szolga megjött. Wybrow átalította megkérdezni, hogy mi újság. De a szolga nem várta, hogy kérdezzék.

— A lady neve Naroná grófnő. Ott lakik a —

Az orvos nem is ügyelt arra, hogy hol is lakik a grófnő; szó nélkül bólintott fejével, jeléül hogy megértette a nevet és bement a rendelő szobába. A tiszteletdíj, melyet hiába utasított vissza, még mindig ott volt az asztalon; borítékba tette, lepecsételte és elküldte

a legközelebbi rendőrhivatalba a szegények perselye számára. A szolgáltság szerint azt kérdezte tőle, hogy itthon fog-e ebédelni.

— Nem. Ma a klubban ebédelek, felelt az orvos némi habozás után.

Az erkölcsi tulajdonságok közt leghajlékonyabb az, melyet „lelkiismeret“-nek nevezünk. Néha a legszigorúbb ítéletet súgja az embernek, máskor meg büntársi minőségben a legjobb lábon állunk vele. Wybrow orvos is, mikor megint elment hazúlról, cseppet sem titkolta maga előtt, hogy csak azért megy a klubba ebédelni, ment hallani szeretne egyet-mást hallani Naron grófnő felől.

III. FEJEZET.

Régnte az ember, ha pletykázni akart, a nők társaságát kereste föl. Most már jobban értünk hozzá. Elmegyünk a klubb dohányszó szobájába.

Wybrow úr szivarra gyújtott és végig nézett az együvé gyűlt tagtársakon. A szoba tele volt, de a társalgás lanyhán folyt. Az orvos egészen önkénytelenül megadta neki a szükséges lökést. Kérdezte, hogy ismeri-e valaki Naron grófnőt. Szavait nagy álmélkodással fogadták. Általános volt a nézet, hogy ilyen képtelen kérdés még nem vette föl. Naron grófnőt ismeri minden ember fia, a ki csak némi igényt tart rá, hogy a societáshoz számíttassék. Egy európai hírű kalandornő, a legjava fajtaból — így jellemezték a sápadt arcú villogó szemű nőt.

Aztán áttértek a részletekre, a klubb minden tagja tudott valami botrányt a grófnő életéből. Ő dalmát származásúnak mondta magát, hogy igaz-e, azt nem tudták. Valami gróf özvegyének mondta magát, de nem tudta senki sem, hogy igaz-e. Utazásaira valami Rivar báró kísérte mindig, a kit testvérének nevezett. Kétségbe vonták, hogy ez csakugyan a testvére. A báróról azt beszélték, hogy játékos, ki a continens valamennyi „asztalá“-nál megfordult. Úgy nevezett nővére — mint a fáma suttogja — Bécsben majd hogy bele nem bonyolódott egy híres mérgezési pörbe; Milánóban mint osztrák kémet ismerték, Párizsban följelentették a rendőrségnél, hogy játéklarlangot tart és hogy most Angolországban van, az csak ezen fölfedezés természetes következménye. A társaságnak csak egy tagja fogta pártját az annyira rágalmozott nőnek és kijelenté, hogy e nőt igen kegyetlenül és igen igazságtalanul támadják meg. De ez az

egy ember ügyvéd volt és így az ő pártfogása nem volt érvényes; mesterségéhez tartozik az ellentmondás. Gúnyosan azon kérdést intézték hozzá, hogy mit tart a körülményekről, melyek között a grófnő jegyet váltott; és azon jellemző választ adá, hogy e körülmények mindkét félnek becsületére válnak, és a grófnő leendő férjét nagyon irigylendő embernek tartja.

E szavak hallatára még jobban elbámúlt az orvos és azt kérdezte, hogy kihez megy nőül a grófnő.

A társaság egyhangúlag oda nyilatkozott, hogy a híres orvos nyilván csak most ébredt fel egy nagy, húszéves álomból. Hiába mondja, hogy egész idejét hivatásának szenteli és hogy se kedve, se érkezése holmi pletykákra ügyelni. Az olyan ember, a ki azt sem tudja, hogy Narona grófnő Hamburgban pénzt kért kölcsön lord Montbarrytól és annyira vitte, hogy a lord házassági ajánlatot tett neki, az az ember alkalmasint hírért sem hallotta lord Montbarrynak. A klub fiatal tagjai nem győztek ezen nevetni, elhozatták a „lordok almanach“-ját, felolvasták belőle a kérdéses lord életrajzát és az orvos úr épülésére mindenféle megjegyzésekkel illusztrálták azt.

„Herbert John Westwick. Első báró a Montbarry családból, melynek székhelye, Montbarry, Irhon King-grófságában van. Indiában tett kiváló hadi szolgálatokért peer-ré nevezetett ki. Született 1812-ben. Negyvennyolczéves, jelenleg doctor. Nőtlen. De jövő héten férje lesz ama bájos nőnek, a kiről az imént beszélünk, leendő örökös a lordnak legidősebb öcsese, Stephen Robert, főtisztelendő Silas Marden, runigatei rektor legfiatalabb leányát, Ellát vette nőül, mely házasságból három leánya van. A lordnak többi fivére: Francis és Henry; nőtlének. A lord nővérei: lady Barville, sir Theodor Barville neje és Anna, néhai Peter Narbury esquire özvegye. Jegyezze meg magának e rokonokat, orvos úr. Három fivér: Stephen, Francis és Henry és két nővér, lady Barville és mistress Narbury. Ez öt testvér közül egy sem lesz jelen a menyegzőnél; és valamennyi minden tőle kitelhetőt el fog követni, hogy meggátolja e házasságot, ha ugyan enged a grófnő. A család ez ellenséges tagjaihoz számítandó még egy megsértett nőrokon, kit az almanach nem említ, egy fiatal nő...“

A társaság néhány tagja óvást tett a további leleplezések ellen; megszabadították az orvost üldözőitől.

— Ne említsék a szegény leányt. Ebből már nem szabad tréfát űzni. A gyalázatos sértéssel szemben nemesül viselte magát és

Montbarrynak csak egy mentsége lehet — az hogy őrült vagy bolond. Efféle tiltakozások hallatszottak mindenfelől. Az orvos bizalmas kérdészködése által megtudta, hogy már ismerte a nőt, kit lord Montbarry cserben hagyott. Neve Lockwood Ágnes. A jelenlevők azt mondták róla, hogy vonzóbb jelenség mint a grófnő és egy pár esztendővel fiatalabb is emennél. Elismerte ugyan mindenki, hogy a férfiak, a nőkkel való érintkezésben sok bolondot tesznek, de az már mégis hallatlan, a mit lord Montbarry elkövet. Ebben mindenki egyetértett, nem véve ki még a prókátort sem. Senkinek sem jutott eszébe, hogy számtalan esetben még oly nők is tudnak ellenállhatatlanok lenni, a kik maguk sem tartják magukat szépeknek. És a klub ép azon tagjai, kiket a grófnő hiányos bájai daczára is igen könnyen hódíthatna meg, ha erre érdemeseknek találná, azok lehangosabban fejezték ki csodálkozásukat Montbarry választása felett.

Még mindig a grófnőről folyt a társalgás, ekkor egy új klubtag lépett be a szobába, kinek megjelenését hirtelen siri csend követte. Egy szomszéd megsúgta az orvosnak, hogy ez Henry Westwick, Montbarrynak az öcsese.

Az új jövevény keserű mosolylyal nézett végig az egész társaságon.

— Önök az én bátyámról beszélnek — mondá. Ne gondoljanak velem. Egyikük sem veti meg bátyámat annyira mint én. Csak rajta urak, folytassák !

A társaságnak akadt egy tagja, a ki szavánál fogta. Ez az ügyvéd volt, ki az imént is oly hévvel védelmezte a grófnőt.

— Véleményemet senki sem osztja — mondá — de azért bátran kimondom akárki előtt. Én azt tartom, hogy Naron grófnővel kegyetlenül bánnak. Miért ne lehetne lord Montbarry neje. Ki mondhatja azt, hogy csak a pénz kedvéért megy hozzá nőül?

Montbarry öcsese szeme közé nézett az ügyvédnek. — Én mondom.

Más ember meghátrált volna ilyen válasz előtt, de az ügyvéd nem tágitott.

— Én azt tartom, hogy igazam van; a lordnak nincs túlságos nagy birtoka; épen csak annyi, hogy élélhet rangjához képest; és vagyonának egnagyobb része írthoni földbirtok, a mely hitbizományt képez.

Montbarry igenlőleg bólintott jelél, hogy ez csakugyan áll.

— Én már tudom, folytatá az ügyvéd, hogy a lord, ha előbb

hal meg, nejjének legföljebb négyszáz font évi jövedelmet hagyományozhat. A nyugdíja elenyészik, mihelyt ő meghal. A grófnőnek tehát özvegyisége esetére csupán négyszáz font évi járadéka marad.

— Nem csupán ennyi, felelt erre Westwick úr. Bátyám tízezer font sterlingre biztosította életét, és ha meghal, ezen összeg a grófnét illeti.

E közlemény nagy sensatiót keltett. Az emberek egymásra néztek és álmélkodva mondták: „Tízezer font! Az ügyvéd sarokba szorult, de még egy kísérletet tett állítása védelmére.

— Szabad kérnem, hogy kinek kívánságára jutott ezen kikötés a házassági szerződésbe? mondá. Nem hiszem, hogy a grófnő kötötte ki magának.

— Nem a grófnő, hanem bátyja, ami azonban egyre megy, felelé Westwick. Erre már nem lehetett megfelelni, legalább addig nem, a míg Montbarry öcsese jelen volt. A társalgás más themákra tért át, és az orvos hazament.

De érdeklődése nem múlt el a grófné iránt. Szabad óráiban önkénytelenül is azon kezdett tünődni, hogy lord Montbarry családjának sikerül-e majd meggátolni e házasságot. Sőt mi több; azon vette magát észre, hogy az elbolondított férfit szeretné látni. Minden nap elment a klubba, hát ha valami újságot hall. De a klub tudtával nem történt semmi. A grófnő állása biztos; Montbarry tántoríthatlan maradt elhatározásában. Mindketten katolikuskok, a házasság a spanyol-téri kápolnában lesz. Ennyit tudott meg az orvos, többet nem.

A menyegző napján rövid habozás után lemondott betegeiről és guineáikról; ellopódzott, hogy megnézzze az esküvőt. Világ éltében mindig megharagudott, ha valaki ezen tetteire emlékeztette.

Az esküvő egész csendben ment végbe. A templom ajtaja előtt egyes zárt kocsi állott meg. A templomban csak kevés ember volt, jobban a nép alsó osztályaiból való öreg asszonyok. De a tömegben egy-két klubbeli tagtársát fedezte föl az orvos, kik éppen úgy mint ő kíváncsiságból jöttek el. Az oltár előtt csak négy személy állott: a menyasszony, a vőlegény és két tanú. Egyikük egy élet-sb asszony volt, alkalmasint a grófnő társalkodónője, a másik kétségkívül a bátyja, Rivar báró. Az egész közönség szokott reggeli toiletteben volt. Lord Montbarry középkorú katonás ember; közönséges typus; arczában, alakjában semmi különös, Rivar báró egy másik jól ismert typusnak volt conventionális képviselője. Ezt a

gondosan ápoltság, e merész szemeket, e fürtös haját, ez emelkedett fejet: száz meg száz példányban láthatni a párisi boulevardokon. Említést csak az érdem, hogy egyáltalán nem hasonlított nővérehez. A pap egy ártatlan, alázatos öreg ember, ki resignáltan végezte kötelességét, nyilván csuszbantalmak lepték meg, valahányszor letérdelt. A grófnő, az egyetlen figyelemre méltó személy, csak egyszer lebentette föl fállyolát, ruházatán nem volt semmi nézni való. Soha ilyen érdektelen és ily kevésbé romantikus házasság. Az orvos olykor az ajtó felé nézett; várta, hogy tán egyszerre megjelenik egy idegen, ki valami rettenetes titkot tud, és tiltakozik a szertartás folytatása ellen. De nem történt semmi ilyesféle, semmi különös, semmi drámai jelenet. Meg volt kötve a szilárd frigy, férj és nő a tanúk kíséretében félrevo-nultak, aláírni a szerződést; Wybrow orvos még mindig várt, nem tett le azon makacs reményről, hogy mégis csak történik majd valami nevezetes.

Az egybekelt pár visszatért a templomba és aztán az ajtó felé ment. Közeledtükre az orvos visszavonult. De meglepetésére a grófnő fölfedezte őt, és meghallotta, amint a grófnő odasúg férjének: „Váron egy pillanatig; ott egy barátomat látom.“ Lord Montbarry meghajtá magát és várt. A grófnő odament az orvoshoz, és kezet szorított vele; az orvos a fátolyon keresztül is megérezte a grófnő fekete szemének villogását. „Még egy lépést tettem végső utam felé“: mondá és e különös szavak után visszatért férjéhez. Az orvos alig hogy összeszedhette magát, az új pár már a kocsiban ült és elhajtattott.

A templom ajtaja előtt a klub három-négy tagja ácsorgott, a kiket szintén a kíváncsiság hozott ide. Közelükben a menyasszony fivére állott és várt valamit. Nyilván meg akarta nézni azon férfiút, kivel nővére fényes nappal állott szóba. Éles szemeivel gyanakvó pillantást vetett az orvosra, de arcza csakhamar kiébrült. Nyájas udvariassággal mosolygott, megemelte kalapját nővérenek, barátja előtt is elment.

A tagtársak a templom lépcsői előtt gyűltek csoportba. A bárón kezdtek: „Gyanus pofájú gazember.“ Azután Montbarryra tértek át. „Tán csak nem viszi Irhonba ezt a rettenetes asszonyt?“ „De-hogy viszi! Csak nem mutathatja be zselléreinek, a kik Lockwood Ágnes-t nagyon jól ismerik.“ „Hát akkor hová megy?“ „Skótországba.“ „Ez meg a grófnőnek nem fog tetszeni.“ „Hisz csak két hétre mennek oda; aztán visszajönnek Londonba és innét külföldre utaznak.“ „Azután vissza se jönnek többé Angolországba!“ „Ki tudja? Nem látták

önök a grófnő hogy nézett Montbarryra, mikor az istentisztelet kezdett meg kellett lebbentenie fátyolát? Én, ha neki vagyok, még az utolsó perczben visszalépek. Hát ön látta-e őket orvos úr?

De az orvosnak eszébe jutottak betegei, megelégette a pletykát, követte báró Rivar példáját és elment.

„Még egy lépést tettem végső utam felé” — ismételteté magában az orvos. Valjon mit akarhatott ezzel mondani?

(Folytatása következik.)

VI.

MICZI ÉS MARISKA.

(Elbeszélés.)

ÍRTA BALÁZS SÁNDOR.

Ezt az egyszerű kis történetet egy orvos elbeszélése után írtam le, ki szavával állott jót annak valóságáért.

Ez az olvasó előtt nem nagy súlylyal bíró körülmény ugyan, mert az olvasó csupán mulatságos és érdekes történeteket követel, s ha ezen kívánsága kielégittetik, édes keveset törődik vele: csakugyan történt dologgal mulattatták-e, vagy pedig az egész az író képzelődésének szeszélyes szüleménye, de előttem nem kis fontossággal bír. Én legörömetesebb igaz és megtörtént dolgokat szeretek elbeszélni. Jobban érdeklődöm irántuk, s azt hiszem, hogy minden író legmelegebben oly érzelmeket képes festeni, miket valóban átérezett, s legjobban meg tudja számukra nyerni az olvasó érdeklődését is.

Miczi egy tizenhárom hónapos kis kutya, Mariska pedig egy tizenhárom éves kis leányka volt.

Mindkettő Steinerne asszony ő nagysága tulajdonát képezte, s minthogy szerencsém van, ő nagyságának házi orvosa lehetni, ott volt alkalmam mindkettőt megismerni. — Így vezeté be elbeszélését az orvos.

Miczi pincs-öleb volt, fényes, drágakőként ragyogó fekete szemekkel, igen kedves mulatságos pofácskával, s hófehér bundácskával, melyet naponkint fésűlni, kefélni s illatszerekkel salonképessé tenni, a kis Mariska feladata volt, ki is bámulásra méltó türelemmel és

kitartással, sőt mondhatni egész előszeretettel és odaadással teljesítette is azt. Rendkívül szerette a kis jószágot, s ez is őt. Nem csoda. Más gyermek nem volt a háznál, a kis Mariskának Miczi volt egyedüli játszótársa, a kis öleb pedig fájának dicséretes jelleme szerint ragaszkodással, hűséggel és hálával viseltetett gondos apolónője iránt.

Hogy e ragaszkodása nem volt osztatlan és kizárólagos, hogy abból egy jelentékeny rész másnak, jelesül úrnőjének is jutott, az tény és természetes is, kivált ha megjegyzem, hogy az étetés előjogát, mely tudvalevőleg nem csak az embereknel, de még az állatoknál is nagy népszerűséggel jár, ő nagysága a maga számára tartotta fen.

Szerette is őt a kis Miczi; a nap legnagyobb részét ülén, vagy mögötte a pamlagon, vagy lábainál uszálya szélén aludta át, rémületet gerjesztő mormogással fogadva minden látogatót, vagy idegenebb közeledőt.

E kis állatfaj hűsége és ragaszkodása valóban megindító. Egész odaadással szeretik gazdájokat, vagy azt a ki gondozza és ételmezi őket, s hogy ragaszkodásuk mily nagy, mutatja féltékenységtük szerencsétlensége.

Mindenkitől féltik őket; ha ülükben, vagy közüjükben vannak közeledés azokhoz vagy úrnőjükhöz mindig veszélylyel jár, s h valaki elég vakmerő még kezét is fogni velök, annak nagyon gyorsnak és ügyesnek kell lennie, hogy kikerülhesse harapásukat.

Ezt én mondom, a házi orvosa, ki már hivatásomnál fogva azon előjogot élvezem, hogy látogatásaim alkalmával, mi ő nagyságának magas fokig kifejlett idegességénél fogva elég gyakori, ő nagysága kezét mindig érinthetem, s a ki daczára jó ismeretségemnek, s a zsebeimből soha nem hiányzó „zuckerlik“-nek, a ritkább látogatások alkalmával csak a legmagasabb óvatossággal tudtam kikerülni a kis Miczi védelemre és támadásra kész fehér fogait.

Igazán, e kis állatok hűségesek és ragaszkodók mint a valódi, s így legritkább szerelem, de egyszersmind féltékenyek is mint a legközönségesebb hiúság.

Georges Sand, a szív gyöngeségeinek és megtévelyedéseinek ez ékesen szóló védője, a legnagyobb igazságtalanságot követte el akkor, midőn e bájos kis állatoknak szemére hányta, hogy azért nem érdemlik meg a szeretetet, mert — mindenkit szeretnek.

E szemrehányás igazságtalan.

E kis hófehérkék ellentétet képeznek az emberekkel, nem sze-

retnek mindenkit, ki nekik hízeleg; hanem csak azokat, kik igaz hajlandósággal teszik magukat a rokonszenvre érdemessé, s kiknek jósága háladatosságukat ébreszti fel.

A kis Miczi valódi herezeget folytatott ő nagysága termében. Külön selyem és felpiperézett váncosok voltak elhelyezve számára a padlón, a karszékeken, a divánokon, s ő nagysága öle is mindig kész rendelkezésére állott, valahányszor annak igénybevételére leereszkedni méltóztatott.

Eledelét, mely kizárólag czukros tejből, piskótából és csibemellhúsból állott, (mely étkek a pincsebek világában tudvalevőleg a legkaposabbak) ezüst tálcákban tálták eléje, s hálósobájába, a kényelmes kosár, atlacváncosokkal volt kibélelve.

Szóval ház- s udvartartása oly kényelemmel és fényvel volt berendezve, hogy akármely igazi herezegő is meglehetett volna vele elégedve.

Meg is illette őt mind e pompa és fény, mert egyedüli és kizárólagos kedvence volt a ház úrnőjének, ki egy dús gazdag kereskedő neje, kitől az ég megtagadván a gyermekeket, szívének összes ragaszkodását és érzelmeit e kis hab-bálványra halmozta.

Dédelgette és kényeztetette őt, mint az anyák szokták kisdedeiket. Mindig közelében kellett lennie. Magával vitte kikocsizásai alkalmával, sőt oly keveset tudott ellenni huzamosb ideig nélküle, hogy hosszabb darabok előadása alkalmával még a színházba is magával vitte.

Annyira szerette és féltette, hogy rajta kívül csak a kis Mariskának volt megengedve, hogy érinthesse, s az úrnő, különös kegynek tekintette azon engedélyt, hogy a kis leányka a kutyát minden héten kétszer megfüröszthette és naponkint kifésülhette és kikefélhette. Azt pedig, hogy szép napokon, midőn az úrhölgynek társasága volt, vagy más okból nem volt kedve kimenni, még sétálni is elvihette, azt épen oly kitüntetésnek tartotta, melyért a kis árva, a kis szegény rokon nem lehetett eléggé hálás irányában.

A kis leányka igyekezett is e kitüntetésre érdemesnek mutatni magát, s oly gyöngéden bánt elkényeztetett kis barátnőjével, s oly könnyű, selyemkézzel mosdatta és fésülgette őt, hogy a kényes és ideges állatka soha még csak meg sem nyikkant kezei között, sőt a maga részéről is leplezetlen ragaszkodást tanúsított gyöngéd ápolónője iránt.

Ő nagysága elég kegyesen el is ismerte a szegény kis Mariska

e tapintatteljes odaadását, s divatból kiment és elhasznált ruháiból az idények és évszakok fordultával elég „új” ruhát varratott számára. Ennek köszönheti a gyermek azt is, hogy „néniké”-nek nevezheti ő nagyságát, s hogy midőn idegen vendég nem volt jelen, vele egy asztalnál ehetett.

Más különben, a mint látogatásaim alkalmával lehetetlen volt észre nem vennem, meglehetősen szigorúan, ridegen és szeretetlenül bántak a kis árvával.

A komornával egy szobában kellett hálnia, s bár iskolába jártatták, s nénikének nevezhette az úrnőt, inkább cseléd helyzetben volt a háznál.

Pedig igen közel rokona volt az úrnőnek. Testvérének volt leánya, a ki azon hallatlan botrányt követte el, hogy szíve vonzalmát követve, egy szegény ördöghöz ment feleségül. De csakhamar meg is lakolt érte. Férje, ki szintén kereskedő volt, alig néhány év múlva, oly ügyetlenül bukott meg, hogy épen semmijök sem maradt, ő maga pedig e feletti bánatában és szégyenében betegségbe esett és meghalt. Halálos ágyán azonban magához kérte -nővérét, s az anyai szív egész alázatosságával és ékesenszólásával addig könyörgött és esdeklett neki, hogy halála után magához vegye kis leánykáját, s illő nevelésben részesítse, hogy ő nagysága végre még is ellágyult, s mindent megígért, mit haldokló nővére tőle kívánt.

Igy került a kis Mariska gazdag nagynénje házába.

Az úrnő nem is csinált titkot belőle, hogy csak kelletlenül, s vissza nem utasítható kényszernek engedve, fogadta a gyermeket házához, kinek nevelése, neki, ki az anyai örömeket soha nem élvezte, s azon vidám és ártatlan gyönyörűségről, mit egy gyermek-társasága nyújt, fogalommal sem bírt, rendkívül terhes, nehéz és kényelmetlen feladatnak látszott.

De csakhamar kibékült némileg, tapasztalván, hogy sokkal könnyebben és egyszerűbben megy a dolog, mint eleinte remélte.

A félénk kis leánya, kinek szívét a kettős veszteség (mert hisz nem csak édes anyját vesztette el, de atyjától is meg kellett válnia) teljesen összetörte, oly csendes, legkisebb alkalmatlanságot sem okozó, s oly igénytelen tagjává vált a családnak; hogy jelenlete ő nagysága csöndjét és idegeit legkevésbé sem zavarta.

A mi a nevelésre vonatkozólag intézkedni való volt, azt a komorna mind elvégezte. Ágyat rendezett be szobájában, beirtatta őt a legközelebbi leányiskolába, gondoskodott róla, hogy kis ruhátára

rendben legyen, s minthogy jószívű leány volt, ki az elhagyatott kis árva iránt őszinte részvétet érzett, betanította és utasította, hogy miként viselje magát nagynénje iránt, hogy ennek jóindulatát megnyerhesse, különösen lelkére kötve, hogy jelenlétében a sírástól és szomorúságtól tartózkodnia kell, mert ő nagysága ideges és semmi sem bántja jobban, mint a könnyek és szomorú arcok.

A kis Mariska, ki az elhagyottak és árvák ösztönével azonnal felismerte helyzetét, jól megfigyelte a nyert utasításokat, jól emlékébe véste nagynénjének szokásait és szeszélyeit, és azokhoz alkalmazkodott.

Soha sem jelent meg előtte szomorú arccal, és egész hősnőnek bizonyította magát azon erő kifejtésével, melylyel kivált az első időben minduntalan elő-előtörni akaró könnyeit sikerült visszafojtania. Csak éjjelenként sírta ki magát ágyában, kis fejét párnájába rejtve. Nappal álarczot viselt; a vidámság álarczát, s részvétteljesebb szemekkel kellett volna őt vizsgálni, mint a minőkkel nagynénje tekintette, hogy az álarczon át valaki felismerhesse azon fájdalom rejtett kifejezését, mely a szegény, képmutatásra kényszerített gyermek szívét marcangolta, s fényes fekete szemeiben azon könnyek nyomait, melyek annál keserűbbek és égetőbbek voltak, mert befelé estek, s így egyenesen szívére hulltak vissza.

Ő nagysága meggyőződve, hogy a kis leány jelenléte legkisebb kényelmetlenséget és kellemetlenséget sem okoz, sőt mint felolvasónő, ki dallamos és szelíd hangjával oly kellemesen tudja álomba ringatni, s ki a Miczi gondozása körül is oly ügyesnek bizonyította magát, hasznos is tud lenni, lassanként hozzászokott jelenlétéhez, s a maga módja szerint még meg is szerette őt.

Ez a ragaszkodás később mindinkább növekedett, azon mértékben, a mint Miczi új barátnőjét kedvelleni kezdte, s tetőpontját azon napon érte el, midőn Mariska a kedvencz ölelet először fürösztötte meg, s ő nagysága meggyőződött a felől, hogy a kis habléány most sokkal fehérebb, s jól kifésült fürtöcskéi sokkal göndöröbbek, mint máskor, midőn ő műtéteket a komorna végezte rajta.

Ő nagysága elragadtatása ekkor akkora volt, hogy miután kedvenczét összevissza ölelgette és csókolgatta, még a kis Mariska homlokára is jutott egy gyöngye lehellet.

Ez a nem remélt kegy, ez az első csók oly boldoggá tette a bohó és ártatlan gyermeket, ki gyermeki tapintatlanságában nem volt képes azt a maga értékére alászállítani, hogy e feletti elragad-

tatásában majdnem eljátszta mind azon jóindulatot, melyet lassanként fölébresztenie sikerült.

A kis bohó ugyanis hevesen mngragadta nagynénje kezzeit, s csókjaival árasztotta el, s e közben teljesen megelégedve arról, hogy nagynénje épen hangversenybe volt indulandó, s így teljes toltetben, fodrait és karmantyúit majdnem összegyúrte.

Ő nagysága ijedten rántotta vissza kezét, s oly ingerülten kiáltott rá az elragadtatott gyermekre, hogy ez halotthalványnya vált arczczal rogyott térdre előtte, s összetevén kis kezzeit, oly néma ékesen szólással s oly kétségbeesett tekintettel esdekelt kegyelemért, hogy a delnő ellent nem állhatva a helyzet tragi-comicumának, gyöngéden megverdeste a kis leányka rémülettől halálra vált arczát, s néhány szelid szóval igyekezett megnyugtadni őt.

— Nó nó, te kis bohó, ne félj, nem bántalak!

— Ó nénike!

— Csak ne sírj, csak ne sírj! Tudod, hogy ideges vagyok, s ki nem állhatom a könnyeket! Nó ne remegj, most megbocsátok, nem haragszom, de máskor ne légy oly szeleburdi s oly ügyetlen!

— Nem nénikém — felelte a kis leányka félénken és elbátor-talanítva azon rideg visszautasítás folytán, melylyel első, melegebb közeledése nagynénje részéről fogadtatott.

Én esetlegesen látogatóban lévén, tanúja voltam e jelenetnek hölgyeim, s meg vagyok győződve, hogy ha önök is jelen lettek volna, s látták volna azt a vigasztalan mély és sivár levertséget, melylyel Mariska a szobából kisompolygott, sohasem rivalnának oly nyersen egy árva kis leánykára, ragaszkodásának élénkebb és bizalmasabb nyilatkozatát nem utasítanák oly hevesen vissza, habár fodraikat kissé még nagyobb rendetlenségbe hozta volna is, mint e kis szegény-rokon tevé.

Ő nagysága, mint talán önök már régen gyanítják, épen nem lévén érzelgős természetű, s épen nem oly szemekkel nézván a világot, melyek ilyesmit észre szoktak venni, a helyzet naivságát megindítónak épen nem, csupán csak nevetségesnek találta, oly jóízű nevetésbe tört ki, hogy érdekes nagy szemei egészen könnybe lábadtak bele. . . .

Néhány nappal e jelenet után, és tulajdonképen itt kezdődik a Miczi és Mariska története, midőn egy délben, látogatásaimat végezve, hazatértem, inasom ő nagyságától névjegyvet adott át, melyben sürgősen kér, hogy hazaérkezésem után rögtön és azonnal hozzásiessék.

Kedvem lett volna nem rohanni rögtön, s előbb megebédelni, mert kissé fáradt s éhes valék, s mert tapasztalásból tudtam, hogy ő nagyságának rendes szeszélyei közé tartozott olykor magát rosszul érezni, s oly betegséget szenvedni, melyek ellen egy lelkiismeretes orvos festett czukros víznél egyebet nem szokott rendelni, de azért még is csak elmenten.

Két okból tevém.

Először, mert ez alkalommal kivételesen csakugyan komoly baj is foroghatott szóban; másodsor pedig, mert... mert... mit akar-nak önök! Az orvosnak is élni kell, s ő nagysága, ezt hálásan el kell ismernem, leghálásabb és bőkezűbb cliensem.

Azonnal kalapot ragadtam tehát, s ő nagyságához siettem.

Midőn a terembe léptem, ő nagysága felindulástól és izgatottságtól kipirúlt arczczal sietett eléim.

— Jöjjön orvos úr, az istenért jöjjön — kiáltá hevesen — ön annyira késett, hogy már épen azon törtem fejemet: ne hivas-sak-e más orvost?

Ő nagysága, mint önök látják, nem volt épen túlságosan ki-méletes és gyöngéd még irányomban sem, s nem vetette meg egé-szen azon előjogokat, miket az életben a vagyon és gazdagság nyújt.

— Örömmel látom, hogy legalább nagyságodnak nincs veszé-lyes baja — mondtam köteles mosoly alá rejtve jogos felháborodásomat.

— Nekem nines, de a Miczi, a szegény Miczi! Nézze ön!

Új megszégyenülés. Kutyáért hivatott!

Jól tudom, mit gondol az olvasó. Az olvasó azt gondolja, hogy egy önérzetes orvosnak ekkor kalapját kellett volna venni, s szemére hányva a gőgös és elbizakodott nyárs-polgárnőnek viselete illeten-ségét, azonnal oda kellett volna hagyni őt.

Megvallom önöknek, én is azt gondoltam, és egy másodpercig haboztam, is ne cselekedjem-e így?

De csakis egy másodpercig, rögtön eszembe jutott anyám, kit oly boldog vagyok házamban tarthatni és nővérem, kinek szerény hozományát az én egyetemi kiadásaim emésztették föl, s meggondol-tam azt is, hogy valamint a gazdagságnak vannak előjogai, úgy a szegénységnek is meg vannak a maga kikerülhetlen keserűségei, miket bátran ki kell üríteni, s hogy miféle szív és szeretet az, mely még azokért sem képes áldozatokat hozni, kiket a világon mindennek fölött kell szeretnie, s kiknek mindenét köszönheti!

Bátran elnyeltem tehát a keserű labdacot, sőt még bizonyos

büszkeséget éreztem magamban, hogy elmondhattam önmagamnak :
anyám ezt érted teszem!

Azután jó arcot öltve a gonosz tréfához, a kis ölebet vettem szemle alá, mely kényesen és kényelmesen heverészett tollvánkósán, és elég kegyes volt, nem morogni közeledésemre.

— De hát mi a baj? Én nem látok Miczi kisasszonyon semmi rendkívülit!

— Hogyan? Ön nem lát semmit? Természetes, hisz ön nem a gyöngédség és nem a szeretet szemüvegén át nézi a szegény állatot! De hát nem látja orvos úr, hogy milyen szomorú! Hogy szemei mily bágyadtak, s egész magatartása mily levert! Tudja-e orvos úr, hogy a szegény teremts ma még reggelijét is csak félig költötte el. Nézze ön: czukros tejeeskéjének még több mint fele itt van, sőt még piskótájából is van itt egy darab. O, Miczi, beteg, érzem én, hogy beteg. Szívemben érzem, hogy beteg.

Felkértem ő nagyságát, hogy szólítsa ki a kutyát a kosárból, hadd lássam mint mozog.

A kutya vidáman ugrott elő a szólításra, s asszonya után fürgén futkozott a szobában.

Meggyőződtem, hogy más baja nincs, minthogy folyvást alszik, keveset mozog, sokat ül szobalevegőn, s így étvágyát elvesztette. És ezt tudattam is ő nagyságánál.

— De hát nincs komoly baj orvos úr? Igazán nincs? Ha tán kételyei vagy aggodalmai vannak orvos úr, legyen őszinte. Kérem, mindenre kérem, ne titkoljon el semmit. Nem lenne-e tanácsos, valamely specialistát is meghívunk?

Mosolyogva megnyugtattam őt, s elrendeltem, hogy a kutyát naponkint kétszer küldjék ki sétálni szabad levegőre.

— Az istenért orvos úr — sikoltá ijedten ő nagysága — hát nem látja, milyen idő van.

Valóban a keneső két fokon állott a fagypont alatt, s nagy szélvihar csapkodta a szállongó hópeilyheket a járkálók szemébe.

— Na de a Miczikének csak van bundája? — kértem mosolyogva.

— Természetesen, hogy van. De hát ha mégis meghűlne?

— Legyen nyugodt nagysád, a kutyák nem oly érzékenyek a hideg iránt, és aztán nem is kell, hogy soká künn maradjon, csupán csak addig, míg kissé felfrissül. Majd meglátja, mily jó étvágygyal fog hazatérni!

— Gondolja ön orvos úr, hogy merészelhetjük? Magára vállal minden felelősséget?

— Tökéletesen. Mondám visszafojtva mosolygásomat.

Ő nagysága csöngetett.

— Haza jött Mariska az iskolából? kérdé a besiető komornától. Éppen most.

— Küldje be. Maga pedig porozza ki és hozza be a Mici bundáját. Megijedtem.

— Csak nem a gyermeket küldi ki nagysád a kutyával?

— Hát kit küldjek? Menne is ez a kis kényes teremtes más-sal? Hisz ő az egyedüli lény, ki iránt ragaszkodással viseltetik rajtam kívül. Nem is tudom, hogyan tudta magát oly hamar behízelegni szívébe?

— De ily borzasztó időben?

— Nos, ha a Miczinek nem árt meg, bizonyára neki sem árt meg. Ő szegénységben növekedett és így éppen nem lehet elkényeztetve.

E pillanatban lépett be Mariska és félénken kérdé, hogy mit parancsol a nénike?

Ő milyen szép volt a hidegtől kipirúlt arczával és kedves üde természetével!

— Mariska! a Miczikét sétálni viszed, de jól vigyázz, nehogy legkisebb baja is essék. Úgy vigyázz rá, mint a szemed fényére, azt mondom!

— Igen is nénikém.

Lelki fürdálások közt távoztam. Ha csak sejthettem volna, hogy a szegény gyermeket küldik ki a kutyával a rémítő időben, bizony egyebet ajánlok.

Hát még ha a gyászos következményeket sejthettem volna!

Ő a végzet, nevezzük bár gondviselésnek, vagy véletlennek, gyakran nagyon is kegyetlen játékot űz velünk szegény tehetetlen lényekkel!...

Midőn késő este, lehetett már nyolcz óra, a még mindig dúló viharban szállásomra tértem, a bejárat egy zúgában guggoló gyermek alakot pillanték meg, ki hangosan és oly keservesen zokogott, hogy azonnal fölébresztette kíváncsiságomat és részvéteimet.

Odaléptem hozzá s megkérdeztem tőle, hogy kicsoda és miért sír?

— Ah orvos úr, csak hogy haza jött végre. Mondá egy didergő félénk hang, melyet azonnal felismertem.

— Ön az, Mariska kisasszony? Kérdém meglepetve, majdnem ijedten.

— Én vagyok, orvos ur. Fen is voltam, de minthogy nem volt itthon, hát lejöttem és itt váraкоztam.

— De rég váraкоzik, szegény gyermek.

— Sötét óta, a midőn már félni kezdtem az utcákon.

Mondá annyira dideregve, hogy majdnem kivehetém fogainak koczogását.

Megfogtam kezét, mely jéghideg volt és gyorsan fölvezettem lakásomba.

— Theát főzess kedves anyám, de oly gyorsan, a mint lehetséges. Kértem anyámat és a didergő gyermeket a kályha közelében székre ültetém.

Midőn a lámpa fényénél arczára tekintettem, egészen megrémültem.

Arca majdnem szederjes volt a hideg miatt és homlokán, mely láthatólag fel volt dagadva, odafagyott vérnyomokat pillanték meg. Szemei egészen ki voltak duzzadva a sok sírástól. Még most is könnyezett és annyira át fázott, hogy egész teste meg volt dermedve.

Plaidba burkoltam lábaeskáit, nővérem pedig nagy téli kendőjét tekergette válla és dereka köré.

A szegény gyermek beszélni akart, de a gyors levegő változtatás folytán még jobban elkezdett dideregni. Nem érthettük meg szavait. Arra kértem, hogy hallgasson és burkolódzék be jól a kendőbe. Anyám pedig melegített vánkosokat helyezett lábaira.

Nővérem ezalatt elkészítette a theát, s a szegény gyermek nagy mohósággal két csészével ivott meg egymás után. Ez kissé fölmelegítette és magához térítette. Soha sem felejttem el azon hálás tekintetet, melyet ránk vetett, s melylyel édes anyám kezét megsókolta.

— Köszönöm — mondá oly hangon, mely még vaslemezeken keresztül is behatott volna minden ember szívébe, ha abból a részvétnek utolsó szikrája még ki nem halt. — Köszönöm, önök jó emberek, szegény édes anyám, a ki látja önöket, imádkozni fog önökért a jó istenhez.

— De hát mi történt szegény gyermek? Mi lelte a homlokát?

— Elcsúsztam a síkos uton és bezúrtam egy jégdarabban. Akkor fáj, nagyon fáj és vérzett is, de most már nem fáj. Akkor nagyon fáj, nem is tudtam fölkelni magamtól, egy jó asszony emelt fel a földről, és ő kötött homlokomra is havas kendőt.

— De hát mért nem ment haza szegény gyermek?

— Voltam otthon, de a néni ke nagyon dühös volt és azt mondta, hogy takarodjam és ne merjek addig a szeme elé kerülni, míg meg nem találok és haza nem viszem a Miczit.

— A Miczit? Hát elveszett a Miczi?

— El. Mikor a jó asszony bekötötte homlokomat, és haza akartam menni, hát nem volt sehol. Elfutott-e, vagy valami rossz ember lopta el, nem tudom, csak annyit tudok, hogy sehol sem találtam, pedig nem csak a mi utcánkban, hanem a mellékutczákon is mindenütt kerestem. Ekkor sírva fakadtam, és egy jó úr, a ki megkérdezte, hogy mért sírok, azt mondta, hogy menjek haza, mert a kutya bizonyosan haza futott. Ekkor én is haza mentem, de a Miczi nem volt otthon, és a néni ke igen dühös lett és meg is ütött, éppen ott ütötte meg fejemet, a hol be volt zúzva, úgy hogy újból vérzeni kezdett, és elkezdett káromkodni és még szegény édes anyámat is szidta; azt mondta, hogy én vagyok a leghálátlanabb poronty a világon, és hogy takarodjam, és addig a szeme elé ne kerüljek, a míg meg nem találok a Miczit. És én eltakarodtam és kerestem is a Miczit mindenütt, de sehol sem találtam. Ekkor aztán sötét lett és féltem egyedül az utczákon, és akkor azt gondoltam, hogy elmegyek a jó orvos úrhoz és megkérdem, hogy mit csináljak? Mert haza menni nem merek, a míg a Miczit meg nem találok! Úgy-e orvos úr, nem haragszik, hogy ide jöttem? Hisz senkim sincs, a kihez mehettem volna. Már azt gondoltam, hogy beugrom a Dunába, mert arra is kerestem a Miczit. De eszembe jutott, hogy ha megölöm magamat, hát akkor nem jutok be a menyországba, és nem találkozhatom édes anyámmal. És akkor azt gondoltam, hogy eljövök a jó orvos úrhoz, és tőle kérek tanácsot. Úgy-e orvos úr, nem neheztel, hogy idejönni bátorkodtam?

— Nem gyermekem, nem neheztelek, mondtam alig tudva visszatartóztatni könnyeimet és azután megvizsgáltam homloksebét. Szerencsére a zúzás jelentéktelen volt, de új és még nagyobb veszélyt fedeztem föl. Homloka úgy égett és oly forró volt, hogy nem lehetett semmi kétségem arra nézve, hogy a szegény gyermek lázas betegséget szerzett magának e rémítő időben.

Anyám és nővérem nem is kísérelték meg visszafojtani könnyeiket, hanem együtt sírtak a kis leánykával.

— De jó isten! — kiáltá hirtelen édes anyám — hisz a szegény gyermek még nem is ebédelt! Gyorsan, terítsetek. Mindjárt, mindjárt vacsorálunk gyermekem!

— Köszönöm nem vagyok éhes, — mondá a kis leányka, édes anyám kezét újból megcsókolva — egész napon át nem voltam éhes, csak akkor, mikor az iskolából haza mentem. Mióta a Miczi elveszett, mindig úgy félttem, és azután úgy fáztam, hogy az étel eszembe sem jutott. Ó istenem, istenem mit csináljak? Kiáltá újból zokogásban törve ki.

— Majd kiengesztelem én a nénikét, — mondtam bátorítólag — a Miczike pedig majd megkerül. Kihirdetik az újságban, jutalmat tűznek ki rá, s ekkor majd haza viszi, az a ki megtalálta vagy ellopta, s akkor a nénike sem fog haragudni többé. Azért kedves Mariska kisasszony, mindjárt haza megyünk. Maga lefekszik a jó meleg ágyba és jól elaluszik, én pedig beszélek a nénikével és kiengesztelem!

— Nem, nem! haza nem! — Kiáltá rémült arczezal és hangon a kis leányka — Nem szabad! A nénike azt mondta, hogy ne próbáljak a szeme elé kerülni, míg a Miczikét meg nem találtam. És én még nem találtam meg! Ó ne üzzenek el, ne vigyenek haza, csak még ma nem, csak az éjjel nem. Elaluszom én a földön is. És aztán holnap egész nap fogom keresni a Miczit és bizonyosan meg is fogom találni. Ó engedjék meg, hogy csak az éjjel itt hálhassak! Úgy-e megengedik?!

Újból megkisérlettem megnyugtadni és a hazamenetelre bírni a gyermeket, de minden rábeszélésem hasztalan volt és megtört a szegény kis árva véghetetlen rémületén.

O mily tigrisarczot kellett hogy mutasson az az asszony ennek a szegény kis leánykának, hogy szívét oly határtalan félelemmel és rémülettel töltötte el!...

Ó mint könyörgött, hogy engedjék meg, hogy legalább ez egyetlen éjét itt tölthesse!

Anyám és nővérem meghatva e rímánkodástól, mármár hajlandók lettek volna engedni esdekléseinek, de nekem, bár nem kevésbé voltam náluknál megindúlva, a józanész szavára kellett hallgatnom, mely értesemre adta, hogy egy óráig sem szabad tovább házamban tartani a gyermeket, a nélkül, hogy kétség kívül aggodó nagynénjét ne értesítsem, illetőleg, hogy a kis leányt haza ne vigyem.

De minthogy a gyermek a hazamenetelre rábeszélhető nem volt, erőszakot használni pedig semmi esetre nem akartam, nem volt más mód, mint hogy cselhez folyamodjam.

Azt mondtam a kis Mariskának, hogy elküldök tudakozódni a kis Miczi után, s ha mint hiszem, eddig megkerült, akkor őt is haza viszem.

A kis leányka beleegyezett, de csak azon föltétel alatt, hogy azon esetben viendem haza, ha megkerült a Miczi. Ekkor a nénike is meg fog bocsátani, mert én nem vagyok oka. Én jól vigyáztam a Miczire, s épen azért estem el, mert nem a lábam elé, hanem folyvást csak a Miczire néztem.

A cseléd utasításom szerint bizonyos idő múlva azon hírrel lépett a szobába, hogy a Miczi megkerült, s hogy várják Mariska kisasszonyt.

— Megkerült! — kiáltá lázas és szilaj örömmel a gyermek, és kis kezeit imára összekulcsolva, térdre vetette magát. — Ó köszönöm, köszönöm neked kedves jó édes anyám, hogy haza vezérelted, mert tudom, hogy ez a te műved, te kérlelted meg a jó istent!

És azután elkezdett halkan imádkozni, és oly igaz hála és áhitat volt arcán kifejezve, hogy valóban lelki furdalást éreztem a miatt, hogy meg kellett őt csalnom.

De mit tehettem? Gyermekkel volt dolgom. Ez volt az egyedüli mód, hogy hazatérésre bírhassem.

A kis leányka imáját bevégezve, élénken felugrott és mosolygva így szólt:

— Menjünk orvos úr, alig várom, hogy láthassam a Miczit, s kiengesztelhessem a jó nénikét.

A jó nénikét!

Mily áldott szíve volt e gyermeknek! Mily szerenese, hogy oly korán elhagyhatta a földet, mely oly mostoha és rossz tanyája a jó és érzékeny szíveknek!

Kocsit hozattam, s lehetőleg jól beburkolva a gyermeket, haza vittem menyénjéhez.

Ó mennyire rettegtem a pillanattól, midőn megtudja, hogy megcsaltam őt.

Csak az a vigasztalásom és mentségem volt, hogy nem cselekedhettem másként.

De mily szerenese, mily örvendetes meglepetés!

A kis Miczi csakugyan otthon volt. Egy ismerős úr találta meg az utcán, és rögtön haza vitte.

Alig néhány percz múlva Mariska kisasszony távozása után a

Miczi már itthon volt. Le is futottam rögtön az utezára, — beszélt a szobaleány, — de már akkor a kisasszony eltűnt, sehol sem láthattam. Na de hála istennek, csak hogy megjött! A nagyságos asszony olyan nyugtalan volt; mindnyájunkat elküldött keresésére, s még a rendőrségnél is jelentést tétetett. Na de rögtön küldöm is az inast, hogy tudassa a nagyságos asszonynyal a kisasszony szerencsés hazaérkezését.

— Hogyan? — kérdém alig hihetve füleimnek — a nagyságos asszony nincs itthon?

— Nincs kérem alásan; nagyon nyugtalan volt ugyan, de mint-hogy már a páholy meg volt véve, ma nagyon drága volt kérem alásan, száz forint volt az ára, s minthogy a híres Patti ma énekel először, hát mégis csak elment, de megparancsolta, hogy azonnal értesítsük őt, ha haza hozzák a kisasszonyt.

Hol van a Miczi? hol van a Miczi? Ó kérem engedjék meg, hogy láthassam! — mondá a kis Mariska bágyadt rekedtes hangon.

— Nincs itthon kérem; ő nagysága őt is magával vitte, mert ma elveszte felett annyira megrémült, hogy megesküdt, hogy soha sem fogja magára hagyni.

Elfojtottam felháborodásomat, s rendeletet adtam a komornának, hogy vetkőztesse le, és azonnal fektesse ágyba a didergő gyermeket. Azután rendeltem valami csillapító szert az előre várható láz bekövetkezésére, s megígérttem a kis Mariskának, hogy holnap korán meg fogom őt látogatni.

Midőn távoztomkor búcsú-kézszerítésra nyújtottam kezemet, forrón megcsókolta azt, s kért, hogy hajoljak le hozzá, mert valami akar mondani.

— Mondja ön meg jó édesanyjának és a kedves kisasszonynak, hogy ezután minden nap imádkozni fogok érettök a jó istenhez, és az én édes jó anyám is imádkozni fog, mert úgy-e orvos úr, azok, a kik az égben vannak, mindent látnak, a mi a földön történik!?

— Mindent gyermekem; jó éjszakát!

Nem soká imádkozhatott szegényke, mert midőn reggel korán meglátogattam, önkívületben, s oly magas fokú lázban találtam, mi állapotjára nézve, fájdalom, nem hagyott fen semmi kétséget: tífusban volt.

A mi képességetől és odaadásomtól kitelt, mindent elkövettem a kis gyermek megmentésére, de fájdalom — siker nélkül.

Néhány nap múlva az, a mi lényében földi volt, ott feküdt kiterítve a pompás és fényes ravatalon, és lelke elszállt oda, a hol hittem és meggyőződésem szerint azok, kik a földön igazán szeretik egymást, újból és örökre egyesülnek.

Irigyeljük tehát őt, — hisz már anyjánál van !

Koporsójára nem sok igaz könnyű hullt; de a kis Miczi, mintha csak érezte volna, hogy a kedves gyermek miatta halt meg, el nem mozdult a ravatal megűl, s midőn a könnyű kis koporsót kivitték a szobából, fájdalmas vonításával mindenkit megindított, még asszonyát, Steinerné ő nagyságát is, ki könnyezve kapta őt fel ölébe, s visszavonult vele boudoirjába. Ily hideg és szeles időben természetesen nem jöhetett el velünk a temetésre.

Íme ez volt a Miczi és Mariska története !

* * *

De hát a Nemezis ? kérdheti egy pár fellázadt és gyors igazságszolgáltatást követelő olvasó.

Ne türelmetlenkedjünk barátim, ez a rideg és kérlelhetetlen istenség a mi korlátolt szemeink előtt láthatlan lényével késni lát-szik ugyan olykor, — de azért a kellő időre mindig megjelen.

A kis Mariska még félévig sem pihent sirjában, midőn a város kereskedelmi köreit azon rémhír járta be, hogy a megingathatatlannak vélt Steiner-czég beszüntette fizetéseit.

És lehet-e a büszke, vagyonában elbizakodott, érzéketlen és megkérgesedett szívű gazdagokra nézve, érzékenyebb büntetés mint a szegénység és nélkülözés, vagy épen a nyomor ?

~~~~~

VII.

DEMIDOV ANATOL, SAN-DONATOI HERCZEG.

Akadémiai emlékezésed,

PULSZKY FERENCZ-től.

Magyarország a XVIII. század közepéig egész Európában ismeretes volt, mint nevezetes egy politikai tényező; a reformatió mozgalmái, a török háborúk, az erdélyi viszonyok reánk fordították a nemzetek figyelmét; s a nemesség áldozatkészsége, még Mária Terézia alatt is a legnagyobb elismerésben részesült mindenütt; de a múlt század vége felé s azóta mély feledésbe sülyedtünk; a francia háborúk bevégeztével senki sem gondolt többé velünk s hazánkkal, melyet Ausztria provinciájának tartottak elavult középkori előjogokkal; ezt, úgy hitték, barbár nép lakja, mely elmaradt a civilisatiótól, büszke nemessége elnyomja a jobbágyot, nem fizet adót, deákul beszél s tokaji bort termeszt, egyebet alig tudtak rólunk, ha szóba jöttünk, midőn herczeg Eszterházy magyar ruhájának gazdag ékszerreit, Liszt Ferencz zongora virtuoizitását és gróf Sándor Móríczy nyaktörő lovaglását bámúlták. Mindez mélyen bántotta a nemzeti önérzetet, ugyanazért hazafi kötelességünknek tartottuk kitüntetni mindenkit, a ki hazánkban utazott s rólunk, bármi tekintetben utazása leírásában szívesen megemlékezett.

Ennek tulajdoníthatjuk, hogy akadémiánk a fiatal orosz főurat, Demidov Anatolt kültagjának választotta, midőn ez 1837-ben francia tudósok s művészek kíséretében Pestnek vette útját le a Dunán, hogy Dél-Oroszországot és a krími félszigetet a választékos párizsi társaság számára fedezze föl s egy költséges műben s művészi albumban megismertesse a világgal.

Demidov azonban nem gondolt akadémiánkkal, orosz volt egész lényegében, de külföldön élő, a nyugoti civilisatiónban felnőtt orosz, ki hazájában nélkülözte a megszokott szellemi élvezetet, Párizsban és San-Donatoi villájában hazáját. Ezen meghasonlás elégedetlenné

tette itt is, ott is, s így meddővé lett egy nagyszabású természet nemes törekvése.

A Demidov család eredete polgári. Anatolnak ősei nem származtak Ruriktól, a muszka állam alapítójától, sem kóborló nomád nemzetségek főnökeiktől, mint oly sok orosz herczeg; nem is a csatamezőn nyerték czimerpaizsukat s roppant jószágaikat; mindezt egy iparos szerezte becsületes munkája- s kitűnő ügyességével. Midőn Nagy Péter egyszer Túlába utazott, angol pisztolyának kakasa eltört s elveszett; ezt nagyon sajnálta, mert hiszen országában a mesteremberek kontárok, nincs a ki becsületesen meg tudná csinálni; Angolországba kell küldeni, hogy helyre állítsák. A tartomány parancsnoka erre megjegyezte, hogy van bizony neki egy rendkívül ügyes kardesiszára, Nikita, a Diomed fia (Demidov), ki majd megigazítja a kakast úgy, hogy mindenki angol munkának fogja tartani. A czár tehát a megsérült fegyvert átadta Demidovnak, de úgy, hogy fejével feleljen, mikép nem rontja el. Egy hét múlva a kardesiszár visszahozta a pisztolyt, a czár megvizsgálta s meg volt elégedve. Erre Nikita kinyilatkoztatta, hogy az egész pisztoly az ő készítménye, nemcsak kakasa s bizonyosságul megmutatta az eredeti angol fegyvert sérült kakasával, felkérve a czárt, ne vegye azt külföldön, a mit itthon is ugyanoly tökéletességgel el lehet készíteni. Péternek megtetszett az ember s hosszú beszélgetésbe eredett vele, melynek eredménye lett, hogy Tulában fegyvergyárt állíttatott Demidov tervei szerint s őt nevezte ki igazgatóul. Az igazgató folytonos levelezésben állt a czárral, ki nagy érdeklődéssel viseltetett a fegyvergyár iránt, csak az bántotta, hogy a vas, melyből a fegyver készül Svédországból hozatik be, s azért megígérte Demidovnak, hogy ha Oroszországban fedez fel vasanyagot, neki adja a bányát és egész környékét. Ez tehát az Ural hegylánczában sokáig kutató, végre több helyütt talált vasérczet, sőt delej vaskövet; s a mint azt a czárnak bejelentette, Péter megadta neki a tőkét, hogy megnyithassa a bányát, s felépítse a kohókat, azonfölül nemességet 1720-ban s adományozásul az egész vasvidéket, mely dúsgazdaggá tette őt is és családját.

A család egyébiránt megérdemelte gazdagságát, a kardesiszár egyik unokája Prokop, egy millió rubelt adott egy árvaházra, egy másik, Pál, híressé lett botanikus kertje, műgyűjteménye s a művészet pártolása által, Anatolnak bátyja, szintén Pál, a tudomány érdekeit mozdította elő, midőn a pétervári akadémiában évi díjat alapított

a legjobb megjelent munkára. Atyja, Miklós, barátja volt a tudománynak s művészetnek s jó orosz hazafi. A francia háború kitörésénél egy ezredet állított tulajdon költségén, s bár azelőtt nem volt katona, azt mint ezredese maga vezényelte a hadjárat alatt Franciaországban; de egészsége megromlott a hadviselés meg nem szokott fáradtságában, az orosz égélj nem felelt meg többé egészségi állapotának, olasz levegőt ajánltak az orvosok, tehát Florenczbe ment s a város közvetlen szomszédságában megvette a San-Donatói uradalmat, hol haláláig megmaradott. Jótékonyága rendkívüli volt, a szegények nyomorának enyhítésére s különösen a népnevelésre száz ezreket adott ki s így kedvence lett a florenczi népnek. A város márvány emléket emelt neki ott, hol azon tündérszépű út veszi kezdetét, mely a San-Minaiói templomhoz vezet, a nagyherceg pedig megadta neki, mint San-Donato urának a hercegi címet. Itt töltötte Anatol gyermekségét, atyjának 1825-ben történt halála után Pétervárában nevelkedett, hol még mint kiskorú egy katonai nevelő intézetet alapított s engedelmet kapott elmenni Párizsba, az orosz főurak paradicsomába. Tudva van, hogy Miklós csár nem szerette, ha aristocratiája külföldön költi orosz jövedelmeit, s azért csak különös csári kegyelemnek volt köszönhető, ha egyik vagy másik tagjának megengedték, hogy Párizsban vagy Olaszországban huzamosb ideig tartózkodhassék, természetesen csak addig, míg vissza nem hivatik. Demidov Anatol azonban külföldön sem feledkezett meg arról, a mivel hazájának tartozik. Huszonöt éves volt, midőn Miklós csár Woznozesk mellett tartotta azon nagyszerű katonai gyakorlatokat, melyeknek párját nem látta Európa, oda ment Demidov is, párizsi író s művész barátaival s utazásának emlékeit e cím alatt: „Voyage dans la Russie meridionale“ sat. 4 kötetben adta ki 1839—42; mire következett a pazar fényvel kiállított „Album du voyage 1849.“, melyet elnöki felszólítás következtében akadémiánknak is megküldött.

Idejét főleg Párizs és San-Donato közt osztotta fel, Florenczben sokszor találkozott az ott tartózkodó Napoleonidákkal, különösen Jeromossal a volt westphali királylyal, ki most mint Montforti gróf, szorúlt körülmények közt élt. Leányának, Mathild hercegnőnek szépsége mély benyomást tett a San-Donatoi hercegre, úgy hogy 1841-ben nőül vette. De e frigy szerencsétlenül ütött ki.

Még a mézesetekben megjött Pétervárából az ukáz, mely Demidovot rögtön Oroszországba parancsolta, mert a csár felbőszült azon, hogy Demidov, mint orthodox, ígéretet tett gyermekeinek a kato-

likus hitben való neveltetésére nézve. Nagy nehezen sikerült neki megengesztelni az udvart, s kieszközölni további engedélyt, hogy külföldön lakhassék. De hiába diszította San-Donatói palotáját a művészet minden remekével, hiába halmozta el nejét ékszerekkel, az éjszaki s nyugati civilizáció nem fértek meg együtt. A jóságú, kedélyes, könnyelmű hercegnő időről időre megemlékezett királyi eredetéről, s nem tudta eltérni férjének néha fellobbanó orosz durvaságát. A házasság pár meghidegült egymás iránt, s midőn 1845-ben Miklós császár Florenzbe jött, a hercegasszony megkérte, látogassa meg San-Donatóban. A császár kirándult a tündér palotába, hol a megsértett nő elpanaszolta bajait. A császár megkönyörült rajta, s midőn őt elhagyta, a lépcső alján várakozó hercegnek megmondta, hogy házasságát császári hatalmánál fogva felbontotta, a hercegnő tüstént elhagyja San Donatót, magával viszi ékszereit s kétszázezer franc évi járadékot fog kapni elvált férjétől. A császár szava minden orosz előtt törvény. A herceg s neje nem találkoztak többé az életben.

Demidov ezentúl magánosan élt San-Donatóban, mely egy ideig Európa egyik legfényesebb lakja volt. A palotát válogatott képek, Rembrandtok, Reysduch s más hollandi kitűnő mesterek művei diszíték, ott voltak régi cameók, középkori fegyverek s a renaissance-művészetének remekei, elefánsont poharak, arany s ezüst billikomok, terracotta mellszobrok, üveg festések, régi csipkék, szóval mindaz, mi a műértő lelkét fölvidítja. Leghíresebb volt e műtárgyak közt azon vasból vert, ezüsttel dömöckölt domborműves paizs, melyet Ghisi György, a kitűnő rézmetsző, 1572-ben készített a montuai herceg számára, s mely most a bécsi Rothschild gyűjteményét diszíti, hová a hozzátartozó mellvért is került, míg a kard, mely a fegyverzetet kiegészíti a m. n. muzeumban őriztetik. A kápolnában oltárképül Carlo Criselli remekje, a Madonna, körülvéve szentektől volt fölállítva, ez most a londoni National Gallery díszé. Az asztalokon albumok heverték, megtelve a leghíresebb orosz és franczia művészek kézirajzaival. A párizsi ízléssel minden termében pazarul felszerelt palotát egy angol park vette körül, melynek festői csoportozatai a szabályos renaissance kertek hazájában különösen feltűntek. Itt voltak a világhírű üvegházak, azon tropicus virágokkal s növényekkel, melyeket először báró Hügel Bécs mellett Hoibrenk híres kertésze által tenyésztetett, melyek később a hollandi király birtokába jutottak, s ennek halála után, mi-

dőn fia a koronával az apai magánadósságokat elvállalni nem akarta, s a hagyaték csőd alá került, árverés útján eladva San-Donatóba hozattak. Állatkertje is volt a herczegnek, melyben először honosította meg Európában a struczmadarat, úgy hogy tojt, a tojasokat pedig mesterségesen kiköltetni sikerült. Szóval, a mit pénz, művészi izlés és tudományoszeretet megteremthet, mindaz ékesítette a San Donatói lakot, melyben az orosz császári ház tagjai nem egyszer egész telet vendégül töltöttek; de mindamellett e tündérlak sohasem lett egy művészi, írói vagy tudományos kör középpontja, sőt még tulajdonosa életében csaknem egészen megváltozott, mert Demidov itt sem érezte magát boldognak, útálta Oroszország corruptióját, melyet tapasztalásból ismert, hiszen még igen magas állású kormányhivatalnokokat is időnként meg kellett vesztegetnie, hogy engedelmet nyerve külföldön lakhatni; Olaszországban pedig s Párizsban, orosznek érezte magát, az ottani politikai, társadalmi és tudományos mozgalmakban nem tudott részt venni, idegen maradt, nem tudott s nem akart meghonosulni. Ráunt végre kincseire is, állatkertjét a florenzi municipalitásnak ajándékozta, hollandi képeit egy párizsi színésznőnek, ki azokat a Hôtel du venteban elárvereztette; végre régiségeinek nagy részét is eladta, s utolsó éveit Párizsban töltötte, kerülve a zajos társaságot. Midőn a krími háborúban Olaszország is részt vett, elhagyta San-Donatót, az orosz követségnél Bécsben vállalt egy ideiglenes hivatalt, s egy millió rubelt adott a sebesültek számára, nehogy francia s olasz rokonszenvennel gyanúsíttassék, de ez időben sem szűnt meg a florenczi szegényeket rendszeresen segélyezni; százakra ment azon családok s intézetek száma, kik tőle rendes évi segélyt nyertek. A világ áldotta jótékonyágát, de megelégedést nem adhatott neki. A világpolgár nem illik be jelen századunkba, a nemzetiség érzete annyira hat még a magánviszonyokba is, hogy senki sem lehet boldog, kinek hazája nincs. Domidov Anatol 1870-ben, április 29-én halt meg.

Arról, hogy akadémiánk tagja volt, nem emlékezett meg ugyan soha; de ez nem ok arra, hogy mi ne emlékezzünk meg róla.

VIII.

ZENÉSZETI SZEMLE.

— decz. 24.

Midőn a „Havi Szemle“ szerkesztője felszólításának engedve, zenészeti állapotaink- és eseményeinkről tesztek jelentést, némi habozással fogok e dologhoz. Szemlét tartani a tünemények bizonyos rendszerességét, állandóságát tételezi föl; ilyet pedig zene-életünk jelen fejlődési korszakában, sajnos, még nélkülözniünk kell. A zene évad ugyan nálunk is magával hozza a zene-előadások bizonyos mennyiségét, operánk is szolgáltat némi — bár igen szerény — anyagot e részben, mindez azonban összevéve nem képez zene-életet. Egyrészt mennyiség tekintetében végtelen kevés, mit az évad első, imént lefolyt felében, színházban és hangversenyteremben nyújtott, másrészt még ez a kevés is nem a megállapított rendszeresség, hanem a véletlennek adománya, bizonytalan, kezdetleges állapotnak bélyegét viseli homlokán. Nem szemrehányásképen mondjuk ezt, csak a száraz tényeket akarjuk constatálni, de leplezetlenül. S épen a jelen pillanat látszik erre alkalmasnak. Míg a főváros zene-évada jobbára csak alkalmi és jótékonycélú előadásokból, nagyrítkán művészeti eseményekből képződött, folytonos vajudások, áldozatok közt, kevés, szűk körre szorított részvét mellett, addig nem lett volna időseiről elhagyatottságunk fölött panaszkodni s azzal talán a meglévő törekvéseket is elcsüggesztetni. Ezen az állapoton azonban ma már túl vagyunk. Nyilvános zene-előadások nemcsak szokássá, de szükséggé is lettek közönségünknek; mely figyelemmel kíséri azokat, élvezni tudja és nemcsak mulatni, hanem tanulni is kíván. Lassanként meghonosúlnak és szilárdúlnak a zene-előadások különböző válfajai, egyelőre, igaz, csak a nagy zenekari hangversenyek, a kamara-zene-estélyek, de reméljük, hogy nemso-kára az énekkarok számára is megfelelő helyet fognak találni. Mindez mutatja, hogy a főváros zeneügye (ha szabad ezt a kifejezést a német „Musikverein“ sokatjelentő értelmében vennünk) a

mostoha idők daczára is fejlődik és szebb jövőt ígér. S azért, nem fog ártani, ha közben-közben körülhézünk, megállapítjuk a haladásnak fokát, és midőn úgy látjuk, hogy az még korántsem képezhet nyugpontot, stadiumot, óva intünk az elért eredmény túlbecslésétől.

Igaz, hogy végre valahára sikerült egy pár fontos zene-intézményt biztos alapra helyeznünk, állandósítanunk: a zenekari és a kamara-zene hangversenyeket, úgy hogy ezeknek fenmaradásáért már nem kell félnünk. Pedig ez még két évvel ezelőtt kétséges volt. De azért még sok, igen sok hiányzik, hogy csak a másod-harmadrendű zenevárosok niveauját érjük el. Iskolázott énekarokra égető szükség van, mert ezeknek hiánya megfoszt minket ama nagy zeneművek élveztetől, melyekkel rég megkellett volna ismerkednünk, s a melyek nélkül sohasem leszünk képesek a művészet legnagyobb feladatainak megfelelni. Az énekmesterség egyáltalán, különösen az annyira hálás concert-énekművészet siralmas állapotban van minálunk, ami ezen művészeti átalánoságnak hanyatlása közepette épen nem csodálatos. S ha mindezekben segítve lesz, egy újabb, nagy feladat előtt állunk: módot kell keresnünk, hogy a nemesebb zeneélvezeteket nemcsak a vagyonosabb osztállyal, hanem a nagy közönséggel is közvetítsük, azon túlnyomó többséggel, melynek fogékonysága a művészet adományai iránt, nem áll arányban anyagi áldozatképességével. Ez pedig kiképzett erők oly létszámát tételezi fel, minőt csak évek hosszú sora múlva és szakadatlan munka után remélhetünk.

A lefolyt időszak alatt viszonylag legtöbbet nyújtottak a philharmonikus hangversenyek. Berlioz „Sinfonie fantastique“-ja, Brahms D-dur szimfóniája s melléte egy pár kisebb mű képezték az idei hangversenyek újdonságait. Ezeknél nagyobbbat nem kívánhatunk; többet pedig három előadás alatt nem lehet adni. A külföldi vendégek, kik ez estéken közreműködtek, Lauterbach hegedűművész és Friedrich Materna asszony, a bécsi opera énekesnője bizonyára érdekes jelenségek, s számos látogatóra talán egyedül ők gyakoroltak vonzerőt. Mindamellet meg kell vallanunk, hogy szivesebben látnók, ha a zenekari hangversenyek nem szorulóának ily vendégekre, főleg külföldiekre. Ezzel nem azt akarjuk javasolni, hogy az idegen közreműködőket hazai erőkkel kellene pótolni. Fájdalom, operánk jelenlegi állapotában — mert e részben tisztán az opera személyzetére szorulóánk — nem képes a hangversenyterem-

nek megfelelő énekerőt szolgáltatni. De szeretnők, ha a zenekari hangversenyek egyáltalán a maguk erejéből tudnának fenállani, semmi egyebet nem nyújtván, mint azt, a miben tulajdonképp azoknak művészeti és culturfeladata áll: tartalmas zeneműveket. A gyakori vendéglátás csak elvonja a közönség érdeklődését a fődologtól, fásulttá teszi az izlést és végre is kiforgatja a zenei intézményt egész lényegéből. Már most is sajnosan tapasztaltuk, hogy az egyes estéken a közönség nagy része nem azt nézte és nem azt kérdezte, hogy *mit*, hanem hogy *kít* fog hallani! A tiszta művészet egész valójában tárgyilagos s nem tűri az egyéniség követelő fellépését.

Az idei zenekari hangversenyek maradandó becsű eredményének tekinthetjük Brahms-nak meghonosítását ami concert-termünkben. Második symphoniája nagyszerű, mondhatni meggyőző hatást gyakorolt; oly hatást, melyet nem mertünk volna feltenni egy utóvégre is túlnyomólag laicus közönségnél, mely eddig a komoly zene iránt nem mutatott valami nagy előszeretetet. Az időnek érdekes jeleként említhetjük fel azt a fordulatot, mely a nagy közönség ízlésében az utóbbi években beállott. Pár évvel ezelőtt Wagner zenéje hódítólag lépett fel hangversenytermünkben, uralkodott a műsorban, elragadta a könnyen lelkesedő közönséget. Tudjuk, hogy nagy része volt ebben azon kitűnő karnagynak, ki ezen irány egyik kiváló képviselője és buzgó követője volt. S ma majdnem teljes változást kell tapasztalnunk: Wagner csak elvétve kerül elő a műsorban s a közönség higgadtan — hogy ne mondjuk hidegen — végig hallgatja s mintegy tűntetőleg nyilatkozik azon zeneművek mellett, melyek az új-német iránytól távol maradnak. Nem akarunk ebből sem következtetést vonni, sem az ítélet helyes vagy helytelen voltát vitatni. A lelkiismeretes tudósítónak feladata, figyelmét tisztán tárgyilagosan közölni, tekintet nélkül saját pártállására. Művészeti jelenségekről hozott ítélete úgy is nem lehet egyéb, mint egyéni érzetének, felfogásának kifejezése. De a ények felsorolásában a pártok felett állj.

Igazi meglepésünkre szolgál, hogy közönségünk figyelme ezúttal ily nagyjelentőségű és nálunk még kevéssé ismert jelenség felé fordult, minő Brahms és annak D-dur symphoniája. Brahms-nak ezen új műve kétségkívül az ebbeli modern zenetermékek közt egyike a legfontosabbaknak. Tartalmát tekintve, fölötte áll első symphoniájának, mely nélkülözi a világos, átlátszó szerkezetet, a nemesebb

értelemben vett népszerűség eme jellegét. Kényes themával indul meg az első része, melyhez a bájos melléktétel csodás finomsággal hozzátartozik. Az ez után következő keresztülvitel a thematicus művészet azon magaslatán áll, melyet csak a remekíróknál szoktunk meg. A közép-részeknek, különösen a harmadik résznek báját, nehéz szavakkal leírni. A gyöngéd, szűzies thema amaz ó-német népdalokra emlékeztet, melyeket Brahms oly előszeretettel szokott feldolgozni műveiben. Valóságos ünnepi zene az utolsó tétele, hős költemény, diadalmenet! Nagyszerű conceptiójában, a zenei formák plasticájában egyenesen a Beethoven C-moll symphoniájának fináléjára emlékeztet. S mit Brahms-nál kétszeres örömmel veszünk észre, az egész művön, mely oly szépen egyesíti a bájjal a fenséget, a legszebb világosság vonul végig, kristályszerű átlátszósággal tűnnek fel a változó motívumok, s fűződnek össze mesteri combinációban. Ezen ítélet talán túlcspongónak fog tetszeni. Hisz e szerint új Beethovennel állanánk szemközt! Nem. A classica tökély ismerve: a nyugodtság és bevégzett egyenletesség nincs meg mindenütt e műben sem. De azért az élő mesterek hasonnemű művei közül Brahms-éi és különösen ezen D-dur symphoniája az, mely leginkább látszik megközelíteni a remek korszak eszményeit. S a *meglevők* közt nem ismerünk egyet sem, kit méltóbban illetne meg a pálma, mint azt a férfiút, kit tizennyolcz éves ifjú letére Schumann egy emlékezetes cikkében („Neue Bahnen“ jelentős czíme alatt) vezetett be a zenevilágba, jószavával mondván reá: Tu es Petrus!

A nagy mester, kit Németország legelső zeneszerzőjének mond egy tekintélyes, nagyszámú párt, méltó módon tartotta bevonulását mi nálunk is, hova csak ritkán és későn szokott elhatni a zenei mozgalom hullámcsapása. Hinni akarjuk, hogy ezen hatás nem lesz mulandó. Brahms-nak jelentősége iránt eltérhetnek a nézetek; vannak kik Beethoven utódjának, mások Schumann örökösének tartják, mások ismét megtagadják tőle az önálló alkotás érdemét — de még az ellenséges irány is kénytelen őt a legelső köze sorozni. S így nemcsak hazájában, hanem széles e világon, mindenütt, hol a komoly műzene iránt fogékonyság van, hirdetik és tisztelik az ő nevét. Még Párizsban is, hol pedig a német zene ismeretes okból nem igen tud érvényre jutni, ahol *élő* német mesternek a nevét alig merik a műsorba igtatni, még ott is tudtak lelkesedni Brahms-nak e művén, mely diadalmenetét egész Európában tartja. Nem lesz talán érdektelen, ha ez alkalommal megemlítjük, hogy Brahms ezen művéért valószínűleg a legnagyobb tiszteletdíjat kapta, mely valaha ilyenmű

(tisztán zenekari) zeneszerzeményért fizettetett: 15000 markát. Mindenesetre örvendetes jelenség, ha korunknak annyira hangoztatott materialisticus iránya mellett is látjuk, hogy a szigorú, abstract művészeti productió is várhatja kellő jutalmazását. Szomorúan gondoltunk az öreg Bach sorsára, ki kénytelen volt a maga örökbeeső műveit nemcsak saját költségén kiadni, de még *résbe* is metszetni.

A második nagy újdonság; Berlioz „Sinfonia fantastique“-ja azon művek közül való, melyek belértékökön kívül műtörténeti jelentőséggel is bírnak. E művel alapította meg Berlioz a modern programzenét, melynek lényege röviden abból áll, hogy nagy és jelentős tárgyat idéz fel képzelő erejében s iparkodik azt, mit ily tárgynál a költő szavakkal, a festő vonásaival és színeivel kifejez, lehetőleg ép oly érthetően hangokban visszaadni. Tévednek, kik Berlioz-t a programzene feltalálójának hiszik. Eltekintve egyes régibb példáktól, melyet már Bach-nál is találunk, Beethoven hatodik (Pastorale) symphoniájában látjuk ezen elvnek határozott, öntudatos alkalmazását. Csakhogy ez (és hasonló művek) mégis inkább általános hangulatnak zenében kifejezett képei, míg Berlioz lélektani hűséggel festi a legapróbb részleteket, meglepő jellemzetességgel fejezi ki intencióit. Ily mesteri képet nyújt a szóban lévő műben is, melyet „Épisode de la Vie d'un Artiste“-nek, egy művész életéből vett epizódnak nevezett el. A milyen különöz a tárgy, ép oly merész és bizzar a kivitel. Sok olyan van benne, a mit joggal megtámadhatni, sőt egy helynél több is van, melyet aestheticus tévedésnek kell mondanunk. De az egésznek pártatlan, elfogulatlan méltatására szerencsére csallhatatlan mérték van adva: a zenei tartalom mérlegelésében. Vegyük e művet mint valami különöz, izlésünktől merőben elütő ékszer készítményt; járjunk el úgy, mint az aranyműves teszi ilyenénél, tekintsünk el a szerző intenciójától, a kivitel bizarrságától, állapítsuk meg a nemes ércz tartalmát. S meg fogjuk azt találni, a zenei gondolatok újdonságában, meglepő fordulataiban. Berlioz mindvégig eredeti, erős egyéniség. Alig van újabb zeneszerző, kiről mondhatni, hogy hasonló merészséggel tudta magát emancipálni a hagyományok alól. Minden művében félreismerhetlenül jelentkezik a saját géniusa, hol bájos epedő költészetében, hol idegenszerű, megrázó hangokban. De egyetlen egy helyen sem fognak neki egyenes reminiscenciát reábizonyítani, s époly kevéssé találhatni benne egyetlen nem szép, nem-zenei phrasist.

Negyven éve múlt, hogy Berlioz ezen első nagy műve megje-

lent. S e hosszú idő alatt alig történt valami ezen hatalmas műalkotásnak ismertetésére. Csak az utóbbi években kezdik Berlioz műveinek előadását, Németországban és másutt, de főleg Párizsban, hol az életében annyira félreismeret, üldözött és halálra megsértett zeneszerzővel valóságos cultust űznek. A párizsi közönség nem győzi élvezni ama zeneműveket, melyeket azelőtt kigúnyolt; a „Damnation de Faust“ a mai nap tizenhatodik előadását érte el egyik párizsi hangverseny-társulatnál. Nekünk egyelőre le kell mondanunk, Berlioz ezen utóbbi valamint egy más symphoniájának (Romeo et Juliette) élvezéséről, mert erre énekeseink és énekkaraink nincsenek. Az az hogy volnának — mert hiszen van operánk, vannak zene egyleteink, dalárdáink, zeneakadémiánk, műkedvelőink, de azért használható énekkaraink, a hangversenyterembe valók nincsenek. S nem is lesznek addig, míg az említett egyletek nem erre irányozzák törekvéseiket, egyesült erővel nem létesítenek oly énekkart, mely nehezebb feladatra is képes és kész.

Ezt kívánnók nevezetesen a zenekedvelők egyletétől és a budai zeneakadémiától. Mindkettő derék, szakértő vezetés alatt álló intézet s tagjai közt is elegenden vannak, kik bebizonyították, hogy áldozni is tudnak. Ne elégedjenek meg avval, hogy évenként az „alapszabályszerű“ négy egyleti zeneestélyt rendezzék, egy pár kisebb-nagyobb újdonsággal rakván meg a műsort, néha meg vendég művész segítségével díszelőadást tartsanak, hanem adjanak *kevesebbet*, de *nagyot*, *egészet*! Felesleges elmondanunk, hogy mit nem hallottunk még Budapesten a zeneirodalom remekeiből, könnyebb lenne öt újjunkon felszámolni, hogy mit hallottunk már azokból. Talán attól tartanak, hogy nincs elég közönség ilyen komoly zenére? Részünkről nem hiszszük, mert számos tapasztalat arra tanított, hogy a mi közönségünk nem jobb, de semmivel sem rosszabb más nagy város közönségénél. A bibliai mondás variációjaként mondhatjuk: Még azt nem tapasztaltam, hogy a jó zene nem talált volna közönséget.

S szerencsére bebizonyíthatjuk ennek igaz voltát rögtön egy közzelévő példával. A kamara zeneestélyek, melyek eddig nálunk külföldi vendégművészek egyedáruságát képezték, operai zenekarunk egy pár derék tagja által honosított meg mi nálunk és hiszszük, hogy állandóan. Krancsevics és Ruhoff urak, kik ezen négyes társulat főtámaszát képezik, megmutatták ezzel, hogy csak akarat kell és komoly szorgalom, hogy hasznosat teremtsenek. S akadt közönség több, mint a mennyit vártak, sőt az utolsó estélyen zsú-

folásig megtelt a zenekedvelők egyletének szerény helyisége. A közreműködők buzgóságban, szorgalomban nem hagytak kívánni valót, s meg is feleltek a mérsékelt igényeknek. Többet várni ezen első előadások, mondhatni kísérletek után, igazságtalanság volna, az idő meg fogja hozni a többet is, és akkor jogosítva leszünk, előadásaikra szigorúbb mértéket alkalmazni.

A hangversenyévad egyéb érdekesebb jelenségei közt meg kell emlékeznünk Heuschel György-ről, a fiatal jeles concert énekesről, ki a maga nemében specialitás, igazi énekvirtuóz, kevésbbé csengő, mint kerekded és teljes baryton hang, mely a leggondosabb iskolázásban részesült. A legnagyobb könnyűséggel mozog a futamokban, a nehéz melismákban. Ritka élvezet férfihangnál hasonló egyenletes, kerekded trillát hallani, s még ritkább mindezeket oly nemes mérséklettel, csínnal és izléssel párosulva találni. A fiatal barytonistának méltó műtársa akadt Brüll Ignácban, ki mint zongoraművész, különösen mint a classicus stil művelője, rég el van ismerve Németországban, bár kevésbbé méltatják saját szülővárosában Bécsben. Játéka mint egész lénye, megjelenése a keresetlen egyszerűség és soliditás jellegét viseli magán; nem hinné az ember, hogy ezen szerényen meghajló, minden virtuózszerű külszint kerülő férfúban Németországnak az élők közt talán legnépszerűbb opera-szerzője áll előtte. Az „Arany kereszt“ nemzeti színházunk műsorában is megfordult egy párszor, s annak eltűnését talán inkább a kissé halvány előadásnak, mint magának a műnek szeretnők betudni. Anélkül hogy annak, valamint a „Landfriede“ című operának mérlegelésébe ereszkednénk, tényképen említjük, hogy alig van Németországban opera, a hol ezt a két darabot nem adnák még ma is. S hogy Brüll Ignác mily helyet foglal el a zongoravirtuózok közt, azt egy meglehetősen illetékes areopag állapította meg: a berlini kritika egyhangú ítélete. Ennek ellenében Brüll-től eltagadni mindent, a mi művészetéhez megkívántatik, a mi hazai műtészettünk egy pár képviselőjének volt fentartva. Csak rajta. Terjeszszünk izlést, műérzéklet az által, hegy levágjunk a „németet“ meg a „bécsit“, üssük a zongora helyett a zongorajátszót. Úgy kell neki. Tanuljon itt mi nálunk, a „Klavier-Demolirungs-Anstalt“-ban zongorázni, s aztán lépjen ki, játszszék el egy „Ábrándot“ a „Csirkefogó“ motívumai felett, nem pedig holmi homályos Schumann-féle „ábránd“-ot!

Egy másik fiatal zongorahőst hallottunk a minap, ki minket közelebb érint, mert hazánkfia: Jóseffy Rafael. Nemesak kész zon-

goraművész, ki előtt mechanikai nehézség alig létezik, hanem igazi specialitás. Játéka merő gyöngyfűzér, oly tisztán, egyenletesen gördülnek nála a hangok a legmerészebb (sőt legtúlzottabb) időmértékben is, oly bársonyszerű síma az „Anschlag“-ja, (magyarban erre nincs szavunk); annyira ki van művelve nála az előadásnak legparányibb részlete is. Ki ezen hazánkbeli tehetségnek fejlődését kezdettől fogva figyelemmel kísérte, bizonyára örült jelentékeny haladásán. Jóseffy tulajdonkép Liszt Ferencznek tanítványa, második generációban, mert Tausignak iskolája csak mellékhatása volt a weimari főiskolának, melyben Bülow, Tausig és sok más híressé vált zenesz ülték Liszt Ferencz lábainál. Jóseffynek terrénuma Chopin, és ennek interpretálásában kevesen fognak vele mérkőzni. Csak midőn tőle hallottuk a zenekari hangversenyben Chopin E-moll koncertjét, csak akkor értettük meg azt a makaesságot, melylyel épen ezen műhöz ragaszkodott, és hogy miért nem akart beleegyezni a filharmonikusok által kiszemelt Liszt-koncert előadásába, daczára annak, hogy Chopin művét csak tavál hallottuk ugyancsak a filharmonikusoknál.

Kevéssel ezután külön hangversenyében hallottuk, melyben egy egész hosszú műsort játszott le, két órán át egész egyedül. Már ez ellen lehetett kifogást emelni. Eltekintve attól, hogy a műsor, egy darabnak kivételével *ugyanaz* volt, mint azon hangversenyeké, melyeket harmadéve adott mi nálunk, úgy látszik, hogy mégis túlbecsülte physical erejét és kitartását, mert az utolsó számnál, a Walkürök lovaglásánál Tausig átiratában csakugyan már érezhető volt az erőnek lankadása. S ily nagy műsorban nélkülözötte mindenki a legnagyobbat, mit a zongorairodalom felmutat, Beethovent. Meglehet, hogy ezt a jobb belátás nem engedte még felvétetni, mert a más alkalommal tőle hallott Beethoven-féle Kreutzer Sonátában megmutatá, hogy az ő tehetségének is meg van a határa. Külső esín tekintetében nem hagy kívánni valót, de hiányzott a szellemi tartalom öntudatos megragadása és praegnans visszaadása, a vezéreszméknek kidomborítása, elkülönítése a lényegtelenről, nélkülöztük azt a plasticit, melyet Bülow és más hasonló művésznél bámulunk, midőn Beethovent játszsza, mely a virtuozitásnak a szellemi részét képezi. Ezt ma nem találjuk meg Jóseffyben, meglehet, hogy *még* nem, de az igazságtól nem zárkozhatunk el, hogy Jóseffy ma még nem áll a tökély azon fokán, a hová őt jó-akaró barátok és dilettansok állítják.

Operánkról ezúttal nem jelenthetünk sokat. Majdnem öt hónapja, hogy az új évad megnyílt, és ezen idő alatt mindössze *egy* ujdön-

ságot, még pedig nem is operát, hanem ballet-et, és egy pár ujonnan betanúlt, régibb dalművet hallottunk. Az utóbbiakban, őszintén megvallva, nem találunk valami nagy örömet. Dopplernek „Ilká“-ja, melyet még a mult évadból örököltünk, most is ép oly kevésbé életképes, mint volt első, kevésbé eltérő megjelenésekor; az első felvonáson túl teljesen elhibázott mű. „Lucretia Borgia“ minapi reprise-e csak azt bizonyította, hogy első tenoristánkat kivéve, nincs egyetlen egy énekese vagy énekesnője a mi operánknak, a ki helyt tudna állani olyan olasz operában, melyben énekelni kell, nem csak tele torokkal, hanem drámai erővel és kifejezéssel. Nagyné-Benza Ida minden erőltetése mellett sem bír szerepén uralkodni, mert a Lucretiában a legvirtuózabb színpadi és ének-routine sem képes pótolni a hiányzó *hangot* és — bocsánat a hiányzó ízlést. Mert hagyján, ha az egész operát kiforgatják a sarkából, törülnek abból főszámokat, hozzáfoltoznak (a „Dom Sebastian“-ból egy áriát, mely úgy illik hozzá, mint aranyos sarkantyú a bockorhoz), de hogy Lucretia első felvonásbeli áriájába „úgynevezett“ coloraturát staccato-kat szúr bele, — a mi nincs meg szerepében — ez már oly ízetlenség, mely a mult századbeli primadonnáknak kedves pajzánságára emlékeztet, kik az áriát úgy összeviszsa énekelték és elárasztották saját hozzátételeikkel, hogy a szerző rá sem ismert. Odry úr nem a herceget énekelte és játszotta, hanem annak halavány álomképét; az egész előadás, az egy Perotti-t kivéve teljesen élvezhetetlen volt. Szerencsére nem sokan hallgatták és még kevesebben hallgatták végig.

Az operának ez időszériinti „Zugstück“-je — elég jellemzően — az új ballet, Delibes Leo „Sylvia“-ja. Szerencsére azon balletck közül való, melyekről mondhatni, hogy „besser als ihr Ruf“. Cselekvénye ugyan nem kelt valami nagy érdeket, mert a mythologicus tárgy kevés leleményességgel három felvonásos darabbá nyújtatik ki; annál becsebb azonban a zenéje. Delibesnek könnyed, elegans modora ismeretes a „Coppélia“-ból, még inkább „Le Roi a'dit“ („A király mondta“) ezimű víg operájából. Erős egyéniség, mely a franczia Opéra comique tradícióján nevelkedett, de mindvégig saját magából merít; első rangú tehetség, sőt a maga terrénján, a víg opera és a balletben, az élő franczia zeneszerzők közt talán legelső, ha másban nem, bizonyára inventió és hangszerelés dolgában. Mesteri kézre mutat a finom, igazán delikát kezelése a fuvó hangszereknek, az édes dallamosság a szélesen előmlő hegedűk énekében. Természetes ily terjedelmes műnél, hogy nem marad meg mindenütt

egy és ugyanazon magaslaton. S nincs is meg benne az a keresetlen egyszerűség, mely a „Coppélia“-t oly kedvelté teszi. „Sylvia“-ban nagyobb része van a reflectált művészetnek, mint a szabad alkotásnak. A helyzetek lélektanilag hű kifejezését, valamint külső események, cselekményeknek találó hangfestését élvezettel hallgatjuk, de nem zárkozhatunk el azon megfigyelés alól, hogy az néhol túlságig van víve. Delibes újabban előszeretettel keresi fel az idegenszerű, erőszakolt harmoniákat (nem egyszer C-dur-t összehangolja A-moll hangnemmel) és a szellemdús ember makacsságával időzik a hangok világának legfélreesebb tájain. Kár volna, ha ily nagy és igazi tehetség különöz, bizarr, rögeszmékkal mérgezné meg egészséges alkotó erejét. Meglátjuk legújabb, előadásra kész művében, a „Jean de Nivel“ című víg operájában, mely az új év első heteiben kerül előadásra a párizsi Opéra comique-ben, hogy megtalálta-e ismét azt az ösvényt, melyet sohasem lett volna szabad elhagynia.

SCHÜTZ MIKSA.

IX.

KRITIKAI SZEMLE.

I. RÓNAY ISTVAN: A SZIKLA ÉS A HULLÁMOK. Egyházi beszédek. Budapest. Grill Károly kir. udvari könyvköreskedése. 1878. nyolczadrét 91 lap. Ára 1 frt.

Az ideál világában rendesen egy-egy eszme lép föl s ad új irányt az írók és művészek alkotásainak. Így az ó classicismus a mult század végén regenerálta a művészet több ágát, majd a romanticismus adott új lökést, eltérő irányt a költők és művészeknek, s utóbb, a 40-es években a népies emelte föl a művészetet. Újabb költészetünk legkiválóbb termékei a népies irány alkotásai. Nekem azomban úgy látszik, hogy e népies irány a mily üdvös és hatásos volt a lantos és elbeszélő költészet terén, ép oly meddő és terméketlen a dráma és egyházi szónoklat műveiben. Nem mintha évenként nagyszámú tragoediák és szónoki beszédek nem jelennének meg; ellenkezőleg, aligha valánk ily termékenyek, mint napjainkban, kivált az egyházi szónoki beszédek, eredetiek és fordítások egész özönnel árasztják el a papi közönséget. Vannak közöttük olyanok, melyek némi követeléssel, művészi igénynyel, a kerek compositio és gondos kidol-

gozás színében lépnek föl; de nagyon ritkán találkozunk olyanokkal, melyek igazán kiérdemelték az általuk mutatott igényt.

Többszörre úgynevezett „népszerű“, jobban mondva együgyű beszédek azok; lapos és köznapi nyelven, erő és szenvedély nélkül tolmácsolják a hit igazságait és a morál tanait.

Kisebb részök, a nagyobb ünnepélyek alkalmával elszavalt phrasisok, üres szólamok és hatásvadászó dictiók, melyekben a díszítés akarja pótolni az erőt, a szóhalmaz a szenvedélyt, a kifakadás a lelkesültséget, s mindez együttvéve a legbensőbb meggyőződést. E jelenség egyik főoka azomban aligha sújtja az egyházat és szolgáit. A papság maga aligha tehet valamit ez állapot javítására; megpróbálták ugyan az egyes papnöveldekben alaposabban tanítani az egyházi rhetoricát, itt-ott ügyesebb szónokokat bíztak meg a fiatal papok szónoki képzésével, az előkelőbb egyházakhoz tehetségesebb szavalókat neveztek ki; de egyetlen hazai vallásfelekezet keblében sem arattak nagyobb sikert, mert az ily oktatás és gyakorlati bevezetés adhat ugyan egy kis ügyességet, némi simaságot, előadási csint, de nem ad, mivel magának sincs, szenvedélyt, phantasiát és erőt. A hitélet nagyobb felbuzdulása, magasztos exaltatiója kívántatnék ahhoz, hogy megragadó egyházi beszédeket halhassunk. Ha inspirált elragadtatás szükséges valamely tragikai művész remekének megalkotására, az egyházi szónok remeklésénél sincs különben, neki is pathossal kell rendelkeznie, melylyel hallgatóiba szent lelkesülést öntsön. Pedig az az igaz pathos hiányzik nála. Ő csak mesterember, aki elég jól dolgozik, de csak máról holnapra és nem az örökkévalóságnak, mert különben elfogynának vevői.

Rónay István nem akar ily mesterember, hanem valódi művész lenni. S van is hozzá nem egy képessége. Van ízlése, van megragadó képzelete, van exaltatiója és lelkesülése, tud a nyelvvel bánni. Néhány költeménye és meséje figyelmet keltett irodalmunkban és előismerést a Kisfaludy-társaság keblében. Mint országgyűlési képviselő, néhány beszédével a jobb szónokok sorába emelkedett s a pénzembereit kivéve, majdnem általános tetszést aratott, s a budapesti római katolikusok belvárosi templomában és másutt mondott egyházi beszédeit nagyszámú közönség hallgatta és dicsérte, úgy hogy csakhamar a legkitűnőbb egyházi szónokok nevei közt emlegeték az övét. S valóban, fentérintett beszédei sok egyházi figyelmet és elismerést érdemelnek. Megragadó élenkséggel s a lélek némi erejével törekszik lelkünkhez férni, s mindaz iránt felbuzdítani, a mit az ő köny-

nyen hevülő lelke nagynak és igaznak tart. Beszédmódja nem egyszerű új és meglepő, vannak szokatlan és ismeretlen képei, váratlan gondolatai, sokszor kilép az egyházi beszédek unalmas kerékvágásából, ignorálja elcsépett kifejezőmódját s az újság kellemével hat meg bennünket. „A szikla és a hullámok“ hat beszéde közül a negyedik a szebbek közé tartozik, mely címet is adott a kis könyvnek. A szikla ugyan nem új kép, hisz maga Krisztus használta először gyönyörű példabeszédeiben s használja azóta évenként milliószor a keresztény egyház minden sectája, de maga a feldolgozás igen szép és érvelése egyike a jobbaknak, nem ugyan beszédének azon részében, hol az egyház tekintélyét akarja igazolni a dogmatica fegyverével, hanem ahol moralizálni kezd. Természetes, hogy erre legtöbb joga van az egyháznak. Krisztus fenséges ideálja ott áll tiszta fényében az emberiség előtt, s még most mindig az az egyházak az ő elsőrendű képviselői. Ha élne, talán ő is úgy tenne, mint némely választó-kerület, mely a régi elavult jog alapján visszahíja vagy dementálja képviselőjét; de a jelen viszonyok között zavartalanul szólhatnak fel a keresztény felekezetek. Azonban véleményünk szerint csak az egyházi élet erejének gyöngeségére mutat, ha a hitczikkek támogatása helyett az erkölcsi élet magyarázatára szorúl a hitszónoklat. Így ugyan könnyebben talál helyeslésre, az emberiség jobbjai szívesen csatlakoznak hozzá; de csak oly egyesülés létezhetik közöttük, mint az ellenzék pártjai között: csupán a kormányt akarják megbuktatni, azomban mindegyik másképp gondolkozik. Csak az az egyház igazi fia, ki dogmáit, e kérlelhetlen igazságokat, vallja. E nélkül egyszerű jóakarója, de nem híve. Igaz, hogy ez is több mintha merő ellenségek környeznék, több mintha fegyverrel kezükben életére törnének; de nem hívó gyermekei, a kik fenségét csodálva, megszorítás nélkül hirdetik tanait. Rónay gyöngé a dogmatikai érvelésben, de nagyon, vagy legalább sokszor igaz, midőn moralizál. Helyesen mondja például:

Bármily nagy és dicső legyen is ez a mi korunk, bármennyire haladjon is előre a tudományban, a találmányokban, az ízlésben, a művészetben, bármennyire álljon is fölötte a leszólt régi időknek: egyben szegényebb minden elődeinél — jellemekben. Mióta a hit hanyatlik, hanyatlik a meggyőződés is; kétely emészti az akarat elhatározását s a jellem szilárdságát, mint az érczet a rozsdá. Hol van a régi világ bizalma, megbízhatósága, önzetlensége a mi ideggyöngé, a mi vér- és jellemiszegény századunkban?

Külömben neki van érzéke a század nagysága iránt, s elég méltányos elismerni azt. Sokszor emlegeti haladásunkat, fejlett mű-

veltségünket, de tagadja morális előnyeinket. Még humanitásunkat is tagadja.

A mi korunk sok nagyot és szépet hozott létre. Óriási haladást tett különösen az industriális találmányokban, Úgyesen tudja utánozni a gyémántot, meg tudja hamisítani az aranyat, a gyöngyöt s a drága köveket. Sőt ennél is tovább megy: kezdi meghamisítani az emberi szív legdrágább kincsét is — a szeretetet.

Részben igaza van, midőn a megelégedés, a boldogság hiányát oly szépen rajzolja:

Korunk anyagi haladásához nem férhet semmi kétség. E haladás felfülmúlja a régi idők minden létrehozásait. Nem látnk-e a XIX. század "csodáit, a világkiállításokat Londonban, Bécsben, Párisban? Nem bámultuk-e a szorgalom, a számitás, a genie diadalaít ez óriási csarnokokban? E kiállítások nagy tanúi voltak korunk dicsőségének, fennen hirdetve, hogy az ész uralkodik az anyag felett. A hová csak tekintünk napjainkban, a műhelyek, a gyárak, a gazdasági eszközök, a kereskedelem palotái, a fővárosi utcák kirakatai sikert és hódítást, gazdagságot, fényt és fényűzést mutatnak mindenütt. Bizonyára nagy a mi századunknak anyagi haladása! Egy van, a mit sajnálok, hogy e haladás vásári zajában nem hallom a megelégedés hangját, nem látom a szív nyugalalmát, nem találok a lélek emelkedését. Mi is valójában célja az iparnak és fényűzésnek? Nem más, mint új meg új élvezeteket csikarni ki az anyagból; nem más, mint egy vágynak kioltása által ezer új vágyat kelteni az emberi szívben.

Gonddal készült az ötödik beszéd, de a nemzetiségi kérdés helytelen felfogásában vész el. Kitűnő a hatodik beszéd, mely a bolygó Ahasvert a világ szellemének örökös változásában találja meg. Mi természetesen büszkék vagyunk e változásra, mert haladást jelez s az egyházi szónoklatnak is e változást kívánjuk.

X.

~~~~~

II. AZ ORSZAGOS KÉPTÁR KIVÁLÓBB MŰVEI, írta *Pulszky Károly*. I. füzet. Budapest, 1878. Kiadja az Eggenberger-féle könyvkereskedés. (Hoffmann és Molnár).

A füzet 64 oldalra terjed, de kevésbbé pazarló nyomdász ugyanezen tartalomnak 30 oldalnyi szövegben is kényelmes helyet talált volna. Ezt azért jegyezzük meg, mert noha a füzetben sehosem olvassuk az árat, s különben sem tudjuk azt, miután szerző szívességéből bírjuk a füzetet, mégis azt hiszszük, hogy az ilyen fényűző kiállítás, mely dicséretére válik a nyomdászatnak, sokkal drágább, semhogy arányban állana a közönség érdekével, no még a szerző és a könyv céljával, mely épen az, hogy minél inkább elterjedve ébresztőleg hasson országos műgyűjteményünk iránti érdeklődésre, és azt minél alaposabban megismertesse a nagy közönséggel.

Van ebben a füzetben egy másik aránytalanság is, a mi kü-

lönösen a bírálatra nézve kényelmetlen, s ez abból áll, hogy a 64 oldal nem egyszerűen első füzeté egy nagyobb műnek, hanem annak mintegy prospectusa, s nem is egy műnek, hanem kettőnek, t. i. az egyik, mely műtörténelmileg akarja feldolgozni az Országos Képtár festészeti kincseit; a másik, mely alapját képezi egy indokolt magyarázó tárgymutatónak (catalogue raisonné): tehát terjedelméhez képest aránytalanul nagy mérvben és egyszerre több szempontból veszi igénybe figyelmünket. Tévedne az, ki a könyvben egyedül egy indokolt tárgymutatónak első füzetét bírálná meg; tévedne az is, ki úgy tekintené azt, mint műtörténelmi feldolgozását az Országos Képtárban képviselt festésnek: csakis e kettős szempontból lehet igazságos ítéletet mondani az előttünk fekvő könyvecske fölött. Valaki azzal gyanúsíthatna, hogy e magas igényeket azért bocsátjuk előre, hogy vagy túlságos szigorú, vagy módon felül kedvező ítéletünk számára akarjuk előkészíteni a talaját. A következőktől függ, hogy e gyanúsítás alaptalannak bizonyuljon.

Különben hogy nem üres kritikai fogás az, midőn e kis füzetben két nagy műnek vázlatát látjuk, arra nézve hivatkozunk az előszóra, melyben szerző maga is ilyen értelemben nyilatkozik. „Az irodalom sem sokat foglalkozott a képtárral. Egy pár újságcikk a megnyitás alkalmából, *Ormós Zsigmond*tól „A herczeg *Eszterházy* képtár műtörténelmi leírása“ s „Az *Eszterházy* képtár eredeti fényképekben“ című diszmunka; ez minden, a mi eddig föléle megjelent.“ Szerző a képtárra vonatkozó műtörténelmi irodalommal mennyiségileg sincs megelégedve, s méltán, minőségileg még kevésbé: így *Ormós* munkáját az elnevezések tekintetében naivnak tartja, a mi pedig benne művészettörténeti elem, az egyszerű compilatio. A díszműhöz *Keleti Gusztáv* által írt szövegnek egy kis bőkot mond, a mi a képek leírását illeti; de constatólja, hogy a művészettörténeti áttekintés szintén kölcsönvett jószág a *Charles Blanc* által szellemdúsan szerkesztett „*Histoire des peintres de toutes les écoles*“ című munkából.

„A képtár eddig közzétett kis lajstromai semmikép sem felelnek meg azon igényeknek, melyeket egy nyilvános gyűjtemény lajstromától megkövetelünk.“ Így ítél szerző a képtár lajstromairól és ítéletét az előszó hátra levő másfél lapján két csattanós adattal be is bizonyítja.

Igaza van szerzőnek, midőn elégtelenségét fejezi ki a fölött, hogy ezen országos gyűjtemény kincse, melynek megszerzéseért

annyt irtunk és szavaltunk, nincs sem eléggé kiaknázva, sem kellően használhatóvá téve, az az nincs sem műtörténelmileg feldolgozva, sőt a lajstrom is hiányzik. Két műtörténelmi munka, az is compilatio; azután használhatlan, hamis adatokban bővelkedő lajstrom: ebből áll az országos képtárra vonatkozó összes irodalmunk. Valljuk be, ez annyira kevés és gyarló, hogy már kevesebb és gyarlóbb nem is lehet.

Nem akarjuk ezen szegénységnek okait kutatni, inkább örömlünket fejezzük ki a fölött, hogy végre találkozott, a ki nem csak belátja a hibát és a mulasztást, hanem egyszersmind művészeti lehangoltságunk daczára elég erőt és bátorsággal érez magában, a hibát kijavítani és a mulasztást pótolni. Az előttünk fekvő füzet, mely a kategorikus elhatározásnak mintegy képviselője, már csak ezért is dicséretet érdemel. Ezzel elmondtuk, a mit a füzet előszaváról és a benne jelzett célról mondani lehet.

Áttérve a tartalomra és földolgozott anyagra, azt vesszük észre, hogy a bírálatnak azzal sokkal nehezebb elbánni, mint az előszóval. A füzet fejezetei változatosak, mindegyik iskolából van egy mű ismertetve mutatványul; azonkívül a fejezetek más és más szempontból indulnak ki: az egyik általános műtörténelmi vázlat akar lenni, a másik a tárgymutató igényeit tartja szem előtt, egy harmadik pedig vegyes jellegű; van azonkívül egy fejezet közbeszúrva, mely nem tartozik az országos képtár ismertetése körébe, a mennyiben egy állítólagos Michael *Pannonius*-nak, magántulajdont képző olajfestményét tárgyalja.

Szerző előszavában fölemlíti, hogy a cikkek legnagyobb része megjelent a képzőművészeti társulat „Közleményei”-ben. Úgy tudjuk, hogy a Panonius-ról szóló cikk nem tartozik ezek közé. Hogy szerző mégis fölvette azt „Az országos képtár kiválóbb művei” közé, azt vagy annak kell tulajdonítanunk, hogy már valósulva látja óhaját, mely szerint ama mű az országos képtár számára megszerzendő lenne; vagy pedig annak, hogy e cikkben mutatványt akart bemutatni, miként kell eljárni, milyen szempontokat kell figyelembe venni és milyen conjecturák engedhetők meg, ha a műtörténész egy eddig ismeretlen művésznak ismeretlen művét törekszik meghatározni. A mutatvány annyiban jól van választva, mert a rendszer csaknem minden tényezőjét lehet benne példaképen szerepeltetni, de annyiban rosszul van választva, mert végkövetkeztetése mégsem bír arról meggyőzni, hogy Michele *Ongaro* azonos Michael *Pannonius*s-sal

és hogy a szóban forgó mű a 15-dik században Olaszországban élő művész hazánkfiának tulajdonítható. Szerző pontosan megismerteti a szóban levő Panonius-féle mű festészeti sajátosságait, úgy hogy önkényt következik ebből, miszerint ha Ongaro egy művét ismernők, és az megegyeznék a Panonius-félével, akkor világos, hogy itt névcserével van dolgunk, t. i. Ongaro (magyar) nevét Panoniussal cserélte fel. Minthogy azonban Ongarótól művet nem bírunk, a föltételezett névcseréből a festményre nem lehet következtetni, a mint ezt szerző az érdekes fejtegetés végén maga is elismeri — és ez legnagyobb hibája a mutatványnak. Különben a ezikkben legérdekesebbek azon a datok, melyeket szerző Dominicus de *Ungaria* és Michele *Ongaro* festőkre nézve *Cittadella* „Notizie amministrative, storiche, artistiche, relative a Ferrara“ czimű könyvéből idéz.

A kivételt külön tárgyalván tekintsük át a füzet tartalmát. Az olasz, a vlám, a hollandus és spanyol iskola czímei alatt szerző négy szakaszra osztja a füzetet. Az olasz iskolát *Beltraffio* Lionardo da Vinci egyik tanítványa és az idősb *Palma*; a vlám iskolát *Gonzales Cocx*, a hollandust *Frans Hals*, *Steen*, *AB. f.*, *Gabriel Metsu*; a spanyolt *Murillo* és *Goya* egy-egy festménynyel képviselik.

A hollandus iskolát egy külön bevezetés előzi meg; az általános műtörténelmi jellemzések közt ez a legsikerültebb, csak öt oldalra terjed és egészen kimerítő tájékozást nyújt Hollandiáról. Épen ilyen kedvező alkalom kínálkozott a spanyol iskolánál, mely legjobban van képviselve országos képtárunkban, tehát legnagyobb szükség van úgy az általános, mint a részletes tájékoztatásra, szerző azonban ezt elmulasztotta. A mivel Murillót bevezeti, az a füzet előszavába sokkal jobban illett volna, mert az hogy Murillo képtárunkban jobban képviselve, mint akár az olasz renaissance, akár a hollandus iskola, épen nem characteristicus sajátása sem a spanyol iskolának, sem Murillónak, hanem igen is képtárunknak. A *Beltraffiohoz* írt bevezetés igaz hogy rövid, de egyszersmind annyira hézagos, hogy bátran elmaradhatott volna, mert abból nem igen értjük meg sem a XIV-dik, sem a XV-dik századbeli olasz festészetet, és épen oly kevésbbé teszi világossá, hogy miből áll lényeges sajátása da Vinci művészetének, s ennek folytán tanítványáról Beltraffióról sem nyerünk oly fölvilágosítást, a melyet óhajtottunk volna; mindig várjuk, hogy most jön a lényeges, utóbb is végig olvassuk a fejezetet, akkor vesszük észre, hogy a lényeges elmaradt. Ellenkezőleg a Jacopo Palma elé írt általános jellemzés,

a milyen rövid, annyira sikerült és teljes képet nyújt a velencei festés tárgyairól és az ott uralkodó művészeti fölfogásról. Ez a bevezetés csak azt bizonyítja, hogy lehet röviden és kimerítően írni. Meg vagyunk győződve róla, hogy ha szerző olvassa és összehasonlítja azt, mit Beltraffiohoz és Palmához írt, igazat fog adni állításuknak. A két jellemzés közt igen nagy a különbség: az első üres, a másíknak minden szava mond valamit. A hollandus iskolához írt valóban szép bevezetés után legsikerültebb Palma bevezetése, illetőleg a velencei művészet jellemzése.

Esorok írója nagy súlyt fektet az általános jellemzésre és annak világos, kimerítő előadására, mert tapasztalásból tudja, hogy az általános jellemzés mennyire elősegíti a részletek megértését; ugyanakkor azonban készségesen elismeri azt is, hogy ha valami nehéz a művészetek történetében, úgy bizonyára legnehezebb egy ország, vagy egy korszak művészetének általános jellemzése. Ebben a körülményben keresendő az oka annak is, hogy még nem írta meg senki sem a művészetek általános, sem egy ország művészetének történetét, mert a mit a németek írtak „Kunstgeschichte“ vagy „Geschichte der Griechischen Plastik“ stb. cím alatt, az alig nevezhető műtörténelemnek, és a francziáknak legnagyobb dícséretökre válik az, hogy még eddig meg sem kísértették általános műtörténelmet írni. Az Academie des inscriptions et belles lettres néhány évvel ezelőtt nagy pályadíjat tűzött ki a Phidias előtti görög szobrászati stylek pontos meghatározására az eddig ismert emlékek és írott források alapján, a mi annyit jelent, hogy a német műtörténelmi írók közhelyei nem elégitik ki a francziák igényeit. Valljuk be, hogy a művészet fejlődésére befolyással bíró tényezők sokszerűsége okozza az általános jellemzésekben a főnehézséget; minden tényezőt fölkarolni, mindegyiket saját értéke szerint méltatni: olyan föladat, mely majd egyoldalúsággal, majd túlzással, majd hézagossággal, majd egyszerre valamennyi hibával fenyeget. E tényben leljük egyszersmind két tüneménynek magyarázatát: az egyik, hogy a régészet terén, mely csupa részletekkel foglalkozik, egyes tárgyakat méreget és leír, miért teremnek oly könnyen és oly respectabilis számmal a nagy tudósok, míg ellenben a művészetek történelmében csak kevesen, és nehezen bírnak tekintélyre szert tenni; a második tünemény, hogy a műtörténeti munkákban az általános részek gyarlóbbak azon fejezeteknél, melyek a részletekkel foglalkoznak. Az első tüneményt ismét oly érdekesen világítja meg a budapesti tud. egyetem régészeti tanszékének leg-

újabban történt betöltése, hogy lehetetlen azt megjegyzés nélkül hagyni. A kolozsvári egyetem magyar közjogi tanárát nevezte ki közoktatásügyi kormányunk a budapesti egyetem régészeti tanszékére. Sokan e fölött talán megütköznek, de helytelenül, mert a ki középszerű jogtanár, az még mindig lehet jeles régész. A külföldön nagyon el van terjedve az a vélemény, hogy a ki már mindent megkísérlett, és nem bír sikert elérni, — az archaeolog lesz. Lehet, hogy e véleményben túlzás van, annyi azonban bizonyos, hogy a budapesti egyetem régészeti tanszékének betöltésénél a szó szoros értelmében érvényesült.

Visszatérve az előttünk levő füzetre abban is azt látjuk, hogy szerző minél inkább eltávolodik az általánosságtól, annál szerencsésebb, úgy hogy a részletes adatok, melyek részint még a műtörténelembe tartoznak, részben pedig alkotó elemeit képezik az indokolt lajstromnak, a leg-sikerültebbek. Az indokolt, vagy magyarázó lajstrom szempontjából különösen dicséretet érdemelnek: Gonzales *Cocx*, Frans *Hals*, Jan *Steen* és *Murillo* műveit tárgyilag ismertető fejezetek. Ohajtandó, hogy szerző ezen irányban folytassa megkezdett munkáját, és az első füzetet minél hamarább kövesse a második és a többi, ne hogy a jogos igényeknek megfelelő lajstromot még sokáig kénytelenül nélkülözze az országos képtár és a közönség. Ha ez a munka be lesz fejezve, akkor előlépünk majd egy második óhajjal és ez lesz, hogy az országos képtár dolgoztatnék fel a jogos igényeknek megfelelően művészettörténeti szempontból is.

PASTEINER GYULA.

II. ENDRŐDI SÁNDOR. KÖLTEMÉNYEK. Kiadta a Petőfi-társaság. Új kötet. Ára 2 ft.

Az a dús termékenység, melylyel az utóbbi években Endrődi Sándor, az ifjabb költői nemzedék e tagja a magyar Parnassuson megjelenik, már magában is kihívja az általános figyelmet, s nyomban a tájékoztató bírálatot. Ez utóbbit pedig kétszeresen az, hogy Endrődi névével hírlapjaink s az olvasó közönség nagy része ezt az általánosságban kimondott ítéletet: „a legjelesebb fiatal költő“, szokta lépten-nyomon összekapcsolni.

E sorok írója föladatává tette magának, hogy e nagyon is határozatlan és homályos ítéletre a költő munkáinak részletesebb meg-

beszélésével vessen megbízható világot s lehető tárgyilagosan körvonalozza így az ítélet voltaképeni értékét.

Endrődinek két előbbi kötetén a csalódott szív bizonyos elegikus, mély fájdalma ömlött el, mely míg egyrészt meggyőzött költője való érzelmeiről, másrészt a kifejezésben igen sűrűn csapott át szenvedésbe, mindennapi sóhajtozásba, mely erőtlen beteges hangtól gyakran fordult el fáradtan az olvasó. Azon hatás okát, mely e költeményeket megszerettette s a szerzőt a legtöbb szépirodalmi folyóirat hasábjain is kedvelté tette, két körülményben találjuk meg. Első az, hogy Endrődi költészete leghivebb kifejezője korunknak a társadalmi, politikai élet minden terén jelentkező magasabb, eszmei cél s nemesebb ideál nélküli erőtlen, határozatlan törekvéseinek. Költészete is nélkülöz minden magasabb ideált, nem lelkesíti eszme, nem száll síkra semmi nagyért, nem ihleti költészetét határozott törekvés; az egyéniség szűk korlátai közé vonúl és csüggedve panasolja fájdalmait. Ez általánosan uralkodó desperatio az ideál valaminek valóságában kelt napjainkban oly élénk visszhangot s kedvelteti meg annyira költőjét. Második, bár alsóbbrendű oka Endrődi hatásának, a nyelv igazán csodás gazdagsága, könnyű, hajlékony használata s az érzelem minden árnyalatához való finom alkalmazkodása. Tetszik a verselés csínja, a formák csillogása s az az ügyesség, melylyel Endrődi az útszéli gondolatot, a közönséges érzelmet is föl tudja cziczomázni szóval, jelzővel, képpel. Ezért veszteget meg oly gyakran szavaival. Ha itt-ott megcsendült régibb költeményeiben igaz, meghamisíthatlan lyrai hang, csakhamar elsekélyedett, szétfolyt a bőbeszédűség árjában. Nem volt még hatalmában a lemondó fájdalom őszinte, mesterkéletlen s igaz kifejezése, annál kevésbbé az erőteljesebb, megrázó lyrai hang megzendítése. Oly költőnek ismertük meg Endrődöt, kinek már e kötetekben is határozottan kicsillanó tehetsége sokat ígér, de még keveset váltott be.

Az előttünk fekvő újabb kötet ha törleszt valamit ez adósságból, aprópénzben teszi ezt. Hangja mivel sem derültebb, mint az előbbiekké, alig van költeménye, melyben egészséges, lyrai magot ne fűdözhetnénk föl, de még most is igen ritkán adja e magot tisztán, minden fölösleges, egységrontó cifraság nélkül. Még mindig sokat *beszél* fájdalmairól, sokat *reflectál* sebeire, *panaszkodik* csalódásaiért s csak ritkán beszél-teti közvetlen hangokon magát a szívet, fájdalmat, ritkán szólalnak meg maguk csalódásai, s ezért még mindig kevés olyan dala van, mely belső formájának tisztasága mellett mély közvetlenséggel s a meg-

hamisítatlan költészet varázsával hat. Ilyenek: a „Vándordalok“ I. II. és IV-ike, a „*Feledett dal*“ és „*Mariról*“, a kötetnek határozottan két legszebb darabja; „Anna“ a Heine modorában, kinek hatása más helyt is kimutatható Endrődinél, az ódaibb lendületű „Farsang után“ és — bármint keressünk — aligha több. Pedig beh szeretőik még idesorolni a „Tanítsalak?“ címűt, ha erőteljesebb s mégis rövidebb satyrai apparatussal érnénk a szép befejező sorokhoz:

„Te csak azt tudd a napról, hogy ragyog
S a szívről azt, hogy — dobog és szeret!“

a „Készakarva“ s „Éj“ címűeket, melyekben csak egy-egy hamis hang és kirívó szó zavarja meg a legteltesebb összhangot s a „Választ egy levélre,“ melynek végszaka a megelőző igaz és erőteljesen szép hangok után egészen hamis, minek elmaradása tenné a költeményt sikerültté.

A lyrai költemények legtöbbszörében, melyek majd elegia, majd ódafelé hajlanak, így a „Szívem nincs kiégve“, „Serenade“, „Falun“, „Gyűlöltem“, „Sápadsz, óh gyáva lelkiismeret!“, „Föl pulya vánkodsodról!“ stb. a „Ragyogó napok“ címűben, melynek oly igazán szép a befejezése:

„Most már jöhet az idők zivatarja,
Es reánk törhet, zúghat irigy vésze;
Egymást öelve mosolyogjuk mérgét
S virágot szórunk haragos szemébe.“

még mindig a szép szavak árja, a bőbeszédűség sekélyíti el az igaz érzelmet és magvas gondolatot is. Állapodjunk meg itt egy kissé:

A *bőbeszédűség* Endrődi legnagyobb alaphibája s egyszersmind forrása lyrája legfőbb fogyatkozásainak. Bizva abban, hogy nyelve mindenüvé bírja követni, a kifejezés minden árnyalatára képes, nem rajzol kevés, de megkapó vonással; de nagy előszeretettel bonczolgat minden érzést, hangulatot; szétszedegeti tájképeit, egy szóval: analysál mindent s a helyett, hogy ez által épen — a mint hiszi — fölvilágosítana, lesz homályos; tarka színvegyületek miatt elmosódnak képei; elveszti fonalát s vele legtöbbször az igazságot és őszinteséget, s végső, kétes értékű mentőeszköze, hogy gondolatát vagy érzését a költemény végén mégis kiemelve: *az ügyes pointe*. Úgy jár, mint Göthe bűvész inasa, ki nagynehezen bír csak a magára zúdított árral: a különbség csak az, hogy Endrődi azt még nem mindig a *mester szavával* éri el. Nem művésze az *elhallgatásnak*, a költői varázs ez egyik leghatásosabb titkának. Álljanak itt például Moore Tamás e sorai:

„De ah! az ifju hűtlen. . . sír a tündércsány,
Könnyének gyöngye csillog bontott aranyhaján“ *)

vagy Petőfi versszaka

„Mondjátok, hogy könnyeit ne öntse,
Mert fiának kedvez a szerencse -- --
Ah, ha tudná, mily nyomorban élek,
Megrepedne a szíve szagénynek!“

Mily hosszan, mily finomúl részletezve s lassan előkészített fordulattal töltene ki Endrődi Moore három pontjának vagy Petőfi gondolatjeleinek a helyét s mint tenné tönkre azon mély, közvetlen hatást, melyet itt ez az elhallgatás szűl! Mert ezt nem érti, nincs dalaiban semmi gyorsabb lüktetés, *drámaiság*, s hogy ezzel ismét a lyrai hatás, mily nyomós tényezőjét ejti el, megmutathatják népdalaink.

Sikerült költeményei a legrövidebbek; e körülmény is megerősít a bőbeszédűség vádjának helyességében.

Nyelve, mert mitsem kell véle küzdenie s gazdagságával gyakran elborítja s magával ragadja érzéseit is, daczára, hogy mindig költői, mindig ugyanegy is, szürke, character és eredetiség nélküli. s e könnyűsége miatt alig is izmosíthatja és fejtheti ki magát. Sok szavát nem tarthatja el elég mondanivalóval s ezért gyakran teszi a sok járásban nagyon is kifáradt ember hatását, kit már szinte csak gépszerűleg visznek előre lábai, míg teste csak esetlenül döcöghet utánok.

Nem szívlelhető meg eléggé Berzsenyi aranytanácsa: „Nem azon kell igyekezni a poétának, hogy a kicsiny és szűk materiáról sokat írasson, hanem, hogy a legnagyobb és legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat *minden lehetséges rövidséggel s tömörséggel adja ki, mint a trombita az összeszorított hangot, mert csak így hat szívre, s ez a poézis*.“ Egy harmatepepp sokkal tisztábban sugározhatja vissza az egész égboltot sugaraival s felhőivel, mint a messzeterjedő tó tükre, melyet fölfodrosít és homályossá tesz a leggyöngébb fuvalom is.

Ennyit Endrődi szorosabb értelemben vett lyrájáról! — „Mária Nepomucéná“-ban a genret kísérti meg, elég szerencsével. Vannak bölcséleti s satyricus hangú költeményei is. A bölcséletiek hibája a philosophiai apparatus túlhalmozása; satyrája inkább nevetett s a fölszínen mozog, nem sújt erejével. „A gyermek“ Hugo Viktori

*) Szász Károly fordításában.

föllendülés csinos sorokkal, de elnyújtva s a gyermek ajkáról megbocsáthatatlan lélektani képtelenség á szabadságért való ily felbuzdulás:

„Küzdök óriáskép s hogyha följutottam,
Ahová akartam: a magasba, — onnan
Beüvöltözöm a messze nagy világot:
Fel, fel ti nemzetek! hatalmas királyok;
Jertek megboszúlni! Nekem egy anyám volt.“

„Az élet számára“ magvas, lendületes nyelvű, de szintúgy elnyújtott győzelmi kiáltása az eszményiségnek: „A pinty tanácsa“ a hetyke üres szivűségnek, mely fölülemelkedett már azon, hogy érezzen, kerek, minden ízében sikerült satyrája. Az „Istenről“ szóló az atheista korszellem ellenében az Isteneszmé dicsőítése; satyrája lanyha, magas eszméje védelmére csak a végén lendül fel igazán, — Berzsenyi ily ihletett perczében a „Fohászkodás“-t írta meg. „A halál után“-ért Albion nemes lordja feleljen!

Még egyet! Nem vagyunk azon kritika hivei, mely a költői termékekre a műfajok szorosan kiszabott aesthetikai követelményait alkalmazza mindenütt mint Procrustes-ágyat, melybe a mi nem illik be, arra a bíráló, mint paragraphusokhoz kötött szellemi végrehajtó, olvassa rá az aesthetikai anathemát. Ily elfőkozásnak a szellem világában nincs helye; az aesthetica a főbb, kimagaslóbb határpontokon állítja föl világító tornyait, — a hajós ha van bátorsága és ereje is hozzá, e pontok között is számtalan úton juthat el sikeresen révpartjára. Így a költő is a megjelelt műfajok határai közt számtalan lehetséges és jogosult változaton. Egyáltalában utolsó dolognak tartjuk, ha a költő azzal az elhatározással ül íróasztalához, hogy most dalt, elégiát vagy ódát ír s előbb elrecitálja magában az aesthetika erre meg amarra vonatkozó utasításait. A költő első hevületében írjon minden korlátozás nélkül, és írjon úgy, a hogy lelke ösztönzi az írásra; akár elméleti, akár gyakorlati uton nyert széptani elveit vagy a költői érzéke által sugallt censurát gyakorolja a Horáci „nonum praematur.“ Csak így juthat el lassanként a gyakorlat azon fokára, melyen lelke alaktalan hullámszásának rögtön egyszerre adhatja meg a kifogástalan, tiszta, fölösleg nélküli belső formát.

E javító és simító kezét s a magukban véve szép, de fölösleges vagy oda nem illő sorok, sőt versszakok kegyetlen bíráját nélkülözzük igen gyakran Erdródi Sándorban s épp ennekhiánya okozza azt, hogy munkáiban oly sok igazán szép, költői, erőteljes

és mesterkéletlen *részletet* s oly kevés tiszta, kerek, még tág műfaji osztályozásba is nehezen illeszthető egészet nyerünk.

A kötet nagyobb felét négy hosszabb s két rövid *költői elbeszélés* foglalja el, melyekkel miután többé-kevésbé lyrájával azonos hibában leledzenek, — már sokkal rövidebben végezhetetünk.

Endrődi nem rendelkezik azon kellékekkel, melyek rendszerint a jó elbeszélőt alkotják; alakjai jellemzésére s lélektani fejtésére irányuló törekvése mögött messze elmarad ereje s a siker. Sok jellemezgetése s s rajza miatt nem domborúlhat ki alakja és tájképe. E körülmény bizonyos egyhangúság szülője elbeszéléseiben; itt-ott szépek részletei s a lyrai helyek, de humora könnyű s gyakran diákos és e nemű műveiben is mindenek fölött bőbeszédű.

A „Szerелеmről“ című fogyatkozásai mellett is a legsikerültebb. Inveniója ügyes, alakjai jól vannak gondolva, de erőtlennül jellemezve, cselekménye bár nem új, elég kerek és érdekes. Befejzését, azt a jólgondolt jelenetet, melyben őseire, a Bükkyekre büszke, de lágyszívű anyjának megtörik haragja, midőn fiának közönséges vérből származott neje karján Bükky-fiut lát meg, egészen elejti; magyaráz hosszadalmasan, elmondja a gyermeket három hosszú versszakban „himporos pillangó“-nak, „madár“-nak, „virág“-nak, „almá“-nak, „sütemény“-nek, „vízi tündér“-nek „angyalká“-nak, „hajnali harmat“-nak, „illanó sugár“-nak stb. stb. s nem bír azon nagy s nemes fölindulásnak erősebben adni hangot, mely a mosolygó gyermek láttára az immár boldog nagyanya kebléből kitör. Végsorának:

„Lássák! Minden jó, hogyha jó a vég.“

ellenkezője áll ez elbeszélésre nézve. Az „Alkony“ meséjét: a fiatal hős, szerelemre gyúlad egy leány iránt, kinek más neijévé kell lenni s kit csak mint özvegyet nyer meg; csak jeles alakítás tenne érdekessé. Hibája az elnyújtottság, jellemzései elmosódnak, lélektani fejtése gyöngé; szépségei: a költő ellentétes egyéni érzelmeinek a cselekményen való átszövése, egy-két lyrai hely- és tájfestés. „Henrik“-re, ez elhibázott, bizzar, terjengő és süppedékes beszélyre kár volt annyi szép szót pazarolni el, a „Juniusi éj“-re pedig azt a kevés nyomdafestéket is. „A királyfi“ eléggé sikerült elbeszéléske a Heine modorában.

E tájékoztatás végére hagytuk Endrődi népies elbeszélésének s két népdalának méltatását, melyeknek hangja sehogysem illik be Endrődi cosmopolita költészetének keretébe.

„A Balaton tündére“ Petőfi „Szilaj Pistá“-jának motívumaira vall; de míg ott erő s igazabb inventio nyilatkozik abban, hogy a megcsalt legény a leánynyal együtt szerencsés vetélytársát is ki billenti csolnakából, itt Szedresi Ferkének jobb sorsa akadt, új szeretőjével akár új világát is élélheti. A szerencsétlen leány vízi szelleme a „Balaton tündére.“ Nyelvében sok helyütt igazsággal adja vissza a népiest, de valamint érzésben, úgy ebben is csak ki-kizökken szokatlan légköréből. Képei és hasonlatai, melyeket pl. Petőfi nem népi tárgyú költeményeibe is oly utánozhatatlan remek-séggel vitt át mindig a népies gondolkozásból, nem e talajból fakadnak, — idegen, halvány diszítések. Ilyen többé-kevésbé két népdalkísérlete is, melyek között a „Csicsa Gábris, adok egy jó tanácsot!“ a sikerültebb.

Endrődinek tehát nincs ereje egy egész hosszú költeményen át érvényesíteni a népies jellemet, gondolkozásmódot és nyelvet; de hát mert nincs, azt nem is kívánhatni tőle. Ily kísérlet helyett sokkal örömetebben látnók azt, hogy Endrődi csak tanult költészetünk népi remekeiből s az azokból merített erőt és frissességét emeli másnemű költeményeiben az „általános emberi“-nek magaslatára. E tanulmányt még oly költői lángész sem nélkülözheti, ki maga is nagy duzzadó teremő erővel van megáldva; annál kevésbé tehát Endrődi, kinek költészete épen ez izmosodásra, az érzelem és gondolat kifejezéseinek ez erősbülésére szorúl még leginkább. Az „Olympon“ című satyrájának a nemzetit és népiest elhanyagoló költőkre czélzó gúnyos vonatkozásain mintha a szélséyesen legyezgető önvád bizonyos mellékize érzének meg! A népies tanulmányára ezzel csak mint útra mutatunk, melyen erősödve, hisszük, hogy Endrődi tehetsége maradandóbb becsű termékekkel lesz még hivatva irodalmunk hasznára válni.

Legújabb kötete kár, hogy nem erősbit meg, csak meghágy azon reményünkben, melyet Endrődi nevéhez mindjárt feltűnésekor kötöttünk. Megtiszteljük a szigorú mértékkel, melyet alkalmazunk reá, ha nem elégszünk meg azzal, a mit eddig nyújtott.

Váltsa be reményeinket minél hamarább!

HAJÓS IZIDOR.

I.

A MŰVÉSZI ÉS A NEM-MŰVÉSZI UTÁNZÁSRÓL.

— Az országos képtár albumának érdekében —

ÍRTA PASTEINER GYULA.

[Charles *Blanc*: Grammaire des arts du dessin. Paris, Vve Jules Renouard
Quatremère de Quincy: Essai sur la nature, le but, et les moyens de l'imitation;
dans les beaux-arts. Paris, Jules Didot, 1823; R. *Töpffer*: Réflexions et menus
propos d'un peintre Genevois ou essai sur le beau dans les arts. Paris, Hachette,
1872. H. *Taine*: Philosophie de l'art; L'idéal dans l'art. Paris, Germer Bail-
lière, 1867.]

I.

Az elméletek nagyon népszerűtlenek ebben a gyakorlati világban, mely keresi a könnyűt, a kényelmest, s különösen szereti azt, mit markolni lehet. Ha daczára ennek elméletről merünk szólni, az ounét van, hogy gyakorlati, egészen realis célja van fölszólalásunknak.

S minthogy az elméletnek köztapasztalat szerint az a sajátsága, hogy homályos, merő elővigyázatból néhány adomát bocsátunk előre. Azok legyenek világító szövétnekek a netalán bekövetkező homályban.

A Nagy Sándor udvarát körülrajzó „tehetségek“ közt volt egy énekes is, ki szintén óhajtott bemutatni magát és művészetét a világhódító fejedelemnek. Énekesünk művészete abból állott, hogy a csalódásig híven tudta utánozni a csalogány dalát. Nagy Sándor azzal a megjegyzéssel utasíttatá el, hogy ha csalogányt akar hallani, akkor kimegy az erdőbe, s így nincs szüksége az énekes művészetére.

Phaedrus egyik meséjében találjuk a másik adomát, mely az előbbihez hasonlóan kezdődik, de kifejlődése épen az ellenkező.

Róma valamely alsórendű színpadán egy histrio szerepelt, ki csalódásig híven tudta utánozni, nem a csalogánydalt, hanem a ludgágogást. A római népnek tetszett, kitűnően mulatott rajta, talán a nélkül, hogy a capitoliumi ludakra gondolt volna. Egy a vidékről bevetődött paraszt — vagy mert megbotránkozott a színházi közönség rossz izlésén s azt meg akarta corrigálni, vagy mert nagyravagyás támadt

lelkében s túl akart tenni a histrión: a köpenye alá rejtett valóságos luddal belopódzott a színpadra és az adott pillanatban „működtette“ azt. De mekkora volt meglepetése, midőn látta, hogy a közönség izetlen tréfának veszi a dolgot, s a helyett hogy tapsolt volna, kifütyülte az ügyetlen parasztot.

Charles Blanc is fölemlíti e Phaedrus-féle adomát és a következő megjegyzést csatolja hozzá: „Szellemdús védelem, mely maga egyedül összefoglalja a művészet találó meghatározását! A mi a római népet érdekelte, az nem a lúd gágogása volt, hanem a histrio ügyessége, melylyel a gágogást utánozta. Hogy ilyen közönséges házi szárnyas hangját hallja valaki, nem volt szükséges a színházba mennie; de midőn a természetes tüneményt a legutolsó histrio ügyessége utánozta, azonnal érdekessé vált; a nép mulatott rajta, mert a természethez hozzájárult az ember — „*homo additus naturae*“. Tehát Bacon szép definitiója már századok előtt meg volt Phaedrus meséjében.“

Mi tovább mehetünk, s Charles Blanc föntebbi megjegyzése és Bacon definitiója alapján noha sem a csalogány dalának, sem a lúdgágogásnak utánzását nem tartjuk művészetnek, azt állíthatjuk, hogy az adoma szerint Nagy Sándornak az utánzásról nem volt olyan helyes fogalma, mint azon alsórendű római színház közönségének, pedig Sándornak Lysippus és Apelles voltak udvari művészei. Vagy, minthogy az adomának nem az a célja, hogy a benne szereplő egyéneket jellemezze, hanem hogy valamely igazságnak kifejezést adjon, azért inkább fordítsuk meg a dolgot és mondjuk így: az első adoma, a mennyire valószínűtlen, annyira rossz, mert Sándor által helytelenül magyarázza az utánzást: a második adoma ellenben valószínű is, jó is. Ezért azonban nem Sándort tesszük felelőssé, hanem az adomakészítőt, a ki nem kevésbbé volt ügyetlen a római közönség által kifütyölt parasztnál.

A jó és a rossz adoma után ismét megjegyezve, hogy e csalogány dalának és a lúdgágogásnak utánzása nem művészi utánzás, felvethetjük a kérdést, hogy tehát mi a *művészi utánzás*?

Már a tulajdonképen nem művészi utánzásról szóló adomákból is világossá vált, hogy az utánzás általán véve forrása a művészetnek, a miből ismét az következik, hogy ha ismerjük az utánzás törvényeit, akkor megtaláljuk, a művészeti remek hatásának rejtélyéhez a kulcsot és legalább félig megértjük azon lélektani momentumot, melynek neve: *szipérzet*.

Egész általánosságban már most sejtjük, hogy milyen utakon fogunk járni, mit keresünk és mit találhatunk. Különösen azon tényből, hogy a lúd gágogás magában véve nem kellemes, hogy a római közönségnek a histrio utánzása még is tetszett, s hogy ezen tetszésével helyes magyarázatát adta a művészi utánzásnak — mondjuk ezen tényből már most arra az előleges következtetésre vagyunk utalva, hogy a művészi hatást egyrészt, másrészt pedig a szépérzetnek nevezett lélektani momentum *egyik felét* nem az utánzás tárgyában, vagyis a mintául szolgáló valóságban, de nem is kedélyünkben, hanem magában az utánzásban kell keresnünk. Talán nem kapunk nagyon előre, ha csupán negatív értékű meghatározásra szorítkozva azt mondjuk, hogy *a művészi utánzás, mint olyan nem függ sem a valóságtól, a mi utánoztatik, sem attól, hogy az a valóság megfelelő szépérzetünknek.*

De mielőtt az elmélet részletes kutatásába bocsátkoznánk, még néhány olyan tényt kell tudomásul vennünk, mely a köznapí tapasztalás körébe esik és talán közülünk a figyelmét senkinek sem kerülte el.

Ha valahol egy márvány- vagy ércszobor elé kerülünk, ábrázoljon az a szobor akár egy mythosi alakot, akár legyen képmása korunk valamely kiváló férfának, mindnyájunkban, még azokban is, kiknek nincs „*tanult ízlésük*“, kellemes érzés támad s a kedvtelés, az egyensúlyozott kedély állapot egy nemével állunk meg előtte. Vagy még kevesebbel is megelégszünk és azt, mondjuk, hogy senki sem ijed meg a szobortól, senkire sem lesz kellemetlen, visszataszító hatással, még akkor sem, ha például a szenvedő Laokoont, vagy egy rút, részeg vénasszonyt ábrázol. Raphael vaticáni falfestményétől, mely a római Borgo égését, e borzasztó tűzvészt ábrázolja, vagy Szimie-radszky Neró fáklyáitól, vagy bármilyen csataképtől tudtunkkal még senki sem ijedt meg, senki sem borzadt vissza.

Annak az okából van ez, hogy a szobor vagy festmény bír ama sajátsággal, mely a művészi utánzás föltétele, a nélkül, hogy mi azt különösen kijelelnők, észrevennők vagy tudomásával bírnánk. A művészi utánzás ezen föltétele egyszersmind magában foglalja a szépnek vagy a *szépérzetnek egyik felét.*

Ismét azt is tapasztalhatta mindenki saját magán, hogy ha az utczán haladtában valahol, például egy fodrász kirakatában viaszból készült szép női alakot pillantott meg, noha az alak gyönyörűen volt fésülve, bársonyba öltözve, még is fölötte kellemetlen hatása volt,

szinte megijesztett. És minél tökéletesebb, élethűbb volt az alak, azon mérvben fokozódott a kellemetlen hatás.

Világos, hogy e kellemetlen hatást éppen ellenkezőjéből magyarázzuk meg annak, a mivel előbb a kellemes hatást indokoltuk, t. i. hogy a viaszalak, noha szintén s pedig nagyon tökéletesen utánozza az emberi alakot, még sem bír ama sajátsággal, mely a művészi utánzás föltétele.

Tehát a márvány- vagy ércszobor is embert ábrázol és a viaszalak is, s még is az első tetszik, a másik ellenben kellemetlenül hat: épen úgy a histrio is gágogolt, meg a paraszt lúdja is, s még is első tetszett a római közönségnek, a parasztot pedig kifütyülte.

Hogy még egy csattanós bizonyítékot vegyünk a közeli multból, idézzük vissza emlékünke az 1873-iki bécsi kiállításon látottak közül a magyar honvéd-tábort. A mi honvédelmi kormányunk szörnyű izlésében arra a gondolatra jutott, hogy daliás honvédségünket a világ bámulatára egy csoport viasz-honvédben mutassa be. Elég ha erre nézve följegyezzük azt, hogy a kiállításon a viaszalakok Magyarországnál kezdődtek és onnét Románián át keletfelé egész Chináig mindenütt találtunk, míg a nyugati országokban hiába kerestünk viaszkatónákat. A viaszalakok földrajzi elterjedése már magában elég tanulságos. Sok dicső fegyvertényt kell a mi honvédségünknek végrehajtani, míg ellensúlyozza azt a kellemetlen hatást, melyet a kiállítás millinyi látogatóira tett.

II.

Arra a kérdésre, hogy mi a művészi utánzás, a választ azon sajátságokban találjuk meg, melyek az utánzásnak megadják a művészi jelleget. Tehát vizsgálnunk kell ezen sajátságokat. Azt hiszszük, a föntebbi adomák és tapasztalati példák már eléggé sejtetik, hogy az *utánzás eme sajátságait csak úgy találhatjuk meg, ha a hasonmást vagy is utánzatot a mintául szolgáló valósághoz, vagy más szóval a természethez viszonyítjuk.*

De milyen szempontból viszonyítsuk a hasonmást a valósághoz?

Vegyük fel ismét a római példát. A közönség megtapsolta a gágogó histriót s kifütyülte a paraszt ludját. Minthogy a histriónak és a lúdnek gágogása ugyanaz volt, tehát másban kell keresnünk a kétféle hatás okát, vagy is a hasonmást és a valóságot más szempontból

kell viszonyítanunk. Erre nézve pedig nem marad egyéb hátra, csak a két azonos tünemény közt levő ama szembeötlő *különbség*, hogy az egyik tüneménynek közege a histrio volt, a másiké pedig a lúd. Más különbség nincs a két tünemény közt, s így a római közönség tetszésének okát csak is magában a histrióban, vagy is a histrio és a lud közti *különbözőségben* kell keresnünk. Ez a különbség adta meg az utánnak azt a sajátságát, mely kellemes hatással volt ama közönségre, s nem habozhatunk e sajátságot művészi sajátságnak is elfogadni.

Ugyanezen mód szerint vizsgálva a márványszobrot és a viaszalakot, azt találjuk, hogy a szobor is, a viaszalak is embert ábrázol; az első kellemes, a másik kellemetlen hatású. A különböző hatásnak okát itt is a közeg, vagy a mi egyet jelent, az anyag különbözőségében találjuk meg. A márványszobor kellemes hatása, mert ugyanazon pillanatban, midőn a szobrot meglátjuk, észreveszszük azt is, hogy az nem emberi test, mert a szobor anyaga a test anyagától szembeötlőleg különbözik; a viaszalaktól megijedünk, mert a viasz állagára nézve különbözik ugyan a test anyagától, de látszatra nézve annyira hasonlít hozzá, hogy első pillanatban nem bírjuk a kettőt egymástól megkülönböztetni.

Legalább megközelítőleg Cicero is kifejezést adott ezen igazságnak, melyet most is művészeti elvnek nevezhetünk, midőn „*De natura deorum*“ czímű művében így szolt: „*Non res, sed similitudines rerum*“, vagy is nem a valóságot, hanem annak hasonlóját, s tegyük hozzá: úgy, hogy a hasonlót egy perczig sem tartjuk magának a valóságnak.

Quatremère de Quincy a valóság és a hasonmás közege vagy anyaga közti különbséget az általában művészeteknek egyik sarkalatos elveül fogadja el s így fejezi ki: *az anyagnak különbözősége a hasonlóságban*. Ezen elvnek annyira általános érvényt tulajdonít, hogy annak alapján elsőégi rang szerint szabályozza a művészet egyes fajait, úgy: hogy azon művészetnek adja az elsőséget, mely a valóságtól legkülönbözőbb közeget használ az utánnak. Osztályozása a költészetet helyezi a legfőbb rangfokozatra, mert a gondolat vagy érzelm, és hasonmásának közegeül szolgáló nyelvanyag közt legnagyobb a különbség. Mi nem időzünk tovább ezen osztályozásnál, mert ha egy elv helyes, azért nem tartjuk szükségesnek, hogy abból minden lehető következtetést levonjunk.

Megelégszünk azzal, hogy az utánnak még csak egy saját-

ságát állapítottuk meg s már is meglepő eredményre jutottunk. Vagy nem meglepő az, hogy az utánzásnak ézelja a hasonlóság és még is az anyagnak minél szembeötlőbb különbözősége teszi ki az utánzásnak művészi értékét; a különbözőség adja meg az utánzásnak azt a sajátsgot, melynél fogva széépérzetünknek megfelelő művet terem.

Az anyag különbözőségének elvéből önkénytelenül következik, hogy a hasonlóság, tekintve a valót, csak is látszattól, az az csalódásból állhat, de olyanból, melyet azonnal észreveszünk. Ha egy szobor vagy festmény elé lépünk, már tudjuk, hogy látszattal van dolgunk; tudjuk, hogy a mi előttünk van nem valóságos ember, nem valóságos csata, vagy tájék, hanem az embernek, a csatának látszata, a tájnak képe.

III.

Az utánzás azonban nem állapodhatik meg az anyag különbözőségénél, mert ez még csak egyik részét teszi művészi értékének, hanem a megkezdett uton tovább kell haladnia és a különbözőséget az anyagon túl ki kell terjesztenie a valóság többi részére, így a *színre* is, mint olyan sajátsgára, mely által szemünk észre veszi a tárgyakat és tüneményeket. A szín akárhány tárgynak mellékes, lényegtelen sajátsga, de látérzékünkre nézve e sajátsg mindig lényeges marad, mert általa különböztetjük meg az egyes tárgyakat. Például a hegy és szikla mindig hegy és szikla marad, legyen bármilyen színe; szemünk azonban szín szerint ugyan annyi hegyet és sziklát különböztet meg.

Minthogy a szemre nézve ilyen lényeges a tárgyak színe, már ebből következik, hogy az utánzásnak bizonyos fokban itt különbözősége kell törekednie, az az a *hasonlóságnak a színben is tökéletlennek kell lenni*, már csak azért is, mert ha ebben tökéletes lenne a hasonlóság, akkor az anyag állagi különbözősége elrejtetnék és a csalódás megengedhető mérvén túl fokozódnék.

Meg kell itt röviden jegyeznünk, hogy a festészetben a szín az utánzásnak anyaga, ugy mint a szobrászaté a márvány vagy ércz.

Míg az anyag különbözősége a művész akarátólól függ, a meny nyiben az anyagot bizonyos korlátok közt saját kénye szerint választja, addig a tökéletlen hasonlóság a színben csak igen kis mérvben van a művész akarata alávetve, hanem az egyrészt kifolyása észre-

vevésünk és eszközeink gyarlóságának, másrészt pedig a velünk született talentum és az elsajátított jártasság határozza meg.

„*Le peintre, pour imiter, transforme*“ — „a festő-művész, ha utánózni akar, átváltoztat.“ Töpffer szellemdús könyvében e jelszót a festő-művészetre alkalmazza, de az érvényes a művészet valamenynyí fájára.

A művész nem utánoz pontosan, mert nem bír; de nem is czélja a pontos utánzás.

Ha a valóság pontos utánzása lenne czélja a művészetnek, akkor a legmagasabb művészi tökélyt a mechanikus utánzatok és a láttani csalódások különféle nemei képviselnék. E következtetés, mely logikailag kifogástalan, eléggé világosan mutatja, hogy a pontos utánzás elve a művészetben meg nem állhat.

Művész keze által csak úgy odavetv: készített, legesekélyebb vázlat, sokkal nagyobb művészi értékkel bír, mint a legszebb láttani csalódás, vagy a legpontosabb mechanikai utánzat. Vajjon bírná-e csak képzelni is olyan embert, a ki a világ valamennyi fényképét cserébe merné ajánlani Raphael egy tenyérnyi nagyságú vázlatáért? Claude Lorrain egy tájképe — mondja Töpffer — többet ér a világ valamennyi kosmoramája, diaramája és panoramájánál.

Ha az utánzás nem állana egyébből, mint a valóság pontos lemásolásából, ha czélja lenne a fac-simile: akkor a művészet fölöslegessé válnék, elvesztené létjogát, meg is szűnnék, mert a fényképiró minden szükségletünket kielégítené. Ez történnék a művészet többi fájával is.

Hol van az a költemény, mely azért költemény, mivel egészen hüen adja vissza az érzelmeket, a valóságos eseményeket, tetteket, tárgyakat és tüneményeket? Ha van ilyen költemény, akkor el kell ismernünk, hogy egy törvénytörő jegyzőkönyv, egy leltár vagy egy physikai értekezés a legkitűnőbb költészeti mű.

A zenét művészetté teszi-e az, ha a mennydörgését, a ló nyerítését hüen utánozza?

Húsból és csontból gyártott melyik automata emelkedik csak egy középszerű szobor rangjára?

Van-e olyan viaszalak, mely nem rút?

Azt hisszük, hogy e kérdésekre mindenki tagadólag válaszol és tagadó válaszát kiterjeszti a festészetre és szobrászatra is, noha e két művészet, az általa használt anyagnál fogva, közvetlenebbül látszik utánózni, a mennyiben a valóság és hasonmás közt anyagra

nézve nincs oly nagy különbség, mint a költészetben vagy a zenében. Az emberi test és a márvány közt, a tárgyak színe és a festék közt ugyan is anyagi és közvetlen viszony van, míg például ezen vers :

„Rugdal, rázza fejét, hosszú sörénye lobog“

és az általa jelzett tárgy közt nincs semmiféle anyagi, hanem csak is fogalmi viszony.

A szobrászat és festészet az anyagi viszony daczára épen olyan művészi utánczás, mint akár a költészet vagy a zene.

Szinte fölösleges munkát végzünk, ha még bizonyítani akarjuk, hogy a festőművészetnek a festék nem föltétlenül szükséges anyaga, anélkül hogy célját elejtené. A fekete és fehér közti árnyalatok segítségével az egyszerű rajz olyan művészi utánczás, melyben széprézetünk épen olyan élvezetet talál, mint akár egy festményben. A színrajzban, rézmetszetben vagy rézkarczban nem látunk egyebet csak a fekete és fehér közt levő megszámlálhatlan árnyalatok fokozatát, s kitagadná meg Rembrandt rézkarczeitól a legnagyobb művészetet?

Az anyag különbözőségének már jelöb elfogadott elvéből következik az, hogy a festőművész — noha nevét a festéktől kapta — tetszése szerint nélkülözheti a festéket, vagy is azon eszközt mely a hasonmást közelebbi anyagi viszonyba hozza a valósággal. A színpompától ragyogó festmény annál művésziebb, minél kevésbbé vonja magára a színpompa figyelmünket. Michel Angelo nagy festő volt s a színre igen kevés súlyt fektetett. Raphael falfestményei már csaknem egészen megbarnultak s azért nem kevesebb rajtuk a művészet.

A valóság és hasonmás közti anyagi viszony gyakran félreértésre szolgál okúl a közönség kétes ízlésű nagy többségének, a meny nyiben ezen anyagi viszonyt tartván szemel előtt az anyagi hasonlóság szerint méri az utánczás művészi érdemét. Ez a közönség nem csupán a művészet célját, hanem egyszersmind a legfőbb nehézséget is, abban keresi, hogy *a különböző anyagban készült hasonmás minél inkább megközelítse a hasonlóságot.* „Lehető legnagyobb tökély és befejezettség a kidolgozásban“ ez jelszava és követelése ezen félreértésnek, mely az igazból a nehézsre következtet s addig bámulja a fáradságosat, a befejezett kivitelt, a simaságot, míg végre is a nehézségből visszafelé az igazra következtet vagy is azon utánczatot tartja legjobbnak, legtökélyesebbnek, legigazabbnak, mely legtöbb nehézséggel küzdött s azt legjobban leküzdötte. A félreértés e nemét már csak egy lépés választja el attól a fölfogástól, mely egyedül a gépies befejezettséget tartja tökélynek.

Noha igaz, mint már kiemeltük, hogy az anyagi hasonlóságnak vannak bizonyos korlátai, melyet a legbefejezettebb technika sem léphet át; de minthogy másrészt kétségtelen az is, hogy a művészi utánpótlás saját öntudatos akaratából sokkal kevésbé törekszik az anyagi hasonlóságot megközelíteni, semmint azt tehetné: önkényt következik, hogy: *az anyagi utánpótlás nem célja, hanem csak eszköze a művészetnek.*

(Vége következik.)

II.

ZOLA EMIL REALISTICUS REGÉNYEI.

ÍRTA SAISSY AMADÉ.

I. A második császárságnak társadalma. II. Egy provençei idyll.

I.

Magán és társadalmi története egy családnak a második császárság alatt: ez általános cím alatt 1871 óta Zola Emil folytatólagosan nyolcz kötet regényt adott ki, melyek közül némelyik már tizedszer hagyta el a sajtót.

Kétségtelenül hasznos dolog volna e köteteket egyenkint elemezni s alakjuk, úgy tartalmuk fölött ítéletet tartani, mert Zola a francia irodalomban az utolsó tíz év lefolyása alatt fölmerült tehetségek legkiválóbbjai közé tartozik: de ilyen munka túl terjedne e szemle határán, melynek szives vendégszeretetével különben sem szeretnék visszaélni. Így tehát egyedül arra szorítkozom, hogy ama művek fölül általános áttekintést nyújtsak az olvasónak, s e közben pedig majd kiterjeszkedem ama részletekre, melyek rám leginkább hatottak, vagy a melyek az olvasót hitem szerint legjobban érdeklik.

Az első kötetnek (A Rougonok sorsa) előszavában Zola élénk tárja szándékát... Ő azt akarja kifejezni, miként adhat lételt egy társadalomban kivált család, az egyéneknek e kis csoportja, tíz vagy húsz oly embernek, kik első tekintetre különbözőeknek tünnek föl, de mégis szoros lelki rokonságban állanak egymással. „Mert az öröklésnek ép úgy vannak törvényei mint a nehézségnek“... Zola egész társadalmi csoportot rajzol élénkbe azon összekötő vonalnak különös szemmel tartásával, mely egyik egyéntől a másikhoz mathematicai pontossággal vezet; arra fektet ő fősúlyt személyei jellemében,

hogy kitüntesse mindeniknél, minő befolyással van sorsukra a véralakat s a helyszín. — A Rougon Macquart családjában az ösztönök kicsapongását, magát az élvezetek karjába vető, korunknak kiterjedt forrongását tanulmányozza ő. E családot a nép közé iktatja be, s e kiinduló ponttól kezdve lépten nyomon kíséri a társadalmi lépcsőzet minden fokára. Föltűnik előttünk a paraszt, a vadász, a kisvárosi szatócs, az újságíró, az orvos, a vállalkozó, az ügyvéd, a váltó alkusz, a bankár, a pap, az államtanácsos, a minister... sorban, a mint őket fölidézi. Mind e személyeit, kik ugyanazon törzs hajtásai, „*valamennyi helyzetállapoton keresztül „viszi Zola“ azon lényegesen modern, belső ösztön hatásánál fogva, mit a társadalom testületében előhatolás az alsóbb osztályokra gyakorol.*

E személyzetnek hátterét a második császárság képezi; *ezen kornak történetét szemléljük lefolyni ez egyének életének drámájában.*

Ily szempontból véve, Zolának tárgya végtelenre terjed. Balzac volt az, a ki szintén ez eljárást kísértette volt meg egy másik korról szemben, melynek ő is hasonlóképp társadalmi életét akarta föleleveníteni regényeiben. Csakugyan számos részében sikerült is neki eljutni azon eszményi igazsághoz, meghatározni némi mérvben azt, mi után a nagy szellemek mindig annyi hévvel törekednek. Ez tette Balzacot a jelen század egyik legnagyobb regényírójává, sőt mint némelyek hiszik, lángészszé. Balzacról mondani ítéletet ma, miután már annyi hatalmas bírálatnak lett tárgya, könnyű volna. De Zolánál egészen új íróval állunk szemközt, a kinek munkája még befejezetlen, mert ha szerzőnk a második császárságot minden oldalról akarja megvilágítani, úgy még sok, nagyon sok írni valója van. Különben is Balzac már elhalt, az általa leírt világ többé nem a miénk; igazán, helyesen ítélni pedig mindig sokkal könnyebb azokról, a kik nem léteznek többé, mint saját kortársainkról.

Midőn 1830-ban Franciaország a parlamentarismus terére lépett, a társadalom valamennyi osztályát a jólét szellője lengte át a béke és munka hosszú éveit után. Az ország vagyoni állapotának szerencséje növekedőben volt, mert a könnyelműnek híresztelt francia nép a közügyek iránt komoly magatartású, s nem csak létrehozni képes valamit, de fent is tudja azt tartani.

Az egyesek takarékosága szépen beillett a törvények részéről is felkarolt közipar éledésébe; valóban kimutathatjuk, a nélkül hogy a juliusi monarchiának s az 1848-iki köztársaságnak történetét akar-nók megírni, hogy 1851-ben, Bonaparte Lajos államesinyjának idején,

a francia polgárság túlnyomó többsége már jólétének tetőpontjára lépni készült volt. Minden áron nyugalom után kívánczozott; a brutalis erőhatalomtól kapott dőfés igen kevés ellenállásra talált.

A nyereségvágy láza, az arany szomjuzása már nem ismert határt. Az a sok éhenhaló, kit a császárság támasztott volt, rögtön meg akart gazdagodni, rögtön élvezni. A többiek, a társadalom alsó rétegeiben levők, csodálkozva látták vágtatni e még tegnap ismeretlen s kiáltó fényűzésű hintókat; az általános ragály rájuk is ragadt, őket is meglepte az életvágy, ennek karjai közé rohantak ők is.

Oly emberek, kik férges gyümölcsökhöz hasonlítottak, a nyomor és semmiség ködéből a legmagasabb hivatalokra emelkedtek. Egészségtelen becsvágy vett erőt a tömegeken; már nem kételkedtek többé semmi fölött sem; az elhalványult ellenzék kész volt odaadni elveit, ha egy mosolyt nyerhetett a közvagyon osztogató új hatalmasságtól.

Nem volt osztálya a társadalomnak, melyet el ne fogott volna a fényűzés, a jólét után sovárgás, a feltűnés égető viszketege. Az új vasút a városokhoz közelebb hozta a falvakat s ezáltal erősen közremunkált arra, hogy a régi öltözetek, régi szokások lassan lassan kiveszszenek. A paraszt úgy kezdett öltözködni mint a kisebb polgárság, a polgár pedig mint a nagy uraságok. A napszámosnő hölgykalapot tett fel: a fényűzés egyetemes s egyenlő formájú lett. Az ipar fejlődése is csak elősegítőleg hatott erre, mert a nép, hogy költekezéseinek nagyságát jövedelmének szaporodásával ellensúlyozhassa, még többet dolgozott.

De e zabolátlan élvezetek között a munkakedv lassankint veszni kezdett. A türelmetlenebbek egyszerre, azonnal gazdagokká akartak válni, ilyenekül akartak felébredni egy szép reggelen. Ezeket a második császárság szép kilátással kecségteté. Elegendő volt nekik egy pár órával előbb értesülniök valami sensationális hírről, hogy a vagyon zavaros vizében biztosan halászhassanak. Elegendő volt nekik csak egy pillantást vetniök valamelyik Szajnafelügyelő terveibe, hogy silány olcsón szerezzék meg azon földeket, amiket aztán néhány hóval, néhány héttel később az államnak oly drágán kelle tőlük megvásárolnia. Minden csak — többé-kevésbbé helyeselhető — kiszámításra, tervezésre szolgált anyagúl.

Az események ily folyamatában az erkölcsi érzék lestülyedt; a világ egészen a *szemcskének* állott. Ha az idegen Franciaországba

jött, a kedvező látszat meglepte, megittasítá őt, s a rossz példa járványát ő is elkapta; hazájába ragyogó bűneinket, de nem szilárd erényeinket vitte magával.

Ezért joggal lehet a második császárságnak azt lobbantani szemére, hogy nem csak Franciaországra, de egész Európára nézve elő idézte a feloszlás és erkölesi elaljasodás korát.

Tizenöt évig tartott már ez az álomkórság, a mikor Franciaország annak adta jelét, hogy föl akar ébredni, erejét összeszedni és szeméit az igazságnak kinyitni készül.

Az adózók azon kérdést intézték önmagukhoz: hova lesznek az általuk fizetett milliók; indiscret kezek kezdték fölemelgetni azon sűrű fátyol szélét, mely alatt a *forгатóbank* („*Virement*“) *segítségével csalták a közkölségre szánt összegeket.*

A legitimisták és orleanisták régi pártja, mely az 1851-iki államcsinyt a köztársaság elleni gyűlöletből meg engedte történni, mi által emennek végső csapást adni hitt, kezdte fölemelni fejét, reményekről kezdett beszélni.

Az egyetemek ifjúsága közt izgatottság uralkodott; miért csínálták hát atyáink a 89-iki forradalmat, kérdezték ők is maguktól. Maga a hadsereg is elégületlen volt, az érdemrendeket itt a kedvezés osztogatta, s az udvar bizonyos alsószoknyáinak (*cotillons*) több befolyása volt, mint az öreg ezredeknek. A fegyelmetlenség a legalsóbb osztályokig furakodott be.

Az országgyűlésen az ellenzék kezde gyarapodni. Berryer, Thiers, Simon vagy Favre Gyula revindicált beszédeit a társadalom különböző rétegei tetszészajjal fogadták. Hiába ütögette kemény ökleivel Rouher a szószéket, hiában idézte föl hevétől elragadva, puffaszkodva sensatiós szavakkal a „vörös kísértetet“. Thiersnek egy-két szava, egy mosolya elég volt arra, hogy ama fáradságosan összehordott érveknek emelete összeomoljon, miként egy tűszúrás elég arra, hogy összelapuljon, leessék a kis gyerekek kedvencz léggolyója.

A császár ezalatt hallgatagon, szórakozottan meredt rá szerencséjének csillagára: halaványulni kezdett az.

„Ne aggódjék Sire! mondogaták az udvaroncok, hisz nem vagyunk mi itt föntséged körül?“

De ő már észrevette volt a láthatáron ama *fekete foltot*, mely a viharnek volt előfutója. Sietett is Franciaország hajójának futását lehetőleg gyorsítani, hogy kikerülhesse azt. Megengedte a szabadságnak, hogy felhúzzák a vitorla egyes végeit (Olivier minister).

Helyesen cselekedtem? Kérdezte Franciaországtól. A néphatározat válasza kétes igennel felelt. 18 évi hatalom és szerencsés állapot után azonban e szavakat hallotta tőlük: „Nem! S te többet nem kellesz nekünk.“

Ekkor megrettenve, félelem s betegség miatt lázasan, viharos ifjúságának kicsapongásaitól megtörve, nem merte magát többé a közvélemény iránytűjére bízni; megérezte, hogy az elsöprő áradat küszöbön áll: környezetére hagyott rá mindent.

Az evezőrudat egy nő keríté kezébe, egy nő vitte Franciaország sorsát *a saját személye ellen intézett háborúban*, azzal a reménnyel, hogy a katonai dicsőség erős bora képes lesz egy időre megrészesíteni; elvakítani a népet. Ő ugyanis azt vélte, hogy néhány év alatt képes lesz megerősíteni a dynastia állását. De semmit sem láttak volt meg előre, semmiről sem gondoskodtak. A fegyvertárak üresen álltak, az ezredes czredét megtalálhatta... a papíron; a dandárok több napon át ide s tova kóboroltak.

A tanácsosok oly szellemmel voltak telve, mely:

„...d' impudence et d'erreur...*)

De la chute des rois funeste avant-coureur“.

Racine. *Athalie*.

24,000 embernek kellett egész Németország hatalmával küzdeni meg. A francziákat felkoncezolták, majd csak foglyul ejték, császárajok pedig Sedannál kardját és koronáját tette le.

Párizsban kikiáltották a köztársaságot, s a császárnét, kit még előtte való nap az ő teremtményei hódolva vettek körül, mindenki elhagyta. Milyen szégyen!

Mikor 1790-ben Mária Antonia királyné esett veszélybe, ezerenkint toltult köréje a nemesség, hogy életét áldozza föl érte. Ezek a nemesek ugyanis meggyőződésükért és becsületükért harcoltak, nem pedig mint a második császárság emberei, csak érdekből, nyereségből s készen elhagyni, a kit előbb imádtak, mihelyt belátták, hogy tőle már nem nyernek semmit, a mivel zsebüket tömhessék.

III. Napoleon egész udvarában csak egy derék ember találkozott, a ki hű maradt a szerencsétlenségben is és a császárnőnek segítségére volt Párizsból eltávozásában: ez egy amerikai fogorvos volt.

A császárság halála tehát biztosabb volt mintsem a köztársas-

*) A szemtelenség és tévedés szelleme, a királyok bukásának gyászos előhírdetője volt.

ságé, minek ő készített volt mérget. Szent Ilonáról, ha még volt út a visszatérhetésre, nem volt Sedantól....

Hanem elég a politikából. Nem tehattuk, hogy erről ne szóljunk, mert keretet volt szükség nyernünk Zola regényeihez. Itt készítettük el e keretet, hogy később ez ne tartóztassa haladásunkat. Véleményeinket inkább általánosítottuk s szabadon fejtettük ki, mintsem fölemeljük Zola fátyolát, mely elhúnyt s még élő politikai férfiak képét fedi. Tudjuk, hogy a magyar olvasót hidegen hagyja e férfiaknak szenvedélyes irányzatossága — s ép ezért erre nem fogunk többé visszatérni.

II.

Zola személyei nem a képzelődésnek gyermekei, hanem a valóságéi. Hosszas megfigyelésnek, mintegy görögövi vizsgálódásnak eredményei ők. Zola sohasem tűnik föl személyei mögött, hogy nekünk hosszas pszichológiai értekezést tartson valamely esemény vagy jellem különösségének megmagyarázására. Teljességgel nem; mert ő egészen tárgyilagos. Az ő egyénisége egészen szétfoszlik, s alakjait állítja elének úgy, minőknek felfogja, de kikerül minden belső s külső részletezést, egyszerre ragadja meg érzéseinket s szellemünket, lassan, de biztosan készítve bennünket elő a legkülönösebb és legbonyolódottabb situációkra.

Még szörnyeteg alakjai is oly természetesenek látszanak a családi s társadalmi helyzet, úgy a vérmérséklet fatalismusának bilincsei alatt, hogy nem is gondoljuk őket másképp lehetőnek, mint a minők. — Zolának különben azt szokták szemére hányni, hogy a rútban telik neki öröme. Igaz is, hogy nagyon sötét szeművegen nézi a császárság társadalmát; de mikor annyian látják ezt rózsaszínben! Bizonyára ezek is csak oly tévedés foglyai mint ő. Az emberi ész igazságának mindenféle árnyalata van; csak annyira rózsaszínű, mint a mennyire fekete; Zolának érdeme abban van, hogy a feketeszínben igaz.

A kis városoknak kapzsi versenyzése s szűk eszmeköre tűnik elének a „Rougonok sorsában“ s „Plossons bevételében“. Valóban meglepő, elbámító, ha arra gondolunk, mennyi megfigyelési képesség kívántatott ahhoz, hogy e takarékos és zsugori, testileg tiszta, de lelkileg annál romlottabb kispolgárok oly élénken legyenek rajzolva. De ezek a képek csakis a francia olvasókat érdekelhetik nagyobb mérvben. Az idegennek nem volt alkalma néha-néha megfigyelni

azon élő jellemeket, kiket Zola rajzol, s így nem is ismerhet rájuk e regényekben; a való ez oldala a külföld olvasójára nézve csak elvont valamivé változik át; ez oka annak, hogy a benső élet azon benső rajzainak, miket ezelőtt Balzactól, most Zolától nyertünk, aránylag kevés idegen olvasója van. — Az emberiség alapja minden országban minden időben ugyanegy marad; s bárhol, bármi alakban jelenjenek is meg, nagy szenvedélyei sohasem változnak át. Mindenütt ugyanazon nap süt le ránk, mindenikünk szíve ugyanazon szerelemnek nyílik meg; ép ezért, a helyett hogy a részletekbe követnők Zolát a második császárság alatti Franciaország szokásai s politikája, egy szóval sajátos társadalmi élete felett tett microscopicus tanulmányában, fordítsuk nő alakjaira figyelmünket, a kiknek szívét szerelem tölti be, úgy azon küzdelemre is, melybe e rajz közben a szerelemmel esett egy medicorealista költő.

Első regényében, a Rougonok sorsában, az 1851-iki államesziny provençei kegyetlenkedéseinek, gyalázatosságainak keretébe egy idyllt illesztett be Zola: Miette és Silvère, egy parasztlány s egy munkás szerelmét.

Miette gyermek volt még, de már a nőiség küszöbén állt.

„Azon bizonytalan és bájos időponton, mikor a szaladgáló kis gyermekből az ifju lyány fejlik ki. Minden növédekben mutatkozik ekkor a fésző bimbó gyöngédsége, a ritka báju idomok ingadozása. Miette nem volt mindennapi s, közönségesen szép. Valami különösség ömlött el rajta. Haja mereven, egyenesen borult homlokára s szökellő habként hullámozott vissza hátra. Ez éjsötét hajzat alatt igen keskeny homlokának alakja s aranyos színe olyan volt mint a hold, növekedőben. Nagy kiálló szemei, rövid, kissé fitos s tágult lyukakkal bíró orra, duzzadt, csattanó piros ajkai. Mindez külön-külön véve mind megannyi rít vonás volt, de az ő arcának bájos keretében, az életvidámság friss szellőjétől lehelve, ez arczrészek különös, elragadó szépségbe olvadtak össze.

Miette csak tizenhárom éves volt; de a dél napja siettette a mezei virág kinyíltát. Kedvesét Silvère nek hitták, ez tizenhat éves volt s egész alakja életerőből s rokonszenvből, a lelkesültség és erő szépségének megtestesüléséből állt.

A szegény Miette mindenféle bántalomnak célpontja volt; Silvère meg akarta védni . . . s megszerették egymást.

Legelső bűntársuk szerelmükben egy jó, öreg kút volt. A Miettéek kertjét magas fal választotta el a Silvèreékétől, a melyet egy közös kút metszett át, mind a két felén egyforma nagyságú félkörre terjedve.

„Egy reggel Silvère vízért jött, amint a felhúzásnál megragadta a kötelet, gépiesen betekintett a kútba . . . Összerezcent . . . A kút fenekén egy gyönyörű

lyányka fejétpillantá meg, mely mosolyogva tekintett rá. De a kötélrántás miatt a víz tükre összetört s a zajgó hullámoktól mit sem leheté tisztán látnia.

Silvère vártá, vártá mikor szenderül el a víz, nem mert megmozdulni, szíve hevesen dobogott, s a mint a vízredő elsimulni, haldokolni kezdtek, ama jelenség ismét oda-oda rajzolódtott a vízre. Sokáig lengett ott a kedves arcz s ez ingadozás vonásainak az ábrándképek bizonytalan tündéri kellemét kölcsönzé . . . Végre megszűnt az ingadozás. Ez arcz a Miette mosolygó arcza volt . . . Silvère aztán önmagát is megpillantotta a kútban . . . „Jó napot Silvère!“ . . . „Jó napot Miette!“

Szavuknak idegen hangja megdöbbsentette őket; e nedves lyukban oly tompa, különös báju lett az, s úgy tetszett, mintha igen-igen messziről jönne azon hangok könnyű énekével, mik este lengték be a mezőket.

S minden áldott nap el-eljöttek régi jó barátjokhoz, az öreg kúthoz; úgy szerettek ennek vállára támaszkodva lenézegetni az alatt olvasztott ezüstként nehezen mozgó víz színére. Itt mintegy zöldellő fészekben pillanthaták meg egymást, mely az üde víz és lomboszat között mohával volt kibélelve. S ennek a forrásnak, mire öklebámultak, a titokzatossága ismeretlen, édes félelmet legyintett mosolygó örömeikre. A vén kút sötét szögleteiből különös kiáltások hangzottak elő; e láthatatlan hangok miatt nyugtalanság fogta el őket. Sokszor úgy tetszett nekik, mintha idegen hangok felelnének az ő hangjukra; ilyenkor elhallgattak s azokra a megmagyarázhatlan ezernyi panaszajokra kezdtek figyelni . . . a forrás tompa mormogására, a szellő nyögéseire . . . a köveken le szivárgó víz csöppekre.“

A kútnál találkozás azonban csakhamar kezdé vágyaikat ki nem elégíteni. E kúthoz igen közel terült el egy nagy, régi temető, melynek növényei rendkívüli terjedelműekké nőttek föl, virágjai színében s illatában volt valami különös. Ide vártá esténként Silvère Miettejét, és e haláltól termékenyített hely talaján szerelmük izmos, zömök növényynyé fejlődött.

„E helyen homlokukat szelid lehelletek érinték, a sötétből susogások hallatszottak feljök, utjokon össze rezzentek s sokáig ingottak a fák. A halottak lehelték az ő arczukra eltűnt szenvedélyeiket. Azok a növények, melyek éjjelenként lábukra fűződtek s meg-megingatták őket: a halottaknak voltak vézna karjai, melyek a sírból nyúltak ki utánuk, hogy visszatartsák őket s egymás karjába ejtsék . . . Az éles, átható illat, mit e letaposott növénysszarak lehelték, az életnek az a hatalmas szaga, nedve volt, mit a koporsók lassan kifejlesztenek: ez illat érthetetlen vágyakkal kábította el a szerelmeseket, a mint a magányos ösvényeken bolyongtak. Félelem soha sem érinté e gyermekpárt. Ők megérezték azt az őket körüllegő gyöngédséget, a mi szívöket aztán szeretettel tölté el ama láthatatlan lények iránt, a kiknek érintéseit szárny legyintéseként gyakran érezték magukon.“

Zola átkiséri e szerelmes párt a széles mezőkön, hol a nyári éjek édes titkai fuvallanak.

Gyermekei jó pajtásokként mulatoznak a réteken, fára másznak, mint két pillangó kergetőznek, majd szétválnak, majd a patak hűvös vizében fürödeznek.

E szerelmesek fürdősei Daphnist és Chloét idézik emlékünkből. De minő a különbség! Mennyivel szebb a Miette és Silvère szerelme, mert mennyivel egyszerűbb és a mi fő, tisztább szerelem ez.

Longus idylli regényének olvasása egészségtelen fölhevülést szül; csak látszólagos benne az egyszerűség, mesterkélt romlottság az egész, mesterkélt stílusban előadva. Daphnisban és Chloeban lehet minden egyéb naivság, de nem a léleké; nekik csak érzékeik vannak: Silvèrenek s Miettejének pedig szívök, egy szívök van. S a mi Zolának idylljét még jóval fölülemeli, ez azon mély természeti érzelem, mi a két gyermeket beburkolja s kifejleszti.

Mikor Miette Silvèrrel együtt fürdik, mindenesetre, ő is meg van indulva, de sokkal inkább az őket környező ének gyönyörű bájától, mintsem a vágytól, magától.

„Mialatt Miette lassú mozgással úszott előre, a csendes víz, mit a holdnak fénye tündöklő tükörré varázsla át, közeledtére ezüst lánnaszöveként gyütremllett össze, hullámgyűrűi kinyúltak s a part sötétjében vesztek el, a behajló fűzágak alá suhanva, honnan titokzatos loccsanások hallatszottak. A messzi mélybe benyúló ég Miette szívét ellágyította, majd a mezőkről hosszú, mély hang ütötte meg fülét: az éj sohajainak összeolvadt hangja.“

De a gyermekek kezdtek belátni a veszélyt; közakarattal föl hagytak e fürdésekkal; ismét bohókás futkozásaikat kezdték el. Mindkettejüket kisuhanni látjuk a városból; a Miette köpenye alá bújva, egymás kezét szorongatják, ritkán szólnak egyet-kettőt s azt sem igen értik meg, majd testök langyossága álomba szenderíti őket, hisz néha — mint Musset Alfred éneklí:

La bouche garde le silence

Pour écouter parler le coeur^{*)}

Eddigélé az idyll légkörében mozgottunk, de most a drámába megyünk át.

Az 1851-ki államesíny Párizsban megtörtént; a déli vidék forrongani kezd, a provencai parasztokat erősen bántja, hogy az esküszegéssel ily könnyen bánnak. Leveszik a horogról régi puskáikat, felragadják fejszéiket, sarlóikat, hogy megvédjék a megsértett alkotmányosságot. Összegyűlnek s egyesülve mennek a megye székhelyére; Silvèret égő lelke e csapathoz csatolja, de Miette nem akar elválni tőle: ő a zászlót ragadja meg s mint a szabadságnak új istenasszonya, e hős parasztok élén hatol előbbre. De ereje csakhamar cserben hagyja, borús előérzet tükröződik minden arczon, dobogtat

*) Némán marad a száj, hogy a szív szavát hallhassuk meg.

minden szívet. Silvère, mikor látja, hogy kedvese a fáradalomtól össze van törve, vele elmarad; társaikat majd mellékösvényeken fogja utólni. Az út szélire ülnek le; az éj sötétes és hideg, minden oldalról szomorúan hangzik a dobpergés, s a völgyekről völgyekre pattan vissza. A gyermekpár szorosan kulcsolódik egymásba s most érzik legelőször szerelmük összes hevét. Ki nem elégitett vágyak szenvedése lázba ejti, égeti őket s megtöri. De mégis tiszták maradnak, oly tiszták mint az őket körül vevő téli természet, mint a hold halvány sugarai, melyek első csókjaikat világítják meg. Az éj szomorúsága lelkükbe lopózik, úgy szeretnének meghalni, hogy ne kelljen egymást soha elhagyniok.

Ily vágygyal telten kelnek ismét útra, elérik társaikat. Néhány óra múlva katonaság érkezik s harez támad. Miette-et golyó éri, elhanyatlik, Silvère karjai közt hal meg; zászlója, mit el nem hagyott, lesz szemfedője, vele temetik el.

Silvère kedvesének testétől nem akar elválni, fogolylyá lesz s másnap ugyanabban a temetőben, hosszú szerelmi éjeiknek tanúhelyén, föbe lövik.

Ez néhány szóba vonva e vonzó epizod tárgya.

Valóban nehezen lehetne jobban visszaadni a provençei parasztok hevülékeny s ábrándozó természetét, mint Zolánál találjuk.

Miette és Silvère élő, való jellemek. Zola, ki a családi öröklés befolyásának fontosságát kiválóan emeli ki s kitűnő elmeéllel nyomozza személyeinek physikai és morális előzményeit, — e módszerét általánosítja, mint ezt beláthatjuk, ha néhány sort szentelünk az egész provençei faj sajátosságos, öröklött érzéseinek s jellemének.

Var megyének azt a részét, a hová Zola regényének személyeit helyezi, eredetileg celto-lyguri (oxibiai) nép foglalta el, kiket a massalioták csak a római legiók segélyével győzhettek le. Ez a vidék hegyes; a tengeri alpok ágaznak rajta át, s a tenger képezi határát. A legyőzött népek e hegyekbe vonultak; míg a massalioták gyarmatokat alapítottak (Nice, Antibes, La Napoule stb); a rómaiak elfoglalták s fölépítették a fontosabb pontokat, azon hadászati nagy uton, mely Frejuson (forum Juli) át Aixbe (Aquae sextae) vezetett.

E három nagy törzs fölemlítésével azonban nem fogunk történetébe bocsátkozni a föld e kis szegletének, a hol az olajfa, a narancs és a dugócsér nő; csak arra emlékezzünk vissza, hogy a középkorban, aránylag véve hozzánk igen közel eső időben, a szaraczenok kötöttek ott ki s telepedtek meg, a kik itt több ideig voltak képe-

sek magukat fentartani, mint a Provence bármely más vidékén. Mikor végre kiűzték őket, soknak közülök sem ideje, sem módja nem maradt hátra, hogy az országot elhagyhassa; a hegyekbe vonultak tehát. Itt kezdetleges állapotú népet találtak, s ebbe olvadtak belé.

A provencai népnek emlékéből nem veszett ki ez időszak; az alpok egyik részét, mely Var megyén vonúl át, s melyet a földírat Estérel-nek nevezett el, ők ma is Lei Mauro, móroknak hívják.

Ha egy-két ilyen szegény hegyi falun utazunk át, még ma is oly néppel találkozunk, mely szomszédaikkal mi hasonlóságot sem mutat. A fiatalok gazdasággal foglalkoznak; de nem azért, hogy ruhákat s ékszereket, mint a róna népe, hanem hogy puskát szerezhessenek. Ez a fegyver aztán elválhatatlan barátjuk lesz, még a falubeli ünnepeken is válszíjon hordják.

Táncuknál, a zenekar mindössze két, igen kezdetleges hangszerből áll, egy harántsípból, mely némileg a szlávokéhoz hasonlít, s egy „tambourin“-ből, a mi olyan hosszú dobféle, melynek csak egy, hosszú, vékony verője van s tiszta hangot ad. E hangszer lényegesen szaraczen:

Le roi Marsille fit sonner ses tambours en Saragosse*)

Chant de Roland.

A férfiak és nők külön csoportba állnak, eleinte szépen sorjában mennek, nagyokat ugorva, forogva, kerengve, majd egybegyűlnek, kezét adnak egymásnak s így tánczolják körül a két zenészt. Franciaországban ez a táncz a Farandole, de a parasztok nyelvén La mauresco a neve.

Zola Miettejében csakugyan mind föltaláljuk az estereli lányok vonásait, véralkatát. Én ifjanta laktam e vidéken s mondhatom, nem egy Miette mosolygott felém fekete hajsisakja alól, hófehér fogaival. Ezért merem állítani, hogy Zola nem lépett túl a való határán, mikor ama két gyermeket oly hősies és ábrándozó hajlammal ruházta fel, a milyen — fájdalom — a miszázadunkban oly ritka lett. A déli nap nemcsak a virágoknak ad áthatóbb illatot, élénkebb színt, de a képzelődés röptét is magasabbra emeli.

Tíz éves kis gyermekek, kiknek arczszíne oly barna, mint a vén falaké, hirtelen, egyszerre idegen ifjú lányokká változnak át: ábrándozás és szenvedély száll beléjük. Bizonyára igen kevésbé ha-

*) Marsille király Saragossában megüttetett minden dobót. Roland ének XI. század.

sonlítanak a forró öv azon fehér és gyöngéd virágaihoz, miket angol missek nevelnek fel, elzárva az élet égető lehétől; mert ha a nap sugarai megaranyozzák ama parasztlányok homlokait, szivökben a vér heves forrásba jön.

A fiatal emberek a helyett, hogy tereferélni, hadonázni vagy vihogni gyülnének össze a piaczon s az utczákon, mint ez a róna városaiban szokás: nyugodtan, komolyan, méltóságteljesen s függetlenül viselik magukat.

Azon idegen hadseregek, melyek Franciaországnak ezt a részét támadták meg, valamennyien oly véres áldozatok árán vonúlhattak vissza, hogy már célhoz jutásuk előtt meg lettek tizedelve. Emlékezzünk V. Károlyra s az 1815-ik évre.

Ezek a fiatal parasztok, kik oly hajlandók a verekedésre, épen oly hajlandók mindig a szerelemre is. Ugyanazon rohamos türelmetlenség, ugyanazon hév s büszkeség űzi őket kétféle harcra, s ép oly kevésbé veszik tekintetbe azt, hogy mennyi az ellenség száma, mint azt, milyen társadalmi állást foglal el az a nő, kit ők megszerettek.

A Provenceben egy kertész volt szolgálatunkban. Huszonöt éves volt, szüntelen dolgozott, majd pihenés idejekor néhány olajbogyót s egy darab kenyeret rágesált, rá jó nagyot húzott a friss forrásvízből s leheveredett az árnyékba, csöndesen... ábrándozni.

Lakásunk mellett egy gazdag angol gentlemannek állott kényelmes villája; neje fiatal és szép volt, mint rendesen az angol nők, ha azok akarnak lenni. A nő esténként énekelni szokott zongorája mellett, hangja egészen hozzánk hatott a jázminok s narancsvirágok illatán át.

Batista — így hívták kertészünket — titokban legszebb virágainkból magának csokrot készített s este, mikor a gentleman és neje együtt theáztak, fölmászott a villa első emeletére s az eres segítségével, a nyaktörés veszélyének tévé ki magát, bemászott a nő szobájába s az asztalra tette le virágcsokrát, aztán pedig a mint jött, úgy távozott, mindig magával vive az előtte való napról elfonyadtat.

A nő eleinte azt vélte, hogy ez a kedves meglepetés férjétől jön, de miután az ellenkezőről győződött meg, sokáig sokat találgatott, mígnem egyszer egy este a bokréta mellett egy igen finom, pompás kis czukordobozt pillantott meg. A dobozon rajta volt a czukrársz czíme, tehát itt tudakóztatott az ismeretlen széptevő felől; itt aztán meg is tudta, hogy Batista vásárolta azt, még pedig ötven

frankért. Ezentúl aztán fölügyeltetett erre a szegény, Juliátlan Ro-meóra, s miután megbizonyosodott a személy azonossága felől, nevetve kért meg bennünket, hogy éljünk tekintélyünkkel, szüntessük meg ezeket a veszélyes mászkálgatásokat, s adjunk a szegény ördögnek néhány aranyat, fáradsága s költekezése kárpótlásául.

Kedvetlenül vállaltuk el a megbízásnak ezt az utolsó felét, sajnálatunkra is volt az.

Batista nyugodtan, szégyenkezés nélkül hallgatott végig bennünket, de mikor meg látta csillámlani az aranyat, mit átadni akarának, szemei felvillámlottak s kezével megvetőleg inte.

„Mit akaró? Megfizetni? Ő nekem nem tartozik. Nekem szabadságomban áll arra költekeznem, ami nekem tetszik. — Ha neki virágot, czukrot vittem, azzal nem sértém meg, nem kértem érettök semmit. Csak a fölötti elismerésem akartam neki kifejezni, hogy oly szép s oly jól énekel. Ez azért bosszantja őt, mert én szegény és paraszt vagyok, annál rosszabb rája nézve, ha elfátyolozza magát s nem énekel többet.“

Szegény Batista! Később egy magas, sovány, veszekedő de munkás parasztyányt vett feleségül. Mikor egyszer fölemlítettük előtte a régi bonbonokat, így válaszolt mosolyogva: Ugyan mit akarnak? Annak végét kellett érni. Én *öngyilkossá* lettem. Én most dolgozom, mert gazdaggá akarok lenni — gyermekeimért.

Ez a Batista 16 éves korában lehetett volna....Silvère.

Általában véve nem állítom, hogy a Rougonok sorsa fiatal lányok kezibe való könyv; azon szennyes lapokat és piszkos jeleneteket sem akarom igazolni, melyek oly gyakran fordúlnak elő Zola munkáiban; de ma, midőn annyira dühödnek az egészségtelen regények után, miket a „*tanulmányok*“ pompázó nevével díszítettek fel, helyesnek tartom, hogy egy oly műre mutassak rá, melyben a vidéki élet költői idyllje megragadó ellentétet képez annak prózájával — melyben a szűk, egyenes utcákon, homályos boltokon és divatszalonokon kifáradt szem széles szemkörű, világos és összhangzatos vidéket pillanthat meg, — melyben egy szép gyermekpár szerelme egyes utálatos jellemeknek bűnös sovárgása közül még inkább kitűnik.

III.

A MESÉK ÖSHAZÁJA.

ÍRTA HATALA PÉTER.

III.

De a *szanszkrit szöveg*, melyből e világhírű, Ázsiában, Afrikában és Európában — innen Amerikába is átszármazott — egyaránt jól ismert és közkedvességű állatmese-gyűjtemény származott... létezik-e még s minő alakban?... E kérdést is *Benfey* tárgyalta, még 1859-ben ily című könyvében: *Pantschatantra*; Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen. I. Theil. Einleitung: Über das indische Grundwerk und dessen Ausflüsse, sowie über die Quellen und Verbreitung des Inhaltes desselben. II. Theil. Übersetzung und Anmerkungen. F. A. Brockhaus. 1859. *Müller Miksa* s mások is foglalkoztak e tárggyal. Az eredmény, a mint a jelenlegi segéd-eszközöknek, ezek közt kiváló helyen a *szirus* fordításnak, számbavételével megállapítható, az: hogy az ind, illetve szanszkrit szöveg, mely határozottan budhista, nem brahmanista kézből származott, többé nem létezik; hanem annak egyes részei más szanszkrit művekben kisebb-nagyobb részekben fenmaradtak. Ilyenek: a *Pantschatantra*, — öt könyv — Pentaméron, Pentateuchus; — a mesék öt könyve; ez ama régi szanszkrit szövegnek tetemes része; brahmanista kezek ugyanis az eredeti szövegnek — mely *tizenhárom* könyvből vagy szakaszból állott — öt első könyvét módosítva kiadták. Ez a *Pantschatantra*. Öt könyvének következő sorrendben felelnek meg a *szirus* fordítás könyvei: 1. 2. 6. 3. 4. A *Pantschatantrát* tehát ezen *szirus* fejezetek, könyvek tartalmazzák. A de Sacy-féle arab kiadásban e szakaszok a következőknek felelnek meg: 5, 7, 8, 9, 10, azon felül a *Pantschatantra* első könyve bővebb a *szirus*-nál, tartalmazván, legalább egyik kitűnő berlini kéziratában, azon anyagot, mely a de Sacy-féle arab szövegében, a 17. és 18-ik, tehát két utolsó fejezetet tartalmazza. A *Pantschatantrából* egy kivo-

nat is készült Indiában, habár szerzője más forrásokat is igénybe vett. E kivonat *Hitopadesa* — barátságos tanítás — néven ismeretes, s azt Müller Miksa fordítá le 1844-ben németre, s húsz évvel később angolra.

A híres ind eposz, a *Mahabharata*, szinte tartalmaz részeket ama régi szanszkrit szövegből; s p. dig három szakaszt, mely a *szirus* fordítás 5. 7. 8-ik könyvének megfelelő, az arabban — de Sacy-nál — 11. 12. 13. fejezet.

Ezen szakaszokon kívül *szanszkritban* több részlet fel nem fedeztetett. A *szirus* fordítás 9-dik könyvét tartalmazza ama régi *tibeti* fordítás, melyet fentebb említettem. Ez az *arab* de Sacy-féle szövegnek 14-ik fejezete. Ez is *szanszkritból* ered. Benfey, benső okokból az arab de Sacy-féle szövegnek 15-dik fejezetét, mely a *szirusban* hiányzik, szintén az ősrégi szanszkrit szöveg részének tartja; ugyancsak ennek tartja a *szirus* fordítás 10-ik, azaz utolsó fejezetét is, mely a de Sacy-féle arab kiadáshan hiányzik, de meg volt az arabban, s meg van most is; de Sacy is közöl egy ily arab szöveget kivonatban, — továbbá meg van a *görögben* is, mely 1080-ban, közvetlen arab szövegből keletkezett. Az arab de Sacy-féle szöveg 6. és 16-ik fejezeteit, melyek a *szirusban* is hiányzanak, Benfey nem tartja szanszkritból származottnak.

Most azon kérdésre is megfelelhetünk, melyike a két legrégibb fordításnak tartá meg az őszöveget hivebben, az *arab-e* vagy a *szirus?*

A szanszkrit részek egybevetésével határozottan a *szirus* fordítás előnyére kell nyilatkoznunk, az arab fordító Abdalla, nem adta vissza hiven a pehlevi fordítást, hanem kihagyott, módosított — tekintettel a moszlim közvélemény akkori állapotára. Így például az *ind lélek-vándorlásra* vonatkozó részeket elhagyta; a *szirus* fordításban meg vannak, és a szanszkrit részekben is. Általán azt állíthatjuk, a *pehlevi*, *arab*, *szirus* és *szanszkrit* részek közötti viszonyról, hogy a *pehlevi* igen hű fordítása volt a szanszkritnek; a *szirus* pedig a *pehlevinek*; mi nem egészen állítható az *arabról*. A *szirus* kézirat hiányai külső okok, gondatlanság a későbbi másolatokban, a megőrzésben stb. eredménye. Talán más *szirus* kézirat teljesebb mint a szóban forgó felfedezett... Abdallának arab szövege is sokfélekép megromlott. Ujabban Guidi Ignác római áldozár tanulmányozta az arab szövegeket. Studiî sul testo arabo del Libro di Calila e Dimna Roma 1873. De Sacy arab kiadása 1816-ból nem a legjobb szöve-

get tartalmazza. A mi a *szirusban*, *arabban* és *kifolyásaiban* meg van: az *bizonyosan* a *pehleviből származott*: a mi csak a *szirusban* fordul elő, az *is igen valószínűleg* a *pehleviben előfordult*. Az *arabban* vannak részletek, melyek a *szirusban* hiányzanak, de hiányoznak a *Pantschatantrában* is; az ilyenek tehát nem voltak az őseredeti szanszkrit szöveg alkatrészei. A *Pantschatantrának* vannak oly részei, melyek sem a *szirusban*, sem az *arabban* nem fordulnak elő; de ebből nem következtethetjük, hogy az ősrégi szanszkrit szövegben, melyből a *pehlevi* származott, előfordultak legyen, — a *Pantschatantrának* is meg voltak „*fata libelli*” — s azt — mint említők, a *budhista* szellemmel ellenkező *brahmanok* szerkesztették.

IV.

India az állatmesék hazája, onnan származtak azok a Tigris és Eufrát felé; a görög Aisopos, az arab Lokmán — kiknek meséi nagy részt azonosak, s talán maguk is azok, — bizonyára ind forrásból merítettek, s ind mintára dolgoztak, alkottak újabb meséket.

Az oroszlánybőrbe öltözött számról szóló közmondást Platon ismerte, — jegyzi meg Müller Miksa. — Ott van a *Hitopadeszában* mint mese: a számr, ki tigris bőrbe öltözik. Sok feltűnő jelensége az állatéletnek, melyeket Phaedrus rajzolt, a *Hitopadeszában* foglaltatnak. Az egér, mely a hálót szétrágva, megmenté barátait; a tekenős béka, mely repül s elvesz; a tigris vagy róka, mint ájtatos remete; a kígyó mint béka-király; mindezen tárgyak azonosak a régi görög és ind mese költőknél. A legrégibb római mesék egyikét „A has és a tagok közötti ellenkezést, Indiában Menenius Agrippa idejénél korábban mesélték.” *Essays* II. Band. Beiträge zur vergleichenden Mythologie und Ethnologie. Leipzig 1869. 207 l. Ugyanő ezen *Essay*-ek III-ik 1872. kötetében, a regék vándorlása cím alatt felkutatta Lafontaine meséjének a tejárús leányról, ki jövőre tervez — ind eredetét s változásait a mennyiben a szanszkrit eredetiben szerzetes az, a ki légvárakat épít. Sok más mesének származási fáját lehetne így kiállítani. Lássuk példáiban.

Az egerek országgyűlése.

Mesék francia után Lovásztól, újra szerkeszté Czuczor Gergely.
Vasárnapi könyvtár 1857. év. I. 8. l.

A patkányokat, egereket,
Ezen kártékony vendégeket,

Irgalmatlanul fojtogatta,
Csaknem végkép kipusztította
Egy kegyetlen úr,
A gyilkos kandúr.
Ezen halálos ellenség,
Fejére ők ugyan elég
Szitkot, átkot szórának,
De erejökben nem bírván
Velök lándzsát törni nyilván
Nyúlszívűek valának.

Egyszer márczius havában,
Az év nyíló szakaszában,
A kandúr elindult és párt
Keresni szerte szélyel járt.

Hogy erről értesülének,
Kik még ádáz vérszomjának
Martaléki nem valának,
Országgyűlést hirdetének,
A patkányok az egerekkel,
S megnyiták fontos beszédekkel.

Egy tapasztalt egér feláll,
S lelkesedéssel prédikála :
Uraim! A kandúr bennünket
Széltire gyilkol, és nemünket
Veszélylyel fenyegeti,
Nincs más mód korlátozására,
Mint csengetyűt kötni farkára,
Midőn magát álomnak
Karjai közé veti.
Ekkor minden lépéseit
Meghallván, gyilkos körmeit
Kiki elkerülheti !

Harsogó tetszés követé
E dicső javallatot,
S minden vita, csetepaté
Nélkül elfogadtatott ;
De a ki véghez vihetné,
Életét koczkára vetné,
Csak egy sem találkozott,
Mindegyik szabadkozott.
Egyik ügyetlennek vallá
Magát s boszúsággal hallá,

Hogy öt tüzték ki czélul:
 Másik azt állítja, józan,
 Esze annyira teljén van,
 Hogy a kandúrhoz nem nyúl.

Mindenkinek volt mentsége,
 S így lőn a gyűlésnek vége. —

Ugyanezen mese legrégibb szerkezetét a szirus fordítás utolsó (X.) fejezetében találjuk, mely kivonatban ez:

Kapu Mihraidról, (fejezet Mihraidról).

Debaserim mondá: Hallottam ezen történetet, beszéld el nekem mikép keressünk tanácsadót s mi haszon van belőle?... *Bidug* felelé: A ki tanácsadót választani képes, annak bölcsesége által sok bajból szabadul és sok előnyt nyer; mint azon egér példája tanúsítja, mely az egér-királynak s a többi egereknek nagy hasznukra vált. *Debaserim* kérdé: Micsoda történet volt ez?... *Bidug* elbeszélé:

A Brahminok országában Duriab nevű pusztája van, mely egyik végétől a másikig ezer paraszangra terjed. Ennek közepében Andarbijaiban város fekszik, gazdag lakossága kényelemben él. Ezen városban *Mihraid* nevű egér lakott, melyet a város és környék minden egere uralt. Mihraidnak az egér-királynak három ministere volt. Az egyik, *Zudamad*, megbízható volt furfangossága miatt, okos és ravasz. A másiknak neve *Sirag* volt, a harmadiké *Bakdad*. — Mihraid e három miniszterrel a közjó iránti tekintetből együtt lakott. Egy napon így szóltak: báresak meg szabadulhatnánk a macskák rettegésétől, mely őseinktől örökségül reánk származott!... *Mihraid*, az egér-király erre így válaszolt: Nézetem szerint mindenki köteles az öröklött rosszat elhárítani magától és utódaitól, s egyúttal a hátrányokat lehetőleg előnyökkel helyettesíteni. A mi elődeink sok jót hagytak reánk, de egyúttal ezen csapást is, hogy a macskától folyton rettegjünk. Ha apáink gondoskodtak volna e tekintetben, most boldogabbak volnánk. Tehát magunk segítsünk magunkon s utódainkon.

Sirag és Bakdad miniszterek dicsőíték Mihraid egér-királynak ezen szándokát s oda nyilatkoztak, hogy oly nagy horderejű ügyben, mely mindenkit illet, s mely rég időkből származott, csak a fejedelem bölcsesége segíthet, az alattvalók, az egerek testöket, lelköket felajánlják annak végrehajtásában.

Mihraid észrevevén, hogy *Zudamad* miniszter hallgat, felhívja, hogy ő is adjon ily fontos ügyben tanácsot fejedelemének. *Zudamad*

válaszolá: Ha csak a fejedelem bölcsesége nem talál eszközt ez ügyben, ő maga nem, mert *a mi őseinktől maradt reánk, azt angyal se változtathatja meg, annál kevésbbé ember.*

A legkisebb ügy végrehajtása is mennyei végzet következtében történik, felelé Mihraid; minden teljesülés, minden cselekedet az idő által történik, de az idő rejtve van az ember előtt, s az ember működése az időtől függ, úgy a mint a szem látása a naptól, holdtól és a csillagoktól. A tevékenység és az idő egymást feltételezik! Helyes uramnak beszéde, jegyzé meg Zudamad, de bármennyi segédeszközzel rendelkezünk is, az öröklött állapot ellen nem kellene küzdenünk, mert ezzel nagyobb bajba keveredünk; a rossz még rosszabbá lesz, midőn orvosolni akarjuk azt. Úgy járunk, mint az egyszeri király. Mihraid kérdeze: Mi történt vele? Zudamad mondá: Egy országban a Nilus folyó mellett Tabad nevű király lakott. Egy hegy is vala ott, Anusgabd. Gyönyörű, bájos vidék volt ez. A hegy alján azonban egy barlangból három és fél klima szelének hetedrésze fújt. A király őseitől öröklött házból e vidéken lakott. De a sok szél bizonyos időben igen alkalmatlan volt a királynak, a ki e bájos helyről, hol ősei is laktak, távozni nem akart. Egy tanácsossal érkezett ezen kellemetlenség elhárítása iránt, s a barlang bedugaszolását hozta javaslatba, a tanácsos erre így válaszolt: *alattvalód vagyok, akarodat teljesítem! De ez nem tanács, viszonzá a fejedelem. . De én más feleletet nem tudok, erősíté a tanácsos. — Uram, a bölcsesség maga, az istenek családjából származik, sőt maga isten a földön, — azért azon nézetét is nem emberi, hanem isteni észszel mondotta. Úgy vélem, oly nagy ez a vállalat, hogy ahhoz emberi kezek nem kezdhethetnek. A király válaszolá:*

A szerencsés végzet felülről jó az embernek, de a végrehajtás bölcsesége az embert illeti, nem az isteneket. Mondd hát mit tudsz? . . Ha uram bölcsesége nem talál módot, mondá a tanácsos, félek úgy járunk mint a szamár, a ki szarvakat akart magának szerezni, s végre füleit is elveszté. Hogy volt ez? kérdezte a király. A tanácsos így beszélt el: Egy jól táplált, esztalan hím szamarat gazdája itatni vezetett a folyóhoz, egy nőtény szamár is volt ott bizonyos távolban, a hím meglátván ezt, utána akart iramodni, de gazdája félvén hogy majd elszalajtja, egy fához kötötte, várván míg lecsillapodik. A szamár a fa körül ugrándozott dühében videns verendum suum erectum — bár más lándsám volna, hogy szabadúlhatnék . . . gondolá magában. Ekkor egy ágas bogas szarvast hoztak a folyóhoz

itatni; a szamár megkívánta ennek agancsait fegyverül s elpanaszolta, hogy ősei mért nem hagytak reá ilyeneket. A szamár rakoncátlanzkodása folytán a szarvas figyelme a fa felé fordult és nem ivott. A szamár látván, hogy a szarvas feléje tekint, ezt jó végzetnek vette s így szólt magában: Ezen szarvasnak megtetszettem, azért néz reám folyton s nem iszik; barátságot kötök vele, talán átadja fegyvereinek egy részét. Bizony kedvező pillanat, isteni végzet, nem szabad elszalasztanom a kínálkozó alkalmat.

A szarvast gazdája hazavezette, egy házba, közel a fához, melyhez a szamár köttetett. A szamár feltette magában, hogy oda ellátogat. Miután a szamarat is hazavezették, kilopódzott istállójából és a szarvashoz ment; de zárva találván ajtaját elrejtőzött, míg a szarvast majd kivezetik. Nemsokára el is jött a szarvas gazdája s maga után hívta a szarvast — kedvező pillanatban a szamár a szarvas mellé sompolyog, előadván neki szándokát, de a szarvas nem értett szamár nyelven, s azért neki ugrott a szamárnak, hogy ellene küzdjön. A gazda hátra tekint s meglátja a szamarat a szarvas mellett; s bottal elűzé a szamarat, s még pedig több ízben, elvégre tusakodni kezdett a szamár az emberrel, megharapta, mire az hogy máskor őrizkedhessék tőle, füleit levágta. Ekkor a szamár így szólt: Pórul jártam, ügylátszik őseim is maguk kárán tanultak, s nem bolygatták tovább azt, a mit megváltoztatni nem lehet.

Tabad király így válaszolt: Hallottam erről, de azért légy nyugodt, bajba nem keveredünk. A tanácsos felelé: Szolgálatodra leszek mindenben. A király tehát egybehívta embereit, hogy a barlangot szélesend idején fával berakják s aztán befalazzák. Hat hónapig szél nem fújt, de erre betegségek keletkeztek emberen, állaton, növényen: a népség felzudult s haragjában megölte Tabad királyt, egész családját s tanácsosát is, a falat pedig a barlang elől elhányták, s a fát meggyújtották. A rég elfojtott szél új erővel rohant ki, de egyúttal a tüzet az ország romlására széthordta. Csak kevesen menekülhettek. Azért nem kell megváltoztatni azt, a mi reánk maradt, nehogy nagyobb baj érjen.

Mihraid, az egér-király válaszolt: Hallottam a történetet, de ha csak azért nem mernénk az öröklött rossznak elhárítására vállalkozni, mert esetleg rossz vége is lehet: akkor semmihez sem kellene fogunk; soha nagy tetteket végre nem hajthatnánk, hacsak véletlenül nem. A kedvező pillanatot fel kell használni. Az embernek legszebb ju-

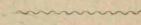
talma, ha ideleonn jó nevet hagyott hátra, különben is a más világra egyebet nem visz el magával, mint cselekedeteit.

A bölcsek azt is mondják, hogy az ember, habár ezer évet töltött is e földön gyönyörben, boldogságban, a halál pillanatában e hosszú idő oly rövidnek tetszik előtte, quam adolescenti quindecim annorum et puellae duodecim annorum, qui se amant, atque invicem desiderant, noctem mensis Junii, per quam una dormiunt. *Zudamad* minister felelé: De azt is mondják: A ki önmagának okoz bajt, az nem érdemli meg, hogy abból kiszabadítsd. A ki önmagának okoz halált: annak nincs helye a paradicsomban. A böles ember bölesen cselekszik, csak a lehető iparkodik kivinni, a lehetetlenségek végrehajtására nem vállalkozik!... *Mihraid* viszonzá: Ha ily tanácsot adsz, akkor mondom, épen ezért iparkodjál e vállalatot végrehajtani. Midőn *Zudamad* látta, hogy a király nem tágit, egy hatalmas párbeszéd után, melyben többi közt felemlíté, hogy a tudatlanok tanácsát sem kell megvetni, midőn okos emberrel nem szólhatunk — és a ki jókkal társalog, jót gyűjt, a ki rosszakkal rosszat — — végre tette serkenti az egér-királyt. Ujabb ministertanácsban a legifjabb minister azt tanácsolja a királynak, hogy csengetyűt kell kötni minden macskának nyakára. Így majd meghallható lesz közeledése. A másik minister ellenezte ezen indítványt, mert nem találkoznék végrehajtója — hanem új indítványnyal lépett fel. Az egész egér sereg hurezolkodjék ki a városból a pusztába, egy évre: az emberek észreveszik, hogy házaikban nincsenek egerek, s a macskákat mint felesleges állatokat előlik. A macska-catastrófa után pedig mi egerek visszatérünk előbbi helyeinkre. Mit szólasz ehhez *Zudanad*? kérdé az egér király. Feleslegesnek tartom, mert ha az emberek észreveszik, hogy ismét itt vannak az egerek, majd újból szereznek macskákat.... Tehát mi a nézeted? sürgeté a király. A következő: Parancsold meg uram király, hogy minden egér a maga házában oly lyukat vájjon, melyben tíz napra az összes egerek elférnek, s a fal tövében kilencz-kilencz kijárást csináljon, azonfelül hármalt ott, hol a legtöbb ágy és bútor van. Tíz napra kellő eleséget gyűjtson mindegyik. Ekkor mindannyian felkerekedünk s elmegyünk a leggazdagabb házba, melynek egy macskája van; s megtelepedünk a nagy lyukba, s a kilencz kijárársba öröket állítunk, hogy a macskát mindig szemmel tartsuk. A bútor és ágyi ruha körül levő három kijáráson gyakran kijövünk s egy kis kárt teszünk a bútorban. Az emberek látván ezt, így fognak gondolkozni: Nem elég egy

macska, szerezzünk másikat, sőt harmadikat is. Amint szaporítják a macskák számát, mi is szaporítjuk a pusztítást, míg az emberek észre nem veszik, hogy a macskák szaporodásával a baj is szaporodik — s egy macskát elvetnek — ekkor kevesebb kárt teszünk... az emberek elvetik a második macskát is... majd még kevesebb kárt teszünk s az emberek eltávolítják a harmadik macskát is. Ekkor kimegyünk ezen macska nélküli házból, s a többi macskával ellátott házat sorba veszszük. Míg ily módon a macskák mind kipusztúlnak, az emberek kiirtják a macskákat mint károsokat, s mi megszabadúltunk a macskákelőli félelem- s rettegéstől.

A ministertanács elfogadta ezen indítványt és végre is hajtották. Hat hó múlva egy macska sem volt a városban. Sőt később is az emberek annyira hitték, miszerint a macskák okozzák a kárt, hogy valahányszor egér tett károkat a házban így szóltak: Talán macska járt erre?... Sőt ha ragadós nyavalya keletkezett, azt kérdezték: Talán bizony macska jött a városba?.....

Ez az egerek országgyűlésének indus eredetije.

IV.

POLITIKAI ÁRAMLATAINK

AZ UTOLSÓ ÉVTIZEDBEN.

ÍRTA ASBÓTH JÁNOS.

III.

A conservatív áramlat.

Széchenyi előtt csak aulikusok voltak, és velök szemben mint nagy conservatív párt örködött az alkotmány fölött az egész nemzet.

Gróf Széchenyi István 1825-ben felismeri a stagnatió veszélyeit, megindítja a magyar államszervezet felelevenítésére, a magyar faj megerősítésére a reformokat. De a negyvenes évek elején a stagnatió veszélyeinél nem csekélyebb veszélyeket ismert fel abban, hogy az általa kezdett reformtörekvések a mértéket és a türelmet mindinkább nélkülözni kezdik. A Széchenyi-előtti irányzatok és ellentétek lassan-lassan végkép eltűnnek a reformtörekvések áradatában, de maguk a reformerek két táborra szakadnak és így alakul a szabadelvű és a conservatív párt. Ausztriával való viszonyunknál fogva azonban beáll az az optikai csalódás, mintha a szabadelvűek nem csak a liberalismus, hanem a nemzeti és állami lét érdekeit is képviselnék a conservatívokkal szemben, és ezeknek csak az a hálátlan szerep jut, hogy a könnyen felgerjesztett népszerű óhajokkal minden téren állást foglaljanak annak tudatában, hogy a mértéktelen követelések távol attól, hogy a nemzeti és állami létet valóban biztosítsák, azt ellenkezőleg végzetes válságok elé viszik. Szomorús zerep, melyet az államférfiúi belátás és a kötelességérzet magára vállalhat, de melynek súlya alatt összeroskad.

A conservatívok nálunk is a nemzet és az állam fennmaradásának nagy érdekeit védelmezték. De a délibáb ellenök bizonyított. Elvesztették a tért mindenütt. Az aulikusok maradékával és az udvarral szemben reformerek és hazafiak, a szabadelvűekkel és csakhamar a nemzet óriás többségével szemben a reformok, sőt általában a nemzeti érdekek ellenségei voltak. A conservatívok nullificáltattak. Az általok rettegett és megjósolt válság beállott. A nemzet és

az udvar, Magyarország és Ausztria, a liberalismus és a reactió maradtak a küzdőterén és egymásra rontottak. A küzdelem Világosnál végződött.

Hogyan van az, hogy előrelátásuk és egész politikájuk e rettentő igazolása, hogy „Világos“ nem rehabilitálta a conservativeket és politikájukat, nem rehabilitálta sem az udvar, sem a nemzet előtt?

Ez is természetes. A válságba és a küzdelembe a szabadelvűek vitték a nemzetet, de a küzdelem a nemzet küzdelme volt. Iránya hazafias, maga fényes és nagyszerű, bukása tragicus. A rokonszenv annyival inkább a küzdelem és annak vezérei mellett maradt, és nem tagadhatták meg e rokonszenvet mint hazafiak maguk a conservativek sem, mivel a győzelmében gögös reactio azt hitte, hogy a magyar állam és a magyar nemzet fölött napirendre térhet. A conservativek nem állhattak másutt, mint a hol a nemzet állott. Sőt a passiv ellentállás korszakában egyedül ők találtak bátorságot activ ellentállásra. 1850-ben ők követelték — „fejökkel játszva“, mint a hatalom egyik embere mondá, — az alkotmány helyreállítását. Évek tizede múlt, míg e helyreállítás szükségét nagy csapások kimutatták. De a kiegyezési tárgyalásokban ismétlődtek kicsinyben az előbbi viszonyok. Ezuttal sikerült ugyan a conservativeknek Deák Ferencz böles közvetítése által elfogadtatni a szabadelvűek többségével a helyzet követelményeit, de csak népszerűségök árán.

Gróf Andrássy vezetése alatt a Deák-párt vette át az ország szervezését és kormányzását, a conservativek kötelességök teljesítésének tudatában a háttérbe vonúlva, visszavonultságukban is loyálisan, és keretén belől támogatták a Deák-pártot. De kötelességök tudatában nem maradhattak e visszavonultságban, midőn látták, hogy más utakon bár, de ismét súlyos válságoknak vitetik az ország. 1872-től fogva a conservatív irány ismét mint önálló irány mutatkozik a saját működésével elégedetlen és bomlani kezdő Deák-pártban. És a ki ma még képes magát visszaképzelní az akkori hangulatba és fel tudja eleveníteni emlékezetében a conservativekről és a conservatismusról akkor még uralkodott véleményeket, az nem fogja tagadhatni, hogy a nemzeti conservatív irány azóta napról napra közelebb jutott a nemzet szívéhez.

Nem csak a hatalmon levők személyes érdekei, hanem a régi előítéletek is szemben állottak még a conservatismussal és nagy

kelete volt még a gyanúsításnak. A conservatismus és a conservatívek igazi rémekül használtattak még gróf Andrássy állásának erősítésére. A legsötétebb terveket tulajdonították nekik. Ha bármi loyálisan és kimélően figyelmeztettek a történt és folyton történő hibákra: azonnal hatalmi vágygyal és reactionárius, vagy a mi szintén igen kedvelt fogás volt, ultramontán czélzatokról vádoltattak. És pedig elég sokáig elég nagy sikerrel.

Mindez nem gátolhatta, hogy a nemzet mind növekvő figyelemmel és komolysággal ne fogadja az egyes conservatív nyilatkozatokat, és hogy azok hatást ne gyakoroljanak reá, tartós emótiót ne ébreszsenek kebelében. Ha a nemzet bizalma nem is fordult még a conservatívekhez, de kezdett elfordúlni a hatalom birtokosaitól. Rendre mind szélesebb körökben elismerték a conservatíveknek legalább államférfiúi belátását, szándékaiknak tisztaságát. És magában az országgyűlési többségben mindinkább tiszteletet, rokonszenvet és tért nyert a conservatív irány.

De ha oszlani kezdtek az előítéletek, csak élesedtek a személyes ellentétek. Mert a hatalom kezelője, élükön az időközben külügyminiszterré lett Andrássyval, és mindazok, a kik velők a hatalomban kisebb-nagyobb mérvben osztozkodtak, hatalmi posztójukat kezdték féltetni az emelkedő conservatív áramlattól. A helyett, hogy elismerték volna a bírálat jogosultságát, és kezet nyújtottak volna az orvoslásra, csak gyűlölködést szítottak, és végre „a homogén elemek fusiójában“ kerestek menedéket.

Valóban e fusio, noha a conservatívek által kitért és már általán beismert kormányzati hibákban és közbajokban kereste igazolását, nem volt egyéb, mint gróf Andrássy és Tisza Kálmán pactuma az emelkedő conservatív áramlat ellen, pactum, melyben Tisza Kálmán feladta a közjogi ellenzéket, Andrássy pedig megosztotta vele a hatalmat. A fusionált elemek ezért vették fel a szabadelvű párt nevét és e jelszó alatt sikerült nekik még egyszer félrevezetni az országot.

A conservatívek egy további lépést tettek. Külön párttá alakultak és a nyílt oppositio terére léptek, mert daczára a hirdetett czéloknak nem láthattak a fusióban egyebet, mint az említett pactumot a nemzet félrevezetésére és azon rendszer fentartására, mely nem csak maga jutott már a bukás szélére, hanem odáig vitte az országot is.

De helytelen volna az ujon alakult pártok arányában keresni

a conservatív és a szabadelvű áramlatok valódi térfoglalásának kifejezését.

Mert az országgyűlésen alig harmincz emberből alakult conservatív párttal szemben álló nagy szabadelvű pártban kétségkívül ott voltak valamennyien azok a tiszteletre méltó férfiak, a kik a szabadelvűségben még őszintén hittek, és a kik a fusiótól egy virágzó reformkorszakot vártak.

De a nagy tömeg már kiábrándult volt a szabadelvűségből. Jelentékeny része bensőleg igazat adott a conservativek oppositójának: de a meggyőződésnél erősebb volt benne a személyes tekintet vagy a hatalom felé hajolás.

Ezek azon kórállapotok, melyek a nagy szabadelvű pártot játékszerré tették a kormány kezében. A „homogén elemek fusiója“ valósággal oly conglomeratum volt, melyből eleitől fogva hiányzott az erő, mert hiányzott a consistentia, az eszme, az egységes meggyőződés.

Ott voltak először is a valódi ó-conservativek, az aulicusok maradékai, azok a kik mindig a hatalommal vannak és a kiknek a conservatív szó mindig csak palást volt a hunyászkodásra. Volt köztük, a ki nem volt képes a fejébe venni, hogy „conservatív“ hogyan lehet „oppositio“.

Tény, hogy mintegy 60—70 úgynevezett „Lónyaista“ nevében még az nap alkudoztak a conservatív pártba lépés iránt, a mely napon az illetők beléptek a szabadelvű pártba.

Némelyek a conservativek modorába ütköztek. Nem a politikai, hanem a tisztán személyesbe, társadalmiba. Valóban a magyar politikai közéletben az udvariasság nagy hiba. Fölötte áll általános műveltségünk színvonalán. A magyar nemes ember attól, a kit maga alatt állónak tart, alázatot, attól, a kit fölötte állónak érez, cordialitást követel. Ezen feltétel alatt mindig kész egy jó portio gorombaságot is bevenni. De a pusztá udvariasság mind az egyik, mind a másik esetben sérti, ingerli. Ő cordiális az alatta állóval, ha az alázatos, és alázatos a fölötte állóval szemben, ha ez cordiális. Könnyen alárendeli magát, de tart arra, hogy a vezér csak primus inter pares legyen, és büszkesége mindig a priori fél attól, hogy a ki fölötte áll, lenézi vagy kevesli. Ez a félelem pedig nem udvariasság, hanem csak cordialitás által győzhető le.

Egy conservatív hajlamairól, sőt elveiről ismert kitűnő hírlap-író úgy nyilatkozott, hogy ő nem csatlakozik a conservatív párthoz,

mert a conservatívek közt csak a nagy családi összekötésekkel született ember és püspök juthat consideratióhoz, positióhoz.

De van még egy körülmény. Minden törekvésben, minden pártban vannak azokon kívül, a kik az ügy érdekében keresik a leg-hivatottabbnak vezérségét, olyanok is, a kikben nagyobb az ambitió mint a hivatás és az úgyszeretet. Ezek rivalizálnak a lassan-lassan kiemelkedő vezéregyénnel. Ha a személyes ellentét nem élesedett ki, mielőtt a szerencsésebbnek positiója megállapodott volna, akkor többnyire alárendelik magukat és ambíciójuk arra szorítkozik, hogy ez alárendelésnek minél több előnyében részesüljenek. De ha a személyes ellentét kifejtett, és nem képesek magukat többé alárendelni, akkor gyakran compromittálják, elhagyják magát az ügyet, hogy sújtsák a vezért. A szent írás bukott angyalaitól kezdve ez a legtöbb árulásnak a története. Ez is magyarázatául szolgálhat annak, hogy némely ismert conservatív miért vallotta magát épen akkor szabadelvűnek, mikor végre conservatív párt alakult.

Az új conservatív ellenzék nem tehetett mást, mint hogy a conservatívek ezen fajait átengedje a szabadelvű pártnak, hadd segítsék ezt lehetetlenné tenni, míg maga azon van, hogy nyílt és nyilvános működése által támogatásukat magára nézve feleslegessé tegye.

Három év alatt sok kifogást hallottunk a conservatív párt működése ellen.

Mondták, hogy nyelve a szalónok és a diplomatia, legjobb esetben a felsőház, de nem az alsóház és nem a választói gyűlések diapasonjához van alkalmazva.

Mondták, hogy lelkiismeretességében a gyakorlati életben lehetetlen scrupulositásig megy. Hogy csak az emberek erényére akar támaszkodni és nem számít az emberek gyöngeségével. Hogy kiméletlenség helyett kimélet által akarja elleneit lefegyverezni.

Merevségéről némely kínálkozó elemek iránt azt mondták, hogy Cato talán csinálhat majoritást, de csupa Catóból majoritást csinálni nem lehet, mert annyi Cato nincs.

Mondták végre, hogy a conservatívek azért nem hódíthatnak a nemzetben, mert mindeddig nem voltak képesek más nemzeti conservatív pártok példájára oly nagy nemzeti ügyet felkarolni és törekvéseik előterébe állítani, mely a nemzet fogékonyágát és lelkesedését megnyerhette volna. Ez volt a legnyomatékosabb vád.

Annai azonban bizonyos, hogy a meggyökeresített gyanúsítá-

sok és rágalmak ellen a conservativeknek mindenekelőtt báró Sennyey Pál eszményi tisztaságára, emelkedett nemességére volt szüksége.

Annyi bizonyos, hogy a conservativek kétségtelessé tették, hogy őket személyes törekvések nem vezérlik. Mert a ki személyes célokra vadászik, az egy óriás többséggel szemben nem megy 20—30 társsal az oppositíóba.

Annyi bizonyos, hogy a conservativek eleitől fogva helyesen ítélték meg a fusiót, és az események teljesen igazolták ellenzéki állásfoglalásukat. Hogy a bátorság, a belátás, a szilárdság nagy mértékét tanúsították ez állásnak nehéz viszonyok közt történt elfoglalása és fenntartása által.

Hogy utalva az oppositóra, a nemzet tamaszára, megtanulták azt, a mit csak az oppositóban lehet megtanulni, a hatalom hosszas gyakorlatában könnyen el lehet felejteni; a fogékonytságot, az érzéket a nemzet aspiratiói és hajlamai iránt.

Hogy a nemzet aspiratióit magukba tudták színi, és azokat bölcsességgel és mérséklettel, de erélylyel, szilárdsággal és hatálylyal tudták képviselni. És a mi a viszonyok súlya alatt nem sikerülhetett a conservativeknek ez ideig soha: mostan a kiegyezési tárgyalásokban és a keleti ügyekben fel tudtak karolni és törekvéseik előterébe tudtak állítani oly nagy nemzeti érdekeket, melyek körül a nemzet tömörült. Tény, hogy a conservativek hívták fel legelsőik a nemzet figyelmét a kormány kiegyezési, valamint keleti politikájának számos veszélyeire. És tény, hogy e felhívás nagy és tartós viszhangot ébresztett a nemzetben.

Végre alkalma nyílt a conservativeknek azt is újból és tényekben kimutatni, hogy a conservatív irány nem azonos a szabadság ellenzésével, mert a szabadelvű pártból kivált elemekkel kezelve fogva védelmezték a kormány és a szabadelvű többség ellen a polgári szabadság érdekeit és az alkotmány biztosítékait.

A conservatív név és a conservatív hazafiak ma kivívták maguknak a hazafias elemek elismerését, tiszteletét, rokonszenvét. Azok, a kik a nemzet hatalmát és nem egy-két ember hatalmát akarták biztosítani a fusio által, és kiléptek a szabadelvű pártból, mivel csalódtak benne, mint elvbarátokkal foghattak kezdet a conservativekkel, mivel látták, hogy actualis törekvéseik ugyanazok: megvédelmezni a nemzeti nagy érdekeket, köztük a szabadságot és magát az alkotmányt is azon szabadelvű párt ellen, melynek összes programja lesüllyedt a kormányhatalom megtartására, de mely ezen

kívül nélkülözve minden összetartó kapcsolatot, mindent a mi erőt ad, nélkülözve közös elvet, közös eszmét, közös irányt, nélkülözve a bizalmat és a hitet önmagában, máris csak a hamis kártyák és a violatio eszközeivel képes napról-napra tengetni létét.

IV.

Az elszakadási politika.

Mindezek után hogyan van az, hogy egy felvilágosodott és hazafias conservatív irány, — akár minő név alatt lépjen fel, — mégsem tudott mindez ideig határozottan túlsúlyra emelkedni?

Onnan van ez, mivel a tért, melyet a szabadelvű párt vesztett, nem csak ez az irány, hanem egy másik is igyekezett és pedig nagy sikerrel elfoglalni, az, melyet a szélsőbal különböző nevezetek és változó jelszavak alatt, de változhatatlan állandósággal képvisel.

Lehetne ugyan kimutatni, hogy még itten is érvényesült az általános conservatív áramlat. Mert nem volna nehéz kimutatni, hogy a mai szélsőbal nem egyéb, mint a volt balközép. Részből még a személyek is ugyanazok, de teljesen ugyanazok a bevallott törekvések. A kormánypolitika azon váddal szemben, hogy a közjogi ellenzék erősödésére vezetett, hivatkozhatnék arra, hogy ellenkezőleg maga a közjogi ellenzék számban csekélyebb ma, mint a balközép idején volt, de jelentékenyen mérsékeltabb is, mert nagyban és egészben a volt szélső töredék álláspontja el van hagyva, fel van adva, és alkotó elemei a volt balközép álláspontját foglalták el, és a „bihari pontok“ alapján állnak.

De valósággal kevés köszönet van ebben.

Mert a közjogi ellenzék különböző nyilatkozási módjai csak a napi viszonyokhoz mért alkalmazkodás értékével bírnak, nem stratégiai, hanem csak taktikai jelentőségűek. A történelem és vele együtt a komoly államférfiú ezeken túl fogja keresni a valódi, a közös, az állandó törekvést, mely akár bevallott, akár be nem vallott, akár öntudatos, akár csak ösztönszerű, de igazi tartalma ennek az iránynak. A közjogi ellenzék számtalan nyilatkozási módjában, kezdve Szalay Imrének a király auspiciuma alatt létesítendő magyar köztársaságán, a boldogult báró Baldácsy azon magyar királyságán, melynek élén Ő Felsége a királyné Kossúth Lajossal együtt állana, egész a bihari pontokig: soha sem egyéb, mint a viszonyok-

hoz és az egyéni felfogásokhoz mérten többé-kevésbbé loyális és legális formákba burkolva az Ausztriától való elszakadás politikája.

Evvel a közjogi ellenzék vezetői és még inkább választói mindég tisztában voltak.

A másik, a mi itten lényeges, az, hogy helytelen egyszerűen összevetni a mai számokat egy korábbi datum számaival. Hanem az a kérdés, apadóban vagy növekvőben van-e az elszakadási politika? És erre a komoly válasz csak az lehet, hogy miután már csaknem veszendő félben volt, ismét rohamosan növekedik.

És ez természetes.

A szélsőbalhoz hasonló párt Magyarországon létezni fog mindég. Bármilyen kevesek által, de szent ereklyeként őriztetni fog a zászló mindég. A viszonyok azokat, a kik e zászlót felemelik, veszélyes fanatikusokká, vagy nevetséges ábrándozókká bélyegezhetik. De az ügy, melyet képviselnek, sokkal nagyobb, sokkal eszményibb, hogyszem ezen legkedvezőtlenebb viszonyok is ne kényszerítsék a nemesebb kebelt a tisztelet és a rokonszenv bizonyos érzetére azok iránt, a kik képviselik, és pedig annyival inkább, minél kedvezőtlenebb viszonyok közt teszik. Soha sem veszhetnek ki a nemzetek emlékezetéből és vágyaiból végkép az abszolút önállóság álmai, legkevésbbé akkor, ha a magyar nemzet nagy és büszke tradícióival bírnak. A politikai bölcsesség, a hazafias belátás, végre az életösztön ereje nem feledtetni, hanem álmoknak fogja hagyni ez álmokat, ha a nemzeti lét és fejlődés biztosítása a lemondás bizonyos mértékét követeli. De ha ez a mérséklet a lét és a szabad fejlődés látható megakadására, a sorvadásra vezet: akkor nincs bölcsesség és nincs hatalom, mely sikerrel prédikálhatna lemondást és mérsékletet. Az életösztön maga és a hazafiság, mely a teljes önrendelkezést korlátozni kész lehet egy megbízható és állandó szövetség érdekében, ugyanez az életösztön fel fog lázadni a mérséklet és a lemondás ellen és a szent ereklye a nemzet zászlója lesz, melyet kibontva küzd életért vagy halálért. Magyarországon csak két politika lehetséges: vagy akasztatni kell, vagy magyar politikát kell csinálni.

A szélsőbalhoz hasonló párt Magyarország elégedettségének hőmérője. Számra és súlyra csekély lesz elégedett Magyarországon, elégedetlenben növekedhetik mint a lavina.

Ezt a növekvést ma is csak az a bizalom akasztja meg, melylyel a nemzet mint végső reményére a mérsékelt ellenzék törekvéseire tekint.

Mert a kormány politikája elkövetett mindent, hogy a nemzet az elszakadási politika, a forradalom karjaiba kergesse.

Nem rémkép ez, hanem komoly veszély, melylyel az uralkodó rendszer a dynastiát, a monarchiát, a nemzetet fenyegeti.

Forradalom nem egyszerre készül, de kitörését nem is kürtölik a hírdetési rovatokban.

A *közjólét hanyatlása*, a hosszasan tartó és folyton növekvő köz-elégületlenség az a talaj, melynek méhében lassan, sokáig, szinte észrevétlenül érik, hogy megdöbbszentően mint a vulcán okádja ki pusztító tűzét.

Nem volt még nagy forradalom, melynek kitörése váratlanul ne lepte volna meg a küzdő pártokat.

A conspiratio útján tervszerűleg előkészített forradalmak ritkán jutnak a kitörésig.

A szellemek dispositiójának hosszas, de lassú átváltozása előzi meg a forradalmat, átváltozás, melynek symptomái kétségkívül constatálhatók, de ritkán ismertetnek fel, mivel egyfelől csak csekély részben jelenkeznek a felületen, másfelől mivel egyáltalán nehezen jutnak az emberek oly átváltozások tudatára, melyek szemük láttára, napról napra, folytonos de lassú fejlődésben alakúlnak. Csak a meglepő eredmény ébreszti őket a valóra.

Az assamblé nationale ünnepélyes megnyitásakor a király, a rendek, a nép közörmében senki sem látta a legvéresebb forradalom kezdetét.

Midőn Széchenyi kimondta, hogy forradalom küszöbén áll a nemzet: azt hitték, hogy megőrült a Kossuth dicsőségének irigylésében.

Mi a helyzet Magyarországon ma?

A folyó évtized eleje óta folyton növekedik az elégületlenség, az anyagi pangás, az anyagi romlás.

Bizalmának férfaiiban a nemzet csalódott.

Vezérei hatalomra jutván, megtagadták, a mit éveken át hirdettek.

De nem csak a vezérekben, hanem az alkotmányos intézményekben való hit is megrendült. A választók tömegeit annak a nyiltan vallott tudatával látjuk az urnához közeledni, hogy egészen mindegy, kire szavaznak.

Nincs választás magyar vidéken, a hol ne hallhatná mindenki a ki hallani akarja a csüggedés elkeseredett kifakadását: „Uram, segíteni csak úgy lehet, ha megint fegyvert fogunk!”

A kik a legmagasabbra csigázták a nemzet követelményeit, ugyanazok a legjogosabb követelményeknek sem tettek eleget. A külpolitikában pedig a nemzet a hangosan nyilvánuló közakarattal, és avval a mit életérdekeinek tekint, ellenkező utakra látja magát erőszakolva.

Való, igaz, hogy a nemzet erkölcsi ereje mélyen lehanyatlott. Igaz, hogy a demoralisatio és a csüggedés a nemzet nagy rétegeiben egész a nemzeti érdekek iránti közönyig fokozódott. Mert hiszen különben nem juthattunk volna idáig.

De jaj annak a rövidlátónak, a ki erre akar támaszkodni. Épen ez a symptomák legveszélyesebbike. A nemzet hallgat, de hallgatása kiált. A nemzet, mint az egészséges test a kóroanyagot, beveszi az erkölcsi mótelyt, ez a mótely terjed, kitör, uralomért és győzelemért harczol, de ugyanakkor kitörnek ellene az életnek erői is, beáll a reactió, a válságos, az iszonyú belső küzdelem, mely vagy halállal, vagy a kóroanyag kilökésével végződik. Akár egyes embert, akár egész nemzetet mérgezzenek meg, ez a küzdelem annál bizonyosabb, minél erősebb, minél több volt a mérég. A nyomás explosióra vezet, a demoralisatio az erkölcsi erők, az eszményi törekvések fellázadására, a csüggedést a vakmerő kockáztatás váltja fel. Forradalom áll be.

Vegyük hozzá mindezekhez, hogy a nemzet a honvédségben katonailag szervezve van. És ne ámítsuk se magunkat, se másokat. A honvédség szervezete olyan, hogy annak értelme sem volna, ha eszméje ki volna merítve az általános védkötelezettség és a néphadrendszer követelményeinek megfelelő azon feladat által, hogy az állandó hadsereg mellé a katonailag szervezett nemzet tömegét állítsa. Igaz, hogy a honvédség bevallott célja csak ez volt. Igaz, hogy törvényeinkben csak ilyennek szerepel. De nem hiába költöttünk rá sokkalta többet, mint a mennyi erre a célra szükséges lett volna. A honvédség ma oly tökéletes nemzeti hadsereg, kiképzésében nagyon tökéletlen, mert a kiképzésre megszavazott milliók nem bevallottan, de rendszeresen, következetesen és öntudatosan a szervezet bővítésére fordítottak; de szervezetében a honvédség oly tökéletes a vezérkartól a raktárokig, hogy kész hadsereghez alig hiányzik egyebe, mint a tűzérés — anyaga.

Midőn a honvédséget belevonjuk ezen eszmék rendjébe, a meghatározottabban kell tiltakoznunk azon közelfekvő gyanúsítás ellen, mintha a honvédség katonai szellemét másnak, mint a legtökélete-

sebben correctnek hinnők. De bele kell vonnunk azért, mert elegendőképen constatált tény, hogy az Aradnál 1849-ben kivégzett tábornokok közül nem volt egy is, a ki még 1847-ben más lett volna, vagy más akart volna lenni, mint legfőbb hadurának hű katonája. Belevonjuk azért, mert a forradalomnak meg van egyebek közt az a sajátsága is, hogy a kik mint békés és loyális polgárok hajtják nyugalomra fejöket, a forradalom áradatában ébrednek fel.

De vegyük hozzá mindezekhez még azt is, hogy az ország kormányának élén oly férfiú áll, a ki bármi legális és loyális formákban, de nyolcz éven át még a kiegyezés után is az elszakadási politikát képviselte. Férfiú, a ki semmi irányban sem scrupulosus. Férfiú, a ki semmi sem gátolhat abban, hogy valamely adott pillanatban ilyen szózáttal ne forduljon a nemzethez: „Küzdöttem a közjogi alap ellen nyolcz esztendeig. Rá léptem erre az alapra, hogy kísérletet tegyek magam, loyálisan, komolyan, egész jóhiszemmel, vajjon ezen az alapon a nemzet életérdekeit megvédeni lehet-e? Meggyőződtem róla, hogy nem lehet. De a nemzet életérdekeit meg kell óvni, minden áron, minden eszközökkel.“

Tisza Kálmánról sem azt, hogy a reactió, sem azt, hogy a forradalom élére fog állani, előre mondani nem lehet, mert nála minden az időktől és a módoktól függ.

De az eszmék ezen rendjét követve itt még meg nem állapodhatunk. Mert a jövőnek lehetőségeit fürkésző elme megdöbbenve fog egy combinatióra akadni, mely abszurdnak tetszhetik bár, melylyel szemben azonban legkevésbbé szabad feledni, hogy a nagy fordulatok az emberiség összes történetében, minden téren és mindég, első jelenkezésekben éretlen, zavaros, örült ideák impressióját keltették, sőt az első stádiumban többnyire azok is voltak. Ez minden új eszme sorsa, és pedig természetes sorsa, míg kettős fejlődés által a tényleges viszonyokkal harmoniába nem jut. A kereszténység, a reformatió, a democratia nem kerülték el; a socialismus pedig küzd vele.

Valóságos bolondgomba, hogy ha másfél évvel ezelőtt, midőn az orosz csapatok Erdély határain felvonultak, a székely nép közt olyan beszéd merült fel, hogy Kossúth fia elvette az orosz császár leányát és jön felszabadítani Magyarországot.

Ugyanez az eszme sokkal komolyabban jelenkezik, ha a felirati vita alatt a szélsőbal egyik szónoka, Eötvös Károly, azt a nézetet nyilvánítja, hogy a magyar nemzet jobban irtózik a jelenlegi kormányzattól, mint akár az oroszától.

És ha az elszakadási politika elérkezettnek látja az actió pilanatát, nem kell egyéb, mint hogy egy vállalkozó orosz államférfiú Magyarországra alkalmazza hazájának azon politikai traditióit, melyeknek Oroszország nagyságát köszöni, és megérhetjük, hogy az elszakadási politika Oroszországban keresi és találja támaszát.

És ez nem lenne semmi egyéb, mint a mit e politika eddig mindannyiszor tett, valahányszor actióba lépett. Azt tenné, a mit Tököly, Bethlen Gábor, Rákóczy, Kossúth Lajos tett. Keresi a monarchia legveszélyesebb ellenségét, és avval szövetezik. A mi ebben az annyiszor ismétlődött tragédiában egykor a hatalmas török császár, Gusztáv Adolf, XIV. Lajos, Carlo Alberto, III. Napoleon, Victor Emanuel volt, az ma csak Oroszország lehetne.

Mohács előtt és Mohács után lehetett-e a török kevésbé gyűlölte, mint ma az orosz? És hány esztendő kellett hozzá, hogy az elszakadási politika a törökre támaszkodjék, és igaz hazafiak, népszerűek és dicsőítettek, a török karjaiban keressék a nemzet üdvét? Magyarok voltak, keresztények voltak, és mégis a magyarság, a kereszténység hagyományos ellenségéhez fordultak, az országba behívták, oldalán csatáztak, Rodostóban temetkeztek.

Ha a szélsőbal egy másik szónoka a Rákóczy-politikát magasztalja, no hát ma nincs más Rákóczy-politika, mint behívni az orosz.

És Oroszország talán kényeskednék ilyen tervekkel szemben? Talán nem mint a lengyel elégedetlenek patronusa fészkelte be magát Lengyelországba? Talán nem tudott-e magának mindig és mindig újra pártot csinálni magában Konstantinápolyban is?

Talán az a tíz éves kormánybölcsesség, mely az emberek vezetésének titkát a demoralisatióban fedezte fel, nem egyengette-e a rubel útját? Vagy azt hiszi Tisza Kálmán, hogy a rubel rosszabb pénz, mint a minő a hatvanas években volt a porosz tallér?

Hát Világos után nem fraternizáltak-e a magyar és az orosz tisztek?

Kossúth nem kínálta-e a magyar koronát az oroszoknak?

Ime, itt van a veszély egész komolyságában. Az a veszély, hogy ismétlődjenek a magyar nemzet legiszonyúbb századai, azoknál is iszonyúbb alakban.

Mert lehetséges, hogy mindezen tényezők segítségével az elszakadási politika diadalmaskodhatik. De mire vezethet?

Egy kisebb-nagyobb, egy többé-kevésbé független Magyarország be lesz ékelve két hódító világhatalom közé.

A Zápolyák és a Bethlenek korával egészen analog viszonyok fognak beállani.

A mi akkor a török császárság és a Habsburgok világbirodalma volt, az Oroszország és a német császárság lenne.

És egy kisebb-nagyobb, egy többé-kevésbé független Magyarország fentartására nem lesz más mód, mint a mi volt akkor.

Nem az akkori hazafiak hibája, a helyzet kényszere volt, hogy a két szomszédra támaszkodó ellentétes két pártra szakadva látjuk a nemzetet. Két pártra, mely egymást tüzzel-vassal pusztítja, de melynek mindenkében az egyesek folyton pártot cserélnek, úgy a hogy hullámanak a szomszédos világbirodalom hatalmi viszonyai. Maga a nemzet ma a császárnak, holnap a szultánnak esküszik hűséget és folytonos lázadásban van vagy az egyik, vagy a másik ellen, mert végre is mindég csak önmagához akar hű maradni. Pusztulásban, vérben, hazafiságban, hősiességben, árulásban, demoralisatíóban gazdag idők! Pártvezéreink muszka hercegek vagy német grófok lesznek, nagy donatiókat kapnak, a hősiességnek, a hazafiságnak, a hazaárulásnak óriási tényeit viszik végbe, koldusokként, számkivetve, vagy a verpadon halnak meg. A nemzet vadul és sorvad.

Ez a legjobb eset és a legjobb esetben ez a legjobb politika, mert meg van az a ratiója, hogy a folytonos küzdelemmel és a folytonos árulással kihúzza a nemzet azt a hosszú időt, mely arra szükséges, hogy a rivalisáló két világbirodalom mindegyike kimerüljön. És akkor megint itten áll a magyar állam, és megpróbálja sebeit gyógyítani, hogyha még lehet.

De ha nem áll be az a legjobb eset, hogy a két világbirodalom rivalizál? Ha békében osztozkodnak, mint Lengyelország fölött? Ha ez a legjobb politika sem lehetséges?

És ha beáll? És ha lehetséges? Valószínű-e, hogy ilyen megpróbáltatást megállhat-e egy nemzet kétszer egymás után? Ha ebben a politikában van ratio, de van-e benne biztosíték?

E sorok jelentéktelen írójának mintegy egy évvel ezelőtt volt szerencséje ez eszmék fölött egyik legjelentékenyebb államférfiúnkkal, olyannal társalogni, a kinek pártállása mindég csak az volt, hogy a törvényesség terét nem hagyta el soha. Ez eszmékből a conclusió sem lehet más, mint a törvényesség. A magyar királyi házhoz, az ausztriai szövetséghez való rendületlen ragaszkodás. A trónról a nemzetre csak áldás eredhet, az ausztriai szövetségből

csak haszon, és ha egyéb ered, akkor csak kormányunkat és önmagunkat vádolhatjuk.

És ezért, mivel úgy az elszakadási politika, valamint és talán még hatályosabban, a kormány-politika a törvényesség felrobbantására, a forradalomra vezet: nem volt magyar párt soha, melynek olyan nagy lett volna a missiója, mint a minő a mérsékelt ellenzéke ma, azé a párté, mely egyedül ragaszkodik még a törvényességhez és a nemzeti érdekekhez egyaránt, és melyben egyedül tűzhetik ki még a tömörülés zászlaját a hazafiasé s valóban conservativ elemek.

V.

A HIÁNYZÓ MILLIÓK.

ÍRTA BÁRÓ KAAS IVOR.

Tánczolnak a számok, farsang van. Milliók milliókkal karonfogva sétálnak s hamis tréfát üznek a honatyákkal. Mert a milliók ép úgy lehetnek hamisok mint a forintok, melyeket készpénzül kínálgatnak a vásáron azok, kik rézlemezeről maguk nyomtatták a pin-czében; az ilyen czigány bankók pusztán a papíron vannak, mert a bankban nincs számukra ércfedezet, valamint azok a milliók is csak a papíron vannak, melyeket a minister beírt a budgetébe s árúlja az országgyűlésen, de melyekre nincs pénz az állam kincstárában.

Carneval álarczos bált rendez a képviselőházban, mindenki maszkban jelenik meg. A multság három részből áll: feltűnni, másokat félrevezetni, egymást megboszantani. Szerelmi tárgy a haza, játék tárgy a kormány, beszéd tárgy a költségvetés, a multság vége adósság. A vigalom jótékony célra rendeztetik, de kártékony eredménnyel jár, mert haszna kevésnek van belőle, a köznek legkevesebb. A legérdekesebb domino a budget, mindenki tudni akarja, mi rejlik alatta és senki sem tudja megfejtetni, mert minden szava talány; Szapáry Gyula gróf vezette be, de maga sem ismeri, csak tapogatja. Nagysága által legfeltűnőbb vendég a deficit; tele praetensióval lép fel s a miniszerelnököt választotta ki magának társúl, és nyilván állandó viszony van közöttük. A legdrágább aranyhimzésben jár az aranyjáradék, Rothschild leánya Széll Kálmántól s arról nevezetes, hogy mindenkitől kölcsönt kér és hogy leginkább a kormánypárti képviselőknek udvarol, kik-

től még zálogot is követel. A tombolajátéknál kisorsolják az államjavakat és Boszniát; azokat elvesztjük, emezt megnyerjük. Így foly az idei farsang pár hétig az országház termében különféle scénákban gazdagon, azután pedig országos bójt következik.

Rettenetes számok azok, melyekben ki van mutatva Magyarország pénzügyi helyzete, s e számok mégis mennyivel szebbek a valóságnál. A költséges számsorok úgy vannak összetekerve, mint Medusa fején a kígyók s Tisza Kálmán mint Perseus alkalmasint azért készíté a budget szépítő tükrét, hogy azt maga és pártja elé tartva, meg ne merevedjenek az igazság látásától. Halálhírt, tűzvészt, felhőszakadást nem szokás egyszerre kimondani annak kit illet, hanem kiméletesen csak azt jelentik, hogy valami baj van, lassanként aztán úgy is kitalálják az illetők, hogy micsoda szerencsétlenség történt. Ezen gyakorlatot a parlamentaris életben pénzügyi exposének szokás nevezni, vagyis hogy a minister megmagyarázza a budgetet. Exposé és zárszámadás között pedig a viszony az, hogy abban a bevétel több mint ebben a befizetés, a kiadás amott kevesebb mint emitt a kifizetés, s tehát az exposéban a deficit kisebb, mint a mi utólag hiányzik, az adósság pedig kivételesnek mondatik, ámbár mindennapi szükség azt a miniszter nem veszi a költségvetésbe, de később kamatostól, beleírja a zárszámadásokba. Így felöltöztetve az államkinestár nem is néz ki olyan soványnak, mint mikor kivetkőzik, sőt tetszetős, akár egy toilettirozott hölgy, kinek termetet kölcsönzött a szabó, fürtöket a fodrász, fogakat az orvos és egészséges színeket a patikárus. Mégis meglát-szik rajta a hanyatlás, hogy jóval korosabb mint évek előtt, mikor még fiatal volt, s Tisza Kálmán sehogy sem titkolhatja, hogy budgetje fogyatkozásban gazdag.

Szép asszonynak és vén miniszternek mindig vannak ócsárlói és udvarlói; ezek nem győzik eleget dicsérni, amazok szidni. Az udvarlók Plató halála óta mindig elakarnak valamit érni a szép asszonynál és a miniszternél s ezért a bókokban ép oly kevésbé fukarok, mint nem szokásuk igazmondónak lenni; tudják, hogy asszonyok és államférfiak hiúk mint a pávák és a lovak, hogy minden hízélgést elfogadnak és minden dicséretet elhisznek. Az ellenségek azonban Káin óta mindig irigyek és bosszúállók, miért is ünnepelet hölgyek és ministerek titkai soha sincsenek tőlük biztosságban. Hiába tehát minden ígyekezet a partie honteuset a pénzügyi helyzetben a költség előirányzat draperiáiban elrejtteni akarni, mert az ellen-

zék előáll és fölfedezi. De különben, ha nem volna is ellenzék, hanem csupa kormánypárt hízelegne, az sem változtatna a dolgon; hiszen a szabadelvű párt négy esztendő óta hűséges elragadtatással beszél a pénzügyi állapotok *javulásáról*, a kormány költségvetéseinek realitásáról és a Tisza-regíme pénzügyi politikájának superfine jóságáról: használt ez valamit? Semmit. Körmőczön a hízélgésből nem vernek aranyat, mint a képviselőházban capitálist s az adóhivatalokban nem fogadják el a dicséretet készpénznek, mint teszik a szabadelvű körben. Mikor az ország koplal és a pénztár üres, akkor a gyomor korog s a pénzügyi helyzet igen egyszerű és világos. Szép szónoklatok, biztató beszédek, annyit sem érnek, mint a megszorított nadrágszíj s az ügyes kimutatások, az erős kormány és a nagy többség nem egyebek czífra czégtáblánál s dús kirakatnál üres bolt előtt, ha pénz nincs.

Minthogy pedig az úrnak hetvenkilenczedik esztendeje úgy kezdődik, hogy a magyar államnak nincs pénze, hanem Szapáry kölesönt jár kérni Bécsbe és alkalmasint úgy végződik, hogy a költségvetés szerint huszonnégy millióval kevesebb lesz a bevétel mint a kiadás, még pedig a bosnyák számlától eltekintve, valóban pedig az év végén ismét lesz negyven millió a deficit és nem lesz a cassában egy felesleges garas: ennélfogva pénzügyi helyzetünk nagyon is érthető és a budget tanúsága könnyen felfogható ezen öt szóban „a hol nincs, ott ne keress.” Minden magyar financztudomány eredménye egyremegy ilyenformán: jövedelmünk kevés, kiadásunk sok, adósságunk nagy, pénzünk semennyi, az államot addig tudjuk fizetni, míg hitelezőink kölesönöznek, azután pedig... Isten, ki a madarakat éteti és a liliomokat ruházza a mezőkön, rólunk sem fog megfeledkezni szegény magyarokról.

Ha valamely családapa háztartását rendezi, első teendője, hogy felszámítja, mennyi jövedelme van, ellenben ha valamely minister költségvetést csinál, első dolga, hogy megállapítja mennyit fog kiadni. Ez onnét van, hogy a jámbor polgár maga keresi a kenyerét, a ministernek más keresi a pénzt; a polgár az adófizető, a minister az adószedő; mikor fizetség esik, a polgártárs a saját zsebébe nyúl s onnét szedegeti elő az aprópénzt, a kegyelmes úr pedig mások zsebéből utalványozza ki a milliókat. A munkás ember szívesebben szerez mint költ, az államférfi szívesen költ, szerezni pedig

nem tud. Az alattvaló azt tartja, jobb venni mint adni, a kormányzó azt vallja jobb adni mint venni. Ezen ellentét folytán a magánháztartások többnyire plusban vannak, az államháztartások többnyire minusban. De nálunk már ezt sem lehet mondani, itt mindenki minusban van.

Ugyanazon különbség, mely létezik minister és alattvaló között, létezik honfiak és honatyák közt. Sok becsületes népképviselő, ki jobb kezét levágná inkább, semmint vétene a felebarátja tulajdonáról szóló hetedik és tizedik parancsolat ellen, esztendőről esztendőre a legnagyobb lelki nyugalommal megszavazza a tőle kívánt milliókat és az elébe terjesztett adófelemléseket, melyek elveszik millió embertől nehezen szerzett jövedelmét, elfogyasztják megtakarított kis tőkéjét, számos esetben zavarba ejtik háztartását, sokszor megrontják egész családok existenciáját. Valóban a könyelműség megfoghatatlan, melylyel nálunk a nép választottai bánnak a választó nép vagyonával. Ez onnét van, mert a mandatumot többnyire veszik, nem kapják, azután mint magukét tekintik s a költséghez mérve pénzben, vagy tisztségben értékesíteni iparkodnak, a helyett, hogy választóik érdekeivel törődnének.

Mintha nem volna különbség államvagyon és magántulajdon közt, az állam annyit költ és követel, hogy adórendszere confiscationnak is beillenék, pedig méltányosan az állam csak a magánháztartások tiszta jövedelmének fölöslegéből éljen s csak annyit vehet igénybe, a mennyi a nemzet gazdasági fejlődését meg ne akasztja, a tőkét meg ne támadja és nem többet mint mennyi saját állami feladatainak teljesítésére okvetlen szükséges úgy, hogy a mit adó fejében elvesz azt politikai és culturali szolgáltatásokban a polgároknak visszaadja. Ily kölcsönösséggel és takarékoszággal állam és nemzet jobban boldogulnának, mint mikor a nemzet szűkölködik, az állam pedig pazarol.

De hát pazarol az állam? Szegénynek alig van betevő falatja, mintha őt exequálnák és nem ő exequálna. Mégis pazarol. Avagy szabad-e az atyának, kinek gyermekei fáznak és éheznek, drága sportot üzni lovakkal s fegyverekkel; és illik-e, hogy az anya, kit gyermekei tartanak el, ezek filléreit a szomszédba vigye s lutriba rakja? Lehet-e Magyarországnak akkora hadsereget tartani, hogy ne maradjon pénze iskolákra és igazságszolgáltatásra, és meg van-e engedve évről évre felemelni a quotát s elmulasztani a folyóvizek szabályozását? Hát Bosznia nem pazarlás? *Negyven milliónkban* már benne s van, mennyibe fog még kerülni ezután? Meddig fogjuk fizetni a kamatját! Annyi pénz

culturecélokra fordítva, mily szolgálatokat tehet vala a magyar nemzetnek. Oda veszett menthetlenül.

A gazdálkodás mesterségét rosszul tanulta nekünk Tisza Kálmán Mondják, hogy fukar, de Bécsben nem úgy ismeretes, mert soha sem kímélte a költséget, ha fent kívánták tőle. Mikor minister lett 1875-ben a *quotára* fizettünk a zárszámadások szerint harmincz milliót, 1876-ban harmincznégy és fél milliót, 1877-ben négyszázezer forinttal többet. Taval és ez idén a bosnyák politika miatt majd csak ezután fogják kimutatni, mennyit fogunk fizetni quota czímén. Hát még a póthitelek!

Adósságaink kamatterhére fizettünk 1875-ben hetvenhárom milliót, így vette át Tisza; két évvel később közel nyolczvan milliót, 1878-ban már nyolczvanhét millión felül volt felvéve kamatra, de a múlt nyár eseményei ezen összeget nagyon felrugtatták s a folyó évben már a kilenczven millión messze túl leszünk! Négy év alatt *husz millióval* emelte Tisza a kamatfizetést. Hát ez jó gazda?

A *rendes kiadást* Tisza 1875-ben átvette 207 millió forintban; 1876-ban felemelte 212 millióra; 1877-ben kifizettetett e czímen 237 millió; tavalyról még nincsen zárszámadás; a folyó esztendőre Szapáry *kétszázharmincznyolcz* milliót kér rendes költségnek! A külfölséget *harminczegy milliót* fizesse az ország.

A kormány nagyra volt vele, hogy a *deficitet* leszállította 1875-től mikor 39.⁷ millió volt, 1878-ig 21 millióra; de ez nem igaz, mert a deficit tavál is 26 millió volt. És minden évben nagy volt ám a deficit; 1877-ben is a hiány az előirt huszonkét millió helyett *huszonhét* millió forintra rugott. A tavali hiányt a bosnyák hadviselés költségeivel és a kölesönök árfolyam-vesztéseivel együtt Zsedényi Ede a pénzügyi bizottság elnöke a nyolczvan milliónál többre becsülte. Az idei deficitet a kormány ismét csak 22.⁸ millióra teszi, s ez megint hamis számítás, mert a bosnyák hadiköltségvetés legkevesebb tíz millióját kihagyta, avval a deficit legalább harminczhárom millió; de minthogy bevételt és kiadást is corrigálni kell az előirányzatban, no meg az idei kölesönök kamatai és kibocsátási költségei még hozzájönnek, tehát a legmérsékeltbb ellenzéki számítás szerint is harminczöt millió lenne a hiány, valóságban pedig ismét lesz mintegy *negyven millió*, vagyis ugyanannyi, a mennyi volt, mikor Tisza Kálmán az egyensúlynak három év alatt helyreállítására vállalkozott. A hozott áldozatoknak ilyen a bére. Ott vagyunk a hol voltunk, csak szegényebbek lettünk.

De ne részletezzünk tovább, tekintsük az eredményt. Meny-nyit adott ki évenként Tisza Kálmán? 1875-ben 233.₂ milliót, 1876-ban 243.₅ milliót, 1877-ben 245.₃ milliót, 1878-ban a bosnyák költséget nem számítva, 241 milliót, avval együtt mintegy 274 milliót, 1879-re praeliminál 246.₉ milliót. Évről évre többet költ.

Ilyen a kormány takarékosága.

Azok a száraz számok, milyen beszédesek. Egy matheseos professor a fekete tábla előtt, mikor a nehéz egyenleteket feloldja, ír, törül, magyaráz, hogy az iskola figyelni megúnja, míg végre a sok ákom-bákom végén kisül az egyszerű formula, mely kulesot szezrez a kérdés nyitjához: épen ilyenek a budget és a zárszámadások, azokból kiderül a formula, mely megmutatja mennyi a deficit s a kormány pénzügyi politikája ítéletet talál az eredményben. Ez ítélet nem mondhat egyebet, mint hogy a Tisza kormány felszaporította évről évre a kiadásokat, az egyensúlyt helyre nem állította, se nem csökkentette, tehát rossz politikát folytatott:

Magyarország annyit mint Tisza Kálmán alatt nem költött soha mióta existál.

Mért emelkedik minden évben az adó? Azért, mivel az állam kiadásai emelkedtek. A mennyivel többbe kerül az állam, annyival kevesebb marad a népnek.

A kis kivonat, melyet a Tisza kormány négy évi sáfárkodásának költségeiről adtunk, mit bizonyít? Azt, hogy csak irányunkban volt fukar, a katonaságra költött; azt, hogy a deficit állandó és akkora, hogy soha nagyobb nem volt mint taval és mint lesz az idén, pedig azelőtt a nagy beruházások okozták a deficitet, melyek megszűntek, most pedig improductiv kiadások; azt, hogy az adósság kamatterheit ily rövid idő alatt annyival szaporította, hogy harminczhat perczentjét teszik az államkiadásoknak és negyvenegy perczentjét a bevételeknek; azt hogy a *rendes kiadás alatta harminczegy millióval növekedett* s noha a rendkívüli tetemesen lepasztatott, mert építkezés és beruházás nem történik, mégis a kiadások roppant összege mintegy tizenöt millióval magasabb mint mikor jött, mindig számon kívül hagyván a bosnyák kaland költségeit. Pedig ezeket is meg kell ám fizetni kamatostúl.

Látott-e valaki kétszáz negyvenhét milliót valaha? A csillagász annyi testet az égen, a halász annyi cseppet a Dunában, az utas annyi porszemet a pusztán láttak, de meg nem számlálták.

Ennyi forintot költ el a magyar kormány egy esztendőben. Ezt nevezi Tisza a béke áldásának.

Tizenöt millió magyarra, ha kivetnék fejadóba, mindenkire esnék tizenhat forint ötven krajczár és minden családra nyolczvan-két forint adó. Ennyivel tartozik a magyar állampolgár átlagban hozzájárulni az állam fentartásához. De ennyit nem fizet meg, mert nem bírja. Semmi direkt és indirekt adóztatás, semmi drákói végrehajtás nem képesek kétszáznegyvenhét milliót kiszorítani Magyarországnépéből. Innét származik tehát évenként a deficit és az adósságcsinálás mint honi pénzügyi rendszer.

A ki ismeri az ország szegényebb vidékét, a sok millió erdélyi oláht, a felföldi tótot, a hegylakó székeltyt és ezek kereseti viszonyait, az érteni fogja e kettőt: hogy Magyarország nem bír ennyi évi kiadást elviselni, ha megszakad is az adóteher alatt, és hogy a fizetéseképtelenebb osztályok tömegéről a teher fősúlya a tőkeértékekkel gazdálkodó középnemességre esik vissza, mely alatta szemlátomást összeroskad. Saturnus megeszi fiait, a magyar állam felfalja gyermekeit.

E roppant kiadás, mely semmikép sincs arányban az ország termelési képességével és a nemzet gazdasági fejlettségével, még egy nagy betegséget okoz: hogy mint a nyitott seb, emészti a vért. A pénz kimegy külföldre. Kamatok, quota, vasúti subventiók, udvartartás fejében fizetünk netto százharminczhárom milliót, ebből nem marad az országban harmincz. Mindez oly passiv kiadás, melynek nem felel meg semmi activum. Mi marad magunknak? Az üres tarisznya.

Igy folytatva lassanként elkölthetjük az egész országot. Előbb a jövedelmét, azután az állam birtokát, végre a magánosok vagyonát, mely fogy és pusztul s dob alá kerül egymásután; kinek van szeme, látja.

Ezt nevezik nálunk államháztartásnak a minister urak. És ez mind onnan van, mert államférfiak és népképviselők nem a bevételekhez mérik a kiadást, hanem a kiadáshoz a bevételt.

Igen, de ha megfordítva tennék, akkor nem volna boldog Magyarország a czár és a német császár szövetségese, nem lenne fél millió katonája, nem foglalta volna el Boszniát és Tisza Kálmán nem lenne minister.

Az pedig a szabadelvű pártra nagy szerencsétlenség volna.

Emberi munka emelte a gúlákat, építé szent Péter templomát, hálózta be vasutakkal és távirdasodronyokkal a föld kerekességét, minden miben gyönyörűségünk telik, városok, falvak, vetés, aratás, tudomány, művészet mind az emberi munka alkotásai. Sok millió kéz minden új reggelen neki áll dolgozni s fárad estélig s a mit létrehozott az: érték. Egész esztendőn át Magyarországon minden ember a gyermektől a vénig, két kézzel dolgozik s szájjal fogyaszt. Földön és föld alatt, erdőn, mezőn, műhelyben, gyárban, boltban és íróasztal mellett foly a nagy munka; gépek, eszközök, sok millió házi állat segít az embernek a munkát elvégezni, melynek eredménye a nemzeti vagyon. A termett érték s a történt fogyasztás közti különbség a tiszta nyereség. Mennyi egy nemzet tiszta jövedelme, bájosan lehet megbecsülni, ha még oly gondos statisztikai számítást próbál is valaki a különféle kereseti ágak szerint. A dolog változik; egy jó májusi eső Magyarországon az egy zeri bírónak többet ért József császár előtt Bécs városánál. A nemzet jólétének s jövedelmének mértéke tehát nem fejezhető ki megbízható számokban, de megbecsülhető az ingatlanok értékének emelkedésében vagy hanyatlásában, a haszonbérekben és lakbérekben, a tőkékért fizetett kamatlámban, a munka bőségében vagy hiányában, a munkabérek magasságában, a marhaállomány szaporodásában vagy fogyásában, az államjövedelmek természetes emelkedésében, de nem a mesterséges s erőltetett adóbehajtásban.

A ki Magyarországon körültekint s ezen szempontból adatokat kíván, tapasztalni fogja, hogy egyes osztályokat és néhány vidéket kivéve a hanyatlás általános, még pedig nem egyik vagy másik kereseti ágban, de a jövedelmi forrásoknak valamennyi neménél. Ebből következik, hogy a nemzeti munka jövedelme, és pedig kiválóképen a tiszta jövedelem összege a múlt évekhez viszonyítva tetemesen csökkent. Sokféle oka lehet ennek, de minthogy a baj általános, valamely nagy általános okának kell lenni.

Ezen ok nem lehet más mint az állam.

Az emberi társadalom legnagyobb alkotása az állam, de olyan alkotás is, mely legtöbbbe kerül. Az államnál nagyobb fogyasztó nincs, legjobban tudják ezt méltányolni a liferansok.

Akárhol a nemzet apraja, nagyja dolgozik, az állam ott van s elszedi tőlük a munka gyümölcsének egy részét, akárhol a nemzet apraja, nagyja fogyaszt, az állam ott terem s részt vesz a fogyasztásban. Ha kifizetik az árendát jön az adóhivatal, levon belőle ma-

gának harmincz perezentet, ha kifizetik a havi béreket, lehúzz belőle tizet, ha eladod a házadat fizesd el árának öt száztólíját a kincstárnak és ha kikölcsonzöd a pénzedet, vagy behajtod követelésedet fizess tőle bélyeget és illetéket. Még a halált is megadóztatja százalékban, hogy a más világon is megemlékezzél a finantzokról. Az erjedt szilvában megméri a szeszt, a kávécsészéből kiszedi a czukrot, a húsból a tálon leharap egy darabkát s a pipa füstjét komázva felezi. Az arany mind övé, ad érte papirost, drága sóval keseríti a kenyeret, az igazságot pénzért osztogatja. A mit így elvesz úrtól és koldustól, csenve, szépszerivel vagy erőszakkal, arra azt mondja az állam hogy ez bevétel.

Minthogy mindennap mindenkit megadóztat, természetes, hogy jövedelme nagy van. Mert minden magánjövedelem-forrás belefoly az államba, mint az összes csermelyek és patakok vize a tengerbe. A tenger megtelik, csak arra kell vigyázni, hogy a csermelyek ki ne száradjanak és a folyamok meg ne apadjanak.

Minden pénzügyi politika között leghaszontalanabb a nálunk gyakorolt szivattyú rendszer, mert a kútvíz is elfogy ha mindig merik.

Az állam bevételei évről évre szaporodnak, a nép esztendőről esztendőre szegényebb. Hogy fér az össze? Darabig jól, azután sehogy. A jóvérű ló megrakott szekérrel rossz úton erőlködik a meddig bírja s eltűri a nógatást, sőt az ostort is, de mikor ereje elfogyott s látja, hogy nem bírja tovább a terhet, összeesik. Már Magyarország lakossága ott van, hogy nem bírja az adót megfizetni. Minden jel az mutatja, hogy az állam túllépte az adóképesség határát.

Tisza Kálmán úgy vállalkozott a hazát megmenteni, hogy ünnepélyes ígéretet tőn az országnak, hogy takarékos lesz a kiadásokban, a jövedelmeket pedig az adóképesség emelésével fogja fokozni; e tekintetben a réginél jobb pénzügyi kiegyezést, a magyar fogyasztók érdekében revideált közös vámrendszert, a fogyasztási adóknak a mezőgazdák érdekeinek megfelelő módosítását és önálló bankot fogadott mindnyájunknak.

Láttuk miként gazdálkodott a kiadásokban, ő Excellentiája Gazdasági politikájáról mit szóljunk; mit vesztegessük a beszédet, mikor köztudomású, hogy minden ígéretét megszegte s éppen ellenkezőjét cselekedte mindannak, mit a hatalom átvételekor hazájára üd-

vösnek s az egyensúly helyreállítására nélkülözhetlennek ítélte. De nézük, hogy bánt el az állambevételekkel?

Kezdjük az általános eredménynél.

Mikor Tisza ministerré lett 1875-ben, Magyarország rendes állami bevétele a zárszámadások szerint volt *száznyolczvanvonalcz millió*, a következő évben *kétszázhárom*, 1877-ben pedig közel *kétszáztizennégy millió*.

Virágzó közgazdaság, gazdag állam, melynek jövedelmei évről évre bámulatos gyorsasággal így emelkednek. Három esztendőben tényleg *huszonhat millióval* többet hoztak az adók; *tíz perczent* jövedelem szaporodást. Talán minden magán vagyoni értéke tizedrészt gyarapodott ez években, tán minden munka egy tizeddel jövedelmezőbb lett? Éppen nem, ellenkezőleg történt; itt megfordított arányban kell számítani: minél kevesebb volt a nép jövedelme, annál többet követelt az állam és minél több bevételt szedett az állam, annak inkább fogyott a polgárok jövedelme. Ez onnét van, mert az állambevételek emelkedését a Tisza kormány harapófogóval eszközölte.

Nézzük csak tovább azt a budgetet.

Ha a rendes bevételekhez hozzáadjuk a rendkívülieket is — az államkölesönök nélkül — az arányok alig változnak. Az összes bruttó jövedelem volt 1875-ben *százkilencvenöt és fél millió*, 1876. évben *kétszáztiz és fél millió*, 1877-ben *kétszáztizennonalcz millió*; az emelkedés *huszonkét és fél millió*. De már tavali kimutatások szerint a bevétel leapadt *kétszáztizennöt millióra*. A nép nem bír fizetni.

Mégis mit mond az új előirányzat? Teszi az összes jövedelmeket *kétszázhuszonnégy millióra*, tehát *hat millióval* többre, mint a valóságos bevétel volt 1877-ben és a rendes bevételt *hét és fél millióval* többre, mint két esztendővel ezelőtt tényleg befolyt.

De ez csak fictió; számcsoportosítás. Mert tizenkét millió több bevétel van kimutatva a dohánynál, kettő a lottonál, kilencz a bányászatonál az által, hogy a nettokezelés helyébe a bruttó jövedelem iratott a budgetbe. A földadó jövedelemnél nem indokolt két és fél millió többlet van felvéve ez évre, mint mennyi befolyt 1877-ben, az új fogyasztási adókat két millióval becsüli magasabbra a régieknél, mi kétséges. Egy millió nyolczszázezer forintra teszi az adóvisszatérítést a vámon, szóval felfújja a számokat, a mennyire lehet. Ezen elszámolási újítások s önkényes feltevések igen megnehezítik Szapáry előirányzatának megítélését.

Így tehát hamis az előirányzat. Hamis a bevételekben, mert több millióval túl becsüli azokat, és hamis a kiadásokban, mert számos millióval kevesebbet vall be, mint elkölteni szándékozik. Ennek folytán mérlege is hamis, s a hiány — mint említők — nem huszonhárom, de az occupatio költségével együtt ismét legalább *negyven millió*.

Csak hogy időközben felhajszoltuk nemcsak a kiadásokat, de a bevételeket is erősen, még pedig a zárszámadás szerint *tényleg huszonhat millióval*, 1875 óta, 1877 végeig. Taval óta ismét felgyarapodtunk új adókban. Ezek nyilatkoznak Szapáry budgetjében négy millióra becsülve. Ha reménye beválik, *Tisza Kálmán tényleg harmincz millióval hajt be többet, mint behajtott Bittó*.

Ez négy évi Tisza kormányzás pénzügyi erélye és eredménye.

És egyéb semmi?

No meg a tenger adósság.

Azonfelül a bosnyák acquisitio.

Végül a rendes kibontakozás lehetetlensége.

Valóban irigylésre méltó államférfiú! Az egész nemzetet félrevezette hamis ígéretekkel, gazdasági érdekeit feladta, adóit felemelte, adósságait megszorította, pénzügyeit végkép tönkre tette és még mindig birja a törvényhozási többség bizodalját!

Hogy a kit annyian támogatnak, annak az állam financiait tökéletesen megrontani sikerült, azon nem csodálkozunk, inkább bámúljuk azt, hogy ebből a szegény országból hogy in bírt kipréselni még huszonhat millió több rendes jövedelmet? Pedig kinyomta belőle, igazán kiszorította, mert a zárszámadások nem hazudhatnak.

Álljunk itt meg egy perczre. Vessük fel a kérdést, lehetett volna-e az egyensúlyt helyreállítani 1875-ben? Mindenki azt fogja mondani rá, hogy igen lehetett volna, kivéve talán Tisza Kálmánt és eunuchjait, kik pedig első sorban vállalkoztak a cél elérésére. Miután nem sikerült az experimentum, ezen hazafiak szokás szerint elődeiket fogják okozni, ha fizetéseképtelenné válik az állam, hogy másokat rágalmazván, magukról a felelősséget elhárítsák. Kétségkívül elődeik a kormányzásban szintén vétettek, sőt Lónyay, ki már 1870 május havában megmondta az országgyűlésen, hogy nem jó vége lesz a pazar gazdálkodásnak, ő is követett el hibákat. De csak viselje kiki a maga felelősségét: Andrassy a túlságos hadi létszámmért, Lónyay a túlságos vasútépítésekért, Kerkápoly a vámházért, Ferencz-csatornáért és az elhibázott hitelniveletekért, Szlávay a keleti vasút másod prio-

ritásai megvételéért, Ghyczy a 153 milliós kölcsön második felének elmorzsolásáért, Széll Kálmán a pénzügyi kiegyezésért, *Tisza Kálmán az állambukásért!*

Mert hogy 1875-ben még lehetett volna segíteni, azt bizonyítják a kilenczes bizottság tanácskozásai is. Azokban Lónyay, Senyey, Tisza, Csengery, Somsich, Zsedényi sat. előadták nézeteiket, hogyan kelljen az egyensúlyt helyreállítani, s mind megegyeztek abban, hogy lehet s a felmerült eszmékből merítette aztán a híres budgetvita az anyagot, mikor Tisza Kálmán is február 3-án programot adott, melynek alapján csakhamar ministerré neveztetett. Tisza tehát hitte maga, s vallotta, hogy segíteni lehet, tud és fog és Széll Kálmán is hitte hogy segíthet, a mint hogy igyekezett is rajta; sőt még tavál is önbizalommal utasította vissza az ellenzék kételyeit és kifogásait, melyek többnyire a kiegyezési alkura voltak fektetve; Széllnek tervei voltak.

Bizonyosan lehetett volna még az egyensúlyt helyreállítani *önálló vámterülettel*, de lehetett volna a nélkül is méltányos egyességgel és az indirect adók feletti szabad rendelkezéssel; talán még mechanicus úton is lehetett volna a czélt elérni a hogy Széll Kálmán megkísérelte; csak egy módon nem lehete: bosnyák occupatióval és adósságcsinálással.

Mert ha 1875-ben 39.7 millió vala a deficit s azóta 1877-ig huszonhat millióval tudták emelni a rendes bevételeket; ha kétséget kizárólag hat millió és felül volt 1875-ben a valóságos beruházás, melyet beszüntetni lehetett, és hét millió felül szerepelt ama deficitben a törlesztés, mint ezt a zárszámadások bizonyítják: úgy azon három tétel összeadásából kikerül a harminczkilencz millió. Igaz, hogy a dolog a praxisban nem ilyen egyszerű, mert a deficit mindig netto, bevétel pedig brutto, a törlesztést beszüntetni nem oly könnyű, némely beruházás elkerülhetlen s mi fő, a 153 milliós kölcsönt convertálni kellett: mindazonáltal eléggé bizonyítják e számok, hogy a pénzügyi helyzet 1875-ben még nem volt menthetetlen. Kivált, ha a kiegyezést nem úgy köti meg Tisza a mint cselekedte.

Fatalis ember! hatalmi szomszárának áldozatul esett a nemzet gazdasági jövője, a nép adóképesége, az állam pénzügye, az ország hitele: mit fog még követelni a szerencsétlen?

Hogyan lehet fügét szedni a kóréről és szőlőt a tövisokról? A szent irás nem tudja, de az evangelista ám nem is volt soha pénz-

ügyminister. A medvének egy bőre van, a rókának kettő, a nyúlnek három, az embernek hét; ennél fogva a paradicsom egyetlen teremtményéről sem lehet annyi bőrt nyúzni, mint az emberről.

Csak így magyarázható meg, hogy Magyarország még mindig képes adót fizetni. Magyarországnak a belügyminister alatt álló politikai kormányzata, igazságügye, cultus és közoktatásügye és Horvátország administratiója összevéve sem kerül többre huszonhat milliónál s mennyivel Tisza három év alatt felenelte a bevételeket. Sok pénz az nagyon, szegény embereknek mint mi vagyunk; ugyan honnét kerülhetett?

Hát az adóemelésből.

Semmi sem könnyebb ennél.

A ministernek pénz kell, ez az első. Törvényjavaslatot készít, ez a második. A többség elfogadja, ez a harmadik. Az adóhivatalok kivetik és behajtják, ez a negyedik.

Ezt a praxist nálunk 1868 óta évenként gyakorolják és már rendkívüli virtuozításra vitték.

De az adóemelésben elvnek kell lenni. Ezen elv az, onnan venni a pénzt, a hol meg lehet fogni. Mint a halászatnál az a főkérdés, hogy a hal ki ne bújhassék a hálóból, úgy az adó kivetésnél, hogy az adófizető ki ne térhessen a fincancnak. Es erre legalkalmasabbak az egyenes adók, melyeket végrehajtás terhe alatt meg kell fizetni s különösen alkalmas az ingatlanok megadóztatása, mert még ott adótárgy is van zálogul.

Mikor Magyarország Tisza Kálmán kezére került, az egyenes adók tényleges bevétele 1875-ben már 71 millióra rúgott, pedig 1868-ban, mikor az államot visszakaptuk azok összege nem volt csak 54 millió. Ime már a Deák-párti kormányok felemelték a direct adókat *nyolcz* esztendő alatt *tizenöt* millióval. De mi ez azon geniéhez hasonlítva, melyet Tisza Kálmán tud felmutatni? Egy év alatt felemelte az egyenes adójövedelmet 1876-ban 81·8 millióra, két év alatt 1877-ben 87·3 millióra. Lám milyen siker, az ország *tizenhat millióval* többet fizet, mihelyt Tiszának tetszik.

Ezen sikert elérte Tisza főleg a jövedelmi pótdadó behozatala által, mely leginkább a földadó és a házadó járulékát képezi s egy-maga kilencz milliót hozott a konyhára; azután az adóhátralékok kiméletlen behajtása által, ismét jobbára a földbirtokosoktól öt milliót szedett el a kincstárnak egy esztendőben; továbbá a kataszter újjítás segítségével, szóval a magyar földbirtokosok érdekeinek ki-

váló gondozása által. Mert tudni való, hogy Tisza Kálmán mindig úgy beszél, mint ha ő volna a fölmivélés protectora s a magyar középosztálynak, a földbirtokos nemességnek képviselője. S minthogy így beszél, magától értetődik, hogy ellenkezőleg cselekszik.

Nehogy azonban valaki azt higgye, hogy a direct adókat emeli csupán, tehát felemelte az indirect adókat is, s minthogy a fogyasztási adók sehogy sem akartak maguktól felszaporodni, mert az elszegényedő nép kevesebbet fogyasztott mint azelőtt, ennek okáért Tisza a kiegyezési törvényekben gondoskodott róla, hogy a nép takarékoságra kényszerítessék, azaz még kevesebbet fogyaszthasson, de mégis több fogyasztási adót fizessen. Minden vámot felemelt, csak a gabnavámot törülte el, nyilván azért, hogy olcsóbb legyen a magyar búzának ára és nagyobb az orosz és oláh búzának versenye a bécsi piacon; azután a czukor és szeszadót vette magasabbra, alkalmasint, hogy a mezőgazdasági ipart felvirágoztassa. Az eredmény meglepő: 1877-ben a szeszadóból befolyt öt és fél millió, most Szapáry hét milliót remél; a czukoradó hozott hétszázezret, fog hozni ötszázezer forinttal többet.

S az új finanzeztehetség constátálja, hogy a kis üstök új adóztatása fogja adni a másfél milliót; tehát a mezőgazdasággal legszorosabban összefüggő ipar ága, mely a földbirtokosoknak házi ipara. S annál inkább reméli az új kormány a szeszadó emelkedését, mert „jó szilvatermés várható.”

Másképp is Szapáry tele van reménységgel! Az államjóságok hoztak két év előtt négy millió négyszáz ezer forintot; az idén hozni fognak öt és felet; az erdők hoztak hat millió alúl, hozni fognak hat millió felül háromszázezret. Ha minden gazdaság jövedelme így fokozódnék, jó volna; akkor lehetne több adót fizetni.

A költségvetés tehát irreális, de a deficit fájdalom realis! — Nem győzzük fizetni az államot. A magyar állam kinőtt Magyarországból, mint siheder fiú kabátjából. Nem tudnak mit csinálni egymással, mert a kabát szétszakad s a fiú könyöke kilátszik.

Vegyük csak elő a zárszámadást, mint biztos kalauzt s tegyük félre Szapáry budgetjét, mint bizonytalan feltevést.

A rendes bevétel velt 1877-ben, miként láttuk, közel kétszáz-tizennégy millió. Ennyire számíthatjuk biztosan az államjövédelmet, melyhez ujabban jár a restitutió és a fogyasztási adók több jöve-

delme, mintegy négy millióval. Ezen felül van néhány millió rendkívüli vagy átmeneti bevétel az államjavaknak eladásából s állami előlegekből, de ez nem képezheti basisát egy állam háztartásának. Összesen felvehetjük, hogy *Magyarország jövedelmének maximuma kétszázhusz millió brutto.*

Erre kell reducálni a kiadást minden esetre.

És minden áron.

Mert e jövedelmeket fokozni többé alig lehet. Ezt tanúsítja minden.

A házbérek leszálnak, a házadó csökken. A kereset kevesebb, a kereseti adó alább száll. A fogyasztási adók évről évre apadtak. A lottojövedék emelkedik. A behajtható régi hátralékok be vannak hajtva. Honnan várjon még a magyar állam új jövedelmet? Az egyenes adókat tíz év óta 38%-el csigáztuk felebb s a reactiót a hivatalos ujság árverési hirdetései mutatják. Az egyenes adók jövedelme 1878-ban már csökkent, ámbár a behajtás brutalitása növekedett. Meg kell hát állapodnunk annál, a mink van.

Hiszen kétszázhusz millió forint nagyon sok pénz!

Az ám, csak hogy ez nyers jövedelem.

A tiszta sokkal kevesebb.

A zárszámadások nem mutatják ki a tiszta jövedelmet; azt átszámítani nehéz és bizonytalan. A pénzügyministerium költsége egymagában negyvenkét millió volt 1877-ben s az államvasutak s gépgyár üzleti kiadása öt millió hatszázezer forint, a posta és táviráda hat és fél millió: így az állami gazdálkodásnak ezen négy ága már magában ötvennégy milliót von le a behozott jövedelmekből. Maradna *százhatvanhat millió tisztán.*

De ménegazdaságok, fegyházak jövedelme és más apróbb jövedelmi forrás kiadásait kellene számba venni, hogy a hozzávetés alapos legyen.

Széli Kálmán budgetje 1878. évre százhatvankét millió tiszta jövedelmet vesz fel, Szapáry százhatvanhat milliót; azt hisszük inkább több mint kevesebb, ha százhatvan millióra tesszük kerekszám-ban a rendes netto bevételt.

Ezen alapszik az állam mérlege.

Ebből vonjunk le quótát, kamatot, s a többi hasonnemű fix költséget, ha tudni akarjuk mi marad Magyarországnak.

A számadás felettébb szomorú.

Az adósságok kamatja kilenczvenkét millió, az új kölcsön ka-

mattöbblete nélkül; evvel együtt mintegy öt millióval több lesz esztendőre.

A közös hadsereg s diplomatia költsége a huszonkilencz milliót haladja; a Boszniában lévő csapatok kiadásai nélkül. Ezekre kell külön legalább tíz millió.

Vasúti subventiókra kimegy tíz millió nyolczszázezer.

Udvartartásra négy millió hatszázötvenezer.

Horvátországnak szerződés szerint jár öt millió kétszázhatvanezer.

Nyugdíjak négy millió.

Ez a vas budget. Összesen az *állandó kiadás száznegyvenhat millió*, az új kamatteher és az occupatio költsége nélkül.

Mi marad nekünk?

Marad mintegy tizennégy millió, Szapáry szerint maradna húsz! De a bosnyák politika és az új kölesön folytán voltaképp nem marad *semmi*.

Tessék a magyar államnak megélni tizennégy millióból.

Lehetetlen.

Az igazságügyminister követel tizet, a belügyminister hét és fél milliót, a honvédelminek és a cultusnak nem jut egy rézkrajczár sem.

Így nem megy; fordítsuk meg a számadást.

Mi kell nekünk?

A budget szerint Magyarország közigazgatására, a kilencz ministeriumnak kell harminczkilencz millió forint.

Horvátország adminisztrációjára öt.

Nyugdíjakra négy.

Országgyűlésre egy.

Udvartartásra négy és fél millió.

Annai mint *ötvenhárom millió*.

Marad diplomatiára, közös seregre, kamatra és vasúti subventiókra *százhet millió*, vagy Szapáry szerint száztizenhárom.

Tizennégy millióval mi veszünk éhen; százhet millióval hitelezőink, Ausztria és a közös hadsereg szenvednek hiányt.

Amúgy nekünk jut harminczkilencz vagy negyven millió deficit, emígy nekik.

Hogyan viseljen tizennégy millió jövedelem, negyven millió deficitet?

Hogyan osztozzék száznegyvenhat millió követelés negyven millió hiányon?

Ez a problema.

S minthogy mi a magyar állam kiadásait az ötvenhárom millió alúl aligha leszállíthatjuk, mert a mostani budget már körülbelül normál budget: nem marad más hátra, mint adósságot csinálni, míg akad olyan ember, ki kölcsönöz, vagy pedig nem fizetni tartozásainkat teljes értékben, mihelyest nincs miből. Csipkedhetünk ugyan imitt-amott még kiadásainkból, de azok minimumát nem törölhetjük, ha az államot is nem akarjuk eltörölni.

Adóemelésről ne álmodjék Tisza, hisz negyven millióval emelni az adókat képzelhetetlen.

Az egyensúly tehát nem állítható helyre többé. Plane a bosnyák occupatio és az új kölcsön óta, melyek állandó terhet raknak még a régiek tetejébe, s a kibontakozást annyira nehezítik, mennyire a katasztrófát siettetik. A katasztrófa pedig abban áll, hogy nem nem bírván fizetni, nem fizetünk. Ekkor mi történik?

Ha Ausztriának nem fizetjük az államadóssági járulékot, mely a zárszámadás szerint harminczegy millió hétszázezerre rúgott, megszegtük a kiegyezést s államjogi helyzetünket a monarchiában rendkívül megingattuk.

Ha pedig a hadsereget leszállítjuk, most midőn Oroszország elfoglalta a Balkán félsziget nagyobb felét, hazánk védelmét előre feladtuk a kikerülhetetlen háborúban. Mégis a hadszervezet újtásánál gondunk legyen a véderő törvénynek olyan módosítása, mely összeegyezteti a hadsereg erejét az emberanyag kímélésével és a nép pénzerejének tehetségével. Nem tarthatunk mi nyolczszázezer főnyi közös hadsereget három évi szolgálati idővel s nagy állandó létszámmal; elég hatszázezer ember és két évi tetteleges szolgálat, inkább az olcsó honvédség nagyobbítassék. Ha megmarad a nagy hadszervezet — és hogy így megmaradjon, arról gondoskodni fog Tisza Kálmán — az bele kerül évenként harmincz millióba.

Hatvan milliónál többre kerül tehát a közös kiadás s az Ausztriának fizetendő tributum.

Maradna a tiszta jövedelemből, vasuti garantiákra s a magyar államadósság kamataira legfőlebb ötven millió, tartozunk pedig e czímeken máris százket millióval, jövőre vagy százhéttel.

Ha tehát kamatreductio által kívánnók helyreállítani az államháztartásnak egyensúlyát, mint Ausztria tévé 17% szelvényadó behozatalával, nekünk 50% leszállítást kellene tennünk.

A számítás egyszerűbb, mérsékeltebb, de hiányosabb, ha így

szól: A deficit ezentúl rendesen megüti a negyven milliót, ezt kivette a százkét millió kamatra s vasúti garantiára, 38—40% reduciót tesz szükségessé.

Mekkora rázkodást okozna egy ilyen rendszabály! Egész Európa protestálna. Az összes tőzsdékről kitörülnék a magyar érték-papirokat. Magyarországot Törökországgal helyeznék egy színvonalra. A vesztés tőkepenzesek és bankárok ellenségeinkhez szegődnének s hangosan követelnék Ausztriától Magyarország önállásának megszüntetését s a magyar állam bekebelezését. Senki sem állhat jól, hogy ezélt nem érnének. A pénzügyi bukást rendesen nyomban követi az állam bukása.

Itthon is a lassú válság, mely évek óta emésztí a közgazdaságot, az állami hitelviszonyok rázkodásával rögtön rohamossá válnék. Minden hitelpapír értéke egyszerre aláütyedne, intézetek és magánosok bankróttá lennének, szóval a zavar és a baj tetőpontra hágna.

De vajlon el lesz-e az állambukás kerülhető?

Az ember rettegve ejti ki e szót, még sem tud a gondolatától menekülni. Mert: contra vim mortis, non est medicamen in hortis. Ki tud segítséget, melylyel a magyar állam financiait még rendezni lehetne?

Magyarországon annyi a derangeirozott ember mint erdőben a fa. Nem is azt kell kérdezni kicsoda inog, hanem hogy ki áll még szilárdan? Telekkönyv betáblázás nélkül ritkaság, ember adósság nélkül tünemény. A társadalom új osztályozásra esik: hitelezőkre és adósokra; amazok képezik az új aristocratiát, mert kevesen vannak és gazdagok, emezek a címeres democratiát, mert sokan vannak és szegények. Hajdan illetlen dolognak tartott társaságban pénzről beszélni, mások rossz vagyoni viszonyait emlegetni, vagy saját pénzzavarát felhozni, ma széltiben panaszkodik mindenki s a szalonokban az asszonyok tárgyalják, hogy ki bukott meg, mennyi adósságot csinált, kit rántott magával, s melyik hitelezője vette meg ősi birtokát.

A nemes földesúr, mikor már látja, hogy jövedelméből nem fizetheti adósságait, mielőtt csődöt mondana, megkísérli a kibontakozást. Bérbe adja birtokát, hogy pénzzé tegye az instructiót, hypothecaris kölcsönt vesz fel, hogy váltóitól szabaduljon, eladja előbb

budapesti házát, azután egymásután jószágait, felkeresi a zálogházat is néhány ezer forintért ékszerekre, s talán megmenti tulajdona egy részét. Midőn már nagy bajt érez, vagyonmérleget készít s ebben összeírja mindenét becsértékben és hogy melyik birtok mit jövedelmez; melléje igatja adósságainak hosszú listáját a hitelezők nevével, s hogy kinek mennyi kamatot fizet; ezután összehívja hitelezőit, moratoriumot kér tőlük s egyezkedik. Ritka esetben sikerül a családnak ilyen módon az enyészetet elkerülni. A tönkre ment családok ivadéki képezik az úri proletárságot.

E processust sietteti az állam adókkal s adóexecutiókkal, a helyett, hogy feltartóztatná okszerű, gazdasági politikával. S most duce Tisza eljutottunk oda, hová a pusztulásnak indúlt földesúr, hogy maga Magyarország is csőd által fenyegetve hypothecaris kölcsönt vesz fel, hogy függő adósságait fizethesse; javait árulja, ha vevője akadna; ingó értékeire minduntalan előleg üzletet köt zálogadással és vagyonmérleget készít, felbecsülván magasra mindenét, a miye van. A vagyonmérleg és az adósságok listája szintén megtekinthetők a budgetben és a zárszámadásban.

Magyarország activ, mondja a vagyonmérleg; Magyarország passiv, mondja a számvizsgáló.

A vagyon nyolekszázötvenkét millió, állítja a zárszámadás, a tenger szerinte még csak hétszázharminczöt millió, marad hát tiszta vagyon száztizzenhét millió. Ha ez igaz, ne beszéljünk állambukásról, ne gondolkozzunk kamatreductióról, ne essünk kétségbe, hanem fizessünk és támogassuk Tisza Kálmánt.

A tartozás mennyisége alig szenved kétséget. Az adósság megvan, azt össze lehet adni. A terhelő hátralékok hetven millióját megveszi az államon, a kinek vele a kincstár tartozik, ugymint letétek s cautiók fejében harminczhét millióval s vett kölcsönökért tizenhét millióval. Ez összegek ép úgy kifizetendőek, mint a mivel az állam a földtehermentesítésnek s a vasúti kamatbiztosításnak tartozásban maradt, vagy bányászatnál, sónál és dohányynál üzleti kiadással hátralékban van.

De már a cselekvő tőkék és követelések becslése nem ilyen egyszerű s nem biztosabb, mint ha valaki, hogy nagy kölcsönt kapjon, jószágát és rajta a rongyos tanyát háromszoros értékben hirdeti, mint mennyit testvérek között megér, vagy ha behajthatatlan pörös obligatióját teljes értékben veszi számításba.

A magyar állam ingatlan vagyona négyszáznegyvennyolcz mil-

lióra van téve a zárszámadásban: az államjóságok negyvenöt millióra, az erdők huszonhétre, a bányák kétszázötvenre, vasutak százötvenháromra, a két budapesti híd tizennégyre, a lótenyésztési intézetek öt millióra.

Ugyan mit jövedelmeznek ezek tisztán?

Mert ha vevőt keresünk, ez azt nézi, mi hasznót várhat, s ehhez méri az árat. Tudja ugyan mindenki, hogy az állami kezelés rossz, és hogy privat embernek többet ér a vagyon, mert többet jövedelmez, de ha becsülről van szó, mégis a tiszta jövedelemre kell tekintettel lenni.

S mit látunk?

Az állami jóságok jövedelmét becsüli Szapáry jó magasan *négy* millióra. Ez szép eredmény volna, az értéknek kilencz százötölje. De 1877-ben a rendes bevétel vala négy millió négyszázezer s a rendes kiadás egy millió hatszázezer, vagyis tiszta bevétel nem volt csak *két millió nyolczszázezer* forint. Így előirányoz gróf Szapáry Gyula.

Az erdőknél felvesz *két millió háromezszázezer* tiszta jövedelmet, százezerrel többet, mint a zárszámadás szerint kellett volna.

Mindez hagyján; államjóságok és erdők alkalmasint megérik, a mire becsülve vannak.

De a bányák kétszázötven millió értéke mit hoz? *Semmit*. Tiszta jövedelem helyett találunk százhuszonnégyezer forint *hiányt*. Ki veszi meg a kincstári bányákat? És mit ad értök?

Az államvasutak tiszta jövedelme felvétetik három millió háromezszázezer forintban; behoztak két millió ötszázezret. A kamatozás így legfőlebb három százötli; ennél a vevő magasabb jövedelmet számít magának.

A két híd jövedelme huszonegyezer forint volt; ki ad értök tizennégy milliót?

A lótenyésztési-intézetek másfél millió deficittel dolgoznak s egyáltalán nem eladók.

Ezekből tehát az államadósságot törleszteni nem lehet. Legfőbb egy részét. Vasutak, államjóságok és erdők jövedelme az előirányzat magasabb számításával kilencz és fél millió, becsültetnek száznyolczvanöt millióra, de akad-e vevő, ki ezt megadja? Pedig az összes állam vagyonból, voltaképp csak ezek adhatók el.

Hátralékokból százötvennégy milliót követel a magyar állam s ezt felírja vagyonnak. Ez szomorú vagyon. Negyven millió az egye-

nes adóknál, a jogilletékeknél huszonhárom, az államjóságoknál kilencz, a bányáknál ötödfél, dohánynál három és így tovább. Mit lát ebből a kincstár? Ezen vagyona alkudni sem lehet.

Állami *követelések* czimén százhuszonhét vastag milliót látunk az állam vagyona közé felírva. De ebből százegy millió olyan pénz, melyet subvenczióképen fizettünk a vasúttársulatoknak s mit ezek nem lesznek képesek visszafizetni soha. Ezen vagyon évről évre növekszik, de utána nem mi huzunk kamatot, hanem magunk fizettünk.

Más hetvenkilencz millió vagyon *felszerelés* czimén szerepel a mérlegben. Ebből huszonnégy és fél millió a honvédfelszerelés becsértéke. Activ tőkének az nem sokat ér. Hat millió a lótenyészanyag, négy millió a távirda készlete, tizenkét millió a bányászati termény, huszonegy millió a dohány készlet; sorba oly tételek, melyek mint befektetés, vagy mint forgó tőke vagyonnak tekinthetők ugyan, de alig tekinthetők szabad vagyonnak.

Értékpapír tizenhét millió van az állam tulajdonában, de ebből négy átfutó kezelés csak, valódi ingó vagyon tizenegy millió.

Pénztári készlet huszonhét millió találtatott 1877. végivel; de ebből csak tizennyolcz millió volt a rendes állami pénztárakban, a többi pósta, vasút, távirda szolgálatában állott. Ez bizony gyöngecassa. dotatiója egy kétszáznegyvenöt milliós budgetnek, mert alig egy havi kiadásnak felel meg.

Ezekből áll a magyar állam vagyona. Ama nyolczszázötven millió roppant összeg a türelmes papíron, de a valóságban felényi érték s az is olyan, hogy nem lehet eladni, behajtani s legkevésbé kiadni. A Duna is mily nagy, nevezetes és értékes vagyona Magyarországnak, de pénzre fordítani nem lehet. Kereskedő ha volna a magyar állam, e vagyon mérlegnek csak kisebb részét írná a jóféle könyv és váltókövetelések, vagy az árúkészlet rovatába, a túlnyomó rész az ingatlanok nehézkes címére, vagy a dubiósák veszett lapjára iratnék.

A nagyra számított activ vagyon tehát nem sokat segíthet Magyarország pénzügyi calamitásán. Sem a deficitet le nem szállítjuk innét, sem az adósságokat le nem törlesztjük belőle.

Mindazáltal Tisza Kálmán úrnak az államvagyon módot nyújthat arra, hogy még pár esztendeig boldogítsa az országot kormányzatával. Van még annyi államvagyon, miből szükség esetén pénzt csinálhat. E pénzzel tömheti bosnyák politikáját s halaszthatja az állam-tönköt.

Ma az államjóságokat bocsátja zálogba, holnap majd eladja őket; holnapután a sor a bányákra kerül aztán a vasutak tétetnek pénzzé, majd a dohánymonopolium kerül bérbe s a készlet, gyárak és épületek ára fejében szép summa pénz folyhat be egyszerre; a sóbányák és a sóüzlet szintén találhatnak bérlőt; szóval még van neki mit pazarolni.

Bátorság van benne rá, azt meg kell neki adni.

Mi pedig barangolva a vadon erdőkön, melyek fenségesen néznek alá a viruló alföldre, hol tengernyi puszták ringanak a szellőben és nem győzi a szem őket bejární: elképzeljük, hogy az Arpádok óta Magyarország földének sok része állambirtok volt s az maradt mostanig. Egy tizenegyedrészt az országból számítanak, hogy a magyar kincstár tulajdona. Kié lesz nem sokára a haza földje? Az állam is eladja birtokát az uzsorásnak. Új mágnások fogják felosztani a kincstári nagy uradalmakat s ezen új urak nem lesznek magyarok.

Tízszáz esztendő megőrizte nekünk e kincset, tíz rövid esztendőn elpusztítottuk.

Nagy teremben sok rendetlen férfinép tolong zsivajjal. Szokott helyén áll együtt a nagy bankár, vagy megbízottja s szeret különválni a nyüzsgő tömegtől, mint bálban a magas arisztokraczia. Alkuszok futkosnak ide s tova; levelek, táviratok jönnek, mennek; csomóban állva fel s le licitálnak az üzerek „ich geb“, „ich nehm“ szavakkal. Ennyiből áll az alkú, még az árát se mondják ki egészen; fukar torokkal csak az árkeletet ejtik ki félig, az utolsó szóval jelezve, hogy X forint árfolyamon felül hány krajczár járja; azután két kis könyvet vesznek elő s plajbászszalkiki a máséba belejegyzí a vásárolt értékpapirosok számát és az árfolyamot s kész a szerződés. Így adnak, vesznek pár óra alatt a nagy városok pénzpiaczaín mindennap százra menő milliókat a bankárok és tőkepénzesek

Mielőtt Magyarország a börzére került, világhitele nem volt. de adóssága sem volt; mióta bevezették e társaságba vevői és hitelezői feles számmal vannak. Minden új kölcsön börzeárfolyamon mutatja, hogy Magyarország mennyiért eladó?

Ez a civilisatió egyik vívmánya.

Hitel, mondá Széchenyi, teszi nagygyá Magyarországot és ime a hitel buktatja meg. Csakhogy erről Széchenyi nem tehet.

1867-ben a nemzet nagykorúnak declaráltatott. Öröklött harmincz millió fizetendő annuitást s kétszáznegyven millió földtehermentesítési adósságot. Ezt még elbírtuk volna. Hisz azóta elviselünk majd háromszor annyit.

Nyolcz évvel később, mielőtt Tisza Kálmán miniszterré lett, Magyarhon adóssága háromszázhetvenhárom millióval szaporodott s volt már *hatszáztizennégy millió*.

Igy vette át az államadósságot Tisza, midőn az ország rendezéséhez látott. Ezóta az Eszterházy hercegek vagyonának fekete könyvben megírott története második kiadást ért.

A Tisza kormány csinált *kétszázhatvan millió* rente adósságot.

Eladott a közös activákból Magyarországot megillető *tíz millió háromszázezer* forintra szóló értékpapírt.

A keleti vasút átvételére kibocsátott *tíz millió* államkötvényt.

A függő adósságot főleg pénztári jegyekben, — melyek kamatai 1875-ben 210 ezer, 1877-ben 578 ezer forinttal szerepelnek s a jelen évre mintegy 840 ezerrel vannak a budgetben felvéve — a kormány felszaporította 3.₅ millióról 1875-ben mintegy *tíz és fél millióval*.

A pénzügyi pénztárakban Ghyczy 1875. január 1-én hagyott 23 milliót, 1877. végén ez leapadt 17.₅ millióra, tehát elköltött a kormány *öt és fél milliót*; de azóta jött a bosnyák hadjárat és Szapáry vallomása szerint a pénztári készlet ismét leapadt egy csomó millióval, de hogy mennyivel, azt a miniszter nem mondja meg.

A 153 milliós kölcsön törlesztésére a kormány tényleg eladott *két millió nyolczszázezer* forintért államjavakat; a folyó évben eladásra szánt újból másfél milliót, de ezt még nem vehetjük számításba.

Végül a legújabb kölcsöntörvényjavaslatban a kormány kér 96 millió arany forintot s minthogy a magyar rente árkelete a párizsi tőzsdén most január végén 71.₅₀, a kibocsátási költségeket és a tömeges kibocsátás nyomasztó hatását számba véve, vérmes számításal 70%-ban kell felvennünk a kibocsátási árt. Ez volna *százharminczhet millió* új arany rente adósság, vagy ennek megfelelő jelzálogkölcsön, mi hét millió kétszázhatvanezer kamatteherrel jár. — De valamint a költségvetés hamis, úgy az új kölcsöntörvény is hamis, mivel a kormánynak az év végeig több kell, mint a mennyit beismer, mert a deficit nagyobb és az ideai occupationalis kiadás is nagyobb lesz mint a ministerium mondja s máris a tavali bosnyák költségre öt millió póthitelt jelent be a közös kormány.

Tisza Kálmán a felsorolt módokon államvagyonból vagy köl-

esőnpénzekből, a folyó évet betudva *elköltött négyszázharminczhat millió forintot.*

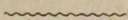
Ebből visszaváltotta, illetőleg be fogja váltani a 153 milliós kölcsön kötvényeit s kölcsönök törlesztésére fordított, az Ausztriának fizetett törlesztéssel együtt három év alatt 1875—1877-ig a zárszámadások szerint netto 20 milliót; a tavali és idei törlesztést, a pénztárak jobb dotatiójával együtt tehetjük másik 20 millióra: *apasztotta tehát a terheket legfeljebb százkilenczvenhárom millióval.* A kamatbiztosításra és vasúti beruházásra, valamint a keleti vasút megvételeére fordított összegeket tőkésítésnek alig tekinthetjük s így calculusba nem vonjuk.

Öt év alatt a Tisza ministerium annyit fogyasztott, ennyit szerzett; a differentia mutatja, mennyit ér Tisza Kálmán Magyarországnak? Roppant sokat, mert:

Került a Tisza régime Magyarországnak kétszáznegyvenhárom millió forintjába.

Drága minister!

Szegény nemzet.

Régente a királyok hamis pénzt verettek, mostanság a minis-terek hamis értékpapírt nyomatnak. A mi a hamis pénznél a nemes érc hiánya, ugyanolyan az államkötvénynél a disagio. A pénzváltók kevesebbet adnak érte, mert nem becsülik annyira, a mennyire az obligatio szól; annyira becsülik a mennyit gondolják, hogy ennyiért beváltják. Egy államkötelező tehát az ország fizetési képességének fokmérője.

Minthogy Magyarország deficités állam, hitele fogyatékos; mert különös, de csak annak van teljes hitele, ki rá nem szorúl. A ki nem veszi igénybe annak adnak, ki nagyon igénybe veszi hitelét, annak nem adnak. Állam, melynek hitele kevés, biztosítási díjt fizet hitelezőinek a rendes kamaton felül, mert nem hiszik el neki pusztá szavára, hogy a tőkét el nem veszítik. Ez a magas kamatláb. A disagio pedig, a mennyivel kötvényei parin alól árúltatnak, mutatja mennyivel kevesebbre becsülik az állam vagyoni erejét elvállalt kötelezettségeinél.

Mikor Tisza minister lett, nem csak az egyensúly helyreállítására vállalkozott, hanem az államadósságok rendezésére és az ország hitelének megszilárdítására is.

Ez is úgy sikerült neki mint minden, mit a haza boldogítására megcselekedett.

A kormány nagy garraal neki fogott a rente conversióhoz, hogy majd ő minden államadósságot unificálni fog, a törlesztést megtakarítja s az európai összes börzéken kelendő egyforma magyar papírt honosít meg, a rövid lejáratú nagy kölcsöntől szabadul és a lekötött államjavakat felszabadítja. Nagyszerű terv, csak Széll Kálmán háta mögött ne állottak volna Andrássy és Tisza.

A tervből is csak annyi vált be, hogy most már özönével van magyar rente a börzéken.

Eleinte csak ment a dolog; az első negyven milliót Széll Kálmán eladta aranyban $80\frac{1}{2}\%$ -on. Igaz, hogy az 1877-iki zárszámadások tanúsága szerint a fél perczent elesik, alkalmasint a bankárok zsebébe csúszott, de a tőzsdék 82% -et is megadtak.

A második kibocsátás elkelt még 77% -on aranyban.

A harmadik 75% -on.

A jelenlegi árfolyam aranyban 71— 72% .

Milyen lesz ezután, ha az új kölcsön is a piacra kerül?

Igy szilárdította meg a Tisza kormány az államhitelt, hogy négy év alatt tíz perczenttel lenyomta.

Hát a kamatlábbal mit csinált?

Eleinte szedte a pénzt $7\frac{3}{4}\%$ -re, azután $7\frac{6}{10}\%$, utóbb 8% -re, a jelenlegi kamatláb $8\frac{5}{10}\%$; ugyan mekkora kamatot fogunk fizetni ezentúl?

Franciaországhoz hasonlítva, melynek 5% -es rentekötvényei 115-ön kelnek a boulevardon, mikor a magyar 6% járadék árfolyama 72, a viszony olyan, hogy amannak 138 frtot kölcsönöznek azon az áron, melyen nekünk 72-t, vagyis Franciaország hitele kétakkora mint Magyarországé. Ezt úgy is lehet kifejezni, hogy Franciaország államiságában és fizetésekésségében két akkora garantíát látnak az emberek, mint Magyarország jövődjében.

Milyen pénzügyi eredmények!

De azért Tisza Kálmán nagy államférfiú és jó hazafi.

~~~~~

Diszes fogat, finom szivarok, télen szalon, nyárára utazás, jó társaság vadászaton, szép asszony cultusa odahaza, merész kártyajáték elegans körben, magányos órákban lecture, zene: a nemes élvezet nagyúri módja sok gazdag úrfinak hozott szegény vénséget.

Utolsó vigasza inséges ágyon az lehete, hogy jól élte világát. Ezen vigasztalás nem jut nekünk, pazaroltunk és mégis nélkülöztünk; Magyarország csak nem is élvezett.

Könyvelmű gavallér, ha költeni szeretne és nincsen pénze, váltót fogad el s két jó pajtást talál, kik szívesen aláírják és akad zsidó, ki pénzt szerez reá. Egyik váltó a másik után készül és találkozik, a ki megveszi. A barátság addig tart, míg kölcsönösen kölcsönözgetnek s kapnak, mikor aztán egyikök nem fizethet, mind a háromnak nincs egy garasa, a váltó mind pöröl s a jó életnek vége. Ezt nevezik minálunk szédelgésnek.

A kormány és a szabadelvű párt e szédelgést nagyon ismerhetik, mert különben hasonló financ politikát nem tudnának követni és támogatni. Hiszen a budget éppen így cselekszik.

Kiadás kell, de nincs rá költség, hiányzik egy pár millió. A jövedelmekben meg nem találják, a mi a kiadásoknál hiányzik, mert a bevételekből szintűgy hiányzik egy pár millió. A minister tanácskozik a bankárjával, ez megszerzi néki a pénzt alkuszdíjért, de a felvett kölcsönből ismét hiányzik egy pár millió. Egyik deficit a másikat támogatja s egyik kölcsön a másikat fedezi, a váltókat a ministerium kibocsátja, a szabadelvű többség elfogadja, a felsőház forogtatja és a Rothschild consortium elhelyezi. A compania, mihelyt pénz szagot érez, jó kedvet kap s még nem volt rá eset, hogy kölcsöntörvényt a többség szívesen el ne fogadott volna. Ezen gazdálkodás így fog folyni, míg egyszerre majd azok a milliók is, melyek így szereztetnek a hiányzó milliók sorába lépnek. Ugyanakkor vége lesz a Tisza kormánynak.

De Magyarországnak ne legyen vége.

Akkor legyen, a ki megmentse a hazát!

Mert a nemzetnek élnie kell.

Fog is élni; a nehéz megpróbáltatás napjait ki fogja állni kezservesen, de önmagát fel nem adva.

Új idők jönnek majd s új emberek.

Tiszáról pedig a történelem utolsó feljegyzése az leszen, hogy megbukott.

A polgári halál élete lesz jutalma.

Most még azonban új California neki ás aranyat. A képviselőház fedelén a kuvik hiába szól, nincs a házban halott. A kapus a nagy bottal nem azt jelenti, hogy temetés lesz, hanem hogy áll a bank. A milliókat rakják ide s oda, a kis golyó köröskörül szalad, nagy izga-

tottsággal lesi mindenki hol fog megállni. Mindenki tett, le jeu est fait; a szavazás döntött: nyertes a kormány.

Ezután víg lakodalom leszen hegyen-völgyön egész esztendeig; esztendőre pedig — qui vivra verra — ott folytatjuk a hol mostan végeztük: adósságot csinálunk míg lehet.

B. EÖTVÖS J. KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER- SÉGE 1867—1870-BEN.

ÍRTA MOLNÁR ALADÁR.

Első közlemény.

A jelen közleményben foglaltakat 1871-ben, jegyzém föl, tehát akkor, mikor még ideje sem érkezett el annak, hogy Eötvös miniszeri működése a viszonyok teljes felderítésével és a történetírás részre hajlatlanságával kritikailag méltattassék. — Szándékom nem is ez volt. Egyszerűen az általam tudott s már nyilvánosságra hozható tényeket általam ismert indokaikkal kívántam tárgyilagosan előadni, s egyszersmind itt-ott felmutatni azon czélokat és terveket is melyeket Eötvösnek a küzdelemteljes rövid három év alatt — egyáltalán nem — vagy csak részben sikerült valósítania.

E följegyzéseket most nyolcz év múlva is a nagy férfiú halála évfordulójának közeledtével át lapozva, elhatároztam közölni egyfelől azért, hogy részemről is hozzájáruljak tetteinek igazságosabb megítéltetéséhez, s másfelől azon hitben, hogy Eötvös eszméinek és törekvéseinek emlékezetünkben visszaidézése még a jelen sivár időkben és csüggesztő viszonyok között is termékenyítőleg hathat.

Ez alkalommal csupán a közoktatásügy terén kifejtett tevékenységére szorítkozom. — De itt kénytelen vagyok elsorolni né-mely olyan apróbb részleteket is, melyek ma már sok olvasó előtt tán kevésbé érdekesek, de egész működésének megítélésére és méltatására szükségesek.

Eötvös ministerségének kezdete óta kiterjeszté figyelmét s törekvéseit úgy a népiskolai, mint a humanisticus és real irányú közléptanodai — valamint a főtanodai oktatásra, úgy szintén a képzőművészetekre és az országos muzeumra. Műveltségi állapotaink rendezetlensége és politikai számos nagy teendők előtérbe nyomulása lehetetlenné tették, hogy a kulturai ügyek mindegyik ágára nézve

előlegesen megállapított terv szerint rendszeresen és logikai egymásutánban haladjon előre. Gyakran maga panaszkodott, hogy kénytelen kapkodni majd ide, majd oda, a hol a szükség legégetőbben kíván javítást, vagy a szerint, a mint a viszonyok majd egyik, majd másik ügyben engedtek valamit tenni. — Legforróbb óhajtása volt minél előbb megérni azt, hogy az országnak közjogi, közigazgatási, s általában politikai szervezete törvényhozásilag annyira rendezve legyen, hogy ő ezek által nagyobb részben igénybe vett erejét és idejét a közoktatási ügyeknek szentelhesse. Majdnem mindazt, mit eddig tett, részint foltoztatásnak, részint a gyakorlati gyors kivitelhez szükséges előkészületnek tekintette. És épen akkor kellett bennünket itt hagynia, midőn már-már elérkezettnek hitte az időt saját szakja körében nagyszabású és rendszeres actio megkezdésére!

De nézzük tevékenységét 1. a népiskolai, 2. a középtanodai, 3. a főtanodai oktatás körében.

I.

A népoktatás teréni működése.

Azt hitte, hogy a népnevelés ügyének csak úgy adható gyorsan és nagy lendület, ha azt a nemzet társadalmi uton is felkarolja, s ha a kormányt e téren törekvésében a nagy közönség érdeklődése és tetteges részvéte támogatja. A köznevelés terén az önkormányzatot abba helyezte, hogy a haza minden egyes polgára önkéntes bűzgósága által indítatva működhessek az oktatás ügyében, vagy legalább arra befolyást gyakorolhasson, akár mint egyes ember, akár társulatba állva, akár világi vagy egyházi területekbe (p. o. községekbe) csoportosulva, és csak azt eszközölje a központi államhatalom, a mire a polgárok e társulati s testületi öntevékenysége nem képes, vagy a mit ezek elmulasztanak. E felfogásból indulva ki, indítványozta mindjárt ministersége kezdetén (1867. június havában) az önkéntes népnevelési egyletek alakítását. Javaslatát egy felkérő levélben az egyletek egy általános tervezetének hozzácsatolásával, megküldé minden világi és bármely felekezetű egyházi főbb tisztviselőnek, s mindazon magánosoknak, kikről gondolta vagy hallotta, hogy a népnevelés iránt érdeklődnek, s bizonyos körökben befolyást gyakorolhatnak. Az említetten kívül még két célja volt ez indítvány. Egyik az, hogy a népnevelés iránt, a közönséget tetteges részvételre izgatva, oly általános érdeklődést és mozgalmat keltsen,

melylyel — különösen a hírlapi és tanácskozási vitatások, és a társadalmi tevékenység által — a nemzet előkészítessék a népoktatásnak törvényhozási szervezésére. — Másik célja pedig, annak az előleges kitapogatása volt, hogy mennyit lehet a népnevelés elővitelében a nemzet társadalmi öntevékenységre bízni, s mennyiben kell az államnak törvénnyel és kormány hatalommal beavatkozni. Eötvös előre látta, hogy a népnevelés terén váraozik reá a legerősebb küzdelem. Ha bármely módon, de a nemzet művelődési érdekeinek s a kor követelményeinek megfelelőleg akarja azt rendezni; a felekezeti, nemzetiségi érzékenységek s egyéb particularis érdekek kezét fogva itt zudulnak fel ellene legerősebben úgy a törvényhozásban, mint a végre hajtásnál. E küzdelemtől félt. Nehezen szánta el magát egy népiskolai törvényjavaslat megállapítására s előterjesztésére. Ez volt egyik oka annak is, hogy a javítást szívesebben kezdte a kormányzata alatt állott középiskolákkal. S ugyanez okból tett részinttájékoztató, részint előkészítő kísérletet a népnevelési egyletekkel is, melyekben mintegy a társadalmat akarta a reformok keresztülvitelére segítségül hívni. Azt hitte, hogy — saját hasonlatát idézve — mint a parlagon levő földön kezdetben csak imitt-amott bújik elő egy-egy fű- vagy virágbokrocska, melynek a föld alatt folyton terjedő gyökereiről, vagy széthulló magjaiból új meg új fű- és virágbokrok kelnek ki, míg nem az egész tér sűrűn lesz beborítva zöld pázsittal és színes virágokkal: hasonlóul fogják a kezdetben csak távoli egy-két helyen létre jött népnevelési egyletek az egész országot behálózni s társadalmunk összesített erejével emelni a népoktatást. Keserűen csalódott. Egy részről félreértették, vagy éppen az egyházak jogaiba melékutakon avatkozással s mindenféle olyan intentiókkal gyanúsították, melyek eszébe is csak akkor ötlöttek először, mikor azokat vádakként olvasta; másrészt pedig, még az elfogulatlanabbul gondolkodóknál sem sikerült erélyes egyleti tevékenységet ébreszteni fel. És midőn két év alatt is alig jött létre 20—24 ily egylet s egykettő kivételével, azok legtöbbje csak pangott: e csalódása sokszor igen keserűen fáj neki. De ha nem sikerült is az egyleteket óhajtott mérvben létre hoznia s működtetni, a kísérletnek annyi eredménye mégis lett, hogy egyfelől ő tájékozhatta magát a helyzet iránt, és másfelől részben a népnevelési egyletek érdekében és egyéb alkalmakkor kifejtett sokoldalú agitatioival sikerült Eötvösnek oly általános és oly nagymérvű érdeklődést és mozgalmat idézni elő a népnevelés iránt, a minő Magyarországon még soha sem volt. Eötvös

az idealista, a költő, a hatásos szónok, a nagy tanultságú gondolkodó, a szeretetteljes társalgó, minden alkalommal felhasználta összes erejét s tehetségét a népnevelés melletti izgatásra. És ha az ezen irányban megindult s legnagyobb részben Eötvös által ébresztett s vezetett mozgalom fentartatik, s tápláltatik, az maga nagy mérvben biztosítandotta népnevelésünk haladását.

Másik tette volt még 1868. elején hét nyelven megindítása a „Néptanítók Lapjának“, melyet külföldön már többször unicumnak neveztek, (s melyről a bécsi világkiállítás jury-je is mint unicumról nagy elismeréssel emlékezett meg). 1867-iki nyár végén egyszer említé, hogy Guizot közoktatási ministersége idején (úgy tetszik 1833-ban) megkísérlé a tanítók számára lapot is adni ki. Ő maga már 1848-ban szintén szándékozott „Nevelési szemle“ czím alatt havi füzeteket adni ki.¹⁾ E gondolat többé nem lett elhagyva. Hisz nálunk is most annyival indokoltabb volna hasonlót tenni, mert úgysis alig tudunk módokat találni a hivatalban levő tanítók képzettségének és műveltségének oly szükséges emelésére. Neki magának különösen a népnevelési egyletekre vonatkozó indítványával ép akkor tett tapasztalásai folytán aggodalmi voltak a nemzetiségi és felekezeti féltékenységek miatt. Azonban daczára a hazánk soknyelvűségéből folyt nehézségeknek, daczára sok egyéb közbejött gátló körülményeknek, 1868. februárban megjelent a „Néptanítók Lapja“ az országban honos hét nyelven és minden tanítónak kívánatára az általa óhajtott nyelven küldetett meg díj nélkül. Az első évben hetenként 1—1½ íven, 14,600 és néhány példányban jelent meg a lap, melybe most már (1871.) egy pár száz tanító ír is. A lap az elnökségnél volt egy tisztviselő vezetése alatt kezeltetett és a magyar szöveg szerkesztésére Környi János alkalmaztatott. E lap a sajtóban és parlamentben sok támadásnak szolgált tárgyául. A képviselőházban Miletics és Babes eleitől fogva évenként ostromolták épen, mivel tapasztalták a nem magyar ajkú tanítók szellemére befolyását. Csodálatos, hogy az ellenzék is segítségére volt e támadásokban a nemzetiségi képviselőknek,²⁾ noha a lap sohasem volt politikai czélokra felhasználva. A kormány ily soknyelvű irodalmi vállalata s annak gyengeségei ellen bármennyi kifogásokat lehet is tenni, figyelembe veendő volna, mily viszonyok között s mily czélokra alapított

¹⁾ Erre vonatkozó s jul. 25-ikéről kelt felhívása a „Közlöny“ 1848. jul. 26-iki számában jelent meg.

²⁾ A támadások végre célzt érték, a mennyiben a lap 1870 óta csupán magyar nyelven és csak havonként kétszer jelenik meg.

az. Azon időben tudtomra egyetlen egy paedagogiai magyar szaklap volt a tanítók számára s az is megszűnőben, mert pár száz előfizetője a nyomtatási költséget sem fizette ki. Az országban mintegy 20 ezer tanító, kiknek legnagyobb része hivatalába lépte óta egyetlen tanügyi könyvet vagy folyóiratot sem szerezhetett, melyből szakismereteit gyarapíthatta vagy a paedagogia haladását megismerhette volna. A kormánynak a tanítókra s a tanításra semmi közvetlen felügyelete, semmi befolyása nem volt. E célra még közgei sem voltak. De már midőn 1869-ben tanfelügyelők állítottak is, azoknak felekezeti iskolákban nem tűrték el, hogy a külső rend megtekintésén felül magába a tanításba akár csak tanácsokat is adjanak, sőt számtalan helyen jelenlétükben tanítani sem akartak. Pedig a hol jelen voltak, minő dolgokat hallhattak! p. o. Tolna vármegyében egy iskolában a tanító komolyan magyarázta a gyermekeknek, a természettant tanítva, hogy a mennykő az égből alá hulló kocsonyás materia. Hasonlót sokat említhetnék.

Ily viszonyok között adta ki Eötvös a Néptanítók Lapját, melynek 14 ezer példánya által egyszerre közvetlenül érintkezhetett az összes tanítókkal, szórhatta közjök az ismereteket, hírül adhatta s megmagyarázhatta a kormány intézkedéseit, megismertethette a szakirodalom termékeit; és reménylhető volt, hogy a hazai egész tanítói karban a nyelvek különfélése által okozott elkülönültség daczára éppen a soknyelvű, de egy tartalmú lap által közös nézetek, közös érzelmek, s egy közös szellem fejleszthető ki! Ez volt e lap keletkezésének indoka és célja, s a három év megmutatta, hogy célja nem volt egészen hiú remény.

A szellemi szükségletek kielégítése mellett igyekezett legalább azon tanítók anyagi helyzetén is segíteni, kik fizetésök csekélysége miatt kényszerítve voltak idejük nagyobb részét a tanítástól idegen munkára fordítani. E végre, egyéb módon még nem rendelkezhetvén, az országgyűlés által a népnevelésre megszavazott összegből 1868 végén a világi és egyházi hatóságok által felterjesztett tanítók közül legszegényebbül és egyszersmind legszorgalmasabbul kitűnt 1071 tanító között osztatott ki 60, 80 és 100 forintjával 86,316 forintot. — Ezen 1071-nek a többsége oly családos tanító volt, kinek összes fizetése nem ment 100 frtra. — A következő 1869 évben szintén osztatott ki 714 tanító között 50,420 frt. — Ezenfölül övenként egy pár száz nyomorban levő tanítót segélyezett esetenként. 1870-ben hasonlóan elrendelte, hogy a tanfelügyelők terjeszszék fel a legsze-

gényebb és egyszersmind legtörekvőbb tanítókat. — E segélyezésekkel sok baj is volt. A hatóságoknak vagy közegeiknek protectióján avvagy helytelen értesülésen alapúlt ajánlatai folytán nem mindig a legérdemesebbek nyerték a segélyt. Azután még a hol igazságosan adatott is, a közel vidéken lakó s szintén szűkölködő többi tanítók nem mindig ismerték el szívesen, hogy társuk csakugyan inkább megérdemelte a gyámolítást mint ők; s a helyett, hogy örültek volna, hogy tíz közül legalább egynek a nyomora enyhítve lön, zugolódtak, hogy miért az, és nem ők részesültek a jótéteményben. Mind e hátrányai mellett a segélyezés a mellett hogy sok nyomort enyhített, tapasztalhatóan buzdítólag hatott azon tanítók legtöbbszörére, kiknek kilátásuk lehetett jövőben ily segélyt elnyerhetni. És ha a tapasztalás lassanként módokra vezetett volna, melyeken az igazságos kiosztás biztosabban eszközölthetnék; ez uton is sok jót lehetett volna tenni, különösen a magyar nyelv terjesztése érdekében.

Eötvös a mint a tényleges viszonyokkal közelebbről megismertkedett mindinkább belátta, hogy törvény nélkül nem képes jelentékenyebb actiót fejteni ki a népnevelés terén. 1867 őszére készült el a népiskolai törvényjavaslat első szerkezete, s szövege 1868 tavaszára állapítottatott meg véglegesen. A ministertanácsban tárgyalása után még egy nagy nehézség merült fel, melyet csak Eötvös kiváló szellemének sikerült elhárítania. És — ha jól emlékszem júniusban — b. Simonyi Lajos interpellációjára válaszolva a képviselőházba benyújtotta a t. javaslatot. — A javaslatot akkor a házban és a sajtóban pártkülömbőség nélkül örömmel fogadták. — Midőn azonban az országgyűlés nyári szünetelése után szeptember havában tárgyalására került a sor, az akkori balközép részéről, és magában a kormánypártban is sokak által oly erővel elleneztetett az, hogy már-már kétes volt kérésztül vihetősége. — Nemzetiségi érzékenységek, a különféle egyházak hiveinek felekezeti érzékenysége, s a politikai pártérdek a legheterogenebb elemeket egy táborba gyűjték ellene. Az a gondolat, hogy a magyar állameszme, a magyar államérdek a népnevelésben, a nemzet culturájában is érvényesíthetők, bár az egyházaknak e téren engedett oly szabadsága mellett, minő az európai államokban majdnem példátlan, — mondom e gondolat még nem hatotta át törvényhozásunk többségét oly mértékben, hogy nagy elhatározásokra bírta volna. — A javaslatnak a képviselőházban története ismeretes. — Midőn az már az osztályok által tárgyalatott, mentő eszközül lön a szept. 28-iki ülésen indítványozva egy 25 tagú bizottság kiküldése.

— E bizottság meghallgatta a különféle hitfelekezetek által meghívott tagjainak s több szakembernek véleményeit, s azután compromissumképen a törvényjavaslatnak egy átdolgozott szövegét terjeszté a ház elé, melyet az némi módosítással el is fogadott. Így végre decz. 8-ikán szentesítették az első közoktatásügyi magyar törvényt. — Eötvös sokat küzdött sokat fáradott, hogy javaslatának legalább alapelveit megmentse, s ez nagy részben sikerült is neki. A mi kedveszótlen változtatásokat tettek rajta, bízott az időben, hogy évenkénti országgyűlések mellett, a nézetek tisztulásával, s a tapasztalás által nyújtandó bizonyítékokkal nemsokára sikerülend azokat kijavíttatni.

Eötvöst népiskolai törvényjavaslatáért sok támadás, sok szemrehányás érte még annak törvénytényé válása után is egész napjainkig. — Kárhoztatták, hogy tervezetét miért zárta az előterjesztés napjáiig oly szoros titokba, miért nem közölte sajtó útján, vagy legalább befolyásos egyénekkal, hogy előlegesen több oldalról megvitathatták volna? Némelyek panaszkodtak, hogy midőn korábban velők e dologról beszélt, más irányú oktatásügyi törvény tervezetét helyezett kilátásba vagy éppen ígért, s ők meglepetve, sőt csalódva olvasták el a ház elé terjesztettet. — A legállandóbb szemrehányásul pedig azt szokták hangoztatni, hogy e törvény (különösen azon alakjában, melyben a ház elé terjesztettet) külföldi mintáknak a hazai viszonyok figyelembe vétele nélkül való másolata vagy legalább utánzata.

Nem lehet szándékom itt e törvényjavaslat genesisét előadni. De az éveken át ellenmondás nélkül olvasott és hallott fentebbi vádakra egy pár észrevételt kell tennem.

A hogy a dolgokat ismerem, biztosan merem állítani, hogy Eötvös ha titokban tartás helyett, tervezetét oda dobja az akkor oly élesen ellentétes nézetek és befolyások harczába, nem lett volna képes azt azon stadiumig sem vinni, hogy az országgyűlés elé terjeszse. De nem tehette volna ezt — legalább 1868 tavasza előtt — azért sem, mert a javaslat irányát s némely lényeges elveit illetőleg maga is ekkor jutott véglegesen megállapodásra.

Ez okból sem lehet igaz, hogy ő bárkinek ígéretet tehetett volna más irányú javaslatra. Legfőlebb gondolkozása processusában ejthetett el egyes nézeteket, melyek másra engedtek következtetni mint a mire azután magát végre elhatározta.

A kik pedig e törvényt külföldi minták másolatának tartják, azok azon külföldi mintákat legalább is nem eléggé, a hazai előzményeket pedig úgy látszik egyáltalán nem ismerik.

Eötvös első gondolata az volt, hogy az új javaslat különösen a felekezeti viszonyokat illetőleg azon alapokon nyugodjék, melyek „az elemi oktatásról” az 1848-iki országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatában, és annak tárgyalásakor tartott beszédeiben foglaltatnak. *)

Hosszas gondolkodás, tanakodás, a hazai viszonyoknak, s egyik vagy másik alaptól kiindulás következményeinek keresztül kasul vizsgálása után határozta el végre magát 1868 tavaszán a ház elé terjesztett javaslatra. A mily sok kétségek legyőzésének, sok reflexiónak és nehéz eltökélésének eredménye volt az elhatározás: az első pilanattól oly ingathatlan szilárdsággal ragaszkodott hozzá mindvégig parlamenti küzdelmekben, úgy mint a végrehajtásban.

Azon elveket, melyekre a községi és felekezeti iskolák állása a magyar népiskolai törvényben alapítva van, s magát ezen viszonyt, a kik minden áron valamely mintáját kutatják, hasztalan keresik akár a svajcezi, akár a németországi törvényekben. Csak ott nem nézték, a hol talán egyedül találhatnak megfelelő eszméket, t. i. saját hazai történetünkben, s különösen Pázmándy Dénesnek az 1848-iki képviselőház aug. 9-iki ülésében tartott beszédében, s azzal tett s a ház által aug. 10-kén el is fogadott indítványában. *)

*) E törvényjavaslatnak különösen idevonatkozó §-ai a 12, 13, 14 s 15.

12. §. A növendékek a vallásos oktatást közvetlenül lelkészeiktől veszik.

13. §. A mely községben több hitfelekezet van, mindenik hitfelekezet számára külön iskola nyitattik, ha egy-egy felekezet iskolába járó gyermekeinek száma 50-re megy.

14. §. A mely községben több hitfelekezet van, hanem oly számmal, hogy a 13. §. értelmében számukra külön iskolát nyitni nem lehet, ott az iskola közös, s az elemi nevelést a növendékek hitfelekezetbeli előny vagy különbség nélkül nyerendik, másként is a vallásos nevelés a 12. §. értelmében nem ezen iskolához, hanem egyenesen az illető lelkészekhez tartozván.

A 15. §. szerint a hol nincs a 13. §. értelmében felekezeti iskola, ott a magánosok, vagy az illető felekezet saját erején állíthat külön iskolát, de azért köteles a közös iskolára az iskolai adót fizetni.

*) Pázmándy D. indítványa a következő 3 pontból áll:

1. Minden községben a közálladalom által egy közös elemi iskola fog felállíttatni. (elfogadtatott aug. 8.)

2. A mely községekben több hitfelekezet van, szabadságában álland a külön hitfelekezetek testületének a kormány felügyelése alatt saját erejükön külön elemi iskolát állítani, azonban csak akkor, ha ezt azon felekezet többsége kívánja.

3. Ezen esetben a külön iskolát felállító többség, elemi iskoláira tett alapítványainak a 6. §. értelmében birtokában maradván, a közös iskolára kívántató iskola adó . . . . itt nyílt kérdésnek hagyja azt, hogy ez adó alól fölmentessenek-e vagy nem. — Ez indítvány aug. 10-kén 231 szóval 84 ellen elfogadtatott, oly szerkezetben, hogy a közös iskolák javára adózás alól senki sem mentes.

Végül a törvényjavaslatról még csak egyet jegyzek meg. Egy pont volt benne, mely a felekezeti iskolák fenttarthatását sok helyen csakugyan megnehezítette volna, t. i. a 19 §, mely azt rendelte, hogy az 5 százalékos iskolaadó a községi iskola javára mindenkire (tehát a felekezeti iskolák fentartóira is) kivetessék. — Ez szolgáltatott alkalmat a felekezeti iskolák védőinek a legerősebb támadásokra. Ez előre látható volt. Készen is volt e helyett egy más propositio, t. i. azon módosítás, mely a Csengery által megváltoztatott szerkezetben el is fogadtatott, a mely szerint a felekezeti iskolákat fentartók ahhoz járulásuk mérvéig az 5 százalékos adó alól fölmentvék. — Eötvös ez engedményt, azon számításból, hogy valamit alkudni úgy is kellend, fentartotta, hogy majd mint módosítást fogja a viták közben indítványozni. — Azonban ha ez előre felvételik a szövegbe, valószínűleg nem lett volna oly nagy az ingerültség. Hiába Eötvös a legjobb szándékból sem értett a ravaszkodáshoz.

VII.

AZ IRÓI ÉS MŰVÉSZI TULAJDON-JOG

ÍRTA KOVÁTS GYULA.

I.

Czímfeliratunk szavaival van megjelölve azon fontos igazságügyi kérdés, a melynek tárgyában, illetőleg a mely iránt benyújtott javaslat felett („törvényjavaslat az irói és művészi tulajdonjogról.“) az igazságügyministeriumban egy enquête ül össze.

A törvényjavaslat nem *jogász-körök* alkotása, a mi azonban nem zárja ki azt, hogy igen becses materiale legyen. Sőt egyenesen azt mondhatni, hogy D. Schedel (Toldy) Ferencznek: „Az irói tulajdon“-ról szóló, az 1840. évben közzétett munkálata óta majdnem szakadatlanul *irói körök* voltak azok, melyek e tárggyal foglalkoztak. A fejlődés ezen menete csak *természetesnek* található. Mondhatni, a *helyes* jogfejlődésnek teljesen megfelelő s történetileg véve sem áll egyedül. Már a *specialis* jogok körül (váltó- és kereskedelmi jog) hasonló jelenségekkel találkozunk; egyes hivatásbeli életköröket szabályzó törvényeknél (leges speciales) pedig az még inkább van he-

lyén. A jogfejlődés ezen stadiumában találóan kihegyeződik az, a mit Pomponius (l. 1. D. de D. R. J. 50. 17) az általános magánjogi fejlődésre nézve mond: „Regula est, quae rem, quae est breviter enarra t; non ut ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est regula fiat.“ Van nak bizonyos érdekkörök, melyeknek sokszor a *legnagyobb finomságig menő hálózata*t felismerni első sorban azok képesek, a kik a háló *összedállításával, készítésével* foglalkoztak. A mi egy alkotandó törvényt megelőző, az az *életviszony*. Fölötte sok lehet még abban is, hogy a *jogász* hivatása csak a *törvény létevel* kezdődne meg, mi által azonban egy jogászi osztály külön és önálló léte még távolról sem tagadtatik, sőt bizonyos exclusivitással ekkor kezd jelentékeny né válni. Még a *régi általános magánjog* fejlődése is jó részben azt mutatja. Persze igaz, hogy a mai codificatorius törekvések tömkelegében sokkal több *reflexio* kívántatik a törvényalkotásnál, mint régente. Ez áll különösen a magánjogi törvénykönyv készítésére vonatkozólag. De itt sem jelenthet a *nagyobb látkört* kifejező reflexio *leketlen* recipialást olyan módon, hogy egyszerű fordításra vezessen. Igaz, hogy egy alkotott törvény abszolút fogalmazvány; lehet annak az életviszonyokat *befolyásoló*, itt-ott *módosító* hatása, de sikeres hatálya egy magánjogi törvénykönyvnek is csak úgy lehet, ha *súlypontját* nem önmagában keresi, *de az az életviszonyokban van adva*.

Kiválólag döntök e szempontok az írói és művészi jogokat szabályozandó törvénynél elannyira, *hogy már a törvénykészítésnél figyelembe veendő*k. Az ennél résztvevő nem-jogász elemről a fentiekhez képest egyáltalán nem beszélhet a jogász mint u. n. *laicus* elemről. Ő jobbára csak arra van hivatva, hogy az elébe adott életviszonyokat a jogi keretbe *bele foglalja* s többek közt a születésnél a keresztapa (terminologia) szerepét jól betöltse. Még ha akként is vennők fel a dolgot, hogy a *külföldi törvények léte, használhatása* cosmopoliticus jellegűknél fogva az író, a művészt fölöslegessé teszi: megfontolandó, hogy a törvény formulázása csak az életviszonyok *extractuma*. Minnek táplálkoznék a jogász csupán Liebig-féle extractummal, midőn nem annyira beteg, hogy a hús (ein Stück wahres Leben) megárt-hatna neki. Es aztán a külföldi törvények, — ezek a kivonatok — *teljes megértése is* legalább tájékoztató élet-adag feltárlalását kívánja meg.

De bár mennyire is azt mutassák az eddigi előzmények, hogy teszem az ország jogásza az írói és művészi jogok körül szakirodal-milag nem voltak tevékenyek: egy törvény alkotása körül a jogászi

és nem-jogászi elem *helyes egyensúlya* megkívántató. És e mellett első sorban a fölött kell aggályunkat nyilvánítani, hogy szakemberek (itt jogász és nem-jogász egyaránt szakember) írói és *művészi* részről (a szerzői és *művészi* jog egy törvényjavaslatba foglaltatik) egymás között nemcsak arányosan nem vesznek részt az enquêteben, hanem köztük *egyetlen egy művész sincsen*. Arról, hogy a *fényképész* (törvényjavaslat 69-dik §.) hiányzik, nem is szólok, de hol van a képzőművészek kellő képviselte? Lehet különben, hogy a hiány az által fog pótoltatni, miként az *enquête* előtt esetleg dii minorum gentium (fényképész) is ki fognak hallgattatni, — akár mint bíróság által a szakértők. Pedig a javaslat nagy hibái kiválság ott kezdődnek, hol a német törvény támogatását *annak idején* igénybe nem vehette s ezek a képzőművészeket, iparművészeket és fényképészeket illetik. Lehet, hogy 1876 óta, midőn Arany László úr javaslatát közzétette, ezt az időközben Németországban 1876. jan. 9., 10. és 11. megjelent törvényekkel *kibővítette*. Erről azonban a közönségnek nincs tudomása s így magát csupán az *eredeti javaslathoz* kénytelen tartani. A *helyes egyensúly* arra tekintettel, hogy a javaslatra eddigelé jogászok be nem folytak (a hivatalos köröket értjük) írók és jogászok között *sincsen megtartva*. Igaz, hogy egyik másik tag a demarcationalis határvonalon áll; ilyen maga a törvényjavaslat érdemes szerzője *Arany László* úr is. Hogy ő azonban inkább az írói elemet képviseli: a következők fonalán — honny soít qui mal y pense — be fog bizonyítani. Mi kik a feladatot megjelöltük akként, hogy az *initiatívát*, a kérdésnek nálunk való fejlődése szerint is, átengedtük a törvény által szabályozandó életkörök képviselőinek, illetőleg azt *saját hatáskörükbe* utaltuk: elfoglaltsággal alig leszünk vádolhatók. A helyes viszonynak a *végmegállapításnál a jogászi túlsúlynak* kell lenni. A dolog practicumát véve fel: nem képzelhetem, hogy a jogász az író befolyása elől magát elzárhassa, *de igen megfordítva*. Sokat tesz az országban a jogászi osztály (még mindig prokátorinak tartatik) iránti elfoglaltság. A jogász tudománya nagy részben szórászhasogatásnak tekintetik. Igaz, hogy még nem tettünk szert *elég hitelre* a nagy közönségnél, de hisz az *enquête* munkálatai — a jogászi elem eddigi háttérbe szorítását tartva szem előtt — végül is az igazságügyminister revisiója alá kerülnek. És ekkor aztán az igazságügyminister a correcturát lelkiismeretesen vigye véghez; ne bizza a törvényhozó testületekre a javítást. Igazságügyi bajaink nagy része azoktól ered. Az igazságügyministernek a *jövő alkotásainál* előité-

leteken túl kell emelkedni. A mondottak igazolására izlettetőül a következőkre hivatkozom.

Korántsem akarjuk e téren *Arany* László úr érdemeit kérdőjel alá tenni. Tanúlmánya s törvényjavaslata, melyet a „Budapesti Szemle“ 1876. évi 20. számából ismerünk: oly elismerésre méltó tárgyilagossága- és részleteiben, hogy úgy az írói, mint jogászi körök legnagyobb elismeréssel adózhatnak, de a bírálatot már azon körülmény is felhívja, hogy alkotása, mely nem *egy, de több emberlétre* van hivatva kihatni, gondos revisiót kíván különösen a jogászok részéről. Ezek is kell, hogy belássák, miként *Arany* László materialéja hasznavehető. Közel fekvő, de a feladat helyes felfogásáról tanúskodik, hogy az 1872. német törvényt vette alapul. Hanem a jogásznak már a törvényjavaslatnak a címzetén is, mely „tulajdonjog“-ról szól: okvetlenül meg kell ütközni annyival inkább, mert a német törvény írói és művészi tulajdonjogról nem, hanem kifejezetten csak „Urheberrecht“-ről szól. Lehetetlen, hogy ez oly lelkiismeretes feldolgozónak figyelmét kikerülte volna! Bizonyára feltűnt neki, de vagy *lényegtelennek* találta az elnevezést vagy a külföldi nem-német irodalom terminológiája példáján indult. A németeknél annak idején a törvényjavaslatban szintén fölösleges volt a tulajdonjogról címzett elnevezés mellőzését megindokolni. A tulajdon fogalmának kifejezése ott a pandekták (római jog mai érvényében) keretébe utaltatik.¹⁾ Az írói és művészi jog tárgyában a „tulajdonjog“ szót használni nálunk tet-

¹⁾ Nines magánjogi író a németeknél, ki a tulajdon fogalmát a maga helyes mértékére ne szorítaná. Legyen elég *Windscheid*-re hivatkozni, ki az írói és művészi tulajdon szaváról következőkép emlékszik meg (I. 137-dik §. 10-dik jegyz.) „Wenn man aber von einem geistigen *Eigenthum* spricht, so ist dieser Ausdruck allerdings insofern von sehr zweifelhaftem Werthe, als er geeignet ist, zu der Annahme zu verleiten, als seien hier ohne Weiteres die Grundsätze von dem *Eigenthum* an körperlichen Sachen massgebend.“ — A francia jog művelői is belátják, hogy e téren a tulajdonjog szava és fogalma *kiterjesztve* lőn. E tekintetben egy legújabb (1879) befejezett, a francia magánjogot tárgyaló epochalis munkára hivatkozunk (Aubry et Rau: Cours de droit civil français I—VIII. kötet), melynek II. kötete 170. s következő lapján a következők foglaltatnak: „Dans l'acceptation véritable du mot, la propriété ne se comprend que pour les choses corporelles. Mais le terme *propriété* a été étendu à des choses incorporelles pour designer le droit exclusif d'en user et d'en disposer.“ Majd: „C'est ainsi encore qu'on qualifie de propriété littéraire, artistique et industrielle, le droit exclusif des auteurs, artistes, ou inventeurs, sur la valeur pecunière de leurs compositions, oeuvres d'art, ou inventions, valeur qui se détermine par les profits commerciaux ou industrielles qu'on peu retirer de la publication, de la reproduction, ou de la mise

szerősebb lehet s a nálunk érvényben volt osztrák polgári törvénykönyvvel (függelék) is külsőleg indokolható. Az egész azonban egy *popularis dictio* jelentőségével bír, de ezen felül a szakaszokon belül önmagát czáfolja. Az írói és művészi jog tárgya nem oly *markolható* (quae tangi possunt), mint egy testtel bíró tárgy, a mely fölött gyakorolható *teljes jogi* uralom (vele mindenkép rendelkezhetni) nevezhető csak tulajdonjognak. Ez valami specificus a többi jogok (követelés, örökjog, szolgálmak) sorában; nem *szabad generalisálni*, mert akkor tulajdonkép minden jog tulajdonjog volna. Az enquête jogászai ezen terminologikus hiba ellen minden esetre protestáljanak s a szorgos javaslatkészítő pedig társaival alig fog *egy szépen hangzó* szóért ellentállást kifejtteni. Maga a szöveg a cím ellen szól; a tulajdonjogról a szövegben *két-féle* értelemben van szó s ez zavart képes előidézni. E szót s az ennek megfelelőt (tulajdon és tulajdonos) ott kell használni, a hol a tulajdon *valójában* helyén van. Ez az eset a javaslat 67. §-ában. „Ha valamely mű (testi dolog) más *tulajdonába* (!) bocsáttatik át... Továbbá (a második bekezdésben): A *tulajdonos* nem köteles a művet *szerzőjének* (!) többszörözés végett átengedni.“ Annyira nincs helyén a *szerzőre* vonatkozólag a tulajdon fogalma, hogy javaslatkészítő a szerzőre értőleg a „*tulajdonos*“ kifejezését — pedig a fogalmak és szavak összefüggők — nem is használja. Nem mondja teszem a javaslat 4. §-ában: „a *tulajdonos* (!)

on application de ces créations ou découvertes.“ Találó lesz e jegyzetben még C. F. v. Gerberre (Gesammelte juristische Abhandlungen, II. kiadás. Jena 1878.) hivatkozni, ki „*Über die Natur der Rechte des Schriftstellers und Verlegers*“ című értekezésében a 262. és 263. lapon a következőket mondja: „Freilich geschieht es auch jetzt häufig genug, dass dieser Ausdruck (t. i. „geistiges Eigenthum“), nur als eine bequeme, schnell verständliche Form zur Bezeichnung eines Rechtes gebraucht wird, für welches ein anderer allgemein gültiger technischer Ausdruck noch nicht gefunden ist und die Fälle sind selten, in denen es mit diesem Eigenthum ernst gemeint und in burlerker Consequenz von einer Vindication, von einem Besitz und von Servituten an den Objecten desselben gesprochen wird, — mit den obligaten Zornansbrüchen gegen jene Jurisprudenz, — die immer nur an ihren römisch-rechtlichen Eigenthumsbegriffe hänge und sich zur Erfassung der Produkte des neuen Verkehrslebens so unfähig erweise.“ stb. Gerber értekezése először az 1859. évben jelent meg s azóta, mint „technischer Ausdruck“ az „Urheberrecht“ szava lőn elfogadva. Lásd még; dr. *Wächter* Oscar: Das Autorrecht. Stuttgart. 1875. 12. s követk. 1. és pedig a tulajdonszava és fogalmának *kiterjesztése* ellen. Végül közgazdasági szempontból lásd: dr. *Schäffle*: Ausschliessende Absatzverhältnisse. Tübingen, 1876. 112. és 121. lap.

engedelme nélkül“, hanem: a *jogosított*nak (!) engedelme nélkül.“²⁾ Mért nem használja annak megfelelőleg, hogy a szövegben részletesebb kifejezés gyanánt (a „jogosított“ mellett) a *szerző* szavát használja, a címmel is a *szerzői jog* kifejezését. A címen: „Törvényjavaslat az írói és művészi *tulajdon*-ról“ legrövidebben úgy lehetne segíteni, hogy ezt a nyolcz betűt „tulajdon“ küszöbölném ki. *A címet nem is kellene újra szedni, de még tördelni sem.* Érdekes részleteket közöl a tulajdon szavára vonatkozólag C. F. v. Gerber jegyzetileg hivatkozott értekezésében. Részemről az általános jellegű műszónak a „szerzői jog“ elnevezését ajánlanám. Általános jellege mellett bizonyít az, hogy a „szerző“ szavát a törvényjavaslat úgy az írói művek, mint a zeneművek és képzőművészetekre vonatkozással használja és használhatja is. Ezen összetétel „szerzői jog“ helyességére nézve legalkalmasabban nyelvészeink nyilatkozzanak. A törvényjavaslat 3. § a a „szerzői jog“-ról szól. Igaz, hogy nem mondjuk „*tulajdonosi jog*“, hanem tulajdoni avagy tulajdon-jog (ép így a német nem alanyi, hanem tárgyi momentum szerint jelöli meg magát az alanyi jogot is: Eigenthumsrecht), de a „szerzői jog“ talán még sem rossz hangzású. A „szerzői jog“ a német „Urheberrecht“ fordítása volna, illetőleg annak megfelelő. Ha különben jó: úgy a szóképzés összevágó volta a német és magyar nyelvben nem lehetne elijesztő. A „szerzői jog“ úgy alanyi (jogosultság) mint tárgyi értelemben (szabályzat) egyaránt használható volna, tehát a *törvény címénél is*. A műszó-kérdésénél a további kérdés az lenne, vajon az ajánlott műszó az iparművek s különösen a fényképészetre vonatkozólag alkalmaztassék-e. Ha jelen értekezésem nem a szerzői jog ajánlott szavához képest címeztem, úgy ez nálam a *nyelvészeti* biztosság hiánya s különben is a tárgyat oly cím alatt akartam megbeszélni, melyet a közönség mintegy megszokott.

Megfontolandó az alkotandó magyar magánjogi törvénykönyv szempontja is. Ebben (mondják a szász törvénykönyv után fogna készülni) a tulajdonjog fogalmának megállapítása nem leendő majd képes az írói és művészi *tulajdont* (!) magában felölelni. A törvényjavaslat fölött tanácskozók *organicus* szempontokkal is számoljanak el; adjanak legalább ezen primitív kérdésben a jogászoknak hitelt.

A cím-ízleltetésnél azonban a jogászi constructio hiányait

²⁾ Törvényjavaslat 4. §.: Írói műnek bármely többszörözése, ha a *jogosított*-nak engedelme nélkül készül, bitorlásnak mondatik. Még a kézirat jogos birtokosa is csak a *szerző* engedelmével többszörözheti azt.

észlelőleg tovább is kell menni. Teszem a javaslat 40-ik §-a a következőket mondja: „A *rendes* bíróságok ítélete ellen a felebbezés a m. k. Curia, mint váltó-feltörvényszékhez történik.” A kifejezés *rendes* bíróságok a német törvényből van véve, *de nem azon bírósági szervezetnek megfelelőleg*, melyet a javaslat vesz célba. A javaslat szerint szabályszerint nem a *rendes* bíróságok bíráskodnának, *hanem csak két királyi törvényszék, a budapesti és kolozsvári*. Ezekről aztán — habár azok *egyébként*, t. i. más ügyekben *rendes bíróságok* — nem lehet mint *rendes* bíróságokról szó, hanem azt kell mondani, a kolozsvári és budapesti kir. törvényszéktől a felebbezés a magy. kir. Curia, mint váltó-feltörvényszékhez történik. De azonfelül már az 1876. évben — midőn a javaslat készült — nem lehetett a magy. kir. Curia, mint váltó-feltörvényszékről szó, mert a váltó-feltörvényszék már 1870-ben (1870. XVI. tez.) megszűnt.

A m. kir. Curia mint váltó-feltörvényszékről szólni már 1876-ban is réges-rég anachronismus volt.

Arany László úr, a törvényes örökösödés kérdésében a *fiscus és más evvel hason tekintet alá eső személyek kizárásán kívül* semmi megszorítást nem akar az általános magánjogi szabályokkal szemben.³⁾ A kérdést a maga általánosságában és részleteiben legközelebb fogjuk behatóan szemügyre venni. E helyütt csak a törvényjavaslat készítőjének eljárásával formai szempontokból akarunk foglalkozni. A javasolt 17. §. a német törvényben is befoglaltatik, a minek Németországban, hol (Länder des gemeinen Rechtes) a *fiscus*on kívül más személyeket is illet háromlási jog, van értelme, de nem nálunk, hol egyedül az államra *háromlhat* hagyaték. A javaslatszerző urat megóvhatta volna a nálunk az osztrák polgári törvénykönyvvel érvényben volt, az irodalmi és művészeti tulajdonjogról szóló 1846. évi császári patens 13. §-nak története. A 13. §. II-dik része következőkép szól: „A *fiscus* vagy más személyek szállományi jogának nincs helye.” A nyiltparancs 13. §. idézett rendelkezésének az oszt. pg. törvény 760. §-ára tekintettel volt értelme, *de csak is volt*. Ugyanis ama szerkezet, hogy az államkinestáron kívüli *más személyek* háromlási joggal bírjanak már Ausztriában is elavult és pedig a job-

³⁾ Törvényjavaslat: 3. §. A szerző joga átszáll örököseire. E jog akár egészben, akár részben szerződés által vagy halál esetére szóló intézkedéssel másra átruházható.

17. §. Az államkincstárnak vagy uratlan hagyatékokhoz jogosított más személyeknek háromlási joga a szerzői tulajdonjogra nem terjed ki.

bágyi viszony (Unterthänigkeit) megszüntte következtében. Innen, hogy az osztr. polg. törvényt nálunk bevezető 1852. évi nov. 29-ki nyílt-parancs VII. cikkének 4. pontja kifejezetten kiemeli, hogy: „az örökös nélküli javak elfoglalását tárgyazó jog.... *jövendőre* csak az állodalmat illeti.“ Igaz, hogy ennek a nyílt parancsnak a hatálya nálunk megszűnt, de lássuk mi lépett helyére. A régi magyar magánjog azon különleges intézkedése, hogy a sz. k. városok az államkinestárt bizonyos uratlan hagyatékok tárgyában megelőzik? Nem, hanem az országbírói értekezlet (JTS. I. a. 18. §.) *azon világos* rendelkezése, hogy csak az államnak van háromlási joga. Ezek szerint a német birodalmi törvény 17-dik szakaszának átvétele egy részében nem öntudatos. Az államkinestár kizárása sínesen megindokolva s ehhez akkoron, midőn az örökösödésnek oly tág tér hagyatik fen, hogy az a nálunk mereven keresztül vitt parentel-rendszerre tekintettel az örökség felette *nagy elforgácsolására* vezethet — mi a szerzői és művészi jogoknál nagy irodalmi érdekek sérelmére válhat — igen megfontolandó. A 17. §. elhelyezése sem helyes. Anyagának vagy a 3. §-ba kell felvételni vagy nyomban utána következni. Az örökösödés kérdésénél ezen alkalommal még egyet nem hagyhatok figyelmen kívül. Arany azt hiszi, hogy nálunk *külön intézkedés* nélkül is az írói és művészi jogról szóló törvényben volna ahhoz hasonló, a mi a francia törvényben (1866. évi) az özvegyre nézve a külön törvényben mint kivételes foglaltatik, hogy t. i. írói javakat érdeklőleg első sorban ő örököl (haszonélvezetileg) férje után. A jogi combinatio a következő. Az írói avagy művészi munkásság eredménye *szerzeményi jellegű*; már pedig ebben magyar törvény szerint első sorban az özvegy örököl. Azt hiszi, hogy a *szerzeményi minőség a javakban benrejlő minőség*; pedig az mint tudjuk egy matematikai műtétel, a kivonás eredménye, mely sokszor az öröklött javak érdekében üt ki. (J. T. Sz. I. a. 10, 3. bekezdés). A hagyatékából az az érték, a mi a felmenőkről az író avagy művészre szállott először is *levonatik*; a mi marad csak az a szerzemény. E szerint meglehet, hogy az írói mű *öröklött vagyon* természetét őrli fel s az özvegynek nem jut ki a közszerzeményi öröklésből. Ha tehát Arany úr az özvegyre egy külön succesiót vett czélba, azt a törvényjavaslatban külön kellett volna szabályozni, ép úgy, a mint ily szabályozás az általa idézett francia törvényben foglaltatik.

A törvényjavaslatnak — mely a „Budapesti Szemle“ 1876. évi 20. számában III. sz. a. jelent meg -- indokolását a javaslat elé

bocsájtott I. II. és utána következő IV. részben kell keresni. Tudjuk, hogy az indokolásra a *törvény magyarázata* körül minő fontos szerep vár. Az indokolás sok helyütt *nagy általánosságokban* mozog, melyek *mint olyanok* veszélyesekké válhatnak. Egyik helyen az írói jogok bitorlásánál „*csalás*“ majd „*rablás*“-ról beszél; e fogalmakat nem szabad oly könnyen a kérdésbe belevegyíteni; a jogász mindenesetre sajátlagos értelmökben használná őket. *Luther Márton* 1525-ben mondott szavai jutnak eszünkbe, melyek a következők: Was soll doch das sein, meine lieben Druckherren, dass einer dem andren so öffentlich *raubt* und *stiehlt* das Seine und unter einander euch verderbt? Seid ihr nu *Strassenräuber* und *Diebe* worden? stb. stb. Tökéletesen helyén volt, sőt ma is helyén lehet így beszélni. Az élet igazsága tudatában nem válogatja a szavakat. A kérdés csak az: lehet-e törvényjavaslat körül, *teszem az indokolásban?* Semmi esetre sem mutat jogászai szerkesztésre.

Az általánosságban szenvedő indokolás egyéb példákat is nyújt. Teszem a javaslat legfőbb célja, *iuris ratioja* a következő lenne: „*védni minden írói munkásságot s megtorolni annak minden sértését*“. A kijelentés vagy nagyon sok vagy ha nem az, úgy felesleges. Minden törvény célja a saját *jogvidékét* megvédeni elannyira, hogy *positiv* törvény indokolásában bele tenni felesleges. Egy kezdetleges jogphilosophiai szempont. Ha pedig *ezen törvénytől* kiválóbb szigorot akar jelenteni: *veszélyes*. A dolog tulajdonkép abban áll, hogy az írói és művészi jogok védelme igen kényes természetű. Nem lehet úgy szabályozni mint azon viszonyokat, *melyek kezdettől fogva jogi téren mozognak*. A határjelek elmozdítását (*actio de termino moto*) kegyetlenül lehetett büntetni; a *határok felismerésének* nehézségeit az írói és művészi jogok terén a javaslat-szerző maga ismerteti. Valaki egy könyvet ír; valaki egy képet fest; valjon ezen tevékenység magában véve jogügylet? Ime a kezdet nehézségei, a melyek továbbad csak fokozodnak. A *plagium* kérdése⁴⁾, más gondolatai, eszméi né-

⁴⁾ Mennyire elastikus a plagium fogalma, ennek meglepő példája gyanánt szolgálhat Dr. Del' Adami Rezsőnek a „Magyar Themis“ 1879. évi 4. számában (A jogtudományi oktatás reformkérdéséhez II.) tett azon kijelentése, hogy „Unger osztrák-magánjogi rendszerében *plagiált*“. Indoka, hogy Unger azon *tárgyalási rendszert* (System des oesterr. Privatrechtes című művében) követte, melyet *Wächter* a würtembergi magánjog rendszerében Unger előtt alkalmazott. Ezen rendszer a közönséges (német-római) és particularis jog egyesítése volna, *helyesebben a particularis jognak magyarázata a közönséges jog anyagából való kifejlődése szerint s ehhez képesti felfrítése*.

mileg változott alakbani közlése majdnem illusorius a jog szempontjából. Arany László úr is helyesen oly szempontokat állít fel, melyek arra szólnak, hogy az írói és művészi jogok fórumában oly hatóságot akar látni, mely nem a szigorú iudex, de a bonus vir, *arbiter-re* emlékeztetnek. Ott van az a hely, melyben nagyon szépen megindokolja, hogy mért nem vette át az említett törvény azon rendelkezését, mely szerint „*egy ívnyi szöveget bármely műből le lehet nyomtatni*“ s a német törvényt követte. „*Az egy ív némely esetben igen sok, más esetekben igen kevés*“ mondja a javaslat-készítő. A bíró a bonus vis, az arbiter döntse el. Nem kellene neki *külső határjelek!* Mire való tehát a legfőbb iuris ratio akkénti kifejezése: védeni minden írói munkásságot, megtorolni minden sértést. Mint mondtuk: ez vagy felesleges vagy igen sok. Részemről a német törvény legfőbb ratióját abban lelem, hogy *nem merev, de szerencsés combinatio*, a mi mellett lesz sok csak erkölcsileg ostorozható visszaélés, mit jogilag megtorolni nem lehet⁵⁾.

Ezekén felül van Arany László úr törvényjavaslatában egy rész, mely a törvény alkalmazásában is nagy befolyást ad nem-jogászai elemnek is, a mi szintén a nem jogászra vall. Félreértetni talán alig fogok. Messzemenőleg vindicáltam a jogot a nem-jogászoknak a törvényalkotás terén, de az Arany úr által czélzott *szakértői testületeknél* az indokok nem lehetnek hasonlók. A nem-jogászok in abstracto elfogulatlanabbúl gondolkozhatnak, mint in concreto. Helyeslem a *szakértői testületek* alakítását, de a *bizonyítási eljárásra* nézve

⁵⁾ „Védeni minden írói munkásságot s megtorolni annak minden megsértését“ olyan szólam, mely a *külfölddel* szemköztí jogállásunknak a törvényjavaslat határozati tervezeteihez képest sem megfelelő. Van egy az általános magánjogból kiküszöbölt *észjogi* elv. „Quod tibi non noceat et alteri prodest, ad id potes compelli“, melynek én a szóban levő törvény készítése körül bizonyos jelentőséget vindicálnék. Különben a *külföld jogi meggyőződése* e kérdésben sem válik kárunkra; nem oly szigorú mint Arany úr. Ide igtatjuk az Arany úr legfőbb iuris ratiójával szemközt azt, a mit Aubry és Rau már hivatkozott epochalis munkájokban mondanak (Cours de droit civil français II. köt. 171. lap.): „Les oeuvres de l'esprit, les créations de l'art, et les découvertes scientifiques ou industrielles cessent, par leur essence même, de former pour leur auteur un bien individuel, dès qu'il les a livrées à la publicité, en ce sens du moins qu' à partir de ce moment elles profitent à l'humanité tout entière, et que chacun peut se les assimiler et en jouir. Mais l'idée d'un droit privatif et d'une jouissance exclusive se comprend parfaitement, en tout qu'en l'applique à la valeur pecuniaire qui, dans les conditions économiques des sociétés modernes, s'attache à la faculté de reproduire ou de mettre en pratique ces oeuvres, ces créations, ou ces décou-

nem érthetnek egyet. Úgy a szakértői testületeket, mint a bizonyítékok szabad méltatását Arany úr a német törvényből vette, a *részletekben* azonban nem követi kifejezetten a *német törvényt*. E szerint adva van a lehetőség, hogy a bíró magát a szakértői testületek intézményéhez nem köti, hanem *privát szakértőket* alkalmaz. Nálunk — habár a szabad bizonyítási rendszer el lenne fogadva — még külön is ki kellene mondani, hogy a bíró a *szakértői testület véleményéhez nincs kötve*. A magán-szakértők alkalmazását pedig okvetlenül fel kellene venni, a kik Németországban is alkalmazhatók, habár ott plane úgy áll a dolog, hogy nem csak két szakértői testület van (mint nálunk *céloztatik*), hanem hogy a német egységben foglalt államok bármelyik *szakértői testülete*, teszem egy a nagy távolságnál fogva legkevésbé érdekelt igénybe vehető. Annival inkább elutasíthatlannak találok a szakértői bizonyítási eljárás szabadabb voltát, mivel Arany úr igen hangsúlyozza, hogy „az ő kezökben lesz a törvény jövője“. Majd „*döntvényeik*“ (! sic) egyöntetűségéről beszél. Ez utóbbi kifejezés jogásziatlansága mellett felhívom a figyelmet arra, hogy *azon szűk keret*, melyben Magyarországon az irodalom munkásai mozognak nagyon sok érdeksurlódást hozhat létre. Ennek nyomasztó hatása alól a bírót fel kell menteni s világosan megmondani, hogy nincs a szakértői testületek véleményéhez kötve, *sőt magán-szakértőket is alkalmazhat*. A német törvénynek is ez az álláspontja. Arany előtt a szakértők „*döntvényei*“ egyöntetűségének hangsúlyozásakor talán egy esküdszék lebegett, melynek hatásköréhez tartozik a helytelenül u. n. ténykérdésben dönteni!? Indokai

vertes. Seulement peut-on se demander, si le droit exclusif à cette valeur existe indépendamment et en dehors de toute loi positive, et si par suite il y a pour le législateur un devoir impérieux de le sanctionner, ou si, au contraire, il est simplement équitable et utile qu'il le fasse. Cette dernière solution est, à notre avis, la plus juridique, puisqu'il s'agit d'un droit tout particulier, qui ne saurait se comprendre que dans un état social donné, et qui de sa nature même se trouve, pour son établissement et sa conservation, soumis à la réglementation de la loi. C'est en portant des ces idées que les diverses législations qui ont reconnu ce droit privatif, en ont limité la durée à un certain terme. De là aussi la nécessité de conventions internationales pour la garantie réciproque de la propriété littéraire, artistique, et industrielle.“ A kérdés merőben *positív-jogi* természeténél fogva nem leszünk jogtípárral vádolhatók a külföld által, ha a hazai érdekeket szem előtt tartó törvényt alkotunk s így a törvényalkotástól a napi sajtónak sem kell irtózni. Érdekes a fordításokra vonatkozólag dr. Schäffle (Ausschliessende Absatzverhältnisse) álláspontja, melyet a 191. lapon következő egyszerű tételbe foglal: „Gegen Uebersetzungen ist ein Schutz unseres Erachtens nicht begründet.“

erre vallanak s igen sajnálnám, ha azok — a javaslat törvény erőre emelkedvén — az esküdszék-féle eljárás meggyökeredzésére szolgálnának.

A javaslatra nézve az irodalmi viszonyokból *anyagot adni* nem a jogász feladata. A részletekben igen sok találó van. A fordítások kérdésénél tiltakozás a belföldi törvény hiányában *önmagokban álló* nemzetközi szerződések ellen, melyek csak *formai* egyenlőséget adnak, *de nem valódit*. „Oly szerződés ez, melyben az egyik fél mindent ad, a másik semmit.” Tökéletes találó. *Törvényileg* a német példájára akarja a fordítások kérdését szabályozni s ezen épülnének fel a nemzetközi szerződések. Szabály volna, hogy mi minden p. o. nem-magyar terméket lefordíthatunk, hasznosíthatunk a magunk javára feltéve azt, hogy a fordítás nincs fentartva. De ha a fordítás fen is van tartva (az eredeti mű címlapján vagy élén) a *könyvet* lefordíthatni — az olasz, francia, angol és német nyelvekre való fordítás kivételével — ha a szerző a fordítást igénybe nem veszi olykép, hogy a fordítás egy év alatt megkezdetik s három év alatt befejeztetik. A fordítás fentartása esetén olasz, francia, angol és német nyelvre a könyvet a fenti egy illetőleg három éven túl sem fordíthatni. A fordítás fentartása a szerző részéről csak úgy történhetnék, ha a budapesti főváros-hatóságnál egy e célra vezetett ígató könyvbe a megállapított határidő alatt bejelentetik. Úgy áll tehát a dolog — a miről szólni akarunk — hogy a magyar nyelvnek adott kedvezmény a román, a szerb, tót, ruthén s mindazon nyelvekre, melyek a könyvkereskedési világ forgalomnak nem nyelvei egyaránt áll. Nem csinálunk az egészről *nemzetiségi kérdést*, de a kiterjesztést (a németen kívül) a hazai nyelvek mind-egyikére túlságosnak, *a külföldi államokkal szemközt* helytelennek tartjuk. Ismételjük a kérdés nem a magyar nemzetiség kérdése. Azon hogy e kedvezményből román avagy szerb *hazánk-fiának* is kijut: meg nem ütközhetünk, de igen is azon, hogy p. o. a román, szerb nyelvek nemcsak a határainkon belől elő hazánkfia nyelve, de egyben és *nagyobb részben* Romania és Szerbia lakosságáé s *ezek külön államokat képeznek*. A mi törvényünk esetleg praedicálhat azon nemzetközi szerződéseknek, melyeket a nyugati államok, teszem Szerbia avagy Romániával köthetnének. Tegyük p. o. fel azt, hogy Franciaország a maga javára Romániával — hol a műveltség francia alapon nyugszik egy előnyös nemzetközi szerződést kötne a francia műveknek román nyelvre lefordíthatása tárgyában. Románia aztán

reá jönne, hogy a magyar törvény *s ezen alapuló* nemzetközi szerződés örve alatt kijátszhatja a Franciaországgal kötött nemzetközi szerződést. Mindenesetre itt nyomatná a francia művek román fordítását. Így tehetne hason körülmények között a szerb, sőt még az orosz is. Ha a romániai fordító a nemzete internationalis szerződésének kijátszására tör: ennek részünkről ellensúlyozására (postai továbbítás megtagadása) *annyi, mint saját törvényünk hibáját belátni*. A javaslat törvénynyé váltával *a nemzetközi szerződések számos collisióját teremtené meg*. A kérdést nem szabad a nemzetiségi egyenjogúság — fictio! — szempontjából tekinteni; *az egyenlőtlenek egyenjogúsítása* phrasissá kell hogy váljék a gyakorlatban. Az 1868. évi XLIV. tcz. az 1848-49. években feltálat magyar-ellenes csal-étkek visszhangja. „Ugyan mit használt, hogy Bach és Schmerling alatt tót és oláh tájnyelvek Magyarországon a magyar nyelvvel s mellett egyenlősítettek.“⁶⁾ A nemzetközi szerződések eddigelé azt tanúsítják, hogy nyelvek tekintetében nem különböztetnek s ezekről említés sem tétetik. Így a mi 1866. évi szerződésünkben Franciaországgal *sincs említés téve a különböző nyelvekről*. Ezen tényállást akként vélem magamnak megmagyarázni, hogy Ausztria-Magyarországon kívül más államoknál *mintegy szükség sincsen* a nyelvek közötti különböztetésre, nálunk pedig ez eddigelé még szintén nem volt szükséges. De egy törvény alkotásánál *a jövővel kell szembe nézni*. Külömben a jövő szempontjától eltekintve *a nemzetiségi egyenjogúságot* véve fel: a német *hazafi* mért lenne kedvezőtlenebb helyzetben a szerb vagy románál. Unius positio, alterius exclusio. Tehát vagy elhallgatni a nyelv-kérdést vagy törvényt hozva nemesak a jelen, de a jövő szükségletének megfelelőleg az állam hivatalos nyelvét kedvezményezni.

Sokkal szerencsésebb *Arany* ur, ha *nyelvi kérdést* kell megoldania. Vegyük csak azon szót, mely az egész javaslatban lépésről lépésre előjön. Ez a „*bitorlás*“; egészen az ő találmánya. Nines ben a német törvénynek semmi dicsősége, s a míg azt láttuk, hogy jogi téren jobbára csak fordítás a javaslat s ezen fordítás vonul keresztül talán még ott is, hol annak nem volna helye, addig a *magyar műszói* téren már csak azon egy szóért is, hogy: „*bitorlás*“ szívünkbeől üdvözölhetjük. Hiába kiüti a szeg magát a zsákból. Arany úrnak, mint ki magyar jogi műszótárunkat gyarapította, köszönettel tartozunk. Mi jogászok a *bitorlás* eredeti hangzású szavára alig jöttünk volna rá.

⁶⁾ Lásd Dr. Gumplovicz Lajos: Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich-Ungarn. Innsbruck 1879. 273 s. követk. lapok.

Bármiként kifogásoltassék is részünkről *egyes* részeiben a javaslat: mindenesetre köszönet az igazságügyminister úrnak, hogy az ad acta tett javaslatot elővételte. A törvény szüksége acut. Bármennyire is kimondotta az 1861. országb. érték. (J. T. Sz. I. a) 23. §.) hogy „*az ész szüleményei*“ (!) is oly tulajdont (!) képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll“: a magyar a szép szavaknál maradt. Bizonyára visszaesés az 1861. év előtti állapothoz. Ugyan mi volt az „*ész szüleménye*“ pereinek sorsa 1861. óta! Nem irigylendő az ügyvéd sora, a ki ilyenekben dolgozik. Minden a levegőben lóg az országbírói értekezlet fenti kenetteljes feliratával ellátva! Külön *szerződés léte hiányában* (ilyenekkel küzdött Rákosi Jenő két alkalommal:) tessék a bírónak indokolni. Az országbírói értekezlet szavai? Ezek csak olyan, mint egy másik kijelentése, hogy *a magyar büntető-törvények* enyhébbek a osztr. büntető törvénykönyvnél. Hanem hát erre még inkább lehet következtetést építeni, teszem, hogy a magyar bíró kiszabja a büntetést az osztr. törvény alapján s *tartamából* lecsip *egy részt* a magyar jogérzület javára stb.; de mit tegyen az ész szüleményei megvédése körül! Köszönet az igazságügyministernek annyival inkább, mert a kérdés mindegy nap inkább követelőbb kezd megoldása iránt lenni. Ne hagyja még azt az állapotot sem tűrni, hogy *az igazságszolgáltatást* a magyarság érdekében látszatsunk kizsákmányolni. Így volt (látszattunk!) a legutóbbi, a „Niniche“-féle esetenél. Rákosi *rendőri* beavatkozást kért s igen helyesen. A baj csak az volt, hogy a *rendőri beavatkozást* sem az államrendőrség, sem a belügyministerium nem tudta megindokolni. Mindenről beszélt a belügyministeri elintézés indokolása, csak arról nem — a mi pedig beavatkozásának egyedüli alapja lehetett volna — hogy *büntetőjogi* jelenségek merültek fel.⁷⁾ Az írói jog megsértése egyben *büntetőjogi természetű*; erről a rendőr hallgatott s a külföldi deliquens egy határozatot visz ki magával a külföldre, melynek ha indokolását jogtudó segélyével elolvasták: *a mindenáron-segítés* szaglik ki belőle. Pedig csak tudni kellett volna a belügyministeriumnál indokolni.

⁷⁾ A „Rendészeti Közlöny“ szerint (1878. 26. szám) a határozat a következő: A nmlgu m. kir. belügyministerium folyó évi 47886. sz. a. kelt rendeletével Rákosi Jenő budapesti népszínházi igazgatónak, Blan József a budapesti gyapjuutczai német színház igazgatója ellen, a Niniche című bohózatnak betiltása iránt előterjesztett kérelme folytán, a fővárosi államrendőrség főkapitánya által folyó évi 25. res. sz. a. hozott, Blan József által felelbeztett határozatára

VIII.

VELENCZE MODERN TITKAIBÓL.

ÍRTA: WILKIE COLLINS.

(1. folytatás.)

IV. FEJEZET.

Az esküvő napján, Lockwood Ágnes egyedül ült kis vendégszobájában és elégette a leveleket, melyeket Montbarry korábbi időkben intézett hozzá.

A grófné, midőn Wybrow orvosnak malicziózusan leírta vetélytársnőjét, egy szóval sem említette azt a bájt, mely Ágnest leginkább kitünteté — a jóság és tisztaság mesterkéletlen kifejezését, mely elvarázsolt mindenkit, a ki csak hozzá közeledett. Sokkal fiatalabbnak látszott, mint a milyen valóban volt. Arcszíne oly üde, modora oly félénk volt, hogy mindenki önkénytelenül is leánynak nevezte, pedig majdnem harmincz éves volt. Egyedül élt, csak egy öreg dajka volt vele; szerény jövedelme éppen elég kettejük számára. Arczán nem látszottak meg a bánat közönséges jelei, mikor hűtlen

---

vonatközlőlag következőleg intézkedett: A budapesti főkapitánynak a színházi darabok nyilvános előadásának betiltására vonatkozó joga, az 1848. évi XXXI. t.-cz. 3. §-ában állapittatik meg. A felebbezéssel felterjesztett tárgyalási iratok szerint a betiltás a följelentett károsodásnak praeventiv megakadályozása végett történt, mi a rendőrségnek nemcsak jogköréhez, hanem legkiválóbb kötelességéhez is tartozik. Ezen indokok alapján a főkapitánysági határozatot, mint saját hatáskörében és szabályosan hozottat, a felebbezés visszautasításával ezennel jóváhagyom, s a Niniche, vagy Ninon Niniche című bohózat előadásának a nevezett színházra vonatkozó betiltását fenntartom meggyőződve a felterjesztett eredeti, a bécsi cs. kir. rendőrség által láttamozott szövegkönyvből, hogy a Ninon Niniche cím alatt előadni czélzott darab a Hennequin és Millaud által írt Niniche-el ugyanazonos. Ezen praeventiv rendőri intézkedés által, felebbező érdekeinek a rendes bíróság útján való érvényesítése kizárva nincs. Mely határozatról Rákosi Jenő és Blau József színiigazgatók azzal értesítettnek, hogy előterjesztett okmányaikat a főkapitányi hivatalnál átvehetik. Budapest, 1878. november 22. A főkapitány. E szerint a praeventio általános elvéhez képest minden tisztán magánjogi természetű ügyben is a rendőri beavatkozás megengedhető volna.

szeretőjének leveleit lassan széttépte és a foszlányokat a tűzbe vetette. Szerencsétlenségére azon nők közé tartozott, kik sokkal mélyebben szeretnek, semhogy vigaszt lelhetnének a könnyekben. Sápadt, nyugodt volt, reszkető kezekkel tépte szét a leveleket, nem merte még egyszer elolvasni. Az utolsó levelet vette épen kezébe és azon tünődött, hogy ezt is odavesse-e a többi után a pusztító lángba. Ekkor belépett az öreg dajka és kérdezte tőle, bebocsáthatja-e „master Henry“-t. E név alatt a Westwick család azon legfiatalabb tagját értette, a ki a klubban nyilvánosan kijelentette, hogy bátyját megveti.

Ágnes habozott. Gyenge pir lopódzott arczára. Rég történt, hogy Henry szerelmet vallott neki. Erre azt felelte, hogy szíve nem szabad, hogy odaajándékozta Henry legidősebb bátyjának. Henry belenyugodott, és azóta mint rokonok és barátok találkoztak és soha sem hozták szóba ama kellemetlen emléket. De most, azon a napon, melyen Montbarry teljesen végbevitte hűtlen árulását, most nem merte az egykori udvarlót fogadni. Az öreg dajka, ki csecsemő koruktól fogva ismerte mindkettőjüket, észrevette e habozást; természetesen rokonszenvezett a férfiúval és pártját fogta. „Azt mondja kedvesem, hogy elutazni készül és búcsút akarna venni kegyedtől.“ — A dajka szószerzőlása nem maradt eredménytelen. Ágnes rászánta magát, hogy elfogadja rokonát.

Henry oly hirtelen lépett be a szobába, hogy még megláthatá, a mint Ágnes tűzbe veté Montbarry leveleit. Ágnes sietett megkezdni a társalgást.

— Ön nagyon hirtelen utazik el Londonból, Henry. Dolga van tán, vagy csak mulatságból utazik?

Henry nem felelt; a lángoló levélre mutatott és a tűzhelyen látható fekete pepirhamura.

— Kegyed leveleket éget el?

— Igen.

— Az övéit?

— Igen.

— Nem tudtam, hogy háborgatom, hogy most nyilván egyedül szeretne lenni. Bocsásson meg, Ágnes, majd meglátogatom, a mikor visszatérek.

Ágnes mosolygott és székkal kínálta meg vendégét.

— Már gyermekkorunkban ismertük egymást, mondá. Balgaság volna, ha büszke akarnék lenni ön előtt? Visszaküldtem báty-

jának minden ajándékát. Azt tanácsolták, hogy többet tegyek; ne tartsak meg semmit sem, a mi rá emlékeztethetne — szóval, hogy égessem el leveleit. Megfogadtam a tanácsot; de megvalloam csak némi habozás után pusztítottam el ezen utolsó levelét. Nem azért, mert ez volt benne — (Montbarry hajából egy fürt volt, arany zsinórra illesztve.) — Ám legyen, hadd menjen ez is a többi után.

Bele vetette azt is a tűzbe.

Darab ideig nézte a lángot, hátat fordítva Henrynek. Henry elfogadta a széket, melylyel Ágnes megkínálta, sajátságos ellentétek küzdöttek arcán; szeme könnybe lábbadt, homloka meg haragos ránczokat vetett. „A manóba is vele!” mormogá magában.

Ágnes összeszedte lelki erejét és szeme közé nézett Henrynek.

— Nos Henry, miért utazik el?

— Csüggedt hangulatban vagyok. Változást szeretek.

Ágnes hallgatott. Leolvasta Henry arcáról, hogy ki okozza e csüggedést. Hálát érzett a hűségért, de szíve még mindig azért dobogott, ki oly hűtlenül hagyta el. Ismét a tűz felé fordult.

— Igaz, hogy ma volt az esküvő? kérdezé hosszú szünet után.

— Igen, felelé Henry kurtán, kedvetlenül.

— Ön is elment a templomba?

Henry bosszus meglepetéssel fogadta e kérdést.

— En, s templomba menni? mondá. Inkább elmennék a...

Nem mondta ki a szót, megakadt.

— Hogy is kérdezheti ezt, folytatá halkan. Én nem beszéltem Montbarryval, nem is láttam, a mióta oly gaz módon, oly botorul bánt kegyeddel.

Ágnes rá nézett, de nem szólt. Henry elérgette e nézést, bocsánatot kért. De mégis bosszús volt.

— Némely ember már ez életben számol be az istennek. Majd eljön még a napja, mikor ő is keservesen megbánja, hogy elvette azt a nőt.

Ágnes meglepetve nézett rá.

— Miért haragszik rá oly nagyon? Azért, mert bátyja őt vette el és nem engem?

Henry élesen nézett a szeme közé.

— És még kegyed védi a grófnőt, mikor azt más senki sem teszi!

Mért ne védeném? felelt Ágnes. Nem tudok róla semmi rossz-

szat. Csak egyszer találkoztam vele; nagyon félénk, ideges személynek találtam; szörnyű rossz színben volt; és csakugyan rosszul is volt, elannyira, hogy elájult a hűségtől. Miért ne lennék igazságos iránta? Tudjuk, hogy neki nem volt ellenem rossz szándéka, nem tudta, hogy Montbarry minő ígéretekkel tön nekem.

Henry bosszusan rázta fejét és közbeszólt.

— Kegyed már tulságos igazságos, tulságosan elnéző, nem hallgathatom békén, hogy így beszéljen róluk, holott oly botrányos kegyetlenséggel hagyatott cserben. Iparkodjék feledni Ágnes, vajha én is segíthetnék abban!

— Ön igen jó hozzám, viszonzá Ágnes, de nem ért meg engem teljesen. Nekem egész más felfogásom van a magam bajáról. Azon gonolkoztam, hogy egy érzelem, mely olyannyira betöltötte szívemet, csakugyan elmulhatik-e oly könnyen mintha soha sem létezett volna. Elpusztítottam az utolsó látható tárgyat, mely rá emlékeztetett. Nem fogom többé látni. De vajon teljesen eltört volna a kAPOCS, mely valaha hozzá fűzött? Annyira távol állok már tőle, mintha sohasem láttuk, sohasem szerettük volna egymást. Én nem hihetem. Hát ön mit gondol?

Hajlandó volnék kegyeddel egyetérteni, ha úgy bánhatnék el vele, a hogy megérdemelte — felelé Henry komoran.

Ekkor megjelent ismét az öreg dajka az ajtónál és egy más látogatót jelentett be.

— Bocsánat, hogy háborgatom. Hanem itt van a kis mrs Ferrari, szeretné tudni, hogy mikor beszélhet önnel egy pár szót.

Ágnes odafordult Henryhez. — Emlékezik tán Bidwell Emiliára, ki a falusi iskolában kedvencz növendékem volt és utóbb cseledelem lett? Elhagyott és nőül ment egy Ferrari nevű kalauzhoz, attól tartok, hogy rosszul járt a házassággal. Megengedi, hogy egykét perezre fogadjam?

Henry felkelt bucsut venni.

— Máskor majd igen szívesen beszélgetek Emiliával. De most jobb lesz, ha távozom. Igen nyugtalan a lelkem és ha még itt maradnék, olyan dolgokat találnék mondani, melyeket jobb lesz más-korra halasztanom. Ma este tengerre szállok, majd meglátom, hogy pár heti szórakozás segít-e rajtam. Mondja csak — folytatá, melegen megszorítva Ágnes kezét, — tehetek-e valamit kegyedért?

Ágnes megköszönte szívességét és kiszabadítani igyekezett kezét, de Henry szinte görcsösen fogta. — Isten áldja meg önt,

mondá megindult hangon. Ágnes ismét elpirúlt, majd még sápadtabb lön, mint valaha; jól ismerte Henry szívét; lelke elszorúlt, nem bírt szólni. Henry ajkaihoz szorította kezét, forró csókot lehelt rá és kisietett a szobából. A dajka lekísérte a lépcsőn; nagyon jól tudta, hogy Henry vetélytársa volt bátyjának. — Ne csüggedjen, master Henry, mondá neki bizalmasan, majd ha visszatér, tegyen még egy kísérletet.

Ágnes, pár pillanatra magára hagyatva, fel és alá járt a szobában és visszanyerni iparkodott nyugalma. Megállott egy kis aquarell-festmény előtt, mely őt ábrázolta mint gyermeket. — Mily boldogok lennénk, ha mindig gyermekek maradnánk, mondá búsan.

A kalauz neje belépett; bágyadt szemű, szomorú kis menyecske volt, alázatosan meghajtotta magát, közbe-közbe erősen köhögött. Ágnes nyájasan szorított vele kezét. — Nos Emilia, mit tehetek magáért?

A menyecske különös feleletet adott. — Nem merem megmondani, miss.

— Olyan nagy dolgot kér tőlem. Üljön le és beszélje el, hogy folynak dolgai. Beszélgetés közben véletlenül kisiklik szájából a kérése. Hogy bánik önnel a férje.

Emilia bágyadt szemei még bágyadtabban néztek. Fejét csóvalta és felsóhajtott.

— Nem panaszkodhatom épen ellene, de attól tartok, hogy nem sokat törődik velem; nem szeret otthon lenni, szinte megunta az otthon. Jobb volna mindkettőnkre nézve, ha egy időre elmenne utazni, már csak azért is, mert kezdünk kifogyni a pénzből.

És újból felsóhajtott.

— Nem értem, mondá Ágnes. Én úgy tudom, hogy férje jó alkalmazást kapott, hogy valami nőt fog elkísérni Svájcba és Olaszországba.

Szerencsétlenségünkre ama nők egyike rosszul lett, a többiek meg nem akartak nélküle elmenni. Kárpótlásul kifizették neki egy havi bérét. Csakhogy őszre és télre fogadták és így tetemes a veszteség.

— Sajnálom, hogy ilyen rossz híreket kell hallanom. De reméljük, hogy nem sokára más alkalmazást kap.

— Csakhogy a közvetítő hivatalban most már nem ő a soros. Sokan vannak most alkalmazás nélkül. Hanem ha magánuton lehetne őt ajánlani. — Emilia nem fejezte be a mondatot.

Ágnes megértette őt. — Maga azt akarja, hogy ajánljam. Ezt mindjárt megmondhatta volna.

Emilia elpirúlt. — Most épen jó alkalom kínálkozik, folytatá akadozva. Ma reggel a közvetítő hivatalba jött egy levél, melyben tudakozódnak egy jó kalauz után; hat hónapra akarják fogadni! Hanem most más ember a soros és a titkár azt fogja ajánlani. De ha férjem elküldhetné irományait a tudakozónak és nagysád egy ajánló szót mondana, ez nagyot lendítene a dolgon. Mert az úri nép közt egy magán ajánlat igen sokat használ. — És megint megakadt, megint sóhajtott és lenézett a földre, mintha szégyelné magát valami miatt.

Ágnes már bosszantani kezdte ez az állhatatos titkolózás. — Ha azt akarja, hogy valamelyik barátomnak ajánljam, miért nem mondja meg a nevét?

Az asszony zokogni kezdett. — Nem merem megmondani, miss

— Balgaság — fakadt ki Ágnes türelmét vesztvé. Mondja meg a nevet, vagy hagyjuk abba a dolgot; a hogy magának tetszik.

Emilia még egy kétségbeesett kísérletet tőn; keményen megszorította zsebkendőjét és kisütötte a nevet, mintha ágyut sütné el: — Lord Montbarry.

Ágnes fölkelte és ránézett.

— Csalódtam magában — mondá egész nyugodtan, de oly szigorú pillantással, minőt Emilia még soha sem látott tőle. — Tudja azt, hogy mi történt; be kellett volna látnia, hogy én lord Montbarryval nem közlekedhetem. Ennyi illemérzetet még föltételeztem magában. Sajnálom, hogy csalódtam.

Bármily gyöngé eszű volt is Emilia, mégis elérte a szemrehányást. Szép csendesen az ajtó felé húzódott. — Bocsánatot kérek öntől, miss. Nem vagyok ugyan olyan rossz, a milyennek gondol, de azért mégis bocsánatot kérek.

E szavak után kinyitotta az ajtót. Ágnes visszahívta. Igazságos, nemes lelkét meghatotta az asszonynak emez önvédelme. — Ne váljunk el egymástól ilyenén módon. Nem akarnám, hogy félreértsen. Mondja meg, mit várt tőlem.

Emiliának volt annyi esze, hogy most már tartózkodás nélkül szólt. — Férjem el fogja küldeni bizonyítványait lord Montbarrynak. Csak arra akartam kérni, engedné meg, hogy férjem a folyamodásban elmondhassa, hogy miss engem már gyermek korom óta ismer

és e czímen némileg érdeklődik az ő sorsa iránt. Most már nem kérem ezt, mert miss felvilágosított, hogy helytelenül cselekedtem.

Valóban oly helytelenül cselekedett volna? A mult emlékei, a mostani balsors nagy mentségek voltak. — Csekélységnek látszik, a mit tőlem kér — mondá Ágnes, engedve jó lelke sugallatának, mely nála oly hatalmas volt. De nem tudom: megengedhetem-e, hogy férje levelében meg legyen említve az én nevem. Mondja csak, voltaképen mit is akar írni. — Emilia ismételte a szavakat és egy tanácssal állott elő, melynek sajátyszerű értéke van oly személyeknél, a kik nem igen szoktak sokat írni. — Próbálja meg miss, hogy venné ki magát az ajánlat, ha leírná.

Gyermeikes tanács volt, de Ágnes megtette a kísérletet.

— Megengedem, hogy nevem fel legyen említve, de határozzuk meg, hogy mily alakban. Például így lehetne írni: „Bátor vagyok megemlíteni, hogy miss Lockwood Ágnes már gyermekkorában ismerte a feleségemet és e czímen érdeklődik sorsom iránt.“

Ily módon szövegezve a fölemlítést, nem tűnik ki belőle, hogy Ágnes megengedte-e, vagy egyáltalán tudomással bír-e a hivatkozásról. Ágnes némi habozás után átadta Emiliának az írott szöveget.

— De ezt szóról-szóra kell leírni, nem szabad rajta változtatni. Ezen feltétel alatt megengedem, hogy rám hivatkozzanak.

Emilia hálálkodott, valóban meg volt hatva. De Ágnes kituszkolta a szobából. — Siessen, mert még megtalálom banni, a mit tettem és visszavonom.

Emilia elment.

„Vajjon teljesen elszakadt volna a kapocs, mely valaha hozzá fűzött? Annyira távol állok már tőle, mintha sohasem láttuk, sohasem szerettük volna egymást.“ Ágnes az órára nézett. Tíz percze, hogy e komoly kérdéseken tűnődött. Megdöbrent, ha elgondolta, hogy mily köznapi válasz jött e kérdésekre. A ma esti pósta ismét emlékeztetni fogja Montbarryt egykori imádottságára — majd mikor szolgát választ.

Két nappal később Ágnes hálálkodó levelet kapott Emiliától. Férje megkapta a kívánt helyet, lord Montbarry hat hónapra fogadta fel Ferrarit.

MÁSODIK RÉSZ. — V. FEJEZET.

Lord Montbarry és neje csak egy hétig utazgattak Skótsországban, azután váratlanul visszatértek Londonba. A lady nem vágyott bővebben megismerkedni a skót hegyekkel és tavakkal. Ha kérdezték, hogy miért, azt felelte: „Én Svájcot láttam.“

Az új házaspár még egy hetet töltött Londonban, a legnagyobb visszavonultságban. A hét egyik napján Ágnes öreg cselédje szokatlanul izgatott hangulatban jött haza. Egy fogorvos lakása előtt ment el és meglátta lord Montbarryt, ki éppen a fogorvos házából jött ki. — A lord — mondá a cseléd kárörvendve — rettentő rossz színben van. Ajkai beesettek, szakálla össze csavarodik. Remélem, ennek csak a fogorvos az oka.

Ágnes tudta, hogy az öreg cseléd lelke mélyéből gyűlöli a férfit, a ki elhagyta; azt gondolta magában, hogy a cseléd bizonyára túloz. De a leírás kellemetlen hatást tönk idegeire. Addig, a mig lord Montbarry Londonban van, nem mehet ki nappal az utcára, mert megjárhatja, hogy a lorddal találkozik. Két napig otthon maradt, bár restelte e félénkséget. Harmad napra a lapok közölték, hogy lord Montbarry és neje elutaztak Párizsba és onnét Olaszországba mennek.

Az nap este Emilia is eljött Ágneshez; elmondta neki, hogy férje a leggyöngédebben búcsúzott el tőle; jobb kedve lett, hogy ismét útra kelhetett. Az utazókat még egy személy kísérte; lady Montbarry cselédje, kiről Emilia azt hallotta, hogy hallgatag, mogorva asszony. Báró Rivar, a lady bátyja már elutazott a continensre és a megállapodás szerint Rómában fog találkozni nővérével és sógorával.

Unalmas hetek következtek Ágnes életében. Bámulatos bátorsággal viselte helyzetét; elfogadta barátnőit, szabad óráiban olvasással és rajzolással töltötte idejét, elkövetett mindent, hogy elterelje lelkéről a múlt szomorú emlékeit. De sokkal hívebben szeretett, sokkal mélyebben érezte a sebet, semhogy e szórakoztató kísérleteknek eredménye le. volna. Némely vendégét félrevezette látszólagos derűltége; azt mondták, hogy „miss Lockwood feledni kezdi megcsalását.“ De egy régi barátnéja és iskolatársa, ki rövid időre Londonba jött és meglátogatta őt, kimondhatlan fájdalommal vette észre, hogy Ágnes nagyon megváltozott. E nő mrs. Westwick volt, lord Montbarry legidősebb öccsének, a lordcím leendő örökösének neje. Férje akkor Amerikában járt, hol néhány bányája volt. Mrs. Westwick

kérte Ágnest, jőjjön el vele Irhonba. „Jőjj hozzám és légy társnőm, a míg férjem oda lesz. Három kis lányom van, azok eljátszadoznak veled; csak egy idegen van a háznál, a nevelőnő és az bizonyára szeretni fog téged. Csomagold be holmidat, holnap eljövök érted és aztán kimegyünk a vasúthoz.“

Ágnes elfogadta e szíves meghívást. Három boldog hónapot töltött barátnője házában. Mikor elutazott, a leánykák keservesen sirtak és a legkisebbik erőnek erejével el akart vele menni Londonba. Ágnes félig tréfából, félig komolyan azt mondá barátnőjének: „Ha nevelőnőjük elmegy, tartsátok fenn számomra helyét“. Westwick asszony nevetett. De a gyermekek komolyan vették a szót és megígérték Ágnesnek, hogy értesíteni fogják.

Miss Lockwoodnak, alig hogy visszatért Londonba, már is eszébe jutottak az emlékek, melyeket elfelejteni szeretett volna. Az öreg dajka, a ki itthon maradt házőrzőnek, az első üdvözlések után egy megdöbbenő hírt tudatott vele, melyet a futár feleségétől tudott meg.

— Itt volt a kis mrs. Ferrari, iszonyú izgatottságban; kérdezte, hogy mikor jön meg a miss, férje elhagyta lord Montbarryt és nem üzent semmit, senki sem tudja, hogy mi lett belőle.

Ágnes álmélkodva nézett rá. — Bizonyos ez?

— Bizonyos, mondá a dajka. A hírt a futár-közvetítő-iroda titkárától, tőle magától kaptuk.

Ágnes meg volt lepette és aggodott is. Azonnal megüzente mrs. Ferrarinak, hogy jőjjön el.

Egy órával később már nála volt a menyecske, leírhatatlan lelki állapotban. Amennyiben képes volt összefüggően beszélni, megerősítette, a mit a dajka mondott.

Ferrari meglehetősen rendszeren levelezett nejével Párizsból, Rómából és Velenczéből, de azután két levelére sem válaszolt. Emilia nyugtalan volt, elment a közvetítő hivatalba tudakozódni, nem hallottak-e valamit férjéről. A titkár épen az nap kapott levelet egy Velenczében időző futártól. A levél megdöbbenő híreket tartalmazott Ferrariról. Emiliának megengedték, hogy lemásolhassa e levelet és most e másolatot hozta el Ágnesnek.

A levél írója elmondja, hogy nem rég érkezett Velenczébe; tudta, hogy Ferrari lord Montbarrynál van, ki egy régi velencei palotában lakik, melyet bérbe vett. Ismerte Ferrarit és meg akarta látogatni. Csengetett a csatorna felé nyíló kapúnál, de nem hallották

meg. Egy mellékkapuhoz ment. Ott egy sápadt, gyönyörű fekete szemű hölgy állott a kapuban, mintha csak őt várná. Lady Montbarry volt.

A lady megszólította és olasz nyelven megkérdezte, hogy mit kíván. Azt felelé, hogy Ferrarival szeretne beszélni, ha megengednék neki. A lady erre azt mondá, hogy Ferrari elhagyta a palotát, a nélkül hogy valakinek megmondta volna az okát, azt se hagyta hátra, hogy a neki járó havifizetést minő cím alatt küldjék meg neki. A futár, e válaszon megdöbbenve, azt kérdezte, hogy megsértette-e valaki Ferrarit, vagy veszekedett-e vele. A lady azt felelé: Tudommal nem volt semmi összekocczanása. Én lady Montbarry vagyok és biztosíthatom önt, hogy Ferrarival e házban a legnagyobb nyájassággal bántak. Rendkívüli eltűnése ép oly ámulatba ejtett bennünket mint önt. Ha találna valamit róla hallani, tudassa velünk is, hogy megfizethessük neki, a mivel tartozunk.

A futár még egy-két kérdést intézett a ladyhez, hogy Ferrari melyik napon, hány órákor távozott a palotából; a kért felvilágosításokat meg is kapta és távozott.

Rögtön hozzáfogott a szükséges nyomozásokhoz, de minden eredmény nélkül. Ferrarit senki sem látta; nem is volt bizalmas embere Velenczében. Sőt oly előkelő személyekről is, minők lord és lady Montbarry, senki sem tudott semmi lényegeset. Beszélték, hogy a lady angol cselédje még Ferrari eltűnése előtt ott hagyta úrnőjét és elment rokonaihoz Angolországba, lady Montbarry pedig nem tett lépéseket, hogy más cselédet fogadjon helyébe. A lordot igen beteges embernek mondák. A legnagyobb visszavonultságban élt, senkit sem bocsátottak be hozzá, még saját földieit sem. Fölfedeztek aztán egy bárgyu öreg asszonyt; az végezte a palotában a szolgálatot; minden reggel bement és este megint kijött. De az eltűnt futárt ez sem látta, sőt lord Montbarryt sem látta, mert az elzártan élt a világtól. A lady, „ki igen kegyes és imádnivaló úrnő“, mindig ott volt férje mellett. A házban, az öreg asszonyon kívül — ennek tudatával — más cseléd nem volt. Az ételt a vendéglőből hozatták. A lord sógora, a báró a palota egy félreeső helyiségébe zárkózott és ott, mint a kegyes úrnő mondja, vegytani kísérletekkel foglalkozott. A kísérletek olykor igen kellemetlen szagot terjesztettek. Nem rég orvost hívtak a lordhoz; egy olasz orvost, ki már régóta lakott Velenczében. Tudakozódtak nála, de kitűnt, hogy ő sem látta Ferrarit, mert éppen a futár eltűnését követő napon hívták a palotába. Az

orvos azt mondá, hogy lord Montbarry tudőlobban szenved. Aggodalomra nincs ok, habár a lob igen komoly. Abban állapotodott meg a ladyvel, hogy még egy orvost hoz magával, ha aggasztóbb jelenségek állának be. Egyébiránt csak a legnagyobb tisztelettel szólhat a ladyről, ki éjjel-nappal ott van a lord betegágya mellett.

Ezek azon részletek, melyeket Ferrari barátja megtudott. A rendőrség nyomozta az eltűnt férfiút; egyébbel nem tudták Ferrari nejét biztatni.

— Mit szól ehhez miss? kérdé a szegény asszony. Mit tanácsolna nekem, hogy mit tegyek?

Ágnes nem tudott mit felelni, már az is megerőltetésébe került, hogy végig hallgatta Emilia elbeszélését. A mit a futár elmondott Montbarryról, ennek betegségéről, elzárkozottságáról, szomorú életmódjáról — mindez újból felfakasztotta Ágnes sebét. Mi neki az eltűnt Ferrari! Az ő lelke ott járt Velenczében, a beteg férfiú ágya mellett.

— Nem tudom, hogy mit szóljak ehhez. Nekem ily komoly dolgokban nincs tapasztalatom, mondá.

— Mit gondol miss, vélekedék Emilia, hátha elolvasnók férjem leveleit; mindössze hármat kaptam; az elolvasás nem tartana soká.

Ágnes mohón kapott a leveleken.

Nem voltak épen szeretetteljes hangon írva. „Édes Emilia“ és „hű férjed“; ezen conventionalis phrasisokra szorítkozott a férj szeretete. Az első levélben Ferrari nem igen kedvezőleg nyilatkozott lord Montbarryról.

„Holnap utazunk el Párizsból. Nekem a lord nem igen tetszik. Büszke, hideg és — köztünk legyen mondva — pénz dolgában fukar. A vendéglői számla egy-két csekély tétele miatt, egy pár centimeről volt szó, lármázni kezdett. Az új házások már két ízben pöröltek, mert a lady holmi csecsebecséket vásárolt Párizsban. „Ezt nem engedhetem meg, tartsa magát a kiszabott korlátok közt.“ Ilyeneket is kellett már a ladynek hallania. A mi engem illet, nekem tetszik a lady. Kedves, könnyű modora van és úgy beszél velem, mint ha én is csak olyan emberi lény volnék mint ő.

A második levél Rómából jött.

„A lord szeszélyessége miatt, írja Ferrari, folyvást uton voltunk. A lord szörnyű nyughatatlan lett. Gyanu van, hogy nincs rendén az esze. Kínos emlékek gyöttrik. Mikor a lady nincs mellette, mindig régi leveleket olvas. Genuában pár napig szándékoztunk

időzni. De ő tovább akart menni. Ugyanezt tette Flórenczben is. Rómában a lady minden áron hosszabb ideig szeretne maradni. Itt találkozott bátyjával. Mint a lady cselédje beszéli, a lord és a báró már is összeszólalkoztak. A báró pénzt kért kölcsön, s a lord megtagadta, még pedig oly kifejezésekkel, melyek sértették a bárót. De a lady kibékítette őket egymással.

A harmadik, az utolsó levél Velenczéből kelt.

„A lord már meg takarékoskodik. Nem mentünk fogadóba, hanem kibéreltünk egy ódon, nyirkos palotát. A lady mindenütt, ahol csak megfordultunk, a legszebb szobákat szemelte ki, és így olcsóbbnak találta a lord külön palotát bérelni. Két hónapra vette ki; kérte hosszabb időre is, mert azt mondja, hogy a csendes Velencze jót teszi idegeinek. Hanem egy idegen vállalkozó már megvette a palotát és át akarja alakítani szállodának. A báró még mindig velünk van és a pénzkérdés újabb meg újabb pörlekedésekre adott okot. Nekem sehogy sem tetszik a báró, és úgy látom, hogy a lady sem olyan nyájas hozzám, mint ezelőtt volt. A lord pontosan fizet; ezt becsületbeli dolognak tartja; nem szeret pénztől megválni, de megteszi, mert szavát adta. Fizetésemet minden hónap végén rendesen megkapom; de egy frankkal sem többet, pedig sok olyat teszek, ami épen nem tartozik egy futárra. Képzeld csak, a báró tőlem kért pénzt kölcsön. Szenvedélyes játékos. Nem hittem el, mikor a lady cselédje beszélt, de azóta annyit láttam, hogy igazat kell neki adnom. Láttam továbbá oly dolgokat is, melyek — nos! melyek nem igen gerjesztenek bennem tiszteletet a lady és a báró iránt. A cseléd azt mondja, hogy itt meg nem marad; ő becsületes angol nő és nem veszi oly könnyen a dolgot mint én. Az élet itt nagyon unalmas. Társaságba nem megyünk, ide sem jön társaság; a lordot egy lélek sem látja, még a konzul vagy a bankár sem. Mikor kimegy, egyedül jár és jobbára csak késő este. Mikor itthon van, bezárkodik szobájába könyvei közé; lehetőleg kerüli nejét és a bárót. Azt hiszem, hogy itt katasztrófa fog beállani. Ha egyszer föl lesz keltve a lord gyanúja, rettenetes dolgok fognak történni. Mert lord Montbarry olyan férfi, aki, ha kihívják, nem hátrál meg. Hanem hát jól fizetnek és én nem vagyok abban a helyzetben, hogy felmondhatnék.“

Ágnes visszaadta Emiliának a leveleket, melyekből kitűnt, hogy a hűtlen férfi már is mennyire bűnhődik csalfaságáért! Szomorú,

boszús vala és így nem azon hangulatban, hogy a gyámoltalan asszonyoknak, a ki hozzá fordúlt, tanácsot adhatott volna.

Mondott neki néhány vigasztaló szót. — Csak egyet mondhatok, folytatá azután — azt, hogy forduljunk nálunknál tapasztaltabb emberhez. Majd írok ügyvédemnek, aki barátom és megbízott emberem, hogy jöjjön el holnap és adjon tanácsot.

Emilia hálásan fogadta e szavakat. Meghatározták az összejövétel óráját; a levelek ott maradtak Ágnesnél és a futár felesége távozott.

Ágnes fáradtan és leverten feküdt a pamlagra pihenni. A gondos cseléd behozott egy csésze theát. Azután arról csevegett, hogy mivel töltötte idejét asszonya távollétében; ezzel kis könnyebbülést okozott Ágnes gondoktól terhelt lelkének. Még mindig arról beszélgettek, midőn a kapun egyszerre erős zörrenést, aztán a lépcsőn futó léptek zaját hallották és a futár felesége mint egy őrült rontott be az ajtón. „Meghalt! Meggyilkolták őtet!” kiáltá, de többet nem bírt szólni; a pamlag mellett térdre hullott, magasra emelte kezét, melyben valamit szorított, azután ájultan rogyott a földre.

A dajka intett Ágnesnek, hogy nyissa ki az ablakot; maga pedig segédkezet nyújtott a szegény asszonynak. — Mi ez? kiáltott fel, Emilia valami levelet szorít kezébe, nézze csak miss.

A borítékra rá volt írva (elváltoztatottnak látszó kézírással) e cím: Mrs. Ferrarinak. A postabélyeg velencei volt. A borítékban egy lap papirost találtak meg egy összehajtott levélkét.

A papiroson csak egy sor írás volt; elváltoztatott kézírással e szavak:

„Vigasztalásul férje elvesztéseért.”

Ágnes kibontotta a mellékelt levélkét.

Ezerfontos angol bankjegy volt benne.

VI. FEJEZET.

A következő napon mr. Troy, Lockwood Ágnes barátja és jogtanácsosa látogatta meg.

Ferrariné, a ki még mindig azon meggyőződésben élt, hogy férje meghalt, már annyira lecsillapodott, hogy jelen lehetett a tanácskozásnál. Ágnes segélyével elmondta az ügyvédnek azt a keveset, amit Ferrari eltűnéséről megtudott és megmutatta neki az esettel összefüg-

gésben álló leveleket. Troy úr elolvasta a három levelet, melyeket Ferrarri írt nejének, azután a levelet, melyet Ferrarri barátja írt a palotában tett látogatásáról és lady Montbarryval folytatott társalgásáról és végül az egy sornyi névtelen írást, melyet Ferrariné az ezerfontos bankjegy kíséretében kapott.

Troy úr, ki utóbb a Mylady's money név alatt ismert híres esetben mint lady Lydiard ügyvédje szerepelt, nem csak szakmájában volt igen tudós és tapasztalt egyén, hanem olyan ember is, a ki itthon és külföldön sok világot látott. Kitűnő emberismerete, különös humora és nyájas módja volt, melyet nem rontott meg a prókatori élettapasztalás. Mind-ezen személyes előnyei dacára kérdés, hogy ő volt-e a legalkalmasabb tanácsadó, a kihez Ágnes ily körülmények közt fordulhatott. A kis Ferrariné sok házi erénnyel dicsekedhetett ugyan, de voltakép mégis csak közönséges asszony vala. Troy úr legkevésbé volt az az ember, a ki rokonszenvet kelthetett benne; épen ellenkezője volt annak, amit közönséges embernek mondunk.

— Szegényke nagyon rossz színben van! E szavakkal kezdte meg az ügyvéd a tanácskozást, úgy beszélve Ferrarinéről, mintha jelen sem volna.

— Borzasztó csapás érte, jegyzé meg Ágnes.

Troy úr Ferrariné felé fordult és szemügyre vette azon érdeklődéssel, mely méltán megilleti a sors csapásainak áldozatát. Azután, mintegy öntudatlanul ujjaival dobolt az asztalon. Végül hozzá intézte a szót.

— Jó asszony, maga csakugyan komolyan hiszi, hogy meghalt a férje.

Ferrariné könnyekre fakadt. Ez a szó „meghalt“ nem fejezte ki eléggé az ő érzelmeit.

— Meggyilkolták! mondá komoran, kendőjébe rejtve arczát.

— Miért? kicsoda? kérdé Troy úr.

— Ön olvasta férjem leveleit, mondá némi leküzdés után. Én azt hiszem, hogy ő felfedezte . . . Itt megakadt és nem szólt tovább.

— Mit fedezett föl?

Az emberi türelemnek megvannak a maga határai, még egy férjétől megrabolt asszonynál is. Az ügyvéd hideg kérdezősködése annyira felháborította Ferrarinét, hogy most már egész nyíltan fejezte ki magát.

— Felfedezte lady Montbarryt és a bárót — fakadt ki a menyecske görcsös szenvedélyvel. A báró csak olyan fivére annak

az alávaló asszonynak mint akár én. E két nyomorúlt teremtsnek gyalázatosságát szegény, kedves férjem kitapasztalta. Ezért mondott fel a lady komornája. Ha Ferrari is elment volna, most ő is élne még. De a gonoszok megölték. Igenis megölték, hogy a mit látott, el ne mondhassa lord Montbarrynak. — Ferrariné ily rövid, éles tételekben, növekedő szenvedélylyel mondá el véleményét ezen esetről.

Troy a gúnyos helyeslés kifejezésével hallgatta végig a menyecskét.

— Merész állítások, asszonyom, mondá végül. A kegyed állításai szépek, ön következetes akár mint egy munkás. Ha ön férfi volna, beillenék jó ügyvédnek. Az esküdszékeket nagyon tudná capacitálni. De egészítse ki az érvelést, jó asszonyom. Mondja, ki küldte önnek ezt a levelet, meg az ezer fontot. Az a két nyomorúlt, a ki Ferrari urat meggyilkolta, bajosan nyúlt a zsebébe, hogy önnek ezer fontot küldjön. Ki küldte hát? A levél borítékán a velencei póstabélyeget látom. Van-e önnek azon érdekes városban olyan nagylelkű és megfelelő erszényű barátja, a ki be van avatva a titokba és névtelen levélben óhajtja önt vigasztalni?

Ezen kérdésekre nem volt könnyű megfelelni. Ferrariné olyasmit érzett, mint ha szinte gyűlölni kezdené Troy urat. — Nem értem önt uram, felelé. Azt hiszem, az úgy nem tréfa.

Most Ágnes is beleszólt. Kissé közelebb tolta székét tanácsadó barátjához.

— Mit tart ön a leghihetőbb magyarázatnak? kérdé.

— Megsérteném Ferrarinét, ha elmondanám, viszonzá Troy úr.

— Nem, uram, ön nem sért meg! kiáltott fel Ferrariné, és nem is leplezte Troy iránt támadt gyűlöletét.

Az ügyvéd hátradőlt székében.

— Nagyon jól van, mondá kedélyesen. Tehát figyeljen asszonyom. Nem czáfolgatom a kegyed nézetét arról, hogy a velencei palotában milyen volt a helyzet. Férjének levelei igazolják azt; ön mellett szól azon jelentőségteljes tény is, hogy lady Montbarry komornája csakugyan ott hagyta a házat. Mondjuk, hogy lord Montbarry csakugyan valami csalfaságnak lett az áldozata, hogy Ferrari úr volt az első, a ki azt kitalálta, hogy a bűnösöknek okuk volt félni, nemcsak attól, hogy ő lord Montbarry előtt fel fogja tárni a fölfedezte titkot, hanem attól is, hogy mint terhelő tanú fog fellépni ellenök, ha a botrány törvényszék elé kerülne. És most vigyázzon. Mindezt elismerem, csakhogy én mindebből egészen más következte-

tésre jutok mint kegyed. Az ön férje ott van e nyomorúlt hármasház tartásban, a körülmények igen kényesek reá nézve. Mit tegyen? Ha az ezer fontos bankjegy és a kísérő levél nem volna, azt mondanám, hogy elég esze volt félrehúzódni e társaságból, melyben oly kellemetlen fölfedezést tett, hogy titokban megszökött. De a pénz módosítja nézetemet, még pedig Ferrarira nézve kedvezőtlen értelemben. Én még is azt hiszem, hogy ő félre állott! De már most azt mondom, hogy pénzért állott félre, félrevonulásának ára az az ezer fontos bankjegy, melyet a bűnös személyek az ő feleségének küldtek.

Ferrariné vizes, szürke szemei villogni kezdtek, halvány arczát heves pír futotta el.

— Ez hamis állítás. Égek a szégyentől, hogy ön így beszél férjemről.

— Mondtam, hogy meg fogom önt sérteni! mondá Troy úr.

Ágnes ismét közbelépett, a béke érdekében. Megfogta a sértett asszony kezét, felkérte az ügyvédet, hogy véleményét, mely Ferrarira nézve oly kedvezőtlen, gondolja meg még egyszer.

Amint ezt épen javában magyarázgatja, belép a cseléd és hoz egy névjegyet, Westwick Henryét; a következő baljóslatú kérés volt rá írónnal írva: „Rossz híreket hozok. Jöjjön egy perczre ki a lépcsőre.” Ágnes azonnal kiment.

Troy úr, midőn Ferrarinével egyedül volt, szokott kedélyes modorában igyekezett kibékülni a futár nejével.

— Lássa lelkem, mondá, kegyednek teljes joga van megütözni azon, ha valaki rosszat mond a férjéről, sőt mondhatom, becsülöm, hogy oly melegen fogja pártját férjének. De ne feledje el, hogy nekem ilyen komoly ügyben kötelességem megmondani, a mit csakugyan gondolok. Nem lehet szándékom önt megsérteni, hiszen teljesen idegen vagyok ön és Ferrari úr előtt. Ezer font sterling sok pénz; és nem csuda, ha annak a kedvéért, sok szegény ember megtenné azt, hogy egy időre félre áll az útból. Midőn az ön ügyével foglalkozom, csak egy érdekem van, az, hogy kifürkészszem a valót. Ha ön időt enged nekem, nem látom be, miért mondanánk le végkép az ön férjéről.

Ferrariné figyelt, de még nem volt meggyőzve; korlátolt elméjében, melyet teljességgel igénybe vett a Troy úrról megfogalmazott kedvezőtlen vélemény, nem jutott hely az első benyomás módosulásának folyamatára. „Nagyon le vagyok önnek kötelezve, sir —

ennyit mondott, nem többet. De szemei közlékenyebbek voltak, ezek, a maguk nyelvén, még ezt is mondták: „Ön mondhat a mit akar, de én halálom óráján sem fogok önnek megbocsátani.“

Troy lemondott a kísérlet folytatásáról. Megfordította székét, zsebébe dugta kezét és kinézett az ablakon.

Rövid szünet után ismét kinyílt a szalon ajtaja.

Troy úr azt hitte, hogy Ágnes jön vissza, ismét az asztal felé forgatá a széket. De meglepetésére Ágnes helyett egy egészen idegen személy jött be, egy fiatal ember, kinek csinos arcán fájdalom és zavar tükröződött le. Troy úrra nézett és komolyan meghajtá magát.

— Azon sajnós helyzetben vagyok, hogy miss Lockwood Ágnesnek oly híreket hoztam, melyek nagyon elszomorították, mondá. Szobájába vonult vissza és megkért, hogy mentsem ki ön előtt és helyette beszéljek itt.

A bevezető szavak után észrevette Ferrarinét és nyájasan kezelt nyújtott neki.

— Már néhány éve, hogy nem láttuk egymást, Emilia, mondá. Attól tartok, hogy nem is emlékszik master Henryre.

Emilia kissé zavarba jött, megköszönte Henry szivességét és kérdezte, hogy nem-e szolgálhatna valamivel miss Lockwoodnak.

— Az öreg dajka van nála, felelt Henry; jobb lesz, ha magukra hagyjuk őket. Meg kellett volna önnek mondanom, folytatá, ismét Troy úr felé fordulva, hogy én Westwick Henrik vagyok, öcsese a megboldogúlt lord Montbarrynak.

— A megboldogúltnak! kiáltott fel Troy úr.

— Bátyám tegnap este Velenczében meghalt. Itt a sürgöny — mondá Henry és a táviratot oda nyújtá Troy úrnak.

A sürgöny így hangzott:

„Lady Montbarry, Velenczében, Stephen Robert Westwicknek, Newbury-ház, London. Nem szükséges idejönni. Lord Montbarry ma este 8 óra 40 perczkor tüdővész következtében meghalt. Bővebb részleteket levélben.“

— El voltak e híre készülve? kérdé az ügyvéd.

— Nem mondhatnám épen, hogy a hír egészen váratlanul jött, felelt Henry. Stephen bátyám, a ki most a család feje, három nappal ezelőtt kapott egy sürgönyt, melyben értesítik, hogy bátyánk állapotában aggrázó tünetek nyilvánultak és egy második orvost hívtak hozzá. Ő azt sürgönyözte vissza, hogy Irhonból Velenczébe utaztában Londonba ment és ha újabb hír van, sürgönyözzenek neki

Londonba. A válasz megérkezett egy második táviratban, mely arról értesített bennünket, hogy lord Montbarry eszméletlen állapotban van, csak helyyel-közzel tér magához, de ilyenkor sem ismer meg senkit. Bátyámnak azt tanácsolták, hogy a további értesítést várja be Londonban. A harmadik sürgöny az ön kezében van. Ennyi az, a mit eddig megtudtam.

Troy úr véletlenül a futár nejére nézett és megdöbbsent a szörnyű rémületen, mely a nő arcán tükröződött le.

— Asszonyom, mondá, hallotta a mit Westwick úr most elmondott?

— Hallottam minden szót.

— Van-e valami kérdezni valója?

— Nincs uram.

— Ön úgy látszik aggódik, folytatá ez ügyvéd. Még mindig a férje miatt aggódik?

— Férjemet sohasem fogom többé látni. Ön tudja, hogy ezt eddig csak úgy gondoltam. De most már bizonyos vagyok benne.

— Bizonyos, azok után, a miket most hallott?

— Igenis uram.

— Megmondhatná nekem, hogy miért?

— Nem én, uram. Csak érzem. Hogy miért, azt nem tudom.

— Oh! Érzi? ismétlé Troy szánalomteljes lenézéssel. Hjah lelkem, mikor már érezni kezdünk... Nem fejezte be a mondatot, hanem fölkelt és búcsút vett Westwick úrtól. Voltaképp maga is meghökkent, de nem akarta, hogy Ferrariné lássa. — Fogadja rokonszenvem kifejezését, uram, mondá Westwick úrnak udvariasan. Jó estét kívánok.

Mikor az ügyvéd bezárta maga után az ajtót, Henry Ferrariné felé fordult.

Miss Lockwood elmondta nekem, hogy ön milyen bajban van. Ha segíthetnék valamivel?

— Köszönöm uram. A történetek után tán jobb is lesz, ha elmegyek haza. Eljövök holnap, meglátom, szolgálhatok-e valamivel miss Ágnesnek. Nagyon sajnálom őt. — És nesztelen léptekkel tipgett el konokul eltökélve, hogy férje esetéről a legszomorúbbat képzele.

Westwick Henry körülnézett a kis szalonban. Semmi se tartóztatta vissza e házban, mégis itt maradt. Már az is valami, hogy Ágnes közelében van és nézheti a szobában szerteszét heverő hol-

míjait. Itt a szegletben van az ő széke, a mellett a varró asztalkán a hímzése. A festő állványon ott van befejezetlen rajza. A könyv, melyből az imént olvasott, a pamlagon hevert; a mondat, melynél az olvasást félbehagyta, írónnal van megjelölve. Végig nézte e tárgyakat, melyek mind azon nőre emlékeztették, a kit szeret, kezébe vette mind, meg-meg sóhajtva letette. Oh beh messze, beh elérhetetlenül messze vagyok még tőle!“ Ő soha sem fogja elfeledni Montbarryt — gondolta magában, mikor feltette kalapját és menni készült. Montbarry halálát egyikünk sem veszi úgy a szívére mint Ágnes. A nyomorúlt, az alávaló! Mennyire szerette őt szegény Ágnes!

Az utcán, a mint éppen betette a kaput, egy arra menő ismerőse szólította meg, egy unalmas kérdezősködő, ki e perczben kétszeresen alkalmatlan volt neki.

— Szomorú hírek érkeztek az ön bátyjáról, Westwick, mondá. Váratlan egy haláleset volt ez, nemde? A klubban sohase hallottuk, hogy Montbarrynak gyenge tüdeje volna. Mit szólnak majd a biztosító intézetek?

Henry meghökkent. Bátyjának életbiztosítására nem is gondolt. Mit is tehetnek a biztosító társulatok egyebet, mint fizetni? Tüdő-sorvadás általi halál, bizonyítva két orvos által — a lehető legkétségtelenebb haláleset.

— Bár ne bolygatott volna ezen kérdéssel, mondá boszúsan.

— Ah! viszonzá barátja, ön tehát azt hiszi, hogy az özvegy megkapja a pénzt. Én is azt hiszem, azt hiszem.

(Folytatása következik.)

IX.

KRITIKAI SZEMLE.

I. ALIGHIERI DÁNTE DIVINA COMMEDIAJA (Isteni színjáték). A Pokol. Olaszból fordította és jegyzetekkel kísérté Dr. Angyal János. Budapest. Aigner Lajos kiadó-hivatala. 8-adrét. XLI. és 283 l. Ára 2 frt 50 kr.

Többször tették az utóbbi időben, s nem alaptalanul, azt a megjegyzést, hogy szépirodalmunk, majdnem másfél évtized óta, egyikét maradandóbb becű eredetinek kivételével, különösen idegen termékek áttüztetésével foglalkozik. E megjegyzés igaz, s bizonyos hogy nem valami nagyon örvendeztető, — de csüggesztőnek sem oly nagyon csüggesztő, mint az első tekintetre látszik. Csüggesztő s elszomorító volna, ha a fordítás a külföldnek, nem mondom ponyva — hanem *polyva* — irodalmára szorítóznék (a mit egyébiránt, mellesleg legyen megjegyezve, egy pár lap fordított regény-mellékleteivel szinte megtesz) rontására a nemes ízlésnek és jó erkölcsöknek. Van azonban egy körülmény, mely e mind sűrűbben jelentkező műfordítást menti, s nemesak érthetővé, hanem még örvendetessé is teszi, s ez az: hogy az európai nagy nemzetek megizmosult irodalmához képest még mindig jóformán ifjú magyar irodalom, most törekszik pótolni azon hiányokat, kitölteni azon hézagokat, melyek kitöltésére, viszonyainál fogva eddigelé időt nem fordíthatott, erőt nem szentelhetett.

Igazán a nagy íróknak művei, valóságos közkincese az emberiségnek. Joga van hozzájuk minden népnek, de egyszersmind rájuk mindenkinek szüksége is. Őket azonban szélesebb körben megérthetőkké, hozzájuk férhetőkké csak a műfordítás teszi, mely a nagy szellemeknek más nyelven kifejezett s így eredetiben aránylag csak kevesek által érthető felemelő, nemesítő gondolatait, kinek-kinek a maga nyelvén tolmácsolja. A gazdag német irodalomnak nem esékély dicsősége, hogy szorgos gonddal siet átültetni minden nevezetesebb szellem-terméket s így a nyelvben, melylyel él, kulcsot nyújt az egész világirodalom kincstárához. S e nemes fáradozás annyira

megy, hogy csak egy-két példát hozzunk fel: mi maiglan híjával vagyunk nem egy olyan, hogy úgy nevezzük, törzs-műnek, melyet művelt szomszédaink a maguk irodalmi kertjébe nemcsak hogy régen átültettek, hanem azok körül egész irodalmat teremtetek. Ott van a Shakespere-, ott van a Dante-társaság, melyeknek czéljok, e nagy szellemek remekeit mennél hívebb világosságban állítani a közönség elé s az őket méltán megillető tiszteletet mennél tágasabb körben terjeszteni.

Ilyen gazdagsággal mi nem dicsekedhetünk; nálunk e téren is sok még a hiány, s épen azért mulasztást követne el a sajtó, ha figyelemben nem részesítené azon jelenségeket, melyek e hiányok pótlását czélozzák. Ezen elvnek vallása teszi kötelességünkkel, hogy e helyen, a mennyire terünk engedi, Dr. Angyal János Dante fordításáról megemlékezzünk.

Bírálatunk tartalmát mindenekelőtt egyetlen szóban mondjuk ki, s e szó: kezdet. Érdem, sőt a dicsősség egy neme fűződik egy részről e fogalomhoz; másrésztől hiányok és gyöngék járnak vele együtt. A kezdet dicsősége illeti meg a fordítót, ki a legelső, a ki e nagy művet ily alakban és teljesen adta, — s elvitázhatatlan érdeme az a roppant, igazán tiszteletre méltó szorgalom, fáradozás, melyről egész műve tanúskodik. Midőn azonban ezt kész örömmel beismerjük, az őszinteség parancsolja kimondanunk azt is, hogy a kezdetlegesség hiányait és gyöngéit hasonlóképen minden léptenyomon ott találjuk, s ezen nehézségeken a pusztá szorgalom és fáradozás, bár mekkora volt legyen is, nem tudott diadalmaskodni.

Dr. Angyal János neve, mindeddig nem volt ismerős az irodalomban. Nem következik, hogy azért valakinek legelső műve, mely a nyilvánosság elé jut, sok jelességgel ne ékeskedhessék. Nem kell példa gyanánt egyebet felhoznunk mint „Toldit“ és „Az ember tragédiáját“. De bizonyos az is, hogy az ilyen tünemények előteremthetésére, ha azok csakugyan *első* művek, rendkívüli tehetség, vagy ha csak a nyilvános megjelenésre nézve *első*k, a magányban folytatott megelőző gyakorlás szükségesek. Dr. Angyal János, úgy látszik, nem eléggé gyakorlott író arra, hogy az ily roppant feladatnak, már most, teljesen megfeleljen. Ezen, talán igen szigorúnak látszó állításom igazolására elég lesz e műfordításnak nem verses részére, hanem a prózában írottra — a különben igen alapos bevezetésre, „Dante élete, kora és művei“-re hivatkoznom, hol csakhamar szemünkbe tűnik, hogy az író gazdag tájékozottsággal bír ugyan, de

gondolatait nem tudja mindig szabatosan leírni. Vegyünk csak egy példát. (XXIX. l.) „A XIII. század a tudomány és művészet szép felvirágzásának kora; benne keletkeztek, mint már mondva lőn, Aquinói Szt. Tamásnak, Bonaventurának halhatatlan művei, melyek Dante számára elsőrangú források lőnek, és melyekről Dante életét, műveltsége fejlődését érintve, hallgatni nem lehet, mert Dante főműve Tamás scholastikája és Bonaventura mysticus műveire, mint a legközelebbi alapra lőn építve, bár nem tagadhatni, hogy a keresztény theologia 12 százados múltja Dante lángszelleme előtt fel volt tárva, és ő azt kegyeletesen fel is használta, így lévén ő mysticus költő és keresztény bölcsész.“ Ha jól számítottam, egyetlen mondat 84 szóból, s ez egyetlen mondatban háromszor is használva a *lőn* alak, mely pedig igen könnyen el lett volna kerülhető. A mondat igazat mond, de nem mondja világosan, nem elegendő csíninal, a mi mindenesetre a gyakorlatlanság hibája.

Igaz ugyan, hogy a kevésbbé síma próza nem zárja ki azt, hogy a mellett valaki igen síma, folyékony, gördülékeny verseket ne írhasson. Hiszen mind a kettő külön művészet. E gyakorlatlanságtól azonban fordítónak versei sem mentek, s igen sok helyen nagyon is észrevehető megvalósulása tulajdon azon megjegyzésének: „Bevallom, hogy a fordítás hűsége kedvéért néha öntudatosan áldoztam fel a formai nagyobb tökélyt; mert én kísérletemet inkább philologiai tanulmánynak, mint költői reproductiónak nézem.“ „Az eredeti terzina alak kedves rímlánczolatáról“ fordító lemondott „Philaletes, szász király példáját utánozva és Macaulay e szavait szemmel tartva: „A fordításokat soha sem kellene oly mértékben írni, mely nagy uralmat igényel a rim felett.“ Macaulay mindenesetre igen kitünő, nagy író, ezen állításához azonban bizonyára férne szó. Annyi kétségtelen, hogy ha a Dante fordító a terzinák rímeit elhagyja, nagyon szoros bilincs alól szabadítja fel magát; de akkor aztán annál szigorúbb kötelessége lesz a rímetlen sorok zengzetességével, s a mi a legfőbb: az eredeti költői szépségeinek, majd erejének, majd bájának hű visszaadásával nyújtani kárpótlást a mellőzött rimekért. S épen ez az, a mit a Dante-fordításban, elejétől végig, majdnem általában nélkülözünk.

A műfordításokkal rendesen úgy vagyunk, hogy a midőn az ember egy ily dolgot kezébe vesz, még mielőtt az egésznek olvasásába fogna, azokat a kiválóbb helyeket üti fel, melyeket úgy

szólván könyv nélkül tud, s először is ezek fordítását vizsgálja. Nem állítom, hogy helyes eljárás, de így van.

Dante „Inferno“-jánál bizonyára a Pokol kapujának felirata lesz az első, a mit minden művelt magyar olvasó fölkeres.

„Per me si va nella città dolente:

Per me si va nell' eterno dolore:

Per me si va tra la perduta gente.“

Ne is folytassuk tovább a másik két terzina idézését, hanem nézzük e három sort a magyarban:

„Rajtam visz át az út jajdús hazába,

Rajtam visz át az út örök kínokba,

Rajtam visz át az út veszett sereghez.“

A fordító maga is érzi földadatának nagy és terhes voltát, s talán azt is sejti, hogy e feladatot ő maga sem oldotta meg teljesen. A harmadik terzina utolsó sorához csatolja azon megjegyzést: „E fölírat teljes hatását bármely fordítás hiába törekszik visszaadni.“ Igaz, az első három sorra nézve is. A „città dolente“ más. mint a „jajdús haza“, s a „veszett sereg“ majdnem comicus hatást gyakorol inkább az olvasóra, mint azt a megdöbbenőt, mint az eredetinek „perduta gente“ kifejezése. Hogyan kellett volna tehát? Itt a bíráló felsóhajt, s kénytelen bevallani: könnyebb kifogást tenni, mint tanácsot adni.

Nem kevésbbé ismeretes az ötödik ének, s annak az olaszban, már hangzásánál fogva is bámúlatos végsora:

„E caddi come corpo morto cade.“

A magyarban:

„Es úgy csestem, mint holt testek esnek.“

Az eredetinek megdöbbenő ereje, hatalma itt is hiányzik a magyarban.

Lelkiismeretlenség volna egy két ilyen kiválóbb helybe való belepillantás után félretenni aztán a könyvet, s megírni a bírálatot. E sorok írója nem tett így, hanem ez őszintén bevallott előleges beletekintés után figyelemmel átolvasta az egészet, átélvezte a dús-gazdag felvilágosító jegyzeteket, (mert azok teszik a művet igazán érthetővé s élvezhetővé) s csak is ezután bátorodik a következő, részletesebb megjegyzéseket tenni:

Főnnebb idéztem már a fordító azon nyilatkozatát, hogy öntudatosan áldozta fel a formai nagyobb tökélyt a hűség kedvéért. Ha ez csupán a jambusok kifogástalan tisztaságát illeti, szívesen elnézhetjük neki. De én olyformán érzem, hogy ő igen sokszor épen a jambusok kikerekítése érdekében a nyelv jól hangzását, magyarsá-

gát, természetességét áldozza fel talán öntudatlanul: s ez már olyan áldozat, a melyért a világ legtökéletesebb jambus lábai sem adnak elegendő kárpótlást. Például: „IV. Ének. 37.“

„Felhozni mind képes nem vagyok immár“ (itt is meghibban a jambus, de nem oly sértő e sor még sem, mint a következő kifogással „metrumban, de a kifejezés dolgában annál erőltetebben írt sor-pár).

„Mert kerget engem úgy a nagy feladvány

Hogy néha biz tennél a szóm csekélyebb.“

E „biz“-t az olaszban sehol sem találom, s szeretném a magyarban sem ott találni. S pedig kevéssel tovább a 45. lapon, az V-dik, világhírű ének, világhírű sorában megint ott kísért:

„Rá ezt felelte: nincsen bíz' nagyobb kín,

Mint jó időkre emlékezni búban,

S nyomorban, ezt jól tudja mestered színt‘.

Ki ne ismerné az eredetinek e megrendítő s oly szépen kifejezett sorait:

„Ed ella a me: *nessun maggior dolore,*

Che ricordarsi del tempo felice

Nella miseria, — e cio sa 'l tuo dottore.“

Itt sincsen sem a „bíz“, sem a „színt“, — sem a bú és nyomor megkettőztetése, mégis sokkal hatásosabban mondja, a mit mondani akar. Nem lehetett volna-e (igen szerény kísérlet gyanánt legyen ide téve) ily formán kifejezni:

„S ő: „nincsen annál fájdalom nagyobb, mint

Boldog napokra emlékezni vissza

A nyomorban, — tanítód is tud erről.“

*

VI. 49. „Quando ci scorse Cerbero il gran vermo,

Le bocche aperse, e mostrocci le sanne:“

„Meglátva minket Cerberus a szörnűű

Féreg kitátja száját, *fogvicsorva.“*

Nagyon merész megrövidítése a szónak! Ennek méltó párja VII. 56.

„Hiába itt — szólt ő — minden *talalgás.“*

Nem tudom nem segített volna-e e bajon ily fordulat:

„S szólt: itt minden találgatás hiába!“

Igaz, hogy így a jambus nem oly tökéletes, — akkor tehát talán ily formán: „S szólt: a találgatás itt mind hiába!“

Az *uralja* („beherrscht“) kifejezés is kísért a magyarral homlokegyenest ellenkező germanismus minőségében.

57. l. „Hogy ő *uralja* mind a földi kincset?“, — és hogy ez csakugyan „beherrschen“-t jelent, mutatja az 55-dik lap 2-dik jegyzete, a hol prozában is így fordul elé: „Plutus a gazdaság démona, *uralja* e kört, hol a pazarlók és fűsvények nyomorognak.“

Igen is, meg van a magyarban az „uralja“ kifejezés, de nem azt teszi: *uralkodik fölötte, rajta*, hanem épen ellenkezőt: *urának vallja*. Ismeretes Kisfaludy Sándor mondása:

„Adja Isten, hogy a magyar
A félvilág *uralja*.“

Bizony furcsa kívánság volna, ha az *uralja* „beherrschen“-t jelentene a magyarban.

*

Nem tudom, nem a jambusláb érdekében csúszott-e be ezen kifejezés is: VIII. 110. sor 64. l.

„ . . . ottan hagyva engem.
Édes *atám* a félelem s remény közt.“

Igaz, hogy e kifejezést a magyar gyermek-nyelv ismeri; de mi szükség rá itt s foglalhat-e helyet, alkalmazható-e akkor, mikor az eredeti egészen világosan azt mondja:

„ . . . . . e quivi m'abbandona
Lo dolce Padre, ed io rimango in forse.“

Igaz, hogy az „Édes atyám“ jambusnak hibásabb, de kifejezésnek mindenesetre illőbb, helyesebb s így ajánlhatosabb.

Azt sem tartom helyesnek, hogy az eredeti e sora:

Chiuser le porte quei nostri avversari
Nel petto al mio Signor, ...

így forduljon elé a magyarban:

„Sellenfelünk bezárta a kapukat
Vezérem orránál . . . .“

ez is sokkal alacsonyabb, semmint illenék, de magyartalan is, mert nem orránál, hanem „orra előtt“ jelentené azt, a mit a fordító mondani akart.

Egyébiránt több olyan hely is van e fordításban, melyeken az alkalmazott kifejezések magyarosoknak elég magyarosok ugyan, de aligha illenek össze a költemény hangjával, méltóságával. Például: (XIX. Ének 27-dik terzinája, a magyarban 145. l. 79—80. sor.)

„Ma più è 'l tempo già, che i piè mi cossi,
E ch' io son stato così sottosopra,
Ch' ei non starà piantato coi piè rossi.“

a fordításban:

„Különben ő nem álland oly sokáig
Tótágast s lábát rángató! zva mint én,
És talpa égni szintén nem fog annyit.“

A „tótágast állni“ igen is ismeretes a magyarban; de szabad-e minden kifejezést bármely helyen s így ezt *Dantéban* használni: már az más kérdés.

Ugyanez énekben s a 149-dik lapon hasonlókép visszatetszőnek éreztem e kifejezést

„E mentre io gli cantava cotai note.“

a magyarban: „Mig én ilyen nótát huzék előtte.“

Ha a mi nyelvünkben azt akarjuk kifejezni vele: „ilyen szavakat mondtam“, nem azt mondjuk „nótát huzni“, hanem „nótát fújni“; de még így is alacsony.

*

XXXIII. Én. 144. sora, a 275-dik lapon. Az olaszban:

„Non era giunto ancora Michel Zanche“, —

nem találok rá semmi okot, az egy tisztább jambus láb megnyerhetésén kívül, miért legyen ezt szükséges a komikus hatású *Miska* névvel fordítani így:

„Még Zanche Miska tán nem is jelent meg.“

S míg egyrészről sok helyt a metrumnak — hogy így szóljunk — kicsikarása látszik főtörekvésnek, a nyelv tisztasága — s a kifejezés szabatoságának rovására is: mégis vannak másutt megint hibás, majd megcsontított, majd toldott sorok. Például:

52. l. „Rendes szemét most elkanesalitván.“

57. l. „S most szálltunk fájósb szenvedéshez.“

hihetőleg csak toll hiba, mert az *s* helyett *és*-t téve, segítünk az egész bajon.

66. l. „Titkolni jobban készte új szándokát még.“

egy szótaggal több.

70. l. „Más mint azé ki véle szemben áll.“

Az egyetlen sor, mely nem hatodfeles jambus

85. l. „Reszkednek a halak már a láthatáron,“ —

egy szótaggal több

88. l. Ártott erőszakból másnak fenn a földön.“

88. l. „S aztán örökre itt izzó vérben áztat.“

233. l. „Rá az, ki vágyban dús s elmében szegény volt“, —

hasonlókép egy húron pendül megelőző társaival. Pedig ez utóbbi soron könnyű lett volna segíteni ekkép:

„Rá az, ki vágyban dús s észben szegény volt.“

Hibák csakis, de aprólékosak s távolról sem eshetnek annyira megrovás alá, mint a szavaknak a magyar nyelv természetével semmiképen össze nem férő szétrakása vagy elcsavarása. S pedig a fordító aránylag semmi ellen sem vét gyakrabban mint ezen most említett szórakás ellen; művének ez a leggyengébb oldala s óhajtható folytatásában e hibának elkerülését nem lehet elég komolyan figyelmébe ajánlani.

Midőn így hiányai körül némelyeket fölemlítettünk, tartozunk a nagy munkát végzett fordítónak mindenesetre azzal is, hogy műve egy pár sikerültebb helyét, teljes elismeréssel hasonlókép kiemeljük.

Bár mindenütt oly simán, könnyeden, természetesen hangzanának sorai, mint a 13-dik ének elején ezek:

„A partra vissza Nessus nem jutott még,
Hogy egy közel vad rengetegbe léptünk;
Ösvény nyomával nem bírt az seholsem,
Zöld lombja sem volt, csak hamvas sötétes,
Egy ág se sima, mind görbék s csomósak:

vagy a következő 94. lap e néhány igazán szép sora:

Mint zöldes ág, ha egy végén tűz éri,
A másikon vizeseppeket bocsát ki,
Es nyög, ha a lég susterog belőle.

úgy szintén, némely csekélyebb hiányt beszámítva, a 21-dik éneknek kivált eleje.

Terünk nem engedte sem e hibáknak egyenként való teljes felsorolását, sem a sikerültebb helyeknek bővebb idézését. Röviden egybe akarjuk foglalni véleményünket.

Dr. Angyal János e műfordítása semmi esetre sem az a Dante, melynél a magyar irodalom megállapodhatnék. Nyelve, verselése, igen sok kívánni valót hagynak még fen, hogy azt lehetne mondani róla, hogy — a teljesen utól soha nem érhető eredetit csak némileg is megközelíti. Ha azonban hiányai, mint rövid ismertetésünk, elején is említettük a kezdőt, a nemelégge gyakorlott író árulják is el: mégis örömmel üdvözljük őt és művét szívesen ajánljuk az olvasó közönség figyelmébe. Dr. Angyal János oly szorgalmasan buvárkodott, jegyzetei oly nagy terjedelmű tanulmányozásról tesznek bizonyosságot, hogy lehetetlen tőle teljes elismerésünket megvonnunk. A mi a német, olasz és francia Dante-irodalomban megolvasásra érdemes, annak színét javát az olvasó e jegyzetekben megtalálja kivonatban, úgy hogy a kevésbé élvezhető fordítás mellett oly gazdag jegyzet-tömeget talál, hogy ezek vezető világossága mellett biztos tájékozást szerezhet magának Dante egész „homályos rengetegében.”

S a kinek ennyit köszönhetünk, attól csak örömmel fogadjuk azon ígéretet, midőn előszavában azt mondja: „Ha az alakulandó viszonyok megengedik és ha a szakértő bírálat ezt kívánatosnak tartja, mához egy évre a Divina Commedia *legszebb része*, a „*purgatorio*“ kerül sajtó alá.”

Igen is óhajtandó, hogy sajtó alá kerüljön, *de gondos mellő-*

zésével, elkerülésével a kezdet főhibáinak, s akkor az ily lelkiismeretes, tárgyat egész mélységében értő s nagyságában teljesen fel fogó munkásnak dolgozata, valódi gazdagodása lesz a magyar irodalomnak.

GYÖRY VILMOS

III. „AZ EUROPÁI FONTOSABB HELYI ÉRDEKŰ RENDES ÉS KESKENY NYOMÚ VASUTAK LEIRÁSA, egy javaslattal a magyarországi helyi érdekű vasutak építésénél és üzeménél kövendő elvekre nézve.” Írták: Landau Gusztáv és Walther Ágost. 1878. A közm. közl. ministerium kiadványa. Ára?

Hazánkban — de általában Európában — tán egy tárgyról sem írtak rövid idő alatt annyit, mint éppen a keskenyvágányú vasutakról. Egész kis irodalom támadt már e téren és a megjelent munkák száma valóban alig van arányban az üzletben levő keskenynyomú vasutakkal. Úgy vagyunk ezzel is, mint sok egyébbel: hangoztatjuk papíron, hogy aztán — hangsúlyoztathassuk újra, eredménytelenül. . . . Csak hazánkban is már a negyedik ilyenmű munka ez. Némethy Imre (1872), Szabó Gyula (1874) és Schwarzel Sándor (1874) meglehetősen kimerítették e tagadhatlanul fontos kérdést, és, ha tekintetbe vesszük, hogy a szaklapok is nem egyszer vitatták meg azt, nem ok nélkül kérdezzük: vajjon szükséges volt-e egyáltalában, hogy Landau és Walthernek, az európai fontosabb helyi és keskenynyomú vasutak tanulmányozása céljából kormánysegélyvel 1872-ban tett utjok eredménye, illetve jelentése kinyomassék?

Nem habozunk kijelenteni, hogy a munka kívánatos volt. Első és egyúttal legnagyobb része, melyben a szerzők által a helyszínen tanulmányozott különféle külföldi vasutak vannak részletesen, előnyeik és hátrányaiknak felsorolásával, leírva és ismertetve: a szerzők dicséretes buzgalmról tesz tanúságot. A műnek ezen, a nagy közönséget kevésbbé, vagy éppen nem érdeklő és különben is szorosán szakszerű, vagy statisztikai adatokból álló részéről nem szándékozunk értelemgesen szólani. Felemlítjük, csak, hogy a keskenyvágányú vasutak tervezése és építésével foglalkozó mérnökök a munka e részének nagy hasznát vehetik. A munka végén levő első *javaslat* azonban, melyet szerzők tanulmányaik alapján állítottak össze, s melyet a munka címe is külön kiemel, valóban nagy fontosságú és e javaslat már magában véve is értékessé és érdekessé teszi a könyvet. Ha valaha eszünkbe fog jutni, más államok példáját követve,

egy a keskenynyomú vasutak építésére vonatkozó szabályozatot kidolgozni, e munka becses adatokat fog kezünkbe szolgáltatni.

A keskenynyomú vasutak, különösen újabb időkben, igen elterjedtek Európában és kivált Norvégiában, Oroszországban, Amerikában, Indiában stb. máris meglehetősen nagy számban vannak ilyenek. Ha tekintetbe vesszük, hogy a szállítási képességet és a biztonságot, a kényelmet és gyorsaságot illetőleg a keskenyvágányú vasutak szintén kielégítő eredményt mutatnak fel, a keskenyvágányú vívmányán — mint szerzők is állítják — nincs mit csodálkozni.

Szerzők nagy gonddal és szakszerű tapintattal állították össze javaslatukat. Figyelembe vették hazánk sajátos viszonyait, mely körülménynek a következőkben adtak kifejezést: „A javasolt elvek megállapításánál azon meggyőződés vezérelt bennünket, miszerint czélszerűbb a vasutak építésénél *ismert saját szükségleteinket venni kiindulási alapúl, mintsem a bizonytalan jövő meg nem ítélt igényeit*, — ennél fogva tehát az építésnél oly elvek alkalmazandók, melyek *a jelen és a belátható közelebbi jövő igényeinek megfelelnek és erőnket fölül nem müljék*. Nézetünk szerint ugyanis helyesebb a jelent csak oly kiadásokkal terhelni, miket megbir, mint magunkra az utókorral együtt oly terheket róni, melyeknek értéke a jövőre még kérdéses, kára azonban a jelenre bizonyos“.

Mint szakemberek, alapos számokkal mutatják ki a keskenynyomú vasutak előnyeit; majd áttérnek tulajdonképeni feladatukra, kimutatván azt, hogy hazánk vasúti hálózatának *kiegészítésére* mily vágányközű vasutak volnának választandók. Megjelölik a szerkezeti főelveket, melyek a keskenynyomú vasutak építésénél, üzleti berendezésénél és felszerelésénél figyelembe veendőek volnának, és kifejtik azon irányelveket, melyeket az üzlet vezetése körül szem előtt tartani kellene. Figyelmüket a legapróbb tárgy sem kerüli el és javaslatuk valóban oly részletesen van egybeállítva, a mint az oly kiváló szakférfiaktól, milyeneknek mi szerzőket ismerjük, elvárni lehetett.

Egyik szép vonása a munkának, hogy szép magyarsággal van írva. Szakmunkáink — kevés kivétellel — e részben nem igen dicselkedhetnek.

A munka megérdemli, hogy hazai szakférfiaink tanulmányozzák; de nem ártana, ha avval politikusaink is megismerkednének. Y.

I.

B. EÖTVÖS J. KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERSÉGE 1867—1870-BEN.

ÍRTA MOLNÁR ALADÁR.

Második közzemély.

Az 1869-iki évet részint az új törvény életbeléptetéséhez szükséges előmunkálatok (minők p. o. a községek — a községi iskolaszékek — a megyei iskolatanácsok s a tanfelügyelők számára utasítások megállapítása — a tanfelügyelők kinevezése — a különböző tanfolyamokhoz tantervek s szabályzatok kidolgozása stb.) részint pedig az egyes tankerületeknek szervezése vették igénybe.

Új iskolák gyors állíttatásáról ezenfelül még két körülmény tartotta vissza. Első az, hogy a hitfelekezetek iránt már annál fogva is kimélettel s elnézéssel viseltetett, mert időt akart nekik engedni arra, hogy iskoláikat a törvény kellékeinek megfelelőleg rendezhessék. A második az, hogy nem ismerte eléggé az egyes tankerületek iskolai állapotait. Ez utóbbi bajon segitendő, népoktatási adataink részletes statisztikai összeírását rendelte el, és az egyes községekben betöltendő e czélra kidolgozott táblázatokat, hozzájuk csatolt betöltési utasításokkal együtt még 1869. év május havában szétküldözte. — A beérkezendő adatok szorosan statisztikai feldolgozásával a kereskedelmi ministerium statisztikai osztályát s illetőleg annak vezetőjét Keleti Károly osztálytanácsost bízta meg.

Restelkedve kell megvallanunk, hogy bár ez összeírás már közművelődési jelentőségénél fogva is nagy fontosságú volt; s bár ennek kellett volna positiv alapjául szolgálnia a népoktatás előmozdító további intézkedéseknek s a rendszeres haladásnak; mégis részint némely hitfelekezeti hatóságoknak autonómiájok ért való indokolatlan féltékenységek miatt, a statisztikai osztály és a közoktatási kormány részéről tett számtalan sürgetésekkel és zaklatolódásokkal is csak teljes másfél év alatt lehetett egyes részenként összeszedni azon ada-

tokat, melyekből dolgoztatott az 1871. január 6-án országgyűlés elé terjesztett ismeretes ministeri jelentés. — Legelső hivatalos kimutatása volt ez Magyarország népoktatási állapotának. Az egyes tankerületek viszonyainak részletes kimutatását tartalmazó második rész megjelenését már nem érte meg Eötvös, de ivenként nagy részben ismerte. Ezen adatokból és a más utakon is szerzett tapasztalások és ismeretek alapján lett kidolgozva a jelentés első részének szövege. Midőn elkészült, azt mondá Eötvös: „E munkának mindazon tulajdonságai meg vannak, melyek nálunk nem tetszenek; — de nem bánom, ne ámítsuk a nemzetet szépelgésekkel; legjobb lelkiismeretünk szerint, az általunk ismert valóság képét mutassuk elő, akár boszankodjanak miatta, akár kárhoztassanak érte“. — A „következtetések“ című IV. fejezet Eötvösnek a népnevelés érdekében a nemzethez intézett utolsó szózata.

Az említett ministeri jelentés szerint 1868-ban csupán 29 iskolának adatott építkezésekre 11,395 forint; — 1869-ben 78 községi iskola segélyeztetett — leginkább építkezésekre — 85,840 forinttal. Az 1870. évben november hóig 69 községi iskola kapott összesen 85,412 frt. államsegélyt.

Az 1870. év nyarán azon általános rendeletet adta ki a tanfelügyelőknek, hogy a községi iskolák részére szükséges mindennemű államsegélyért valamennyi kérvényeket a szükséges felszerelésekkel együtt terjeszszék fel az őszig (úgy tetszik októberig). Mindezen kérvények összegyűjtésével célja az volt, hogy az országgyűlés által megszavazott nagyobb mennyiségű pénz, a pénzügyi év végeig (1871 márczius 31.) egyszerre tervszerint és az ország különböző vidékei között igazságos arányban osztassék ki. De e tervének végrehajtásában is megakadályozá betegsége, majdan halála.

Utolsó időben sokat foglalkozott azon tervvel, hogy mindegyik tankerületben a legszükségesebb s egyszersmind szegényebb helyeken egy vagy néhány (egyelőre mintegy 250) elemi iskolát állít fel tisztán állami erővel. Ez állami intézetek az egész vidéknek mintául szolgáló példány-iskolák lettek volna, s egyszersmind bennök a tanítói állomások jobban díjazottak, s nem választás, hanem a minister kinevezése útján levén betöltendők, előléptetésül szolgálhattak volna a magukat kitüntetett oly tanítóknak, kik az egyéb tanítóságok választás által betöltésénél nem nyertek igazságos előléptetést.

Meg kell itt említenem a felső népiskolák felállítására vonatkozó egy másik tervét, melynek valósítását már több helyen mun-

kába is vette, és utolsó idejében mind buzgóbban karolta fel. — A b.-füredi szőlő- s gyümölcsfa-mívelési felső népiskola kezdeményezése után e sorok írója egy emlékiratot nyújtott be a közoktatásügyi és a földmívelési ministerekhez, melyben javasolta s kérte, hogy az országban állítani kellő mintegy 300 felső népiskola közül egyelőre kísérletül mintegy ötven úgy rendeztessék be, hogy ezekben egy-szersmind a növendékek nagyobb mértékben oktattassanak azon gyakorlati munkásságra, mely az illető község vagy vidék lakosságának életfoglalkozását képezi. Tehát egyik helyen a mezői gazdaság — a másik helyen a szőlő- s gyümölcsfa-mívelés, vagy éppen az ipar taníttatnék nagyobb mértékben és gyakorlatilag is a többi felső népiskolai tanítók mellé e célra alkalmazott külön szaktanító által. — Báró Eötvös azonnal elfogadta ez eszmét, s később egész szeretettel ápolta s mozdította elő kivitelét, különösen azon saját szempontjából (mely mind erősebb meggyőződésévé vált), hogy a nép, főleg az által fog az oktatás és iskola iránt nagyobb mérvben s őszintén érdeklődni, ha annak közvetlen gyakorlati hasznát is tapasztalja, ha azt látja, hogy az iskolában tanúltaknak, az ő életfoglalkozásában is közvetlen hasznát veszi, — melylyel önfentartását és jóllétét eszközli. — Rövid idő alatt Gorove földmívelési minister úr is kijelenté, hogy elvben elfogadja a javaslatot, s kívánta, hogy a részletes kivitel módzatait egy a két ministerium részéről kiküldött vegyes bizottság állapítsa meg. — E bizottság elégnék talált ily iskolákban az illető gazdasági szakismeretekből (a gyakorlati munkákon kívül) hetenként 5 órát tanítani, egy-egy osztálynak külön szaktanító által. — A közoktatásügyi képviselők ennyit szinte engedhetőnek láttak, a törvényben kötelezett többi tantárgyak szerfölött megrövidítése nélkül. — Ennek folytán bár a törvény még egyfelől a gazdaságtant köteles tantárgyúl rendeli, addig annak minő kiterjedésben és módon tanítását nem határozza meg, s így a közönséges népnevelési alapot is használhatta volna a közoktatásügyi minister a tervezett szakoktatás kivitelére: mindamellett az ügyet a törvényhozás elé terjeszté az 1870. évi pótköltségvetés tárgyalása alkalmával. Az országgyűlés a pótköltség-törvényben a minister indítványa szerint e célra 100,000 forintot rendelt fordíttatni, úgy hogy abból 25,000 forint a szaktanítóknak külföldön kiképeztetésére, a többi ily szakoktatással összekapcsolts felső népiskolák állítására fordítassék. — Ennek következtében azután báró Eötvös egyfelől pályázat útján 25 fiatal embert küldött külföldi intézetekbe szaktanítóként kiképeztetés végett, más-

felől gazdasági felső népiskolák felállításához fogott. — E célra p. o. Erdélyben, Gyergyó-Szt.-Miklóson, Csík-Szeredán és Szepsi-Szt.-Györgyön egyezségeket kötött, Dicső-Szt.-Mártonban és Alvinczre nézve a tárgyalások folyamatban voltak; Czeplédre, Keckskemétre, Szegedre és Hód-Mező-Vásárhelyre személyesen is elutazott ez ügyben az érdekeltekkel értekezni s megállapodásra jutni, Szabadkára e sorok íróját küldé, szintén eredménynyel;*) Balaton-Füredre már az általa rendelt épület tervezet is elkészült, úgy hogy az előmunkálatok annyira haladtak decz. végeig, hogy 1871. év őszén mintegy 20 ily gazdasági felső népiskolát szándékozott felszerelten újonnan megnyitni, és a b.-füredinek épületét befejeztetni. — Ezen intézetekkel a nagyobb telkes kisgazda közönségnél terjesztettek volna a gazdasági ismeretek elméletileg és gyakorlatilag és az alsó fokú iparos oktatás alapjai megvettettek volna.

Az iskolaházak célszerűbben építése érdekében, a községek tájékoztatására, G. oszt. tanácsos által összeállított különféle épületrajzokat adott ki magyarázó szöveggel.

A hiányzó iskoláknak gyorsan és tömegesen felépíthetése céljából egy nagy országos kölcsönt szándékozott kötni. Az ezen kölcsön által nyert összegből a vagyonosabb községek (melyek t. i. alamizsnára nem szorultak, de még sem bírnák fedezni egyszerre építkezési kiadásait) előnyös feltételek alatt kaptak volna olcsó kölcsönt, törlesztésre; a teljesen szegény községek pedig segélyképen. A módoszatok iránt már pénzügyi szakemberekkel is értekezésekbe bocsátkozott. — És miután az összeállított statisztikai kimutatásokból a szükségletek iránt némi tájékozást szerezhetett, még a jelen (1869—72) országgyűlés elé akart ez ügyben törvényjavaslatot terjeszteni. — Ezzel együtt óhajtotta az országgyűlés jelentésében említett még egy pár tárgyra (t. i. a tanítók, s különösen tanítónők kellő számmal kiképzetésére és ellátására s az iskolai adó szabályozására) vonatkozó törvényjavaslatait benyújtani.

Mindezek azonban halála miatt legnagyobb részt valósítatlanul hagyott tervei voltak, melyeknek még előmunkálatait is csak egy

---

*) Mindezen helyeken oly egyezségek állapíttattak meg, melyek szerint az illető község vagy vidék adná a gazdasági telket, az épületet, a felszerelést a felső népiskolai tanítók fizetését (s ezeket választotta volna is) s általában a felső népiskola szükségleteit fedezte volna: az állam pedig fizetné és nevezné a gazdasági szaktanítót (ki egyszersmind igazgató is lenne) a szaktanítás költségeit s néhol adna valamit a gazdasági felszerelésre is.

részben volt ideje bevégezni. — Több tényleges eredményt érhetett el azon ügyekben, melyekben törvényhozás nélkül rendelkezhetett, ilyenek p. o. a taneszközök s tanszerek előállításai, a tanítóképezdek létesítése és a tanítók tovább képzését célzó intézkedései.

Még 1868-ban hívott össze az ország különféle részeiben levő tanférfiakból egy enquête-et, mely G. osztálytanácsos elnöklése alatt azóta folyton működik s évenként összejő hosszasabb tanácskozásokra. E bizottság elkészíté minden egyes népiskolai tankönyv prospectusát. Ezen prospectus alapján a tankönyvek elkészítésével egyes vállalkozók bizattak meg, de egyszersmind azokra pályázat is hirdettetett. A pályázat mellett azért látta szükségesnek egyszersmind vállalkozókat is bízni meg a munkával, hogy az eredményt minden esetre biztosítsa s nehogy úgy járjon mint járt p. o. a reformatusok tanügyi bizottsága, hogy t. i. míg némely feladatra sok pályamű is érkezett, másokra éveken át épen semmi sem jött.

Hogy az írók a pályázásra nagyobb biztossággal szánhassák magukat és hogy tanulmányuk és fáradságuk még akkor is méltányolva legyen, ha annak eredménye nem az egyedüli legjobbnak találtatik: a beérkezett művek közül még azokat is tisztességesen díjaztatta, melyek nem lettek pályanyertesek, kézikönyvvül kiadásra nem fogadtattak el, de különben úgy a rájuk fordított munkát, mint belértékeket tekintve, becseseknek találtattak. Ezen a módon az 1870. évig az elemi népiskolai tanításhoz szükséges kilencz különféle kézi- és vezér-könyv fogadtatott el s adatott ki a kormány költségén. A még hiányzó tankönyvekre a pályázat részint folyamatban volt, részint 1870-ben hirdettetett ki. A minister az általa magyar nyelven kiadott tankönyveket, a hazában honos még hat (t. i. német, román, tót, szerb, horvát és orosz) nyelvre fordíttatta le, s ezen nyelveken is kiadta. *)

*) A tankönyveken kívül a következő taneszközöket készítette s adta ki, u. m.: 1. fali olvasó táblákat, 2. mozgatható írás- és nyomtatásbeli betűket, 3. Magyarország nagy fali abroszát, 4. Magyarország kézi térképét, 5. Európa nagy fali abroszát, 6. különféle nagyságú földgömböket (8", 12" és 18" átmérőjűeket), 7. telluriumokat és planetariumokat, 8. a német irodalomból vette át, s adta ki a Rasch-féle természettajzi táblákat kétféle alakban (egyik félét 4 táblán, másik félét 16 táblán), 9. A Bopp-féle természettani táblákat is kiadta magyarul, 10. az elemi-, felső nép- és polgári iskolák, úgy szintén a tanítóképezdek számára G. oszt. tanácsos által külön-külön állíttatott össze gyűjteményeket természettani taneszközökből, melyeket Hauk bécsi gépészszel kötött egyezségben meghatározott áron adnak az iskoláknak. Ez elemi iskolának ily természettani eszközökkel való olcsóbb felszerelése 83 frtba kerül. 11. Illető iparosokkal kötött egyezségek szerint szereltettek fel a képezdek zongorákkal és hegedűkkel is.

Szándéka volt, hogy az 1871. évtől kezdve olesó ásvány- és földtani gyűjteményeket is állíttat össze a népiskolák számára oly módon, hogy a kik az országos muzeum számára a nyár folytán különben is gyűjteni fognak az ország különféle vidékein, egyúttal a népiskolai tanításhoz szükséges ásványokat is kellő mennyiségben szedjék össze.

Az 1868. évi költségvetésben (tehát még a népiskolai törvény alkotása előtt) népnevelésre megszavazott pénz felekezeti iskolákra is levén fordítható, ez összeg egy részén taneszközöket szerzett s felekezeti különbség nélkül osztatott ki szegény iskolák között, némelyiket 1000—2000—20,000 példányban.

Lónyai Menyhért — akkor magyarországi pénzügyminister közreműködésével kieszközölte, hogy az 1869. évi államsorsjáték tiszta jövedelmét király Ő Felsége a népiskolák javára fordíttatni engedélyezte. Az ebből nyert s szintén felekezeti iskolák számára is használhatott 200 egynehány ezer forintot taneszközöket szerzett s a szegényebb iskolák között részint még életében kiosztatott, részint kiosztásukat elrendelte.*)

Nagy buzgalommal igyekezett a tanító- és tanítónő-képezdéket minél előbb felállítani. Ez ügyben a gyors haladás egyik legnagyobb akadályául szolgált a képzett képezdei tanerők kevés száma. Ez okból nyilvános pályázat útján 1868. évben öt, 1869-ben huszonegy és 1870. őszén 22 tanárjelöltet küldött ki államsegélylyel Németország és Svajcz kitünőbb képezdéibe önkiképzésök végett. E mellett a már itthon működött kész erőket is iparkodott megnyerni. Úgy hogy, a mily mértékben a tanerők létszáma engedte, azon mértékben teljes gyorsasággal haladt a képezdek létesítése. 1868. telén a népiskolai törvény szentesítése előtt tárgyalatván a költségvetés, 1869-re csupán egy, a budai tanítónőképezde lett megszavazva 40,000 forint. És mégis ezen összeggel 1869. őszén 4 tanító- (t. i. Budán, Csurgón, S.-Patakon és Losonezon) és egy tanítónő-képezde (t. i. Budán) lett felállítva és megnyitva. A következők egy év alatt pedig, 1870. év őszén ismét 8. tanító-

*) Nevezetesen: 1. földgömböt 4025 iskola számára; 2. Magyarország fali abroszát 4054 iskola részére; 3., Rasch természetrajzi ábráit 4867 iskola számára; 4. fali olvasó táblákat 696 iskola számára; 5. számoló gépet 4393 iskola számára; 6., természettani fali táblákat 3482 iskola számára; 7. term. és mértani gyűjteményt 709 iskola részére, végre 8. Magyarország kézi térképéből 15,974 példányt osztatott ki a tanfelügyelők által.

(t. i. Déván, Székely-Keresztúron, Zilahon, Marmaros-Szigeten, Léván. Znio-Váralján, Modoron és Baján) és egy tanítónő-képezde (Kolozsváron) állíttatott fel, s nyíttatott meg. A külföldre küldött tanárjelöltek közül 1870. őszig 15 egyén alkalmaztatott tanárul. — Ezen felül Kolozsváron egyezség kötöttetett s telek szereztetett egy 1871-ben megnyitandó tanítóképezde ügyében és Pápán 1871-ben megnyitandó egy nő képezdére a tárgyalások a befejezés stadiumában, egy tanító képezdére pedig a tárgyalások folyamatban voltak 1870. év végén. — Az 1871. év őszén ismét öt férfi- és két női-képezdét szándékozott megnyitni, úgy hogy 1872. év végéig a törvényben rendelt mind a 20 tanítóképezde s ezen felül még 10 női képezde legyen.

A képezdek létrehozásánál legdrágábbnak tartotta az időt, azért az egyes intézetek felállításával nem várt addig, míg állandó s kellő minőségű helyiséget építtethet, hanem a legtöbb helyen kölcsön, vagy bérlett helyiségekben nyitotta meg, úgy számítva, hogy mire a második s harmadik osztály felállításával több helyiség fog szükségeltetni, addig építtethet. Az építkezésekben nagyon akadályozta azon körülmény, hogy míg ő tapasztalásai folytán azon meggyőződésben volt, hogy a képezdeket csak úgy lehet kellően megnépesíteni, ha azokban talentumos szegény fiúk ingyen benlakást s ellátást nyernek: addig a képviselőház az 1870-iki pótköltségvetés tárgyalásakor a benlakások helyiségeinek építését újabb törvényhozási tárgyalástól tette függővé.

Azt méltányosnak tartotta ugyan, hogy azon illető község vagy vidék, melynek kebelében képezdei tanintézetek állíttatnak részéről szintén anyagi áldozattal is járuljon legalább az épületek és telkek előállításához s az érdeklettek tőlük telhetett ily hozzájárulása mindenütt ki is eszközöltetett (az így létre jött képezdek-nél összesen kétszázezer forintnál többre megy az illetők hozzájárulása), mindamelllett az ügy nem lett mint többen vélték árlejtésre bocsátva. Nem az volt a határozó, hogy az intézetek hol kerülnek az államnak legkevesebbe, hanem ott állíttattak fel, a hol paedagogiai szempontból legegyszerűbben elhelyezhetők s egyszersmind közmívelődési érdekből legszükségesebbek voltak. Mindazon helyek, a hol a képezdek létesítettek, egyszersmind igen fontos kulturai pontok is.

Azonban miután látta b. Eötvös, hogy ha minden képezde egyszerre létre hozható volna is, az azokból, mindhárom évi tanfolyam bevégezése után kilépő növendékek száma, a szükséglethez képest oly

csekély lesz, hogy évtizedek múlva sem lehet minden tanítói állomást képezdei tanfolyamot elvégzett egyénnel tölteni be; — s miután az 1868-iki népiskolai törvény 133. §-a megengedi, hogy egész képezdei tanfolyamot el nem végzett egyének is elméleti és gyakorlati vizsgák letétele mellett tanítóságra képesíttessenek: ennél fogva az 1870. őszétől kezdve azon (egyelőre 10) képezdében, hol még csak egy vagy két évi tanfolyam nyílt meg, egy éves gyakorlati tanfolyamot rendeztetett oly 20-ik évüket betöltött férfiak s illetőleg nők számára, kik a polgáriskola, vagy gymnasium, vagy realiskola 4 alsó osztályából sikeres felvételi vizsgát tesznek. Ezen tanítójelölteknek államsegélyben részesíté s feljogosítá, hogy egy évi szorgalmas tanulás után képesítő vizsgálatot tessenek.

Majdnem hasonló módon iparkodtak a tanerőkben szenvedett szükségén segíteni Svajcz több kantonjaiban, két évtized előtt. Ne felejtsük, hogy a tanerők hiánya miatt terjedt el a század elején Angliában a Bell-Lankanter-féle, u. n. monitorial-rendszer, mely szerint az érettebb tanulók segédkeztek a tanításban. És ez által is nagy haladás eszközöltetett a korábbi állapotokhoz képest.

Igen sokat, aránylag majdnem legtöbbet tett Eötvös a már hivatalban levő tanítók szellemi képzettségének emelésére is. Mint említém, e célból alapítá a „Néptanítók Lapját“ is. 1869-ben 36 kitünőbb népiskolai tanítót küldött ki államsegélyvel a külföldi jelesebb népiskolák látogatására. Ezen egyének haza tértökkel nem csupán a vezetésök alatt álló iskolákban, s a közelükben élő tanítótársaik között érvényesíték észrevehetőleg szerzett tapasztalataikat, hanem közülök (valamint a kiküldött képezdei tanárjelöltek közül is) sokan az irodalom terén szintén terjesztették szerzett ismereteiket.

Az 1869/70. tanév alatt egy pár oly tanfelügyelő által, ki elébb képezdei tanár volt, vándor paedagogiai tanításokat tartatott tankerületük egyes pontjain.

Eötvös kitünőségének egyik elemét képezte azon tulajdona, melynél fogva bár honnét, bár kitől jövő üdvös gondolatot, vagy valamely czélszerű indítványt az ügy iránti önzetlen szeretettel karkolt fel és gyakran annak rögtön messzebbható horderejét látta meg, mint maga az indítványozó. Nem egyszer tapasztaltam, hogy a jelenlétében másoknál megvillant oly gondolat-szíkra, melyet a társaság többi tagjai észre sem vettek, az ő elméjében egyszerre egy eszmelánggá lobbant fel, melylyel messze látkörben világított meg sok előbb homályos dolgokat. 1869. őszén kérte a ministeriumtól K. közép

szolnoki tanfelügyelő, hogy a zilahi gymnasium helyiségében s pár tanár segítségével a szünidők alatt előadásokat rendezhessen a népiskolai tantárgyak s tanítás köréből a hivatalban levő tanítók számára. Eötvös több hónap múlva jutott ez indítvány tudomására, azt nem csak hogy azonnal elfogadta, hanem körlevélben, méltányló elismerésének kifejezése mellett értesíté róla valamennyi tanfelügyelőt, véleményadásra hívta fel őket az iránt, hogy tankerületeikben is hol és minő módon lehetne ily paedagogiai előadásokat rendezni?

Igy jöttek létre 1869. nyarán a hivatalban levő tanítók számára, az oly nagy sikerrel tartott s eredményeik után országsszerte közeliismeréssel fogadott „paed. póttanfolyamok“, melyek már az első évben az ország különféle vidékein 29 helyen (és 30 osztály számára) tartattak 8 hétig és bennök összesen 1090 tanító vett részt mind végig. A tanulásra megjelent tanítók naponként 50 kr. élelmezési segílyt kaptak az állampénztárból, lakásokat pedig legtöbbször a népnevelés barátainak vendégszeretetéből nyertek. A tanításra az illető vidéken legközelebb volt középtanodák s képezdék tanárai kérettek fel. A várakozást is fölülmúlt fényes eredménytől lelkesítve, b. Eötvös elhatározta, hogy jövőre évenként minden tankerületben legalább egy-egy ily póttanfolyamot fog rendeztetni.

Végül a népnevelésnél említendő meg a kisedóvodák iránti gondoskodása is. Az óvodákat társadalmi s a népesedésre vonatkozó jelentőségök mellett, azért is nagyon fontosaknak tartá, mert a sajtóképi népiskolába hathatósan előkészítő intézetekül tekintette őket. Belátta, hogy az óvodában nem tanított, hanem a jó gondozás által képzett és ügyesített gyermek a népiskola első egy évében többre tanítható, mint az óvodába nem járt két év alatt. Ezért lett felvéve népiskolai törvényjavaslatába is egy külön fejezetül az óvodai ügy rendezése. Akkor azon nézetből, mely szerint az óvodák nem tanintézetek, a képviselőházban a népiskolai törvényből kihagyatott az óvodákról szóló rész. Azonban maga a képviselőház is később ismételtén kifejezte azon kívánságát, hogy Eötvös törvényjavaslatot nyújtson be az óvodákról. Ennek folytán 1870. nyarán a középtanodai s főtanodai törv. tervezetekke együtt az országgyűlés elé terjeszté az óvodákról szóló törvényjavaslatát is, mely nem egyéb, mint a részletekben való néhány csekély módosítással külön önállóul szerkesztése men nalyak, a népiskolai törvény-tervezetében is befoglaltatott.

Az óvodák szervezetének tervezésénél, gondosan óvakodott attól, hogy azok tanintézetekül rendeztessenek be s kezeltesse. Csupán oly gondozó, ápoló s nevelő intézetekül akarta őket, melyekben az általános nevelés által lehet a gyermeknek nem ismereteket tanítani, hanem testi s értelmi erőit s ügyességeit korához mérten fejleszteni. Épen mivel első sorban ápoló s gondozó intézetül tekintette őket, javaslatában lehetővé tette, hogy oly helyen, hol rendes nevelőt (óvót vagy óvónőt) nem bírnak alkalmazni, legalább ápolók által gondoztassanak a munkára ment szülők kisdedei.

E javaslatában tervezé óvókat képző egy pár tanintézet felállítását is. Egy ily intézet létesítésére, már 1870. évi póthitelében a költséget is megnyerte az országgyűléstől s azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy a pesti e nemű intézetet fogja átvenni egyik ily képezdél.

Sokan kevesellették Eötvösnek a közoktatás, de legkivált a népnevelés terén tetteit s elért eredményeit. Én, ki szerencsés voltam oldala mellett évekig tanúja lenni rendkívüli munkásságának, jól tudom, hogy ha nem elég történt, annak oka legkevesébbé keresendő az ő tétlenségében; és jól tudom, hogy — kivált utolsó évében, — sokszor kifejezett töprenkedései szerint — ő maga volt legkevesébbé megelégedve a népnevelés terén elért eredményekkel s a végrehajtott tettek mennyiségével. A mint a statisztikai kimutatások egyes részletei elkészültek, folytonosan ezeket s a tanfelügyelőknek az állapotokra vonatkozó jelentéseit vizsgálta. Ezek képezték esti olvasmányait is. Elmaradt népműveltségi állapotainkon s egész éjeken át azon módokatokról töprenkedett, melyekkel leggyorsabban lehetne a bajokon segíteni.

Midőn utolsó betegeskedése miatt már szobáját őrzé, súlyosabb rosszulléte előtt, naponként egy-egy statisztikai ív vagy jelentés adatai fölötti számításokkal elfoglalva találtam s naponként új panaszokkal, a teendők iránti újabb tervekkel fogadott. „Lehetetlen ily állapotban megmaradnunk,” — mondá — az eddigi eljárással oly kevésre mehetünk, hogy a különben lehető is alig eszközölhetjük.” El vagyok határozva — szólt végre — teljes erőmmel a cselekvés terére lépni. Nekünk gyorsan és sokat kell tennünk.”

1870. év december havában, ministeriumában a népnevelési ügyek kezelésének új és nagyobbserű organisatióját állapította meg, mely felgyógyulása után lépett volna életbe. „Most már — mondá — elérkezett terveink kivételének ideje. Szervezési előkészületeinket

megtettük; a felekezeteknek is elég idejük volt iskolaügyeikben rendezkedni; statisztikai adataink is össze levén állítva, helyzetünk és teendőink felől tájékozhatjuk magunkat. A törvényhozás legközelebb is megadta s ezentúl is megadja a szükséges anyagi eszköz: ennél fogva teljes erővel a cselekvés és külső alkotás terére léphetek s a nemzet is joggal több látható eredményét várhatja működésének mint eddig.“

II. A középtanodai oktatás érdekében kifejtett működése.

Többször kárhoztatták Eötvöst, hogy reformjait miért nem fent, a közép- és főtanodai oktatás rendezésével, s miért alant a nép-oktatással kezdé. — Többször idézték ellene azon saját hasonlatát, hogy „valamint a nap sugarai legelőször a hegyek csúcsait aranyozák meg, s fényök onnét száll alá a völgyekbe: úgy a szellemi világosság is fölülről terjed lefelé a társadalom alsóbb rétegeibe, mind tágabb körben.“ E hasonlat ugyan semmit sem bizonyít az ellen, hogy a magát mai értelemben vett democraticus alapokon újra szervezni akaró nemzetnek legelső teendője a népnevelés; és hogy a közoktatás épületét is alulról kezdve lehet és kell összhangzatosan kiépíteni. Azonban a felhozott vád azért is igazságtalan, mert Eötvös nem is a népiskolai, hanem a középtanodai oktatás átalakításával kezdé működését. A középtanodai új tanrendszer ügyében 1867. szept. 20-ikán tartott tanácskozmány alkalmával mondá beszédében, hogy „a reformot a középtanodáknál látta megkezdendőnek, mert közoktatási intézeteink között a középtanodák azok, melyekben aránylag legtöbb tanerő és taneszköz áll rendelkezésünkre, s ennél fogva az azon kör, hol legtöbb sikerrel lehet a javítást megkezdni, s a hol ezt tenni annál tanácsosabb, mert először az elemi tanítók nagy része ezen intézetekből kerül ki, s így a középtanodák szervezése által a népiskolák tanítóiról is gondoskodunk, s mert továbbá ez által magasabb oktatásunk legnagyobb akadályait háritjuk el, mely abban áll, hogy ifjaink kellő készség nélkül lépnek az egyetembe.“ — Inkább később, a nagy munka részleteivel foglalkozás, további tanulmány, gondolkodás és tapasztalás folytán tért azon meggyőződésre, hogy a gyökeres reformot, s főleg pedig a közoktatás törvényhozási szervezését, alulról a népiskolai oktatás rendezésével kell kezdeni, mert csak így lehet a közoktatás hazai rendszerét

összhangzatosan s az egyes körök organikus összefüggésbe hozásával megállapítani.

Mindjárt ministersége első holnapjában egy új középtanodai tanrend alkotásához fogott. A 9 osztályú s fent trifurcatioval ellátott lycealis tanrend első tervezetét G. osztálytanácsos úr L. úrral értekezve dolgozta ki. E tervezetet, szakférfiakból összehívott egy szűkebb körű enquet tárgyalta, s ez a főbb pontokban megállapodván, egy bizottságot választott a szerkesztésre. E bizottság készíté el utoljára, a gymnasiumok számára a minister által csekély módosításokkal elfogadott s kiadott tantervet. Az ezen bizottság által megállapított munkálat szétküldetett a középtanodákhoz véleményezésre. Az enquete működése után összehívta a királyi középtanodák igazgatóit a négy alsó osztály tantervének végleges megállapítása és kivitele fölött tanácskozni. Végre 1868. év augusztus havában kiadatott a VI osztályú gymnasiumi tanterv s annak a négy alsó osztályra vonatkozó része az 1868—69-iki tanévre életbe is léptettetett.

Az ujonnan megállapított tanrend lényegesebb pontjai a következők:

„Az egyetemre előkészítő középtanodai tanítás, a két utolsó évtizedben szokásossá vált 8 osztályú gymnasium helyett, 9 osztályban kilencz évig tart és két tanfolyamot foglal magában, u. m. a hat évig tartó, s hat osztályú gymnasiumot, és azon felül a három évig tartó három osztályú lyceumot. A gymnasium ismét négy osztályú kis gymnasium, és hat nagy, — illetőleg a két felső osztályból álló nagy gymnasium. A 4 alsó osztályból álló kis gymnasium, a realiskola 4 alsó osztályának is annyira megfelelőül szerveztetett, hogy a növendékek akadály nélkül léphessenek át a realiskola megfelelő osztályába, s viszont a realiskolából a latin nyelv pótlása mellett a gymnasiumba. Ez az úgynevezett realgymnasium. Ez volt egyik oka annak, hogy a 4 alsó osztály kis-gymnasium név alatt akként rendeztetett, hogy magában is némileg befejezett egészet képezett; ennek másik okául pedig az vétetett: hogy a tanulók közül igen sokan a 4 alsó osztály elvégzésével befejezik általános iskolai pályájukat. A görög nyelv tanítása a gymnasium mind a hat osztályából kihagyatott, s helyét a latin nyelv nagyobb mértékben taníttatása foglalta el. A gymnasium fölé emelt 3 évi lycealis tanfolyam feladata lett volna egyfelől az egyetemre előkészíteni, s másfelől általános, de egyszersmind már bölcsészetiileg tudományos műveltséget nyújtani azoknak, kik a középtanodából nem mennek az egyetembe

hanem egyenesen az életbe, vagy valami gyakorlati szakpályára lépnek. Az egyetemi szaktanfolyamokra jobb előkészíthetés érdekében már a lyceum két felső osztályában is az egyetemi tanpályáknak megfelelő, s bizonyos mérvű szakszerű beosztással rendeztetett a tanítás. Nevezetesen három, u. m. a jogi, az orvosi és a theologiai s tanári pályákra előkészítő ágra (trifurcatio) vált szét a tanítás oly formán, hogy az általános műveltségre tartozó tudományokat valamennyi tanuló közösen, — a választott jövőendő tanpályájukra különösen szükséges előismereteket pedig részint külön és csak az illetők (p. o. némely tudományokat, csupán a leendő jogászok) hallgattak volna; részint némely tudományokat az illető szakra készülők nagyobb kiterjedésben tanultak volna, mint a többiek. A görög nyelv tanítása is a lyceum első évében kezdetett volna el.

Ezen tanrendszert, különösen a görög nyelvnek a gymnasium hat osztályából kiküszöbölését és a lyceum trifurcationalis szervezését sokszor keményen ostromolták, sokan épen gymnasiumi tanferfiak elítélték, s maga a középtanodai tanáregylet is, a görög nyelv s a trifurcatio miatt, ellene nyilatkozott. Többször nyomozgatták, s gyanítták a tervezet eredetét, azt majd egyes tanácsadók befolyásának tulajdonították, majd a francia rendszer elkésett utánzásának, sőt épen majmolásának mondták; és mindenféle oly indokokkal és czélzatokkal gyanúsították, melyek egyáltalán távol voltak Eötvöstől. Nem szándékom ez alkalommal bírálni, sem magát a tanrendszert, sem az alkotásánál, s életbeléptetésére követelt eljárásokat. Szerintem is sok lényeges módosítással lett volna a tervezet életbeléptethető s kik nézeteimet ismerik, tudják, hogy sem trifurcációjával, sem a görög nyelv azon megszorításával egyet nem érthetek. De viszont nem tagadom, hogy a tervezetben látok oly lényeges reformokat, melyek megérdemelnék legalább is azt, hogy valósításukkal kísérletet tegyenek. Az alapjául szolgált intézkedések (úgy Európában mint Amerikában) a középtanodai oktatásnak oly kérdéseit foglalják magukban, melyek maig sincsenek sem a gyakorlatban, sem a tudományban annyira megoldva vagy eldöntve, hogy fölöttük egyszerre akár föltétlenül kárhozható, akár föltétlenül helyeslő ítéletet mondhatnánk. — Azonban itt csupán a tervezet azon pontjáról s azon indokairól akarok röviden szólani, melyekhez Eötvös mint általa leglényegesebbeknek tartottakhoz, tudomásom szerint mind végig ragaszkodott.

Eötvös fiatal korában Párizsban léte alatt sokáig mindennapos

volt Guizot házánál, s vele, épen annak ministersége idejében közel bizalmas viszonyban állt. Részben innét származott, hogy Guizotnak közoktatásügyi nézeteit, tapasztalásait és intézkedéseit most is mindig figyelembe vette. Megengedem tehát, hogy középtanodai tervezetének alkotásánál sem volt egészen ment e befolyás alól. De azt mondhatom, hogy e befolyás inkább a formára, mint az elvekre vonatkozott. Továbbá tudjuk, hogy e szervezet több tekintetben erősen hasonlít (talán első kidolgozójánál fogva is) a reformatusoknak egyetemes tanügyi bizottmányuk által néhány évvel az előtt az 1850 előtti tanrendjük alapján készített új tanrendszerükhöz. Mind a mellett igazságtalanság volna azt gondolni, hogy Eötvös nem saját tanulmányai és meggyőződése folytán, hanem akár a francia, akár a magyar protestans tanrendszer utánzásából alkotta saját tervét. Nemhogy a francziák utánzása miatt akarta volna a Thun által hozzánk is behozott porosz gymnasiumi rendszert mellőzni, hanem inkább ellenkezőleg, a magyar tanügyi állapotok vizsgálatán kívül, főleg a német iskolaviszonyok észlelése, és németországi tanférfiakkal (különösen egyetemi tanárokkal) való személyes érintkezései érelték meg benne elhatározását. Meglehet, hogy az a módoszat, melyel Eötvös a középtanodai oktatást reformálni akarta, nem czél-szerű: de azon bajok, melyeket általa orvosolni akart, az eddigi oktatási rendszernél valósággal léteznek.

Németországban mint Angolországban, a mélyebb gondolkodó s messzebb jövőbe néző tanférfiak közül naponként számosabban ismerik ezt be s a középtanodai oktatás gyökeresebb reformját mind sürgősebbnek tekintik, — bár maguknak a középtanodai tanároknak még nagy része hallani sem akar róla, hogy megszokott tanrendjétől eltérjen. A múlt évben (1870) egy német tanügyi előkelő tisztviselő szerencsét kívánt Eötvösnek középtanodai és egyetemi reformjaihoz. Mire Eötvös felelé, ne gondolja, hogy azokat nálunk is oly könnyen lehet valósítani, mint lehetne ő náluk, hol oly nagy számmal vannak kész és jeles szakemberek, kik a kivételnél is közreműködnek. Sőt inkább, épen azért gratulálok önnek — viszonzá az illető — s azért hiszem, hogy sikerül reformjait keresztül vinni, mert kevesebbet kell küzdenie az úgynevezett szakemberek ellenállásával. Higye el, hogy a tanrendszer gyökeresebb reformjának nincsen makacsabb ellenzője, mint p. o. a gymnasiumi tanárok azon többsége, mely egy bizonyos tanítási rendszert és módszert sajátjává tett, azt megtanulta, megszokta, s abba magát any-

nyira bele élte, hogy egy más szintén czélszerű, vagy tán czélszerűbb tanrendszer lehetsége, még látkörén is kívül esik.“

Egyébiránt Eötvös már 1848-ban megakartta változtatni a régi gymnasiumi tanrendszert. A piaristák vezetése alatt Budán és Pesten fennállott két tanintézetbe már 1848/9-re a szaktanítást hozta be. A tantervet dr. Lutter Nándor, Perlaky és Vass József dolgozták ki, s Eötvös elfogadta. A szaktanárok hiánya s a közbejött zivataros idők gátolták az új rendszernek a többi gymnasiumokban is alkalmazását.

Hogy az egyetemi előadások által sikerrel lehessen a tudományt az ifjúságnál terjeszteni, ennek egyik leglényegesebb feltételül tartotta Eötvös az ifjak jó középtanodai képzettségét. Kellő előkészítéssel bíró ifjú felényi idő alatt több tudományos műveltséget szerezhethet az egyetemen, mint a rosszul készült kétannyi idő alatt — mondá. Másfelől pedig arról győződött meg, hogy az eddigi tanrendszerrel és 8 év alatt (egy-két kitűnőbb talentumú és szorgalmú fiú kivételével) a tanulók legnagyobb többségének lehetetlen mindazon ismeretet és képességet megszereznie, mely mai időben a gymnasiumban tanítandó, és az egyetemi előadások felfogásához szükséges. Németországban, hol a növendékek a mieinknél sokkal jobb elemi iskolából lépnek, a mieinknél szintén jobb középtanodákba; hol a mieinknél szigorúbb érettségi vizsgálatokon is többet követelnek mint nálunk: még ott is, az Eötvössel e tárgyról beszélt jelesebb egyetemi tanárok (p. o. Bunsen és Roscher) bevallották, hogy egy egyetemen sem bír a belépő ifjak többsége az előadások hallgatására szükséges mérvű előképzettséggel. Ezért akarta Eötvös behozni az egyetemre előkészítő tanfolyamul: 1-ször a 8 osztályú gymnasium helyett a 9 évi lycealis rendszert; és 2-szor a lyceumon a trifurcatiót, hogy ha nem képesek a valamennyi egyetemi tanpályára szükséges előismeretet s képzettséget mind megszerezni, tehát egy egy pályára kiválóbban készüljenek elő. Mind a mellett épen a trifurcatióhoz nem ragaszkodott feltétlenül, s később (főleg az ily lyceum nagyon költséges volta miatt) belenyugodott, hogy ez teljesen csak egy pár helyen állíttassék fel kísérletül.

A másik, a mihez ragaszkodott, volt a négy alsó osztály realgymnasiumul szervezése. Erre főleg három ok vezette. Első az, hogy nézete szerint a középtanodai oktatás alsó körének lehetőleg oly általános műveltséget kell nyújtania, mely bármely élet- és tanpályához közös előkészültségül szolgáljon. Másodszor nem hitte, hogy

a növendékek legnagyobb többségénél azok 11 — 14 éves korában már biztosan felismerhető és elhatározható legyen, hogy valjon a humanisticus vagy realisticus tanúltságot igénylő pályára bírna-e képességgel és hajlammal? Harmadszor, mivel nálunk akkor aránylag sokkal kevesebb volt a realiskolai tanuló, mint a mennyire életviszonyainknál fogva szükségünk volna, ellenben a gymnasiumi tanulók száma meg kelletténél több, s mivel ennek nagy részben oka a szülőknek a realirányú tanítástól való idegenkedésében keresendő: azt hitte, hogy a szülők szívesebben adják gyermekeiket realgymnasiumba, mint tisztán realiskolába, s inkább készek lesznek gyermekeiket tisztán realiskolába folytatólag taníttatni akkor, ha azoknak a realirányra való hajlamuk a realgymnasiumban már határozottan kitűnt és bebizonyult.

Középtanodai szervezetének harmadik sokat ostromlott pontja volt, a görög nyelv tanításának a gymnasium hat osztályából kizárása, s a lyceum első osztályában kezdése. Mennyiben jött e nézetre egészen magától, tisztán iskoláinak gyakorlati állapotainak észlelése által? nem mondom. Elöttem többször hivatkozott Thiersch-re, a gymnasiumi didactika kitünőségére, igazat adva Thiersch azon eszméjének, mely szerint a két classicus nyelvet egyszerre kezdve tanítani általános didactikai szempontból is káros és oda vezet, hogy egyikben sem szerezhetnek a tanulók elég alapos jártasságot. Ezért előbb a latin nyelvre kell a súlyt helyezni (mint a melynek classicus becsén és általánosan képző hatásán kívül azon fontossága is van, hogy jelenkori műveltségünk közvetlenebbül alapúl a latin, mint a görög műveltségen); s csak miután abban kellő jártasságot nyert a tanuló, akkor kezdeni a görög nyelv tanítását. De ha Thierschtől vette volna is a gondolatot, e nézetben nagyon megerősítette azon általa sokszor felhozott tapasztalása*), hogy jelenleg daczára azon roppant sok időnek, a mit a gymnasiumi tanulók e két nyelv tanulására 8 (illetőleg a görögre 5 — 6) év alatt fordítani kényszerítvék, csak ritka kivételt képeznek azon növendékek, kik a görög nyelvnek szerkezetét s megértését csak némi alapossággal is jól megtanulják, sőt e mellett a latin nyelvben meg nagy többségük annyira sem halad 8 év alatt, hogy latin munkákat megértve volna képes olvasni.

1869. augusztus-szeptember hóban készült el, az 1870. nyarán országgyűlés elé terjesztett középtanodai törvényjavaslat első szerke-

*) Vagy talán ezen tapasztalása hozta nézetére, melyben csak későbbben erősít meg Thiersch okoskodása?

zete. Kidolgozója már kötve volt a korábban megállapított, s fentebb ismertetett tanrendszerhez. Mind a mellett a törvényjavaslat e tanrendszertől némileg eltér, a mennyiben 1-ször benne a trifurcatio az állami lyceumban sem oly mereven van keresztül vité, mint a tantervben; 2-szor hogy ezen lyceumok mellett a 8 osztályú gymnasiumok lehetősége is meg van hagyva (az egyetemnél s akadémiánál egy előkészítő osztály fölállításával), s ez által a tanterv szerinti lyceum mintegy kísérletül állíttatott volna fel egy pár helyen, — és 3-szor a törvényjavaslatban nem kívántatott a nem-állami (hanem p. o. felekezeti) középiskoláknak a fentebb előadott tanrendszer szerint szervezése.

1870 nyarán nyújtá be br. Eötvös középiskolai törvényjavaslatát, mely magában foglalta: 1. az állami gymnasiumok s lyceumoknak, 2. az állami realiskoláknak, és 3. a középiskolákhoz kapcsolt iparos- és kereskedelmi szaktanfolyamoknak a szervezését; 4. a nem-állami középiskolák viszonyainak rendezését, és 5. a nem-állami középiskolák állam általi segélyezését.

E javaslatnak a már említettekén kívül még három nevezetesebb pontja említendő meg, u. m. 1. az érettségi vizsgálatok megszüntetése és helyettük a főiskoláknál felvételi vizsgálatok alkalmazása; 2. a középiskolákhoz szaktanfolyamok kapcsolása; és 3. a nem-állami intézetek segélyezése.

Az elsőre két nevezetesebb indok vezette. Egyik és főleg az hogy mivel nem volt reményelhető, hogy az önkormányzattal bíró felekezetek iskoláinál, az érettségi vizsgálatokon az államkormány kellő ellenőrséget gyakorolhasson, (illetőleg, hogy az ellenőrzés kellő módja úgy a törvényhozásnál mint az életben kivihető legyen); a tapasztalt számtalan visszaéléseknek csak úgy reménylett gátat vehetni, ha az érettségi vizsgálatok helyett az állami főiskoláknál felvételi vizsgálatok alkalmaztatnak; a felekezeteknek is felhagyván a jog, saját intézkedéseikben hasonlóul járni el; 2-szor azon nézetben is volt, hogy az érettségi vizsgálatoknál úgy is gyakorlatilag lehetetlen a gymnasium valamennyi tanszakából kivánni egy általános mértéket megütő tanúltságot (a legtöbb esetben az érettségi vizsgálatok tényleg nem egyebek, mint a 8-ik osztály tantárgyaiból tett vizsgák); hanem itt a lényeges s egyszersmind elérhető feladat az, hogy az ifjú megvizsgáltassék, valjon bírja-e a szükséges előismereteket s érettséget azon főiskolai tanpályára, melyre lépni akar? Ezt pedig legjobban megítélhetni oly felvételi vizsgálaton,

melyben az illető főtanodai tanárok is részt vesznek. A felvételi vizsgálatok behozása által elérni szándékozott reform, már indokainál és hazai viszonyaiknál fogva is több oldalra annyiféle érdeket, sőt érzelmet sért, miként nem csoda, ha sokfelől lőn nem csak bírálva, de keserűen megítálandó.

Eötvös közéleti tanodai törvényjavaslatának egy másik sajátosságát képezi az, mely szerint a közoktatási miniszternek megengedtetnék, hogy némely közéleti tanodákhoz a hely vagy vidék szükségleteiken szerint iparos vagy kereskedői tanfolyamot kapcsoljon. Nevezetesen a realiskola alsóbb osztályaihoz, vagy a realgymnasiumhoz iparos — a felsőbb osztályokhoz pedig kereskedelmi tanfolyamot. — Nem csupán elméleti didactikai okoskodással igazolható — hanem a külföldi — nevezetesen németországi — számos ily iskolák gyakorlati példájánál is bizonyítható, hogy ez összekapcsolás lehető. Sőt több helyen a realiskola egészen szaktanfolyamokra szétválasztva van szervezve; így p. o. a karlsruhei realiskola (hol pedig egy kitűnő polytechnicum is van) 6 szaktanfolyamot foglal magában, melyek közül egy iparos-, egy pedig kereskedelmi tanfolyam. Bajorországban meg egy pár helyen gazdasági tanfolyam van a realiskolával összekapcsolva és a gazdasági egyleteknek és gazdasági tanintézetek igazgatóinak 1869-ben kifejezett véleménye szerint ez összeköttetés továbbra is fentartandó.

Nézeteinek s intencióinak ismertetésére ide iktatom Eötvösnek 1869 aug. 20-án Karlsbadból a közéleti tanodai törvényjavaslat kidolgozójához írt levelének e kérdésre vonatkozó sorait:

„Mi a közéleti tanodai törvényre nézve kifejtett nézeteit illeti, én azokat nem csak helyeslem, hanem a realiskoláknak czélszerű reorganisatióját e nélkül nem is tartom lehetségesnek. Eleintén nézetem az volt, hogy követve a karlsruhei realiskola s néhány canton iskola példáját a realiskolába is a szakrendszert hozom be, valamint ez czélem a gymnasiumra nézve. A budai polytechnicum, melyet véleményezésre szőlítottam fel, e részben azon nézetet fejezte ki (beadott véleményében, de még inkább magánbeszélgetésben), hogy ha a realiskola így organisáltatnék, az megszűnik oly közéleti tanoda lenni, mely az ifjakat a polytechnicumra előkészíti, s mind annyi szaktanodává válik, minek az lenne következése, hogy realiskoláink mint előkészítő intézetek nem felelnének meg czéljoknak s még sem nyújtának kielégítő eredményt mint szakintézetek sem, mert nem bírnak annyi tanerővel, hogy a 6 (mint Karlsruheban), vagy legalább 3

szakra osztott iskolát tanárokkal ellássuk és sok helyen egyes szakokra nézve még a tanulók is hiányoznának, úgy hogy ezen iskolák egyes szakai feleslegeseznek bizonyúlnának be. És én helyeseknek tartva e nézeteket, arra határoztam el magamat, hogy meghagyom a polytechnicum által készített tervet, mely szerint a realtanoda csak előkészítő intézetnek tekintetik s a tanodát mindenütt a vidéknek és városnak különfelesége szerint valamely szakiskolával kötöm össze úgy, hogy míg a növendékeknek egy része a rendes folyamat végezve a polytechnicumra készül, addig azok, kik tanulmányaikat magasabb intézetben folytatni nem akarják, a VI-ik osztályból az illető szakiskolába mehetnek át. Ha tehát törvényjavaslati tervezetében a szakiskolákat veszi föl, ez által egészen találkozik nézetemmel, mint ezt már annyi ízben tapasztaltam“. stb.

A szaktanfolyamoknak a középtanodákhoz kapcsolására az ezen levélben előadottakon kívül még egyéb okok is szolgáltak. Jelesen részint pénz, részint taneszközök hiánya. Nem volt remélhető, hogy hazánkban jelenleg kellő számmal állíthassunk külön önálló s jól felszerelt iparos és kereskedelmi szakiskolákat, bár ilyenek talán tökéletesebb szakképzettséget nyújthatnának is, de a hazai közműveltségre mégis előnyösebbnek látszott a középtanodákhoz kapcsolva létesíteni 35—40 ily szaktanfolyamot, mint 6—8 külön szakiskolát állítani.*) Az összekapcsolás által tetemes meggazdálkodás eszközöltetett volna mind az iskolahelyiségekben és taneszközökben, mind pedig a tanerőkben; mert csupán az iparos vagy kereskedelmi szak tárgyakra kellett volna külön szaktanítókat tartani.**)

Továbbá az is várható volt, hogy éppen az összekapcsolás miatt több növendék lépett volna a realiskolából vagy gymnasiumból az iparos avagy kereskedelmi szaktanfolyamra, mint a mennyit különben az egészen külön szakiskolába adtak volna a szülők.

Végre éppen hazai viszonyainknál fogva, társadalmi és nemzeti közművelődésünk érdekében már az is nyereség lett volna, hogy

*) Megjegyzendő, hogy csak ott és annyiban szándékoltattott a szaktanfolyamokat a középtanodákhoz kapcsolni, a hol és a mennyiben külön szakiskolák nem lettek volna állíthatók.

M. A.

**) Természetesen a dolog oda fejlett volna, hogy a realiskolákhoz kapcsolt ezen szaktanfolyamok is idővel legnagyobb részt külön tanintézetekké emelkedtek volna, de csak ma 1878-ban is hol állana már szakoktatásunk, ha e terv akkor életbe lép és még az alsó fokú iparos és gazdasági tanítás, mint főlebb említve van, létesült volna?!

iparos és kereskedői osztályunk tagjai közös intézetben együtt és közös szellemben képeztetnének társadalmunk egyéb osztályainak tagjaival, p. o. a leendő földbirtokosokkal, jogászokkal, orvosokkal, mérnökökkel stb. A különféle társadalmi osztályok gyermekeinek közös tanintézetekben együtt tanítására mily erős hatást gyakorol a társadalmi élet szellemére s a nemzeti közszellem kifejtésére, azt eléggé láthatjuk Amerikában, sőt nálunk (kisebb mérvben) s egy bizonyos tekintetben Erdélyben.

Ez utóbb említett két ok miatt terveztetett főleg, a szaktanfolyamoknak nem csak a realiskolákkal, de a gymnasiumokkal is összekapcsolása.

A törvényjavaslat harmadik nevezetes része, a nem állami (p. o. felekezeti) nyilvános középtanodáknak az állam által való oly módon segélyezése, a mely szerint, ha az illető felekezet vagy testület az intézet évi költségeinek felénél többjével járúl a fentartáshoz; akkor 1. az általa fizetett tanárokat ő választja (az oklevéllel képesítettség feltétele alatt); 2. az intézet igazgatását s kormányzását is saját kezében tartja s csupán az állami tantervet fogadja el; — az államkormány pedig a minden tanintézetre kiterjedő felügyelet gyakorlásán felül csak annyi befolyást igényel, hogy az általa fizetett tanszékekre az egyéneket ő nevezi ki: ha pedig az évi költségeknek legalább is felével járúl az állam a fentartáshoz; akkor az intézet az állam közokt. kormányának hatósága alá kerül, de a felekezet vagy illető testület választja a maga által fizetett tanárokat. Ily segélyezés, mindig az illető tanintézet tulajdonosának (felekezeti vagy más testületnek) saját kívánatára — és e czélra kötött s a közelebbi feltételeket is megszabó szerződéssel történhetett volna bizonyos időre vagy állandóul. — — A nem állami középtanodák ily segélyezését főleg azért fogadta el Eötvös, mivel nálunk nem az a baj, hogy kevés gymnasium van, hanem inkább az, hogy a létezők nagy része anyagi szegénysége miatt nem felelhet meg feladatának (s p. o. tartanak 3 tanárral 6 osztályú gymnasiumot). Sok tanintézetnek helyhez kötött (tehát az illető testület saját akaratával sem commassálható) jelentékeny alapítványai vannak, de a melyek mégis a szükségletek felének a fedezésére sem elegendők. Ez intézeteket ép oly kár volna jelen nyomorgó állapotukban hagyni, mint akár hatalommal megszüntetni; de még az államnak is költségesebb volna helyettök egészen új intézeteket állítani. Az említett módon segélyezés által pedig kisebb költséggel ugyanazon kulturai célzt érni el,

mint új intézet állításával. Sőt közreműködési érdekből a tanintézetek fentartásában az államon kívül a polgárok más testületeinek tettelegesen részvétele nemcsak anyagilag, de erkölcsileg is mindig nyereség. A népoktatás körében a dolog természeténél fogva már azon okból sem volt lehető a felekezeti iskolák ily segélyezése, mert számtalan oly községben, hol a lakosság számához képest egy iskola is elég volna, 2—3—4 iskolát kellett volna segélyezni, s továbbá azért, mert a népiskolák legtöbbszörben csak egy tanító levén, nem lehetne az államnak (a segélyezés mérvében) és az illető felekezetnek megillető befolyásukat szabályozni s e miatt örökös összeütközések lennének. E nehézségek azonban a középtanodáknál nem forognak fen elháríthatlanul.

A realiskolák reformjára vonatkozó tervezet közöltetett a műegyetem tanári karával s több szakférfiakkal s úgy szólván azok véleményének alapján állapított meg mind a tanfolyamnak hét évre emelése, mind a tantervnek a technicai tanítás jelen igényei szerint javítása.

Végül Eötvösnek az iparos szakoktatásra vonatkozó még egy tervét kell megemlítenem. Ő régtől fogva törekedett az iparos szakműveltséget emelni s terjeszteni. Ez volt egyik célja az iparegylet alakításánál is. Ministersége alatt sokat foglalkozott azon gondolatokkal, melyet később teljes elhatározásává érlelt, hogy a Franciaországi Ecoles des Arts et metiers-hez hasonló oly ipariskolákat állítson, melyekben műhelyek is legyenek a növendékek gyakorlati kiképzetésére. Ily műhelyes ipariskolák, a lehetőségig önállóul, vagy egyelőre egy pár realiskola mellett állítottak volna fel. Legközelebb négyet tervezett, u. m. egyet Erdélybe, egyet Szegedre, egyet (p. o. a műegyetem Pestre költözése esetén) Budára s egyet a felvidéki ipar emelése érdekében Losoncra, vagy Körmöczre. E célból bizta meg elsőben a franciaországi s azután a németországi ipariskolák tanulmányozásával Horváth Ignác később műegyetemi tanárt, kinek sikeres tanulmányait már 1870. végeig is több tekintetben felhasználta.

Mivel a nemzetnek az oktatás által eszközölhető összes műveltségét akarta fejleszteni s pedig összhangzatosan; s mivel az egész közoktatást felölelő terveinek dolgozásában mindinkább belátta, hogy nálunk a szakoktatás csak úgy eszközölhető kellő mértékben, ha ez az oktatás többi ágával összefüggésbe hozatik: ezért iparkodott — különösen utolsó évében — kivívni, hogy a katonai tanintéze-

teken kívül valamennyi tanintézet, a mennyiben az államkormány alá tartozik, a közoktatási kormány hatósága alá adassék. E czélját már-már el is érte, a mennyiben mind a pénzügyi és földművelési ministerek kijelenték neki, hogy a gondozásuk alatt álló tanintézeteket készek átadni, mind pedig ennek folytán a képviselőház január havában Eötvös ez óhaját határozatilag is kimondá. Halála előtt pár héttel betegágyában értesült a ház határozatáról, mely különben esügedt kedélyét egészen örökre villanyozta.

A középtanodai oktatásra s tanintézetekre vonatkozólag még a következő nevezetesebb tényeit kell feljegyeznem :

1. Új rendtartási s fegyelmi szabályzatokat dolgoztatott ki, melyek az 1869/70. tanévre már életbe léptek.

2. A tanárok fizetését javította, nevezetesen Budapesten az eddigi 985 s 1050 frtról 1200, 1300 frtra emelte s a 100 forintos eddig 10-ed éves fizetés emelést ötödévre változtatta. Vidéki középtanodáknál az eddigi 735, 840, 945 és 1050 frtnyi fizetést 800, 900, 1000 és 1100 frtra emelte szintén öt évenként 100 frt javítással. Ezenfelül az igazgatónak főgymnasiumnál s főrealiskolánál 300 frt, algymnasium s alrealiskolánál 200 frt jutalomdíjat rendelt.

3. A tanintézeteket taneszközökkel (különösen természetiekkel) jobban felszereltette. E célra a tanulmányi alap jövedelméből 3 éven át (1867—1869.) összesen 31,035 forintot adott ki. Ezenkívül a felvételi díjakat is erre fordította.

4. Részint több új tanintézetet állított fel, részint némely oly intézeteket, melyeket más testületek állítottak, de ma már kellően fentartani nem bírtak, átvette és feljavította. Nevezetesen: Árva megyében Trsztennán új algymnasium állítattott fel ; a munkácsialgymnasium hitfelekezeti jelleg nélkül való nyilvános intézetté lőn ; a nagykanizsai, veszprémi, sátoralja-újhelyi, trencsényi, nagykárolyi és nagybányai 4 osztályú algymnasiumok hatosztályúakká emeltettek ; a magánosok által felállított kaposvári 4 osztályú gymnasiumot, átvette állami gymnasiummúl s 6 osztályúvá tette ; a verseczi és zombori 3 osztályú alrealiskolák 4 osztályú algymnasiumokká alakítottak át ; a bajai gymnasiumot államgymnasiumná tette s feljavította, Losonezon az ágostaiak és a helv. hitvallásúak gymnasiumait a felekezetekkel a törvényjavaslatánál előadott értelemben kötött egyezséggel a kormány hatósága alatt álló realgymnasiummá alakította (az egyik intézet

helyiségében meg tanítóképezdét is állított); Aradon a Bibics-alapítványból nagyszerű lyceumot építtetett.

Realtanodákat illetőleg elsőbben is a főrealtanodákat iparkodott szaporítani. 1867-ig az egész országban csupán Pesten, Budán, Pozsonyban, Kassán és Nagy-Szebenben volt főrealtanoda. Eötvös, az illető községektől, (azok telhető anyagi hozzájárulásának jövőre is igénybevétele mellett) átvette a soproni, körmőcezi, szegedi s temesvári realiskolákat, a czélból, hogy ez intézeteket főrealiskolákká emeli s mindegyiket már egy-két osztálylyal emelte is, ezenfelül némelyiket párhuzamos osztályokkal bővíté. Az ötvenes években létesített lőcsei államgymnasiumot realiskolává alakította, főrealiskolává tervezvén kiegészíteni. Nagy-Kállón alrealiskolát állított.

Továbbá tanintézetek állításai iránt, részint személyes utazásaiban, részint kiküldött hivatalnokai által, részint a rendes hivatalos uton tárgyalásokat kezdett s haláláig egészen be nem végezhetett; Mármaros-Szigeten, Pécsen, Nagy-Károlyban, Szegeden, Udvarhelyen, (Erdély) főrealiskolák állítására, Déván, Tordán, Zilahon, Marosvásárhelyen és Kézdivásárhelyen, Sümegen (Zala megye) és Újvidéken alrealiskolák létesítésére; a szabadkai gymnasium átvétele iránt szintén megkezdettek a tárgyalások.

Ezenfelül Erdélyben még Kolozsvárra és Brassóba kereskedelmi iskolát és N.-Enyedre főrealtanodát tervezett.

Tekintve az anyagi nehézségeket, melyekkel küzdenie kellett s tekintve az alkalmazható tanerők számát; legalább is nem keveselhető az, a mit Eötvös a középtanodák szaporítása érdekében tett.

5. A középtanodák helyiségeit több helyen bővítette s átalakította. A budai gymnasium új háza építkezésének megkezdése már csak a várostól függött.

6. Miután mind az új realiskolákban, mind (az új tanterv szerint) az algymnasiumokban a rajz nagyobb mérvben tanítandó; ennél fogva addig is, míg rajztanítókat képző külön tanodát állíthat fel, még 1868-ban az iskolai rajzolás- és rajztanításban, egyének kiképzésére tanfolyamokat rendeztetett Budán, Kassán és Pozsonyban.

7. Egy főleg rajztanítók kiképzésére szolgáló rajztanodát akart felállítani Budán. E czélból Keleti Gusztávot külföldre is küldé (1869.) a jelesebb francia, belga s német rajztanodák tanulmányozására. Végre az előmunkálatok annyira haladtak, hogy a költségvetésbe az intézet bevétele (az országgyűlés meg is szavazta, de úgy, hogy Pesten állíttassék fel) s 1871. őszén szándékozott megnyitni.

8. Egyik legfőbb szükségnek látta középtanodai tanerők képzéséről gondoskodni. E végre a pesti egyetem bölcsészeti kara mellett gymnasiumi és a József-műegyetemnél realiskolai tanár képzését szerveztet s már az 1870/71. tanévvel életbe is léptetett. Mindkét intézet szerveztetés s tervezetét más szakértők segélyével Mészáros Ferenc oszt. tanácsos dolgozta ki. E férfiú — Eötvösnek többször nyilvánított elismerése szerint odaadással és zajtalanul teljesített kitűnő munkásságával nagy szolgálatokat tett az összes közép- és főtanodák ügyeinek. Az e téren elért eredményeket jó részben köszönheté Eötvös — mint maga mondá — az ő önzetlen s ép oly alapos és rendes mint buzgó munkálkodásának.

Igaz figyelemre méltó Eötvösnek gymnasiumi tanáraink kellő kiképzését czélzott egy másik intentiója is.

Különösen érezhető hiányát tapasztalta a bizonyos szakokra képzett tanároknak a szerzetes tanítórendeknél, melyeknek tagjai a theologiai tanfolyamot elvégezve alkalmaztatnak nemcsak a classicus nyelveknek, hanem egyik a történetnek, másik a természettannak, vagy mathesisnek, vagy természetrajznak a tanítására, tehát oly tantárgyakra, melyekkel gymnasialista koruk óta az illetők rendesen legfőlebb privata diligentiából foglalkoztak. E hiányon leghamarabb vélt segíthetni a piaristáknál, kiknek Pesten (az egyetem székelyén) házuk van. A rend főnökét tehát dr. Lutter által felszólította (1868-ban vagy 1869-ben) ez iránt véleményt adni s egyszersmind dr. Lutterrel közölte nézeteit. A kegyesrendiek közgyűlésén ez ügy tárgyalatott is, hol azt különösen dr. Lutter erőlyesen sürgette. Az eredmény az lőn, hogy a piarista rend Eötvöshez egy tanári seminarium tervezetét terjeszté fel. E tervezet szerint a kegyesrend tagjai a pesti egyetemen a szükséges tanfolyamok hallgatása által*) és egy gyakorló iskolában képeztettek volna ki tanárokkul. Az évi szükséglet 30,000 firta volt tervezve. A növendékek a piaristák jelenlegi épületében helyeztettek volna el, mely e czélra a tanulmányi alapból nyert költsönnel lett volna átalakítandó. Eötvös a szükséges segélyt meg is ígérte.

---

*) Közoktatásunk történetéről készülő művemben előadom, hogy hasonló intézkedés Ürményi javaslatára az összes tanító rendekre nézve tervezetett már 1776—80-ban s körülbelül csak a nagy királyné halála miatt nem valósíttatott.

II.

A MÜVÉSZI ÉS A NEM-MÜVÉSZI UTÁNZÁSRÓL.

— Az országos képtár albumának érdekében —

IRTA PASTEINER GYULA.

IV.

A hol a valóság és az utánzat közti anyagi viszony megszűnt, a rajzoló-művészetekre nézve ott kezdődik az *alak* utánzása, vagyis az általános értelemben vett *rajz*. Az anyagi viszony a valósághoz ott szűnik meg, a hol azt, mi a valóságban még mindig anyag, az utánzás nem anyagi állag, hanem *anyag nélküli vonal* által adja vissza.

Már említettük, hogy látási érzékünk a tárgyakat a szín és az alak szerint különbözteti meg. A kettő közül ismét az alak az, mely első sorban a tárgyak sajátos jellegét képviseli. A tárgyakat legelőször is alakjuk szerint különböztetjük meg, s ezalatt a szín háttérbe szorúl. Az emberi arcz kifejezését a vonalak és nem a szín határozza meg; ha p. a lovat szépnek mondjuk, nem a színt, hanem a vonalokat értjük, melyeknek összesége teszi a ló alakját.

Daczára annak, hogy a rajznál megszűnik a valóság és az utánzat közti anyagi viszony, vagy helyesebben épen azért mert megszűnik, mind az, mit a színről mondtunk, igaz marad a rajzra nézve is.

A mint az *anyagi pontos utánzás* nem *célja*, hanem csak *eszköze* a művészetnek, épen úgy az *alaki pontos utánzás* sem *cél*, hanem csak *eszköz*.

A természetben az alak sokkal bensőbb viszonyban van a tárgy czéljával, mint a szín; az alak fejezi ki tehát a tárgyak jellemét s e jellem a művészen szemének eszközén érzelmeket ébreszt. Az érzelem az alakot, illetőleg a tárgyat érintkezésbe hozza a művész egyéni fölfogásával, más szóval művészi gondolatot terem, melynek gyökere az érzelemben van.

Az alaknak viszonya az egyéni fölfogáshoz arra utal, hogy az alak utánzásában, vagy is a rajzban keressük a művészet legelső föltételét. *A gondolat az, mely a művész kezeit vezeti, midőn az a valóságot utánozza és az utánzatnak bizonyos kifejezést, sajátos jelleget kölcsönöz, a mely jelleg nem a valóságnak, hanem a művész egyéniségének képviselője. Ez a kifejezés, ez a sajátos jelleg az, melylyel mérni kell az utánzatot, de nem mint a valóság hasonmását, hanem mint a művész egyéni fölfogását, mondjuk gondolatát, melyre a valóság bizonyos tekintetben csak alkalmul szolgált.*

Eljutottunk ismét Bacon szavaihoz: „*Homo additus naturae.*“

A művészet magaslatán álló ezen igazság annál fontosabb, mivel még két érdekes következtetéssel kecsegtet.

Hogy egészen biztosak legyünk annak helyességéről, a mit következtetni akarunk, előbb győződünk meg egy példa által, valjon egészen szilárd-e kiindulási pontunk.

A példát Töpffer idyllicusan kedélyes számara szolgáltatja.

„A tölgy alá huszonöt festő-művészt hívok. Olyanokat, kik lehetőleg egyenlők tudásra és képességre nézve. Megmutatom a réten legelő számaramat és fölkérem őket, fessék le a rétet is, számaramat is. Hozzá fognak. Csakhamar készen van az egyetlen valóságnak huszonöt hasonmása. Még is furcsa! mind különbözik egymástól, nincs köztük kettő azonos. Mindegyik más, noha a valóság, mely mintául szolgált, csak egy. Mi több, mind a huszonöt egyformán jó, kellemes, sőt szép, egy és más tekintetben mind különböző. . . . . De itt az ellenpróba. Elbocsátok huszonnégy festőt, egyet magamnál tartok, fölülök számaramra, magam mellé veszem az egy festőt és viszem. Elhagyva a rétet, más helyet keresek: itt van egy sziklás, tar domb; amott lombos fák néhány kunyhóra vetnek húsárnyékot; tovább ismét nyílt láthatár, mögötte domb után domb emelkedik s sűrű felhőtömegek itt-ott árnyat vetnek a vidékre. Festöm egymásután lefestette mind a négy tájat. Ez esetben volt négy különböző valóság s csak egy művész. Még is furcsa! A négy hasonmás sok tekintetben egymásközt is hasonló, mind a négy egyaránt jó, kellemes, sőt szép, de mindannyija egy és ugyanazon tekintetben.“

A példa azt bizonyítja, hogy a huszonöt festő ugyanannyi külön egyéniség, tehát különbözők a hasonmások is. A második esetben csak egy festő, tehát csak egy egyéniség, azért a négy különböző valóság utánzatában sok a hasonlóság.

Fogjunk a már jelzett két következtetéshez.

Minthogy a művész, a valóságot utánozva saját egyéniségének ad kifejezést és pedig úgy, hogy a valóságot átváltoztatja, annak jellemét saját fölfogásával egyesítve adja vissza és a valóságnak épen azon sajátosságait választja és emeli ki, melyet ő leglényegesebbnek tart: azért a művészetre nézve nincs olyan valóság, mely föltétlenül rút vagy föltétlenül szép. Mind a művésztől függ.

Ha a művész saját egyéni fölfogása szerinti jellemét kiemeli annak, mit közönségesen rútnek szoktak nevezni, akkor a hasonmás megszűnt rút lenni, hanem művészileg széppé válik, mert benne van a művész egyénisége is.

S minthogy a művészetre nézve nincs föltétlenül rút és föltétlenül szép valóság, azért a művészet körében nem is lehet helye az úgynevezett *ideálnak*, s még kevésbbé képezheti ez a művészet célját.

Az ideal csupán elvont gondolati fogalom, a művészetnek pedig a gondolat, s nem is az *elvont*, hanem az *egyéni gondolat* — hogy úgy mondjuk — csak egyik felét képviseli, a másik fele ellenben *dologi valóság*. Ez utóbbi nem lehet ideal azon egyszerű oknál fogva, mert valóság, ha pedig ideallá változnék, akkor megszűnnék valóság lenni, tehát ugyanakkor megszűnik létezni a művészetre nézve, mely a valóságot utánozza.

Még az a kérdés merülhet fel, hogy az a *kifejezés*, mely egyik föltétele a művészetnek, milyen természetű?

E kérdésre adandó válaszuk lesz a második következtetés.

Azt tudjuk, hogy a művészi utáncat kifejezése két alkatrészből áll: a valóság jelleméből és a művész fölfogásából. De valjon a kettő közül melyiknek szabad, melyiknek kell túlsúlyban lenni: a valóság jellemének vagy a művész egyéniségének-e?

Egy kis figyelmet ajánlunk, mert elméletünk a művészetek történetének egyik sarkalatos elvét fogja érinteni.

Taine volt az, ki a jellem elméletét a művészet bölcselétéről írt könyvében legelső fejtette ki. Szerinte a művész a tárgy részeinek viszonyát egymáshoz vagyis az arányokat változtatván, magát a tárgyat ugyanazon értelemben, szándékosan a szerint változtatja, hogy a tárgynak bizonyos lényeges jellemét és *ennek folytán* saját eszméjét észrevehetővé tegye.

„A bölcsészek — mondja Taine — ezen jellemet a tárgyak lényegének nevezik s ennek folytán azt állítják, hogy *a művészet célja: a tárgyak lényegét visszaadni*. Mi (t. i. Taine) a lényeg szót

félretesszük s egyszerűen azt mondjuk, hogy *a művészet célja: a főjellemet, egy kiváló sajátsgot visszaadni*. Itt megközelítjük a művészet valódi meghatározását, azért világosságra van szükségünk s különösen azt kell megjelölnünk, hogy mi a főjellelem (le caractére essentiel). Rögtön válaszoljuk, hogy az *olyan sajátsg, melyből a többi, vagy legalább annak egy jó része származik és vele szoros összefüggésben van.*⁴

Ebből az következik, hogy a tárgy főjellege uralkodik a művész egyénisége fölött. Láttuk azt, hogy a művész az anyagi viszonyban, érzékeinek és eszközeinek gyarlóságából származó korlátokkal szemben is mennyire megőrizte egyéniségét s azért itt a művészet magaslátán épen a művészi egyéniség érdekében nem fogadhatjuk el ezt a következtetést. Ha ezt tennők, akkor a végén, hol az ostor csattan, adnók fel a művészi utánczás védelmét, melynek érdekében e sorokat írtuk.

Ha a tárgy *erkölcsi főjellege* (mert erről van szó) irányadó a művész egyéniségének rovására, akkor miért ne lehetne épen úgy irányadó az *anyagi főjellelem* és miért ne készíthetnők e szobrokat húsból és esontból s általán mire való akkor a különbözőség az anyagban, a színben, a formában?

De bizonyítsunk példával és csináljunk Taine rossz példájából jót.

„Hogy eszméinket tisztázzuk — Taine mondja — tekintsük Michel Angelonak, az olasz iskola legnagyobb művészenek négy szobrát a Medici-család florenzi síremlékén. Kétségtelen, hogy az ott fekvő férfi és még inkább a női alakok arányaikban nem azonosak a valóságos személyekkel. Ezekhez hasonló alakokat még Olaszországban sem lehet találni. Láthatunk jól öltözött, s szép fiatal embereket, ragyogó szemű, vad kifejezésű parasztokat, kifejelett izmú s büszke magatartású akadémiai mintákat; de sem a falvakban, sem az ünnepélyeknél, sem az akadémiákban, akár Olaszthonban, akár másutt, akár ma, akár a XVI-ik században egy férfi és nő sem hasonlított azon kétségbeesett collossalis szűzekhez, kiket a nagy művész a síremlékre rakott. *Michel Angelo* (még mindig Taine mondja) *saját kedélyében találta ezeket a típusokat.*“

Valjon, ha ezek az alakok a valóságban sehol és soha sem léteztek, vehette-e azoknak főjellemét a valóságból? Szerzőnk utolsó mondatával maga adja meg a tagadó választ e kérdésre. Hozzá tehetjük, hogy a mint ama típusok nem a valóságból valók, épen

úgy főjellemök sem a valóságból vétetett, hanem a művész egyénisége alkotta azokat.

Számtalan kis példát hozhatnánk még fel és azok mind ugyanazt bizonyítanák, mit e nagy példa bizonyított.

Nincs olyan lényeg, nincs olyan főjellem, mely előtt a művész egyénisége kénytelen volna szolgailag, föltétlenül meghajolni. Ha a főjellem imponálna, akkor a huszonöt festő nem festhette volna *huszonöt féleképen és mindig jól* ugyanazt az egy szamarat.

Tudjuk azt is, hogy a létezők lényege, főjellemé abszolút, nem változik, nincs esélynek alávetve. Ha tehát a világ fönállása és a művészet létezése óta mindig ezen állandó főjellemek lettek volna túlsúlyban a művészek egyénisége fölött, akkor a művészet már régen kimerítette volna a *kimeríthetetlen* mindenséget és ő maga is végkimerülésben már régen kimúlt volna.

A művészetek története tanítja, hogy mindig új és új, változatos művészi irányok és iskolák támadtak. Ezek egymástól részben az utánpótlás anyagi viszonyaira, részben pedig a fölfogásra nézve különböztek, s pedig ez utóbbi különbözés van túlsúlyban, mert tulajdonképpen csak is ez képezheti alapját egy új iránynak, nem pedig a technikai kezelés. Hasonlítsuk össze Beato Angelico Madonnáját Rembrandt Madonnájával s azonnal egész nagyságában megértjük az egyéni fölfogás szerepét.

A fölemlített tény maga elég, hogy elvessük azon elvet, mely a tárgyak főjellemében keresi a művészet czélját. Az ilyen elv a művészet történetének negatívja, a mint viszont láttuk is, hogy midőn az elv támogatására Taine a művészet történetéből vett példát, azonnal megczáfolta magát az elvet.

A valósággal nem számító *ideal*, mert elvont fogalom, nem lehet czélja a művészetnek; de nem lehet a tárgy *főjellemé* sem. Ezek ellenében az előzőkből a művészet czélját a *valóságban* és az *egyéniiségben* ismerjük fel: „*homo*“ és „*natura*“.

V.

Az egyéni önállóságot védelmeztük az utánpótlás elméletének fegyverével, de a mellett nagy súlyt fektettünk a tapasztalatra is. Azzal kecségtetjük magunkat, hogy elméleti érveink és a felhozott példák elég meggyőzők voltak s talán sikerült az óhajtott helyeslést kinyerni. A czél, melyért a kísérletet tettük, megérdemli a sikert:

az országos képtár albumának érdekeit akartuk megvédeni az olajnyomatok pusztító özöne ellen; a védsánczokat a közönség izlésében szeretnők fölépíteni.

A ki meggyőződött annak igazságáról, a mit a művészi utánzásról akartunk bizonyítani, az ezentúl határozott ellensége lesz az olajnyomatú képeknek, a jó izlés és a művészet ezen veszélyes méltelyének.

Az olajnyomatok czélja: elismert és nem elismert művészek festményeit sokszorosítani. A czél kifogástalan, de annál rosszabb az eszköz. Az olajnyomatok abban a nagy hibában szenvednek, hogy nem bírnak semmi művészi értékkel, mert gépies eljárással sokszorosítják a festményeket, azoknak a csalódásig hű fac-similéjét adják. Ebben rejlik a hiba.

A mi áll a valóság utánzásáról, ugyanaz áll a műrecek sokszorosítása vagy másolásáról is. Hogy francia kifejezést használjunk, okoskodásunkban nincs „*tour de force*“-ra szükség, ha be akarjuk az állítás alaposságát bizonyítani. A ki egy műreket másol, az nem a valóságot tartja szeméi előtt, hanem annak egyik utánzatát és azt mint olyat, melyben a valóság és a művész egyénisége bensőleg egyesült, önmagában befejezett egésznek tekinti. Ha a valóságra is figyelemmel volna, akkor a meglevő utánzatnak, mintegy correcturáját czélozná és lényegesen mást, a valóságnak egy második utánzatát adná. A másolás föladata azonban abból áll, hogy a valósággal már bensőleg egyesült egyéniséget is visszaadja.

Ezen tevékenységben, ha nem is kívánjuk meg, és ha a másoló nem is akarja, az észrevevés és az eszközök gyarlóságánál fogva mintegy önkénytelenül tér nyílik a művészi egyéniség egy bizonyos nemére. A jelzett gyarlóságnál fogva a legjáratosabb másoló sem képes az eredeti műnek tökéletesen hű másolatát adni, tehát egy kis üres tér marad, melyet hogy úgy mondjuk, a szellemi nehézkedés törvényénél fogva, a másoló egyénisége kénytelen betölteni, tehát érvényesülnek: *a közeg különbözősége, a tökéletlen hasonlóság* és ezek folytán *a művészi egyéniség* elvei. „Ha a metsző olajfestményt sokszorosít — mondja Charles Blanc — minthogy a színek nem állanak rendelkezésére, megszűnt másoló lenni; ha az irodalomból akarnánk némileg megközelítő hasonlatot venni, azt mondhatnók, hogy a metsző műfordító.“ Ezen körülménynek megfelelő mértékkel méri izlésünk is a sokszorosítást.

Tudjuk, hogy az eredeti olajfestménynek olajfestéssel, tehát

azonos közegben készített másolata, az azonos közeg által implicite kitűzött célzt, t. i. a tökéletes hűséget nem érheti el a nélkül, hogy ezért mintegy kárpótlásul tért nyújtana a művészi egyéniségnek, azért az ilyen másolat kevésbé érdekel, ellenben ugyanazon festmény rézmetszetű vagy rézkarcú másolata fölmelegít, műélvezetet nyújt.

A metsző átváltoztatja az eredetit, sőt egyéni fölfogásának is bizonyos tekintetben kifejezést ad, midőn az anyagot nélkülözve a fekete és fehér közti árnyalakokkal adja vissza azt, mi az eredeti festményen nincs. Ellenben a ki olajszínekkel másolja a festményt, az szolgálai munkát végez, egyszerűen másol; az eredeti műnek lehető hű képét akarja visszaadni, de bármit tegyen is, a másolat, érzéke és eszközeinek gyarlóságánál, hiányos járatosságánál, de csak is ennél fogva, mindig aránytalanul gyarlóbb lesz. Ez a másolat is különböző lesz az eredetitől, meg lesz a tökéletlen hasonlóság, de mert a kényszer következménye, azért nem a művészet, hanem a gyarlóság körébe esik.

Tudjuk, hogy a művészetben az utánczás csak eszköz és nem cél. A ki azonban a festményt színekkel másolja, arra nézve az utánczás egyedüli és legfőbb cél. Nem is lehet más, miután az ilyen másoló arra törekszik, hogy másolata a félreismerhetetlenségig hasonlítson az eredeti műhöz. A metszőre nézve az utánczás csak eszköz, mert midőn az eredeti előtt áll s azt másolni akarja, azt veszi észre, hogy más közeggel van dolga, vagy is ugyanazon helyzetben van mint a művész, ki a valóságot utánozza. Ez okból, mint mondtunk, hogy visszaadja az eredetit, kénytelen azon változtatni, a minek folytán visszanyeri egyéniségét, saját érzéke, fölfogása lesz vezetőjévé és így egy második műtárgyat teremt.

Ha a valóság művészi utánczásáról azt mondtunk: „*Homo additus naturae*”; a műrecek rézmetszetű utánczátára így változtathatjuk a latin mondást: „*Homo additus arti*”: van benne művészet, van benne egyéniség.

A szabad kézzel és olajfestékekkel készült másolat még is bír némi látszatával a művészetnek és a kétes ízlésű közönséget bizonyos csalódásban ringathatja; az igazi műértő azonban az eredeti rézmetszetű utánczatát mindig többre fogja becsülni.

De mit szólunk a gépies eljárás utján készült gyarló másolatokról, melyeket olajnyomat név alatt ismerünk? Szükséges-e, hogy ezekre is újból alkalmazzuk a mondtakat és kimondjuk a művészet, a jó ízlés lesújtó ítéletét? Ez talán mégis fölösleges.

Csak arra szorítkozunk, hogy a nálunk annyira népszerű olajnyomatok földrajzát meghatározzuk, mint ezt tethk a viaszhonvédekkel. Az a földrajz is tanulságos volt, reméljük ez is az lesz.

Tudtunkkal Bécsen és Németországon kívül nincs oleographicus gyár; továbbá úgy tudjuk, hogy a bécsi gyárak legalább mégegyszer annyi olajnyomatot gyártanak, mint Németország gyárai összesen. Az olajnyomat Bécsnek olyan ipari különlegessége, mint a bagaria. A különbség a kettő közt csak az, hogy a bagariabőr feldolgozásában sokkal több a művészi utánzás, mint az oleographiában. Köztudomású ugyanis, hogy a bagariabőr és a magyar kordován a legstilszerűbb kikészítése a bőrnek, a mit Semper „*Der Stil*” című könyvében be is bizonyít. A két iparcikk közti második különbség, mely az elsőből következik, a földrajzi elterjedésben áll, a mennyiben különböző művészi értéköknél fogva egészen ellentétes földrajzi elterjedéssel bírnak.

A bagaria Bécsnek egyik nevezetes kiviteli iparcikke a jó ízlésű *Nyugat* felé. Páris a műipar metropolja el van árasztva bécsi bagariával.

Az olajnyomat Bécsnek szintén egyik nevezetes kiviteli iparcikke a kétes ízlésű *Kelet* felé. Budapest el van árasztva bécsi olajnyomattal.

Francia- és Olaszországban, vagy Belgiumban híréből is alig ismerik az olajnyomatot, Németalföldön és Angliában szintén nagy ritkaság, Németországban már találunk és aztán keletfelé mindinkább szaporodik.

Az olajnyomat földrajzában rejlik egyszersmind annak halálos ítélete. A francziának, belgának, az olasznak nem kell az olajnyomat. Ez a tény már magában elég bizonyítéka annak, hogy az a gyártmány, melylyel Bécs boldogítja hazánkat és melyért százezreket kap tőlünk, nem bír semmi művészeti értékkel.

Budapesten a legszebb kirakatokat olajnyomatok ékesítik, az utcákon rajzának az olajnyomatok ügynökei, kik megostromolják a magán lakásokat, a hivatalos helyiségeket, a művészet ezéje alatt bemázolt vászondarabokat árúsítanak el, s havi részletfizetés által súlyos terheket rónak ama kétes ízlésű közönségre, — mely különben megérdemli sorsát.

A bécsi gyároknak e szármalasan jó üzlete annál kevésbbé indokolt, mert a mi képzőművészeti társulatunk sokszorosítási vállalata az olajnyomatok helyett sokkal olcsóbban valódi műremekeket ad.

De ki hinné, hogy Magyarországon találkoztak olyanok is, kik a leggyönyörűbb metszeteket visszaküldték a társulatnak, azzal a megjegyzéssel, hogy nekik küldjenek helyettök olajnyomatokat.

Nem tagadhatjuk meg elismerésünket a képzőművészeti társulat áldozatkészségétől és elszántságától, melyre az album-vállalat megindításánál szüksége volt, mert tekintve a gyári termék olcsóságát és a kétes ízlést, mely az olcsóság után kapkod, a rézmetszeteknek nálunk az olajnyomatokban veszélyes versenytársa van.

Ilyen kedvezőtlen körülmények közt sem adjuk föl a reményt, hogy az országos képtár albuma utat fog magának törni a nagy közönségbe és a műízlésnek s a műszeretnek hazánkban való terjesztésére elhatározó befolyással lesz.

Midőn a képzőművészeti társulat vállalata által megkísérti a művészi értékkel bíró művek népszerűsítését, nagy munkát végez. A művészetnek, a jó ízlésnek érdekében óhajtjuk a sikert, melyet némi részben talán az előadott elmélet is elősegíthet. Célunkat azonban csak akkor tekinthetjük elértnek, ha a művészi sokszorosítás hazánkban egészen leszorította az olajnyomatokat.

* * *

UTOIRAT. — A fönti értekezést Greguss Ágost úr, az irodalmi körökben általánosan ismert készségének és fáradni nem tudó buzgalmának megfelelően, lekötelező szíveséggel a Kisfaludy-társaság 1878. október 30-iki ülésén felolvasta. A mint e körülményt, a történeti hűségtől és egyébtől eltekintve, szerzőnek hiúsága sem engedte meg hallgatással mellőzni, úgy másrészt kötelességének tartja azt is fölemlíteni, hogy Greguss Ágost úr a fölolvadás befejeztével jelezte saját álláspontját, a mennyiben ez eltér az értekezésben kifejtett véleményétől. Szerzőnek nem lévén a Kisfaludy-társaság ülésén föl szólalási joga, e helyen akar visszatérni fölolvadó úr megjegyzéseire, de azon határozott kijelentéssel, hogy célját nem polemia, hanem csak is eszmecsere képezi, a mi által a tárgy még tisztábban megvilágíttatik.

Négy pontba foglalhatók össze a megjegyzések, melyekkel Greguss úr eltérő nézetét, illetőleg kifogásait jelezte és ezek a következők:

1-ször a ludgagósnak és a csalogány énekének utánzása nem művészeti utánzás;

2-szor az értekezésben kifejtett elvek után a rajzolás nagyobb művészet lenne a festésnél;

3-szor a sokszorításra vagyis a muvek másolására nem alkalmazható a természet, a valóság utánzásának mértéke, és

4-szer a festmények sokszorosítása metszetben ugyanazon szempont alá esik, mint a hasonló anyagban eszközölt sokszorosítás, p. az olajfestménynek olajfestésű másolata.

Lássuk egyenként a kifogásokat.

Szerzót fölötte meglepte az első kifogás, mert azt nem föltételezte, hogy bárki szükségesnek tartsa megjegyezni, hogy a lúdgágogás utánzása nem művészet. Nehogy csak egy pillanatra is alkalom nyíljon ezen félreértésre, szerző okúlva e tapasztalaton, utólag a szövegbe több helyen közbeszúrta azt a megjegyzést, hogy az ilyen utánzást nem tartja ugyan művészetnek, de azért ragaszkodik most is ahhoz, hogy az ilyen utánzás szintén a *szépérzet* tárgya lévén, alkalmas példa arra, hogy az *aesthetika* körébe eső utánzás természetét és pedig a lélektani momentumot bizonyos tekintetben megvilágítsa. Az olvasó már eddig is észrevehette, hogy a szerző különbséget tesz a *szépérzet közt általában* és az *aesthetika* vagyis *szépészet* közt, mindazon által egy kis magyarázat talán nem lesz fölösleges. Megszámlálhatlanok a tünemények, melyek az ember érzetére *formailag* kellemes hatást gyakorolnak, vagyis a szépérzet körébe esnek; a tudományos pszichologia, a maga részéről a szépérzet hierarchiáját állította fel, melyben a tüneményeknek csak egy része talált helyet. Ezen szépérzeti hierarchia *aesthetikának* neveztetik. A mint az *aesthetika* nem öleli fel a szépérzetnek összes tárgyát, úgy viszont abból, hogy valamely tünemény az *aesthetika* hierarchiájából ki van zárva, nem következik, hogy egyszersmind nem tárgya a szépérzetnek. Így van a lúdgágogással is. Az *aesthetika* ennek utánzását nem ismerheti el művészetnek, de hogy daczára ennek a szépérzet körébe esik, erről bizonyosságot tesz a római színház közönségének kedvtelése.

A második kifogásra, mely abból áll, hogy a kifejtett elvek után a rajzolás nagyobb művészet lenne a festésnél, csak azt jegyezzük meg röviden, hogy valamely elv helyes lehet, de azért nem föltétlenül szükséges, hogy belőle minden lehető következtetést levonjunk. Igen is a festészet a valósághoz való közelebbi anyagi viszonyánál fogva nem oly nagy művészet, mint a rajzolás, de másrészt a festészet ezen közelebbi viszonya az anyag tökéletlen utánzása által ellensúlyoztatik.

A harmadik kifogás által szükségessé vált bővebb magyarázatnak világosabb megérthetés kedvéért szerző a megfelelő helyen a

szövegben adott helyet. (Lásd: „*A mi áll a valóság utánzásáról*“ és az utána következő két bekezdést a 262-ik lapon).

Az ott mondottak részben a negyedik kifogásra is magyarázattal szolgálnak. A mi különben azt illeti, hogy a hasonló anyagban készült sokszorosítás, p. o. az olajfestménynek olajfestésű másolata egyenlő művészeti értékkel bírna a metszetekkel, elég arra a tényre utalnunk, hogy a metszetek minden műgyűjteménynek tárgyát képezik, ellenben még nem láttunk olajfestésű másolatokból alakított műgyűjteményt. A metszetet tárgyalja a művészet története úgy mint a szobrászatot vagy festészetet; azt egy külön művészetnek ismeri el, már ez által is, míg a szó szoros értelmében vett másolást egészen figyelmen kívül hagyja. A metszőket mindenki művészeknek tekinti, a másolókat senki sem tekinti azoknak. Charles Blanc sokszor idézett munkájának a metszésről szóló fejezetében a 670-ik lapon többek közt ezeket mondja: „Mindenekelőtt fényesen bizonyítja e művészet fölényét a kézművesség fölött az, hogy vannak metszetek, melyek durva egyszerűségükben nem árulnak el semmi kézi ügyességet, semmi választékosságot a munkában és daczára ennek századok óta bámolat tárgyai“.

III.

EGY VILÁGTÖRTÉNELEM HISTORIÁJA.

ÍRTA BODNÁR ZSIGMOND.

„Bárkinek került vagy kerüljön a kezébe vagy jusson tudomására ama szerencsétlen és kárhozatos művem, mindenre kérem a mi drága és szent előtte, hogy ne tévedjen velem együtt hibáim felkarolásával vagy benső hitemről való rossz vélekedésével, s így nemcsak magam, hanem mások is hibázzanak és tévedjenek; kérem hogy engem az igazság és újság színe alatt rászédett embernek, munkámat pedig az emberi gyarlóság nyomorúlt termékének és példájának tartsa; de egyúttal saját esetemből tanulja meg, hogy mi az és hová jut az önmagára hagyott gondolkodásnak és érzésnek általam is annyira követelt szabadsága! S végre, ha van benne Krisztus igaz szeretete, szánakozzék gyarlóságomon s ne hogy ő is megkísértecsék, félje a mindenható Istent s kérje érettem, hogy benső

mennyei fényével megvilágítva és megsegítve eléggé megsirassam elkövetett hibáimat és többé ne kövessem el a megsiratottakat."

Nyugodjál meg szegény ember, munkád csak kevesek kezébe jutott, nem sokan ismerkedtek vele, napjainkban pedig épen ritkaság. E kárhozatos műved már meghalt, de te élsz s mindazok ismernek, a kik szeretik a nemzet irodalmát s dicsérve, majd megtámadva gyakran találkozunk veled.

De miféle munka lehet az, melytől maga a szerző annyira visszarettent bennünket, kérdi a nyájas olvasó. Talán botrányok, aljas események, vérlázító embertelenségek halmaza van a könyvben, mely undorral tölti el a nemes keblű ifjút, megvetéssel a gondolkodó férfit és szánakozó tekintettel az élet nyomorúságain megtört öreget.

Igen, ez ilyen könyv.

"A világnak közönséges történetei." A világtörténelem mindenestre sok szennyes historiát, aljas esetet foglal magában; de abban a jámbor időkben, mikor a fentebbi sorokat írták, még az erény iskolájának, az élet mesterének, *magistra vitae*, tekintették. Azelőtt és azután is kedves olvasmány volt és maradt a világtörténelem. Tehát maga a tárgy nem lehet a fentebbi megátkozó és megsírató nyilatkozat indoka. Továbbá a könyv maga fordított mű. Szerzője egy francia abbé, sőt jezsuita, neve Millot, a ki oly irodalmi érdemekre tőn szert, hogy az Akademia negyven halhatatlanjai közé számították.

A megátkozás és megsíratás oka mindössze vagy tíz értekezés vala, melyet a magyar fordító, egy volt pálos szerzetes és később esztergommegyei világi pap, Verseghy Ferencz csatolt a könyvhöz, a nélkül, hogy az akkori censurái szabályok szerint joga lett volna hozzá. —

Valóban nagy bűnt követett el. Pap létére oly tanokat hirdetett, melyeket ki kellene vetni fejéből minden jámbor kereszténynek, kivált katolikusnak. A keresztény katolikus egyháznak nagyszerű tudományos világnézlete van, melyen legjelesebb tudósai századokon keresztül fáradtak, dolgoztak, mely csak a másodrendű kérdésekben vagy jobban mondva a lényegét nem érintőkben enged meg egy kis eltérést, halvány és jóakarató változtatást. E hatalmas systema felöleli a történeti és természeti tudományok egész körét, s azért semmi sem nehezebb egy katolikusnak, mint megírni a világ történelmét, oknyomozó és összefüggő vizsgálatát és elbeszélését adni az

eseményeknek s ezeken fölemelkedni az általános eszmékhez. Valóban nincs katolikus szellemben írt világtörténelem, mely ily magasra tudna emelkedni. Csak egyet hozhatunk fel ilyen gyanánt s ez a nagy francia egyházi szónok, a gallicán szellemű pap, Bossuet munkája, mely a szentírás tanaira alapítja a történelmet. Ez azonban nem annyira történelmi mű, mint egy hatalmas lángésznek megragadó declamatioja, fényes elmefuttatása a történelem fölött. Álláspontja megfelelt a kor műveltségének, az idő bölesészeti felfogásának s a mennyire megérdemelte a XVII-ik század bámulatát, ma csak tiszteletre méltó emléke a múlt idők lelkes tévedéseinek. Az ezóta írt keresztény szellemű világtörténelmek sokszor csinosan írt paraphrasissai Bossuet nézeteinek, olykor a forma némi tökélyével, ügyes elbeszélő talentommal, a tények mesteri csoportosítása-, a jellemek lekötő kidomborításával; de a szellem mindig a régi maradt. A practica örökre kényes és nehéz feladata lesz a katolikus felfogású tudósnek. Egy kis szabadság némi ellentétbe hozza őt a római felfogással, mint Cantu Caesarnál láthatjuk. Ő sem orthodox történetírója a világ történelmének, pedig mennyire óvakodik a magasabb tudományos felfogástól. Eszméig szeretne emelkedni, de tiltja felekezeti vallásos meggyőződése. Millot abbé munkája közel sem jut azon magaslathoz, melyen Cantu, másként hibás műve áll. Könyve egyhangú és kritikátlan elbeszélés, melyen a fordító akart segíteni s tíz értekezéssel toldotta meg.

De Verseghy nem volt történettudós. Maga nem foglalkozott a tények kutatásával. Nem tanította a történelmet, hogy közelebbről ismerhette volna a nagy világ eseményeit. Inkább költött, írt verseket s gondolkozott a szépről, a „poézisről“, a „muzsikáról“ stb. Kevéssel vala több mint tanúlt, művelt ember. Már ekkor ismerte a német és tót, latin és francia nyelvet. Bizonyosan olvasta ez utóbbi nyelv irodalmának ünnepelt hőseit. Olvasta és szerette, csodálta és követte Voltairt. E fényes szellem hideg ragyogása tetszett a magyar papnak, veszteni kezdé a hitet, melyet gyermekkorában vallott és állásában tanított. A katolikus egyházi élet sokkal gyöngébb volt a hazában, mint hogy visszatarthatta volna e férfiút. Pedig ifjú korában erős hajlama lehete a vallásos életre... Egri növendékpapból pálos szerzetes lőn, állítólag azért, hogy annál buzgóbban élhessen az Istennek és a tudománynak. Mint szerzetes majd a Bertalanfi és báró Horeczki család fiainak nevelője, majd pesti hitszónok vala. Mikor a rend József alatt eltöröltetett,

Milassin tábori püspök mellett mint titkár működött s „jókorá időt töltött a *török ellen álló zimonyi táborban* s annak-utánna sokáig senylődött a *rothasztó hideglelésben*, mely mindazonáltal sem a melyjen, sem a lábokon, sem egyebütt a testen sebeket nem csinál.“*) Pedig szegény Verseghynek csinált, mert mellén egy álló seb (fistula) támadt s csak 1792. márczius havában gyógyúlt be, miután szúette csontját saját kezével vette ki az oldalából.

Hosszú betegsége alatt tanult és írt. Ekkor fordította Millot munkáját is. Hogy könnyebben kiadhassa, Bécsben censuráltatta meg az első részt. 1791-ben jelent meg a második rész Weingand János Mihály pesti könyvárusnál.

E mű miatt azonban nagy vihart zúditottak a szerencsétlen íróra. A fő motor úgy látszik Alexovits Vazul pesti hitszónok és egykori rendtársa vala. Azelőtt együtt hirdették az isten igéjét a dömések templomában, a hová a pálosok tétettek át. Egyik vásárnap Alexovits, másikon Verseghy prédikált. Ha igaz, a mit Sághy, Verseghy életírója mond, ez utóbbit nagyon kedvelte a közönség s messziről jöttek hallgatására. Alexovits szintén kedvelt szónok vala, de ő más közönségnek szólt. A finomabb, a műveltebb világ a költőibb Verseghyt látszék felkarolni. Ez fájhatott Alexovitsnak, ki nyers és durván népies nyelven kevesebb ízléssel, de az orthodoxia pathosával s emelkedettség nélkül prédikált.

Alig ha nem ebből az időből maradt fen szívében a Verseghy elleni gyűlölség. Mindkettő hiú teremtés, az egyikben több a férfi, a másikban a női hiúság. Mindegyik tetszeni akart közönségének, Alexovits durva köznapiságával és dogmaticus rigorismusával, Verseghy finom elegantiájával és költői érzelgéssel. Az előbbi az egyház komolyabb híveihez szólt, az utóbbi inkább a szép világhoz. Amaz a XVII. század katolikus szónokainak tradícióján növelkedett, emez a XVIII-iknak scepstől szíttá magába az újkor mérges levegőjét. Mindketten ismerék az újabb idők egyházellenes termékeit, nem maradt előttök idegen a történeti kétely és kritika egykor nagy hírű mestere Bayle, ismerték Voltairet, Rousseaut és egyes korszerű gondolkozók műveit, de míg Alexovits felháborodott ellenök s fegyvereket kovácsolt ellenmondó, néha kevésbbé erkölcsös életök-

---

*) A könyvek szabados olvasásáról. Két főtzikkely. Írta A. B. P. A. I. T. N. T. a méltóságok, urak, nagy és kis-asszonyok, nemes ifjak és tanuló nevéndékek kedvéért. Pesten, nyomtatott Patzko Ferencz betűivel 1792. esztendőben.

ből, Verseghy magáévá tette egyes nézeteiket. Amazt nem ragadták el a forma szépségei, a modern írók szép stylusa, elismeri ugyan: „hogy az ember majd nem győzi benne tsudálni az elme tüztét, furtsaságát, élességét; de egyszersmind az írtóztató visszaélés miatt majd nem győzi fűtül-fátul átkozni ezt az elme nagy tüztét, furtsaságát, élességét. . . . Ezek alatt a virágok alatt kígyók lappanganak, a melyek lelkeiteket halálosan megsebesíthetik. Ezek a gyönyörű, szép szók édességek, a melyekkel meg vagyon mázolvá az a méregpohár, melly néktek álnokul nyújtatik.“ — Verseghynél a szép gondolatra és a szép irányra törekvés ott szerepel összes működésén majd ízléssel, majd ízléstelenül használva. Valószínű hogy látogatott, szívesen hallgatott egyházi beszédeiben is arra törekedett. Akkor még divatban volt minden vasárnap hallgatni prédikációt. A templomok eléggé telvék közönséggel, s a pap nem beszélt néhány öreg asszonynak és koldusnak, mint napjainkban a közönséges vasárnapokon.

Valjon ez időtájt nyilvánult-e és minő tettekben Alexovits gyűlölete és irigysége Verseghy ellen? Nem tudni. Lehet, hogy ő bujtogatta fel a censurát. Azt azonban tudjuk, hogy egy terjedelmes röpiratot tőn közzé 1792-ben, melyben több, a czikkek utáni jegyzet szólt „Hórusz kilopójának“, a meg nem nevezett Verseghynek. Azt mondja róla, hogy

„Másfél esztendő előtt bizonyos magyar fordító, mintegy szégyenlővén pusztádon pusztá fordító lenni, a tőle magyarra általtétetett könyvet nemcsak ottantottan előkerülő jegyzésekkel meg bővítette, hanem tíz *értekezés*szel is megtoldotta, kétségkívül akarván (hogy legkevesebbet mondjak) ezzel elméjét, tudományát s a ritka régiségekben való kegyetlen nagy forgottságát vélünk csudáltatni. Én a tudósoknak nem vagyok irigyjek, hanem betsüllőjök s nagy barátjok; de csak az *oltárig, amicus usque ad aras*: azaz csak addig, miglen ők az Istentől kijelentett szent Religiót nem piszkálják. Ha ez a *fordító* ezeket nem piszkálta volna, Isten láttja! soha ellene csak egy szót sem írtam volna, soha szégyenséget ortzájára teríteni nem akartam volna. De mivel ő annyira megdühödött, hogy *értekezéssel* az egész kereszténységet feldúlni s az isteni sz. religiót tövéből kiforgatni igyekeznék s pedig oly szemfényvesztő bámtással, oly álnok ravaszsággal igyekeznék, mellyel még magát *Hóruszt* is nagy közön megelőzi s azért nálánál sokkal veszedelmesebb; innen szükséges ellene támadnom, nem ugyan, hogy őtet megtzáfolyam, mert ezt megtették azok, a kik *Hóruszt, Voltért* s a többi istenteleneket megtzáfolták: hanem hogy az ő tsunya *lopásait* napvilágra hozzam s így róla az áll-orczát levonyam. Ez, úgy tetszik, több s neki nagyobb gyalázatjára szolgál; mint sem ha én az ő bizonyosságait elővennem és semmivé tennem: ephen az esetben, tsakugyan mégis megengedném, hogy ő tanult ember; de ha *lopásait* mutatom meg, akkor bezzeg kinyilatkozik, hogy ő mezítelen s üres ember; a ki

következésképpen semmi módon sem érdemli, hogy betsüllye ötet, avagy hidgyen néki akármelly ember.“

S valóban mintegy két lapon mutogatja Horus művének mely pontjait vette át a fordító az egyes értekezésekben, részletesen megjelöli az átvett lapokat s kétségtelenül feltárja előttünk Verseghy történettudományának gyöngye alapját. S a mi nincs meg Horusban, azt Voltaireből vette. Végül megjegyzi:

„Ez az ember valamit ír, az egybekútsoláson kívül, mind másokból írja és pedig tsak egy-kettőből, a kik ujjak és senkit sem tztítal. . . . . Az emberséges emberek, ha írnak is másokból, de legalább jelentik, hogy másokból írnak és közönségesen kijegyzik, mit kiből írnak. . . . Ez nem elég. Ez az ember a tsunyasághoz az istentelenséget is ragasztotta. Mert nem istentelenség-e, magát világos szókkal keresztény katolikusként a könyvében vallani s mégis Horusz és Voltér tanítását magáévá tenni, vélők együtt tartani, a ker. kath. religió ellen az ő halálos ellenségeiből írni? Nem istentelenség-e, a ker. kath. religió ellen írni, és tsupa diktatori hanggal beszélni, hazugságokat összehordani és senkit nem tztítálni, az írót, a tanukat, a kik ezeket bizonyították, elő nem állítani, nem nevezni? Nem istentelenség-e, rakásba gyűjteni azokat az *ellentéteket*, melylyek a religio ellen szolgálnak, és tellyességgel elhagyni a *feleleteket*, melyekből ezek az ellentétek már ezerszer semmivé tétettek: ennek pedig azt az okát adni, hogy ő nem theologus, hanem tsak historicus! Ravasz róka! ha nem vagy theologus, minek hozod tehát elő az ellentéteket?“

Egyébiránt Saitz Leo sem hagyott békét Verseghynek. Az *Igaz Magyar* lelkes szerzője, e tüzes hazafi, de elfogúlt katolikus és buzgó magyar, de korlátolt szellem, ki mindazok becsülését kiérdemelte, a kik közelebből ismerték, *A Magyar- és Erdélyországek rövid ismerete* című munkájában erősen kifakad Verseghy ellen.

„Sokkal jobban tsudálni lehet azt, hogy nem régen még római kath. pap is, egy szerzetes vagyis exszerzetes egy olyan tűzre, örök tűzre való könyvet mérészlett szárnyára botsátani, melyben minden mesterségét megveti, hogy főkép ugyan a római kath. religiót (mellyért ötet annak ellenségi méltán megis jutalmazhatják) de nem éppen nevezet szerént tsak azt, hanem áttalában az Istentől kijelentetett religiót, még az ótestamentombeli religiót is, melyet még a zsidók is szentnek tartanak, kétségessé, nevetségessé tchesse; még a lélek halhatatlanságáról is, a menny-országról, poklóról s a t. rendesen ír. . . . Megvallom, sok rossz könyveket láttam, olvastam eretnek könyveket is, a mint különösen szabadságot is kértem és nyertem két püspököktől az eretnek könyvek olvasására; de ennél mérgesebbet, veszedelmebbet, kivált magyar nyelven, még nem olvastam; nagy kedvem lett volna a szerzőjét ugyantsak érdeme szerént megalapozkáztatni; de ettől egy részént a mostani *Mentsenlő* tartóztatott. . . . Más részént pedig az is, mivel attól tartottam, hogy ez által még nagyobb híre ne terjedjen ezen Herosztratusnak s az ő veszedelmes könyvének; a minthogy az én *igazi magyaromat* is leginkább azok tették híressé, kik legjobban gyalázták.“

E vádalkozásokból épen nem kell következtetnünk, mintha nálunk erős hitélet mutatkozott volna. Az egyházi élet inkább a szabályok és szokások külső megtartásában mint valamely szent exaltációban nyilatkozott. A fenséges rajongás, melynek a középkorban oly nagyszerű alkotásokat köszönhetünk, rég kialudt, elhamvadt magyar hazánkban. Az alsó papság, a falusi plébánosok csak a jó és nyugodt életre törekedtek, a gazdaság vette igénybe idejük nagy részét s a többi vidám találkozásokra és jókedvű ebédekre maradt, csupán egy kis rész fordított a lelki élet táplálására. Igaz, hogy József reformjai s a kor liberalis izgatói idéztek elő némi reactiót, de ez nem volt igaz lelkesülés, legfőlebb egyesek, mint pl. Szaitz Leo keblében. De nem hiányzott a boszúság. Az ily művek, mint Verseghyé, boszúságot keltettek. S a papság szívesen látta megtorlásukat. S ennek a külső politika is kedvezett. A francia forradalom iszonyai megrettenték egész Európát és Ausztriában erős reactiót keltettek a szabadság eszméi ellen. Ennek folytán a bécsi kormány szigorú rendszabályokat alkalmazott — a könyvek- és írókra. A censura szorosabb korlátok közé fogta az irodalom termékeit s kiesínyes üldözéssel jártak el egyes munkával szemben. A Helytartó-tanács leírt a vármegyék és egyes szabad királyi városok hatóságaihoz, szigorúan meghagyta az illető művek felkutatását, a hatóság területén létező könyvkereskedők kihallgatását; de a legtöbb helyről érkezett válasz sehogy sem elégíthette ki a kormányt. Vagy nem ismerék az illető munkát, vagy ha eladatott, nem tudják kinek. Itt ott sikerül egy-két példányt elkobozni, de csak nagyon ritkán.

Ez időbe esett Hübner Mihály, censor halála. A kormány pályázatot hirdetett az állomásra, melylyel 500 frt. fizetés, 180 frt. lakpénz és 23 frt fa- és gyertya-pénz járt. A hat folyamodó között megjelent (1792. aug. 12.) Verseghy Ferencz is. Ugyan ez évi szeptember 17-én fel is hivatott, hogy okmányokkal igazolja a latin és francia, német és tót nyelvek ismeretét. De már ekkor kitört a zivatar, a folyamodó érezte a vihar nagyságát és december 3-iki késő válaszában jelenti a nádornak és helytartótanácsnak, hogy beteges levén nem vállalhat hivatalt.

Pedig nagyon elkelt volna neki. Maga folyton betegeskedék, fizetni kelle az orvost, a gyógyszereket s épen ez időtájt elhunván mostoha atyja, Egerből magához vette özvegy édes anyját. De nem csak hogy nem javíthatott a helyzetén, hanem világtörténelméért nagy baj is érte. Úgy látszik a Szaitz, de kivált Alexovits keltette

zaj folytán a budai revisor Rietaller október 23-án (1792) följelentette a helytartótanácsnak. A kormány azonnal írt Pest város tanácsának s meghagyá neki, tudakolja ki Weingand könyvárústól, vajjon a censura tudtával s engedélyével és hány példányban nyomatott a mű? Ki írta alá az imprimaturt, mely könyvkereskedők és hány példányban kapták? S mind ezen kérdésekre nyolcz nap alatt feleljen a város.

Pest 1792. november 3-án, elég gyorsan válaszolt, jelenti, hogy a kérdéses munka első kötete Bécsben censuráltatott, hogy Weingand kinyomatva kapta kezéhez s Magyarország és Erdély nagyobb városaiba küldte szét. — Ennek folytán a budai revisoratus is felhívatott (november 16.), hogy Versegghy munkájából idézze azon helyeket és jelezze azon lapokat, melyek a vallás kérdéseiben *dubitantí libidínem* kelthetnének, vagy az egyház dogmáit és szervezését, valamint az oltár szolgálait kigúnyolnák. A revisoratus 1792. december 9-én készült el újabb és bővebb jelentésével. Gondosan részletezve hozza fel vádjait, de Versegghy budapesti barátjai és jóakarói talán megakadályozhatták volna a catastropha bekövetkezését, ha a bécsi cancellária nem sürgeti annyira a szigorú és gyors eljárást. A helytartótanács legfőbb tisztviselői épen nem találták oly veszélyesnek e világtörténetet. Nem láttak benne annyi istentelenséget, mint a denunciáló censura, s legfőlebb politikai szempontból érdemesíték némi figyelemre. Klobusitzky József helytartótanácsos mint előadó minutiáknak nevezi a könyv végére vetett animadversiókat. Valószínűleg Versegghy ellenségei nem is vártak semmit a helytartótanács erélyétől, azért Bécsbe fordúlhattak. Valóban 1793. évi febr. 11-én gr. Pálffy Károly cancellár a király nevében hívta fel a helytartótanácsot, hogy a fordításhoz vetett kárhozatos toldalékok miatt haladék nélkül koboztassa el a munkát, kérje vissza Versegghy kéziratát s az összes iratokat küldje föl Versegghy apologiájával együtt.

Igazán csak ezóta kezdődik a helytartótanács szigora. Hisz a cancellaria Ő Felsége nevében arra is felhívta, hogy számot adjon eddigi mulasztásairól. A consilium az országgyűlési tárgyalásokkal s szünteleni ülésezéssel, majd a kérdés fontosságával, mely alapos vizsgálatot kíván, állott elő.*)

*) A halasztásnak nincs más oka, mondja felíratában, non alia est causa, quam quod ob ferventes regnicolarium deputationum operationes et continuas sessiones ... nem jutott rá az idő; ... ob rei gravitatem, majoremque combina-

Ugyanez időtájt folyamodott Versegghy a Helytartótanácsához, s ez iratában visszautasítja Alexovits rágalmaait, kéri Apológiájának kinyomatását, a már kétszer kért revisoratusért mégis csak esedezik; majd azért könyörög, hogy a megtekintés végett elvett kéziratát adják vissza. De lehetőleg rossz időben folyamodott.

Weingand könyvárus sem járt különben német folyamodványával. 1793-ik évi márczius 2-ikán kelt kérvényében a lefoglalás által támadó kárát óhajtja megtéríttetni. Szerinte a franczia eredeti és a német fordítás mindenütt meg van engedve. 1790 óta a magyar fordítás ellen sem volt kifogás, noha a nyilvános lapokban hirdettetett és ajánltatott. Nem gyaníhatta a botrányos jegyzeteket, hisz a fordító maga is katolikus pap. Az első rész megnyerte Bécsben az imprimaturt, hol Szekeress tisztelendő úr mint censor és Hopfinger mint censori titkár vannak aláírva. Ezért merte folytatni a művet s 1791-ben 1000 példányt nyomtatott a második részből; ebből még meg van 800 darab. Mivel pedig az első rész eltiltása által az egész készlet haszontalan, mert senki sem veszi meg a második részt, ha nem kapja meg az első, kéri kára megtérítését. Az első rész 240 példánya 1 frt 8 krajczárjával 272 frt, a második rész 800 példánya 1 frt 24 krajczárjával 1120 frt, összesen 1392 frt. S mivel nem hibás, so kann es auch von einem contribuirenden Bürger, dessen einziges Gewerbe und Nahrungsmittel der Bücher-Handel ist, unmöglich verlangt werden... hogy oly nagy kárt szenvedjen.

Ezalatt Weingand folyamodványának tartalma Ő Felsége elé terjesztetett. Gr. Pálffy Károly cancellár felküldette a folyamodványt, egyúttal arról kívánt értesíttetni, hogy hány példányt és mióta adott el Weingand, s mikor tétetett az első és második kötet az admissus könyvek sorozatába, azután küldjék fel a II. kötetet is cum occurrentibus nefors circa hunc revisoratus Budensis reflexionibus.

Weingand május 19-iki „unterthänigste Aeusserung“-jában azt vallja, hogy 1790. szeptember havában vett át Versegghytől 500 példányt és 1793. márczius 1-én 240 pecsételtet le. „Dieses Buch lag so sehr seiner ganzen Entstehung nach von allen Verdachte frey, dasz man gar nicht einige Rücksicht genohmmen hat, bey desszen Verkauf einige Vorsichtigkeit zu gebrauchen, mondjá Pest városához beadott német nyilatkozatában.

tionem omnem in ferenda sententia attentionem et scrupulositatem deposcebat in maturam eamque minutam discussionem assnundo tempus physicum reipsa haud suppetierit.

Ő Felsége azonban visszautasította a könyvtáros kérelmét. Pálffy gróf jul. 25-én visszaküldi Bécsből az okmányokat, utasítja a könyvkereskedőt, hogy Verseghyn vegye meg költségeit, s hogy a második kötet censurálásáról bizonyosak legyenek, a Helytartótanács követelje Verseghytől a második kötet kéziratát, s ha nincs meg rajta az *imprimatur* vagy *admittitur*, azt is censuráltassa meg.

De már előbb lépéseket tön a consilium, hogy e kérdésben bizonyos legyen. 1793. május 15-én jelenti Rietaller Mátyás revisor, hogy noha Hübner Mihály jegyzőkönyvében sehol sem találta a most említett könyvet, de hogy tőle revideáltatott, biztosan magától Hübner-től értesült és pedig azon alkalommal, midőn a Verseghyféle fordítás első kötete mások kiadott könyveiben erősen rostáltaték; ekkor nagyon aggodott, nehogy épen ama kötet legyen az, melyet saját aláírásával juttatott sajtó alá.

A Helytartótanács a bibornok primásnak is írt, hogy vétesse el Verseghytől a második kötet kéziratát és küldje át. A primás 1793. szeptember 23-ikán teljesítette a kívánságot, átküldte a kéziratot, melyet Trattner-től kapott. Hübner censurálta, mert ötször fordul elő a neve. A tanács azonban október 8-ikán már visszaküldé.

Verseghy az első kötet kéziratát is visszakérte, de sikertelenül, bár a Helytartótanács ajánlólag terjesztette föl kérelmét, mert hisz a könyv az egész országban eltiltatván, nincs veszély visszaadásában. Bécs azonban újra máskép gondolkozott. Csáky József gróf Ő Felsége nevében meghagyja a Helytartótanácsnak, hogy Verseghy kéziratát sehogys adják vissza, ne hogy visszaéljenek vele.

De ezalatt már lecsapott Verseghy fejére a villám. A Helytartótanács július 2-iki átiratában tudatja a primással, hogy mivel Verseghy „a kézirat rendjét megváltoztatta, a kéziratban itt-ott szétszórt reflexióit a nyomdász által külön compendiumba szedette, melyek így összegyűjtve nagyobb hatást keltenek mint szétszórva“, azután meg nem censurált sorokat toldott be, büntetésül domui re-collectoriae ad tres menses includatur, hol úgy bánjanak vele mint más papokkal. Hogy ha meg nem javul, 350 frtnyi, a szokottnál úgy is több nyugdíja le fog szállíttatni, míg javulás esetében ő emnentiája adjon véleményyt, minő állásra lehetne ajánlani.

A magyar egyház főpapja másként gondolkozék mint az apostoli király világi hatósága. Szigorúnak találhatta a büntetést. Az egyházmegye fegyházába (Domus deficientium, d. correctoria excessuorum, d. re-collectoriae) csak oly papok jutottak, a kik valamely

szennyos bűn, aljas élet részesei valának. S így a kisebb egyházmegyékben akárhányszor üresen állának vagy egy-két előregeedett és szegény pap foglalta el jobb szobáit lakásul, de nem börtönül használva. A kath. egyház a múlt azázad óta nem szokott keményen és durván büntetni. Például a részegség félművelt országban nem nézetvén valamely nagy bűnnek, csak a legvégsőig jutott papokat hozták be a *deficientiába*. Valószínű, hogy a finom műveltségű Verseglyt épen nem kívánta a bibornok ily emberek társaságába zárni. Az is lehet, hogy az író önmagát mélyen megalázva kétségbeesetten könyörgött a primásnak, hogy kimélje meg őt e gyalázattól, sőt az is lehet, hogy Verseglynek magának a Helytartótanácsnál levő barátjai magán úton értesíték az ősz primást, hogy kevesebb és enyhébb büntetéssel is megleégesznek. Annyi tény, hogy Versegly nem volt az egyház börtönébe zárva, hanem csak a lelkészek előkészítő házában (*domus presbyterialis*) kelle tartózkodnia, Kluch kanonok, a későbbi nyitrai püspök, felügyelete alatt. Még a három hónapot sem kelle kitöltenie, oly nagy és őszinte *conversiót* találtak az író és pap magaviseletében. Idejét az áhitat gyakorlataiban és egyházi művek olvasásával s Kluch kanonokkal beszélgetve töltötte el. Társalgásuk az egyház tanaira és szervezetére vonatkozhatott. Hihetőleg meghányták, megvitatták azon pontokat, melyeket világtörténelme végéhez csatolt értekezéseiben említe. Most egy theológustól kelle hallania a czáfolatokat, melyeket nem kapcsolt ellenvetései mellé. Kluch társalgása és az áhitat gyakorlása erős befolyással lehet a gyöngye lelkű és félénk papra, kinek gyávaságát egy későbbi elfogatásánál Kazinczy jegyzette föl. Mert egy nyilatkozatot írt alá, melyben mindazon tanokat visszavonja, a miket előbb hirdetett. De talán más oka lehet e visszavonásnak? Szegény édes anyja idegen földön, Budán élt, elhagyatva, szegénységben. Ő hozta oda s most nem tudott rajta segíteni. Azután még egy kiáltó baj járult megtöréséhez. A helyzet borzasztósága. 1793-ban két ellenségtől, az egyház- és államtól nyomatva, mindennapi felfogás szerint igazi örültség lett volna meg nem adni magát. Menekülni sehová sem lehetett. Nem vala támasz, mely a félénk embert erősítse, biztassa. Továbbá egyik nagy mesterének példája állott előtte. A francia Voltaire épen nem átalotta hasonló helyzetben nézetének megtagadását. Az „Eppur si muove“-t csak akkor merte kimondani, ha túl volt a börtön falain vagy az ország határán. Bolondságnak tekinté a martyromságot. Nem tartá érdemesnek a tudomány vértanúja

lenni. Csak is a hitnek, az ideális meggyőződésnek vannak igazi mátyrjai, a tudománynak nincs szüksége rájuk, az egyszer megindult vizsgálódás előbb-utóbb kideríti a valót, az egyedül helyes fel fogást a tudós, a gondolkodó üldöztetése nélkül is. A kor erkölcsi érzése is gyöngébb vala mint napjainké. Ma megvetéssel fordulunk el az ily nyomorult és gyáva jellemektől. Akkor királyok sem riadtak vissza velök társalogni. De ma sokkal könnyebb férfiasnak lenni. A politikai és vallásszabadság aegise alatt legfőlebb egy kis koplálásnak nézhetni eléje, sőt a ki zajt tud csinálni és barátokat szerezni, ily baj sem éri.

Verseghy revocatióját a primáshoz írt levél kíséretében küldötte be:

„Most fiúi bizalommal bizva megkísérlem Eminentiád atyai ölébe jutni meggyőződven és lelkesítettven Eminentiadnak még az evangéliumi atyánál is nagyobb kegyelméről, a ki pedig a disznók moslékától visszatérő fiát nem csak nem utasította el, hanem örömtelt szível fogadta és a legjobb ruhával ajándékozta meg. Habár ez utóbbit nem követelem és nem ígérem magamnak! de igen az előbbi, hogy el nem utasítatom. Először is térdén állva adok hálákat Eminentiadnak azon atyai és igazán pásztori gondoskodásáért, melyet irányomban, méltatlan papja iránt mutatni, engem az igazság útjáról kitértet megállítani, viszhahívni és életem hibájából megtérítetténi méltóztatott. Castigasti me et eruditus sum. — Másodszor hasonló alázattal kérem, méltóztassék Eminentiad, nemcsak kegyesen fogadni visszavonásomat, hanem olykép használni, a mint az nemesak az én és mások lelkiismeretének, hanem az egész magyar keresztény klerusnak és népnek, továbbá kivált a kath. religió általam nagyon megsértett és megszent-ségtelenített becsületének javára szolgáljon. Mert mindenre kész a szívem, a mit Eminentiad legkomolyabb ítélete jónak fog látni.“

Ezután kéri, hogy szokott tartózkodási helyére távozhassék, mert beköszöntenek a hideg és nedves s egészségére veszélyes idők. Majd édes anyjának beteges állapotja és anyagi kárai is aggasztják. E levele 1793-ik évi november 12-kén kelt Nagy-Szombatban.

Két nappal előbbre datálta visszavonó sorait.*) Bennök egyenként hozza fel főbb tévedéseit. Nem igtathatjuk ide részletesen, az

*) Az elején elmondja, hogy természeténél fogva mennyire tévedhet az emberi ész, magán tapasztalta, mikor Millot historiájának első kötetét magyarul jegyzetekkel és a sarkához csatolt 10 értekezéssel nyomatta ki. Noha censuráltatta és csak így akarta kiadni, noha megjelenése után védeni bátorzkodott, most szigorúbb vizsgálat után video et lubens agnosco, hogy sem a bécsi censor szavaival, sem saját okaival nem védheti magát. Erravi nempe non parum, neque leviter, dum librum hunc ad decipiendas animas pronum, pleneque comparatum et scripsi et edidi. Neque mirum, quod erraverim, secutus prurientes auribus magistros, duces coecos, scriptores inquam potissimum novellös, homines obscurae et proscriptae

olvasót sem igen érdekelheti a múlt század még gyarló történeti tudományának első, kissé zavaros és sokszor vakmerő tanokkal vegyes küzdelme az orthodoxia ellen. A jelen század mély és beható történeti kutatása, a geo- és ethnographiai viszonyok alapos vizsgálata annyira emelték a történelmet, hogy századunk igazán büszke lehet reá s csak jóakaró mosolylyal tekinthetjük Voltairenek és társainak nem egyszer bohó conjecturáit vagy meséit. Mégis pár szóba összevonva legalább a kiválóbbakat följegyzésre méltóknak találjuk, annál inkább, mert egy részök épen nem történeti. Lássuk tehát.

Hibázott 1. mikor könyvét a *nőnemnek, mint a magyar gyermekek nevelőjének* ajánlotta; 2. hibázott, mikor a zsidók könyveit a babyloni fogság alkalmával elveszeteknek és később Ezdrás által leírottaknak hirdette; hibázott 3., mikor Milot ellenében a zsidók könyveit a keresztény religió által destrúáltaknak, kárhuzatosaknak mondotta, hisz Jézus folytatója volt a törvénynek; 4. hibázott, mikor azt állította, hogy a farizeusokig hiányzott a zsidóknál a halhatatlanság eszméje; 5. hibázott mikor egyes szoltárok használatát a keresztény egyházban, cavillálta; 6. hibázott, mikor azt vitatta, hogy a fejedelmeknek sínes joguk az ember élete és halála fölött rendelkezni, midőn csak a szántszándékos gyilkosság megtorlásánál helyeselte a halálbüntetést; hibázott 7., mikor annak bizonyítgatását, hogy Isten nem oka az erkölesi rossznak, hiábavaló törekvésnek bélyegezte (inani fatigio declaravit); hibázott 8., mikor az indiai nők szokásának, hogy férjök maglyáján égneek el, leírásánál e, pap szájába nem illő megjegyzést szúrta oda: nem okozván senkinek sem botrányt, hogy ne gyaláztassék szolgálatunk*); 9. hibázott az ó-testamentum chronológiájára, a vörös tengeri csodára, Sámsonra és Herculesre stb. tett megjegyzéseivel; 10. hibázott, mikor az egyptomi papság csalásainál a papság jelenkori csalásaira utalt; 11. hibázott, mikor az Isten eszméjének keletkezését az emberben, csupán a félelem érzetéből magyarázta; 12. hibázott, mikor azt állította a zsidókról, hogy minden betegséget az ördögnek tulajdonítottak s az orvosokat ördögűzőknek, exorcistáknak tartották; 13. hibázott, azt állítva, hogy a népben nincs igaz religió, hogy csak szokás és hiszékenységek egész valóságossága; 14. hibázott, mikor azt írta, hogy a papság az istenek iránti félelemből keletkezett s mysteriumok, szertartások stb. által tartja fen magát; 15. hibá-

fidei, nominis auctoritatis: homines ad fabulas conversos, et si non prorsus incredulos, veritatis certe christianae inimicos et verae sanctaeque religionis rerumque ejus hostes indubitatos. Ezerszer bánja, hogy tévedett, de candido pectore megvallani nem szégyenli. S részint mivel a könyv a lelkiismereteket veszélyezteti és botrányt okoz, részint terribile illud vaet! quod aeterna veritas mundo districtim intentat, ad scandali authores potissimum pertinere video, nisi tollendo, quantum in me est, scandalo manum operamque admoveam, nunquam me a divina ira vindictaque tutum potero reputare.“

*) „Petulantem et ore, calamoque sacerdotis indignam glossam adjecti: nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum.“ Kor. II. 6. Senkinek semmi botrányt ne okozunk, hogy ne szidalmaztassék a mi szolgálatunk (Tárkányi fordítása).

zott, mikor a régi bálványozó népeket a bálványozástól menteknek állította; 16. hibázott, mikor a pogányok szertartásaitól a fajtalanság nevét és bűnét megtagadta; 17. hibázott, mikor azt írta, hogy Moyzes az isteni generatio eszméjét a pogányoktól vette, csupán szemérmetlen kifejezéseiktől tisztította meg; 18. hibázott mikor a régi kor gyógyításairól szólván az ereklyékre alkalmazta azt; 19. hibázott a chinai religió dicsérésével, Voltaire felfogása szerinti védelmével; 20. hibázott azt hirdetve, hogy nem volt nemzet, melynek papjai óvakodtak volna az emberi vér ontásától.

Ime ezek nagyjából a visszavonó levél pontjai. Valjon megjavúlt-e Verseghy? Igaz hive lett-e a catholicismusnak? Nem írt-e többé frivol, a komoly egyházi férfiú szájába illetlen, az oltár szolgájának szentségéhez nem méltó sorokat? Épen nem mondhatnók. Élete a világ és az Isten között oszlott meg. Abból ugyan, hogy tudomásával bírt a Martinovich-féle összeesküvésnek, nem akarok sokat következtetni, de tisztelője maradt a szerelem muzsájának, magyarra fordított és magyarított érzelgős és émelegős szerelmi históriákat, írt és átdolgozott, leginkább németből, szerelmes dalokat; de az Istenről sem feledkezett meg. Rendkívül serény, grammatikai tevékenysége közben talált időt, kivált későbbi napjaiban, zsoltárokat fordítani, az *egyházi énekről, az egyházi magyar ékesenszólásról, a keresztény indifferentismusról* stb. értekezni. Nagy könyvet írt a szentírás helyesebb fordításáról, s részt vett a budai mise- és zsolosmakönyv javítása- és kiadásában. Ezekkel engesztelte ki a jámbor keresztény világot, melyet tíz értekezésével annyira megsértett.

IV.

A TELEPHON, MICROPHON ÉS PHONOGRAPH.

ÍRTA RÁTH ARNOLD.

IV.

Nem fogja-e a telephon idővel háttérbe szorítani a távírdát? — Erről még most alig lehet szólnunk. A találmány nagyon is új, korántsem érte el a tökély netovábbját! de hisz mennyi idő kellett ahhoz, míg oly kettő távíró készülékeket tudtak létrehozni, a melyeket most alkalmaznak! — Ha a Bell-féle telephonra nézve tagadólág felelnék az előbbi kérdésre, aligha nagyon esalatkoznánk. Az igaz — s ebben egyetért velem a t. olvasó — hogy bármelyikünk is, ha választani kellene, szívesebben nyúlna a telephonhoz; mert biz én jobban szeretem ismerősöm kedves hangját hallani, mint sürgönyét olvasni. Persze csak a barátságos beszélgetésig. Egészen másképp fogunk határozni, ha üzleti vagy hivatalos s gyakran igen fontos tudósításokról van szó, melyekhez csak a telephon mellé állított hivatalnok közvetítésével juthatunk. Mikép biztosít engem ilyenkor a telephon-hivatal arról, hogy a tudósítást átvett hivatalnok jól hallott-e — s mivel igazolja szóbeli sürgönyét a feladó, hogy csakugyan az átvett szavakat telephonozta, ha az átvevő netalán félreértette volna? A telephon csak hangokat mond el, a hang pedig nyom nélkül elvész! A telegraph hivatalnok ily kétes esetben előveszi a készüléke által titkos jegyekkel teleírt papírszeletet s könnyen igazolhatja magát. Míg a távíró készülék önmagát ellenőrzi, a messzeszóló arra nem képes. — Igaz ugyan, hogy tudják már a kimondott szót „rögzíteni“ — de erről majd később!

Azon kérdésnél, képes lesz-e a telephon a távírdát helyettesíteni, még más is jön számításba. Az idő! — Azt állítják ugyanis, hogy vele nem válthatni oly gyorsan a sürgönyöket, mint például a Hughes- vagy Morse-féle távírókkal. Mert hogy a reproducált hang tisztán megérthető legyen, a szavakat lassan és tagolva kell a te-

lephonba mondani. A fentérintett kérdésre egy szakember, a berlini távirda igazgatóság titkára, Sack, ezeket mondja: „A Bell-féle telephon gyorsaság s biztonság tekintetében nem mérkőzhetik a most alkalmazott táviró készülékekkel, ... de igen jó szolgáltatokat tehet majd a hadügynök, a tengerésznek, a bányászatnak — nagy városok biztonságát s közlekedését tekintve; a háztartásban, műhelyben, gyárban, irodában: szóval az iparnak s a magánügyeknek“. Természetes, hogy az ítélet másképen fog hangzani, a mint az Edison, Pollard, Garnier és mások által tett felfedezések életrevalóknak s gyakorlatilag alkalmazhatóknak bizonyúlnak be. Mert csak végtelen sok próbálgatás és javítás után veszi át a gyakorlat a természettudományok vívmányait.

Elmondók a telephon hiányait, illő hogy előnyeit is mutassuk ki. Főelőnyei: egyszerűsége, olcsósága s kivált rendkívül könnyű kezelési módja, mely semmi előleges készütséget sem követel. A ki beszélni tud, s kinek hallóérzéke rendben van, kezelheti a telephont. Éppen ezen előnyök miatt már most is sokféleképen alkalmazzák, kivált Amerikában. Ott először Cambridge (Massachusetts állam) város vízvezetékénél használták, hol a különböző vízművekkel általa kapcsolták össze a központot — már a múlt év május havában. — Az Egyesült-Államokban 1877. év végeig 4000-nél több telephon volt alkalmazásban. A gyárak s nagyobb kereskedelmi házak főnökei telephon által közlik parancsaikat az alárendeltekkel. New-Yorkban több mint 600 házban megtaláljuk. Több városban — Boston, Providence stb. — a tűzoltó őrtanyák általa közlekednek. Európában is mindinkább tért foglal. E tekintetben Anglia jár elől, hol az iparosok s bányászok alkalmazzák. Ez utóbbiak részéről két rendkívül fontos kísérlet tétetett. Az első alkalmával a West-Wheat-Eliza (St. Austell közelében) bányában a telephon fényesen kiállotta a próbát mint a föld alatt s a föld felett foglalkozó munkások közlekedő eszköze. A másik kísérlet Prescott szénbányában — Liverpool mellett — tétetett. Itt a készüléknek azon felette fontos feladata volt, hogy a bánya ventilációját fönt a főmérnök szobájában jelezze. Az eredmény most is teljesen megfelelt a várakozásnak. — A Cornouaille-i s Burgk lovagnak Dresda közelében lévő bányáiban már szintén be van hozva a telephon.

Anglia után Németország következik, hol 1878. márczius végéig 68 telephon-hivatal dolgozott, 41 éppen munkában volt s 11-nek létesítése kilátásba helyeztetett. — Nálunk tudtommal csak

egyetlen egy helyen alkalmazták. Egy király-utczai mechanicus a kertben fekvő műhelyével kötötte össze általa lakását. A fővárosi vízvezeték igazgatója szintén sürgette egy ízben, hogy a vigadóban levő hivatalos helyiségeket a vízmű-teleppel s raktárral ily módon kössék össze. Az ezen ügyben kiküldött bizottság az említett mechanicus készülékének működési képességét megvizsgálva, nem találta kielégítőnek. Állítólag csak a mechanicus s a telephont sürgető igazgató értették meg a készülék szavát, a többiekre nézve néma maradt.

Des Portes javaslatára igen előnyösen használják a telephont — a skaphanderbe bújtatott buvárok, kik segítségével folyton tudósíthatják a hajón maradtakat arról, a mit a tenger fenekén látnak, s kik így nem kénytelenek minden apróbb tudósítás megtétele végett magukat felhuzatni.

Fontos szolgálatokat tehet majd háborúk alkalmával mind a tengeri, mind a szárazföldi hadseregnek. A veszélyeztetett parton sűrűn felállított telephonok részletesen közölhetnék az ellenség minden mozdulatát. Az egyes hajók ily módon összeköthetők a szárazfölddel, az admiral hajója pedig a többiekkel, s így az minden pillanatban oszthatja a parancsokat. Ez irányban Cherbourgban tettek kísérleteket, melyek minden kétségen felül helyezték a telephon hasznavehetőségét, a min azt Polard állítja. De ugyan azon hajó különböző részeinek összekapcsolására nem bizonyult alkalmasnak a gép zakatelása s más örökös zaj miatt. A torpedák elhelyezésénél s felrobbantásánál is jó szolgálatokat várnak tőle.

A szárazföldi hadsereg szintén nagy hasznát vehetné a telephonnak, mely már azért is előnyösebb a telegraphnál, mert a főparancsnok minden közvetítőt mellőzve, közvetlenül érintkezhetik alárendeltjeivel s így kevésbbé tarthat terveinek elárulásától. Több helyütt már ez irányban is tettek kísérleteket, így az oroszok az utolsó háború alkalmával — de nagyon középszerű eredménnyel. Tényleg már alkalmazzák a telephont a lögyakorlatoknál, mint azt du Moncel írja, még pedig az ütegnél s a czéltábláknál lévők közvetítésére. Ugyan ő jósolja azt, hogy nagyobb városok védelmezésénél nagy szerepe lesz a telephonnak, mert a főparancsnok folytonosan közlekedhetik az egyes ütegeket vezénylő tisztjeivel és a harezmező fölé szállt kémlelő léghajóból rögtön megtudván az ellenség minden fenyegető mozdulatát jó eleve megteheti az óvó intézkedéseket. Ép oly megbecsülhetetlen eszköz lehet az ostromok vezetése alkalmával,

ha meggondoljuk, hogy az előkészítő munkálatokat sokkal gyorsabban s szabatosabban végezhetni, ha egymással közvetlenül beszélgethetnek a parancsnokok. De úgy látszik nagy érzékenységenél fogva nem igen megbízható közeg a csata mezején a szörnyű zaj miatt. Legalább úgy tapasztalták az oroszok. Erre nézve azt mondja a *Télégraphique Journal* (1878. márczius 15): „A rossz idő nem gátolta ugyan a készülék működését, de a nagy zaj igen megnehezíti a közlemények megértését; a telephon szava csak úgy volt megérthető, ha az észlelő köpenyébe takarva fejét távol tartotta a zavaró külső hangokat“. — A német-francia háború alkalmával a francziák állítólag úgy lesték el az ellenség sürgőnyeit, hogy telephonnal kötötték össze a táviró sodronyt. — Valjon használható lesz-e előrsi szolgáltnál, majd megvállik, mondja Sack. Itt ugyanis a hangos beszéd könnyen elárúlhatná a közellevő ellenségnek eltekintve attól, hogy oda oly fajta ébresztőt sem vihetni, a milyet leírtam. — Helyén lesz itt felemlítenem azt is, hogy legközelebb Dr. Siemens (Berlin) egy telephonra nyert szabadalmat, mely az ébresztőt egészen feleslegessé teszi. Ez ugyanazon elven alapszik mint a Bell-féle, alakja is megegyezik amazéval, csak hogy valamivel nagyobb. Ő patkóalakú delejt használ, melynek sarkai előtt meglehetősen erős bádoglemez van erősítve. Előnyei a következők: A hangcsövet nem kell közvetlenül a szájhoz illeszteni, elég rendes hangon beszélni; az ébresztés az által történik, hogy a feladó állomás telephonjának lemezén ujjunkkal kopogunk. Midőn Siemens bemutatta készülékét, az átvevő telephon figyelmeztető kopogása tisztán hallható vala, még akkor is, ha a jelenlevők egymással beszélgettek. A két állomást elébb 100 m. hosszú rendes, s aztán másfél kilometer hosszú földalatti húrral kötötte össze.

Nincs tudomásom róla, valjon idegen országok hadseregeinél folytatják-e a kísérleteket a telephonnal; azt sem tudom, valjon a mi hadügyministeriumunk ismeri-e már e találmányt, de el nem hallgathatom ezen óhajomat: vajha ne bizonyúlna ismét igaznak a nagy Napoleon azon mondása, mely szerint Ausztria mindig késik egy hadsereggel, egy órával s egy eszmével — s tegyük hozzá még — egy találmánnyal, a mint azt 1866-ban láthattuk.

De mielőtt megválnánk a telephontól, némely újabb változatait kell felemlítenünk. Terünk azonban nem enged nagyobb részletezést.

Minthogy a légregzéseknek a lemezre gyakorolt befolyása hozzá működésbe a telephont közel fekdűt a gondolat, valjon nem lehetne-e több rugalmas lemez alkalmazása által fokozni a hatást? — Oly egy-

szerű e gondolat, hogy egyáltalában nem csodálkozhatunk azon, ha Franciaországban, Angliában s Amerikában egyidejűleg igyekeztek azt kiaknázni, természetesen különböző sikerrel. Voltak, a kik kísérleteik alapján tagadták a többszörös lemezek hasznát, míg az 1878. május 1-én Londonban bemutatott nyolcz lemezű telephon azt látszott bizonyítani, hogy a reproducált hang ereje egyenes arányban van az alkalmazott lemezek számával. Ezen készüléket a new-yorki Cox Walker szerkeszté.

Igen előnyösnek bizonyult Elisha Gray berendezése, ki egy patkóalakú delej két sarkára két telephont helyezett el egymással szemközt, úgy hogy a közös szócsőbe beszélve, mindkettőnek lemeze egyszerre indulhatott rezgésnek. Még jobb eredményt mutatott fel azon készülékével, melyben 4 telephont combinált össze. Ugyancsak két telephont alkalmaz Phelps is, kinek készüléke állítólag oly erővel adja vissza a hangot, mintha a beszélő közélről s fenhangon szólott volna. Másik előnye abban áll, hogy a reproducált hang nem bír a többi telephont jellemző „polichinelle“-féle hangszínezettel. — A Bell-féle telephont módosíták még Trouvé, Breguét, Demoget s mások. Elég lesz azt megjegyeznem, hogy az Amerikában tényleg alkalmazott telephonok leginkább az Elisha Gray s Phelps által kitalált berendezéssel bírnak.

VI.

A microphon feladata oly gyöngye hangokat, melyeket hallószervünk különben észre sem vehetne, hallhatókká tenni. Ezen készülék tehát a mikroskophoz hasonlít, mely a parányiságuk miatt láthatatlan testek titkait árulja el az embernek. — És ha egy természetbuvárnak sikerült azt is meglesni, miként nő a fű (az igaz, hogy bambusznád volt); lehet, hogy a németek tréfás szójárása szerint sikerülni fog valamely tudósnek a microphon segítségével a fű növést is meghallani. (?) Megjegyzendő azonban, hogy a microphon csak azon esetben erősíti a hangot, ha szilárd test közli vele a hangrezgéseket. Ha pedig a levegő a rezgéseket szállító közeg, a hang mindenkor gyengébb az eredetnél.

A microphon feltalálásának érdeme az angol Hughes-t illeti, bár Edison magának követeli. Tekintsük meg, mily módon jutott Hughes ezen nevezetes találmányra. Hogy a meleg és a fény a testek villámvezető képességét lényegesen módosítják, már régebben

ismeretes volt. Hughes tovább ment, midőn e kérdést tevő: valjon nem fognak-e a hang által valamely vezetőben okozott rezgések, ennek vezető képességén szintén változást előidézni? Ha igen, akkor ezen változások távol helyen, a galván áramba igtatott telephon által okvetlenül meghallhatók lesznek. Soká eredménytelenül kísérletezett, míg végre rájött, hogy a kérdéses vezetőnek nem szabad egy darabból állani, hogy a várt eredmény elérhető az által, ha több darabból álló vezetőt használ oly formán, hogy azok csak tökéletlenül érintkezzenek. Így például teljesen sikerült kísérlete, midőn több, egymásra keresztbe fektetett rövid vasdrótot igtatott az áramba, csak hogy a reprodukált hang nagyon tökéletlen vala. Számtalan kísérletének eredményeként végre kimondhatta, hogy a siker teljes, ha a hang által befolyásolt vezetőnek olyan apró széndarabot használnak, melyet előbb fehéren izzó állapotban higanyba mártottunk. Ez által ugyanis a szén légüres likaicsaiba higany tódul és tetemes vezetőképpiséget kölcsönöz neki.

Eddigelé több, különböző szerkezetű microphon van használatban. Könnyen megérthető s a mellett rendkívül érzékeny a következő. Egy ruganyos apró deszkára erősítsünk merőlegesen egy fahasábot — magossága körülbelül egy deciméter legyen. Ezen hasábon van függőiesen egymás fölött két kis koczka szénből, mondjuk 3 cm. távolságban egymástól. A szénkoczkák egymásfelé fordított lapjait vágjuk ki gyűszű alakra, s ezen mélyedésekbe helyezzünk egy körülbelül 4 cm. hosszú, mindkét végén tompa hegyű szénpálcikát, úgy hogy ne álljon feszesen, hanem kissé megdülten. Természetes, hogy ez is, valamint a két koczka higanynyal van itatva. A két koczkát egy galván telep zárhuzalaival, melyekbe még egy közönséges telephont igtatunk, összekötve, megkezdhetjük a kísérleteket. Hogy a zavaró külbehátásoktól megóvjuk a készüléket vastag gyapot rétegre, vagy két kaucuk csőre kell állítanunk. A microphon működését könnyen megérthetjük a következőből: Az áram a telepből az egyik koczkába ér, innen az apró szénhengeren és a másik koczkán át ismét a zárhuzalba jut, s miután ezen és telephon keresztül futott, a telepbe érkezik vissza. Ha fülünkhöz tartjuk a telephont, semmi nesz sem hallható benne. Tegyük most a microphon deszkájára egy ketyegő zsebórát. Ez megrezzenti a deszkát, mely mozgását a reá állított hasábbal s a koczkák közé felállított szénhengerrel közli. Ennek következtében a szénhenger s a gyűszűk közti érintkezés, tehát ezeknek vezető képessége is megváltoztatván,

az átrohanó villamos áram ereje minden rezgésnek megfelelőleg szintén változik, a minek ismét az a következménye, hogy a telephon lemeze rezgésnek indul, s híven utánozza az óra ketyegését. Ha a microphon felé fordulva beszélünk — akár 8 m.-nyi távoból is — a telephon minden szót tisztán reprodukál, sőt annyira érzékeny a készülék, hogy dr. Moncel állítása szerint csöndesen kell beszélünk, ha azt akarjuk, hogy valaki a telephonban megértse szavunkat. A microphon érzékenysége bámulatba ejtő. Ha kis skatulyába zárt legyet helyezünk reá, a légy minden mozdulata észrevehető. Hughes szerint a microphon deszkáján sétáló légy lépése olyannak tűnik fel mint a lódobogás. Meghalljuk azon zajt, melyet okozunk, midőn egy puha tollat vagy igen finom eesetet húzunk végig a microphon simított deszkáján; ha légáram fut rajta végig, ez oly érzést költ bennünk, mint a távolban zúgó patak. Alig tartom szükségesnek felemlíteni, hogy mind e jelenségeket csak akkor vehetjük észre, ha a zárhuzalba ígatott telephon tölcseréhez közelünk fülünkkel.

Tetszetős alakot, s kényelmes kezelésre alkalmas szerkezetet adtak a microphonnak Gaiffe, du Moncel, Ducretet és Carette, — az utóbbitól eredő berendezés különösen a tagolt hangok reprodukciójára kitűnőnek bizonyult be, — de minthogy mindegyiknél az elv ugyanaz marad, mellőzhetem ezen módosítások tüzetes leírását.

Ha azt akarjuk, hogy a microphon közvetítése folytán a telephonban megjelenő hang nagyobb teremben és pedig többek által is meghallható legyen; annak más szerkezetet kell adni. A microphon érzékenysége egyrészt attól függ, hogy a mozgó szénhenger állását könnyen megváltoztathassa, s így a gyűszűvel majd felületesebben, majd bensőbben érintkezzék, minthogy a különböző módon való érintkezés tételezi fel a szén ellenálló képességének, következőleg a galvánáram erejének változását. Hogy tehát az egyik széndarabka szerfölött könnyen mozoghasson, Hughes azt egy emeltyű egyik végére erősíté, mint egy kalapácsot, míg a tulsó végére egy kis ellensúlyt alkalmazott. Ezen emeltyű tengelye egy érzékeny aczélrúgó fölfelé hajlított végén egy hüvelyben forog. A szénkalapács alá, annak üllőjeként egy, vagy szükség esetében két széndarabka alkalmaztatik. A mozgó széndarabnak az alatta lévőre gyakorolt nyomása könnyű rúgó által szabályozható. Az egész szerkezet igen rugalmas fából készült skatulyába záratik. Ha az átvevő Bell-telephon tölcseréhez nagyobb fajta szórcsővet erősítünk, ennek szavát

tisztán kivethetni egy tágas terem minden részében — ha csak két (chromsavas cali) elemből álló telepet is használnánk; legalább Hughes úgy állítja, Thomson pedig megerősíti állítását.

Más alakú, az Edisonféle széntelephonhoz hasonló berendezéssel bíró, feladó microphont készített Carette. Ettől különbözik a kivitelben Cuttriss microphonja, mely lehetővé teszi, hogy a légy lépését, de különösen a zsebóra ketyegését sokan egyszerre meghallhassák. Végte Blyth szerkesztett az Angliában „cinder gas“-nak nevezett szénből egy microphont, mely az által tűnik ki, hogy nem igényel galván telepet. Hogy ez használható legyen, elég a széndarabkákat kissé megnedvesíteni. Sőt legújabb időben kiderült, hogy a közönséges microphonnál is elmaradhat a telep, ha a zárhuzal két vége a földbe helyeztetik. Ez esetben a földben keringő villamos áramok szolgáltatják a szükséges villamosságot. A lausanne-i Caudey tett ez irányban kísérleteket.

Az eddig mondottak szerint a microphonnak csak úgy lehet hasznát venni, ha azt telephonnal kötjük össze. Tudományos szempontból rendkívül érdekes s fontos azon felfedezés, hogy a telephon egy másik microphon által helyettesíthető, más szóval, hogy a microphon maga is képes hangot adni. Ezen felfedezés magyarázatával a felfedezők Hughes, Blyth, Courtenay, Edison — maguk sincsenek tisztában. Tény az, hogy ilyfajta feladó s átvevő microphonból álló készülékek léteznek.

A microphon működési képességét tekintve legyen szabad még néhány érdekes kísérletet felemlítenem. A múlt évi május 23-án bemutatták e készüléket Londonban a telegraph-mérnökök gyűlésén. A jelenlevők mindegyike meghallotta az átvevő telephon szavát. S midőn Argyle herceget arra figyelmeztették, hogy a kísérletet tevő a microphontól tisztességes távolban ejtje ki az imént hallott szavakat, ez a készüléket veszedelmes természetűnek mondá, mert „ha ily készülék most ő Felsőge minisztereinek tanácskozási helyén lenne felállítva, mi itt a cabinet minden titkát elleshetnők. Vagy ha Schuvaloff barátomnak vagy még inkább lord Salisburynak zsebébe csuszathatnánk egy ily picziny készüléket, azonnal birtokában lehetnénk azon nagy titkoknak, melyeknek az egész ország, sőt egész Európa oly feszült figyelemmel néz elébe“. — Du Moncel beszéli Hughes nyomán, ki azt ismét szavahitő férfaktól hallotta, hogy Harlifax templomában a szószékkel szemközt egy microphon lett volna felállítva, melynek zárhuzala egy 3 km. távol villába vezetett s itt egy

beteg ágya mellé helyezett telephonnal kapcsolattott egybe. Így a beteg ágyában pihenve hallgathatta végig az éneket, a szent beszédet s az imákat. Azóta állítólag hét ilyen „mikrophonos“ abbonense akadt az egyháznak. A dolog adomaszerűen hangzik, de nem lehetetlen. Még csodálatosabb a következő kísérlet, melynek bővebb leírása a Bernban megjelenő „Journal télégraphique“ múlt évi július 25-én megjelent számában olvasható. Billenzona (Svajcz) városának színházában egy átutazó olasz opera-társaság június 19-én Donizetti „Don Pasquale“ operáját adta elő. — Patocchi telegraph-felügyelő a következő kísérletre használta fel ez alkalmat. Egy első emeleti páholyban, közel a prosceniumhoz egy Hughes-féle microphont állított fel, összeköttetésbe hozta négy közönséges Bell-féle telephonnal, melyeket az előcsarnok fölött lévő billard teremben — a hová a színházból semmi nesz sem hatolhatott át — helyezett el. Az áramot két, Svajczban közönségesen használt elemből álló telep szolgáltatatta. „A telephonok szabatosan és csudálatos csinnal s tisztasággal ismételték úgy az orchester zenéjét, mint a művészek énekét. A jelen voltak Patocchival együtt erősítik, hogy a kiejtett szókat teljesen meg lehete különböztetni, hogy a reproducált áriák semmit sem vesztek az eredetiek hangjából, sem hangszínezetéből....“. Az eredmény ugyanaz volt, midőn 10 km. hosszú huzalnak megfelelő ellenállást ig táltak be.

A microphon majd a tudománynak is fontos szolgáltatokat teend. Így rendkívül érzékeny volta miatt az lesz a legjobb stethoskop a a tüdők s a szív működésében előforduló rendellenességek kifürkészésére. Jelenleg Angliában Dr. Richardson és Hughes fáradoznak ily eszköz létrehozatalán. A francia Ducretet már szerkesztett is ily stethoskopot, csak hogy alig használható túlságos érzékenysége miatt. — Thompson H. és Hughes szerkesztettek egy kis készüléket, mely igen alkalmasnak bizonyult a köbetegeég vizsgálatánál. Reménylik, hogy a katonák is jó hasznát fogják venni, mert a microphon már több mérföldnyi távolból elárúlja az ellenség közeledtét, sőt az is, valjon gyalog vagy lovas katonák közelednek-e... stb.

(Vége következik.)

V.

KÖLTÉSZETÜNK A XVIII. SZÁZADBAN.

ÍRTA HARASZTI GYULA.

Irodalmunk egyik legmozgalmasabb kora ez: maig is ez vonzott magához legtöbb buvárt, a kiknek szorgalmával ismeretlen adatoknak egész tömege került napfényre. A mi azonban az általános áttekintést illeti — bár mi a homályos részek felől tisztába jutottunk s ama század eseményei tőlünk már kellő távlatba vonultak — mit sem változtattunk a képen, mely irodalomtörténetünk megalkotójának kezeiből került ki, a ki maga pedig azt a saját jelszavát kötötte lelkünkre: ne higyük, míg magunk meg nem győződünk.

Hogy a Toldy által adott kép minden vonásában oly tökéletes és semmi módosítást sem igényel: már magában véve is nehéz elhinni. Mi lehet tehát ezen — hogy úgy mondjuk — szellemi vesztelésnek oka? Bánóczy József, a Révai M. monographiájának szerzője, azt véli egy helyt becses művében, hogy mi irodalmunk mozanatait annyira a külföldnek szem előtt tartásával szoktuk megítélni, hogy hazai eredetükre csak másod sorban fordítunk figyelmet. Részemről, megvallom, én épen az ellenkezőről győződtem meg, s épen abban találom fel a fönt említett okot, hogy az idegen szellemáramlatokat nem hoztuk elég közel hazánk viszonyainak világosítására. Csak így történhetett azután, hogy maga Bánóczy J. a Toldytól használt *újjáébredés* kifejezést francziára fordítva, irodalmunk kérdéses időszakára merőben idegen műveltségtörténeti fogalmat ruházott. De ő nemcsak hogy még a renaissance korának tekinti nálunk a XVIII. századot, mely külföldön már a *felvilágosodást* s a francia forradalmat szülte meg: a fölvetett kifejezéstől vezérelve amaz állításra is jutott, hogy mi Nyugot-Európa renaissanceától ez ideig *nem vetünk semmit.*¹⁾

¹⁾ Bánóczy József: Révai Miklós élete és munkái. A m. t. akadémia által a Fraknoi-Horváth díjjal jutalmazott pályamű. — Budapest 1879. — 147 l.

Igaz volna-e ez? Tegyük magunkévá Toldy intését s nézzünk utána a tényeknek: hátha némi módosításokra fogunk rá bukkanni.

A külföld eszméi kifáradt s tollfosztott madarakként szállingóztak át hozzánk, — de éppen a renaissance nagy hullámainak átesapására kelle várnunk legkevesebbet, mert politikai viszonyaink egészen az adriai tenger partjához vittek. Ekkor még első kézből vettünk impulsust, mire később alkalmunk alig volt. Hogy a körünkön kívül eső philosophiai mozgalmakat mellőzzük, a költészetben a renaissance által fölbresztett classicismus nálunk két főképviselőre talált. Zrínyinek olasz ég alatt lobog fel hatalmas költészete, s Tassótól nyer útmutatást, de az ariostói bűvös tündérvilág helyett a római császárság mélyebb érzésű, józanabb nagy költőjét követve, nemzetünket egy epopoeával ajándékozza meg. De bár a külföld fejedelmeitől is dicsőített hadvezér, ki új létet készül nemzetünknek teremteni, erős politikai és vallási pártszínű műve egészen elhangzik, maga pedig a bécsi kormány fatuma alatt megtörve, egy véletlen folytán halállal fejezi be nemes élte tragoediáját. Nemünknek végső daliája után társadalmunknak egyik kiváló typusa, a táblabíró alakja merül fel Gyöngyösivel, a ki Zrínyivel eleinte egyező elvet vall a hon mentőeszközének megválasztásában, de komornyik létére urával együtt alakul át osztrák loyaltása: csalódását keserűség gúnnyal heveri ki s majd a kurucz fölkelők fejedelmi párjának szegődik dicsőítőjévé. Hasonlóan föntudja magát tartani a költészet terén s itt arra a polczra vergődik föl, melyen egy Ronsard, egy Opitz áll; pedig tehetsége még nem is fogható a Zrínyiéhez.

Nála mi magasabb eszme sem vegyül conceptiójába, s ha előde a kor krónikásainak posványáiból megradó kilátást nyújtó halomra szökkent délczeg pegazusával, — ő fel nem bír emelkedni szebb tájakra; műve alól lesüllyed az epos hatalmas politikai piedestálj s históriás énekké törpíti azt el, az elmés régiség leleményeivel színezve meg. Míg Zrínyi az antik és modern mythost még inkább igyekezett harmonicus egészszé alakítani, mint ezt mintaképénél találta, addig Gyöngyösi a római mythologia foszlányaival takargatja alakjairak esontvázát s a leghamisabb discordokat hallatja. Bár maga destillálja symbolismusát, ennek kódéből oly bizonytalan körvonalakban mutatkoznak alakjai, hogy még a némi különbség fogalmához sem juthatunk. Egyébiránt a *régiket* nem is annyira amaz általánossá lett chablonszerű fogások alkalmazásában iparkodik követni — a mit átvész, az művét a classicus eposnak valóságos parodiájává

torzítja — mintsem abban, hogy Ovid hitregéit derűre borúra, a legképtelenebb situációkban beszéli vagy beszélteti el egész mythologiai encyclopoediát adva. Tulajdonképp nagyon is óvakodik a leleményességtől: nem költőnek nézi magát, hanem csak krónikásnak, kinek a fictio helyett a legprózaibb pontossághoz kell ragaszkodnia. Ebben annyira túl megy aztán minden határon is, hogy a mai olvasóban ízlése, szép érzéke iránt ugyan kevés becslést támaszt. Gyöngyösi nem is Zrínyit követi, hanem a XVII. század német genealog epicusait, kiknek mintájára, ha verseiben nem, legalább előszavaiban igyekszik megénekelni a családfákat és címereket, mintegy a Wappendichterek fonnyadt koszorúíért versenyezve.

Mindez azonban csak annyira függött össze saját korának ízlésével, a mennyire ellenkezett vele s fölül állt rajta Zrínyi. S a mi leginkább kedveltette jó öregünk hosszas fecsegéseit kortársaival, az a kedélyes lyrai hang, ironicus színezet, mi ép oly következetesen vonúl át művein, mint a honfi fájdalom a Kisfaludy Sándor regéin. Ha Zrínyinél erős epikai érzéket, objectiv előadást s a jellemek helyzetéből bőven buzgó lyrai ért s *tetteket* találtunk, itt mindenütt csak mozgatót bábkra, legjobb esetben mozgó képekre akadhatunk, a melyekből szintén hiányzik a Zrínyi biztos távlata, határozott körrajza, de annál vakítóbb a színek pompája. A hol színekkel dolgozhatni, ott van elemében Gyöngyösi. Mily ragyogóan festi a török tábor keleti fényét! s bár Cupido lakásának rajza távol áll attól, hogy Dante infernójának rémeivel, paradísójának búbájával töltsön el, Ovid festésének ügyes követőjére mutat. A vad harczi zaj helyett szelidebb érzéseknek ad hangot hárfáján, még pedig egészen Zrínyire emlékeztetőleg, virágénekek módjára őszinte, megragadó hangot. Ha azonban itt a tudós apparatus őt cserben hagyja s Zrínyi alá rendeli: föléje emelkedik a szintén utána követett marinismusban. Gyöngyösi ugyanis mindabban meghaladja elődjét, a mi technikai; mert míg amaz egy öntéssel teremt, annál többet javítgat ő. Zrínyinek épen a technica gyöngye oldala. Idylljeinek kedvesen csengő zenéjű nyelve eposában már zordonan fenséges, s dictiója éles magyartalanságokba ejti, verseinek nyugvó pontjaira nem ügyel szökelésükben. Annál gondosabban ütemez Gyöngyösi alexandrinjeiben, melyekért neki nem kelle Opitzként a külföldre folyamodni. De nem csak hogy ezen magyaros hang természetére ügyelni készíti őt erős technikai érzéke: öntudatosan, költői nyelvet alkotott vele magának, a mi e nemből az első mozgalom irodalmunkban; bár

ennek szükségét nem ő érezte először. Már egy századdal előtte panaszkodik Szenczi Molnár A., hogy a francia rythmusokra túlságos hosszúak szavaink. Gyöngyösi most már az alexandrin tág ruháját is feszesnek találja, s ezért átveszi a deák poesis metaplasmusának ama specieseit, „a kiket a magyar szóban is folytathatni.“ Maga adja e speciesek programját, latin idézetekkel s saját verseivel magyarázgatva a syncresist, apocopet, metathesist; maga utal rá, mily szótagokat tart közöseknek, hogy tájszókat vesz fel, sőt még újakat is mer alkotni.²⁾ Eljárása óvatosan kerüli nyelvünk természetének megsértését, de a rim miatt oly önkényes dispositiókat alkalmaz, hogy latinosságaival nem egyszer vét „a közönséges magyar beszédnek jó rendi ellen“; mint maga bevallja: bár többnyire ebben is a népköltészetnek ma is fent marad magyaros fordulataival igyekszik magán segíteni.

Mindez kezdetnek kevés kívánni valót hagyott hátra; de az volt a baj, hogy a kezdőnek folytatója nem támadt; nem lépett fel nálunk is egy Ronsard után egy Malherbe, a ki az előbbeni eljárását megigazítsa, kiegészítse: a terjengő alexandrin mellett a többi tömörebb versalakoknak is hasonló elterjedést szerezzen, a rimelésre több gondot fordítson, a latinismusi botlásokat kijavítsa s a Gyöngyösi „édes érzékenységu“ nyelvébe Zrínyi fönségéből oltson be. Ezt a mulasztást aztán a XVIII. század végén megindult formajavítások azzal igyekeztek helyre hozni, a mitől mind Zrínyit, mind Gyöngyösit megóvta helyes érzéke: idegen classicai s nyugoteurópai versformák alkalmazásával.

Épen mivel e folytató nem jelent meg, a kezdő dicsősége mi keveset sem vesztett első fényéből: az egész XVIII. századon keresztül Gyöngyösi szerepel a magyar költészetnek atyja s feje gyanánt. Még az is, a ki az utolsó évtizedben Zrínyit akarja méltó helyére vissza helyezni az utódok szemében, Ráday Gedeon, maga is Gyöngyösit szándékozik teljesen közzé tenni, noha úgy szólva ez majd minden évben új kiadást ért. S Dugonicsig hányan és mily buzgalommal készülnek ugyan erre. Mennyi enthusiasmmal fog hozzá Kovásznai Sándor, mintha irodalmunk újjá szülését várhatná szándékának végrehajtásától. „Elszántam magamban — írja Rádaynak 1789-ben — hogy, ha Isten ő felsége életet és egészséget engedend, minden eszemet, erőmet arra fordítsam, hogy az egész Gyöngyösit a régi löcsei kiadattatása szerint

²⁾ V. ö. Dugonits kiadásának bevezetésében a Kemény J. előszavát. I. kötet XLVII. s köv. l.

megújítsam, és nem csak a textusát az igaz magyar nyelv szerint megjobbítsam, hanem historiai és philologiai nótákkal felruházzam.“

Miért becsülte e kor annyira Gyöngyösit? Mert ő *Ovidius imitatioja által lett nagy poeta* s mert „*soha senki a magyar poeták közül a régieket nem igyekezte és tudta úgy követni.*“ E-kor tehát Gyöngyösit — Zrinyi mellőzésével — a magyar classicismus fejének tekinté. Általában véve a század második fele nem is egyéb mint a classicismus utánzása, még pedig három: magyar, franczia és latin alakban; ehhez járult nem sokára a német költészet befolyása.

*

Hogy visszatérjünk a század elejére, a szathmári békétől 1772-ig terjedő időszakot a hanyatlás korának szokás tekinteni. De ugyan mutat-e süllyedést ez a periodus a megelőzőhöz mérten?

A mi a lyrai költészetet illeti, ez csak az előbbeni korának folytatása, utóhangja. Mintegy b. Palocsay György, a daliás kurucz hagyományainak öröklője Amade L., eza délczeg gavallér katona, ki szintén szívvilágát énekli meg. Játszadózó pillangószerű verseinek, — miket később is vagy asztal felett rögtönöz, mástól kérve írонт, vagy titkárjának mond tollába több műgonddal, — édes testvére Faludinak, a jámbor jezsuitának, gyermektegy enyelgése. Mindkettejöknek is egy formán kézírásban terjednek el dalaik, az író és olvasó közönség viszonyát szorosabb, némileg családias színben tüntetve fel. A Királyhágón túl megcsik ugyan, hogy Bod Péter Faludinak nyomtatásból ismert nevét álnévnek tartja, de *itt bent* jobban értesülvék, s úgy az ő, mint az Amadé költeményeit egyaránt másolgatják urfiak, dámák egymástól, dalos könyveket csinálva belőlük a maguk vagy kedveltjök használatára. Míg Amadé jelen századunkban is a legutóbbi időkhig ismeretlen népdalköltőként szerepel, Faludi nem csak ponyvára jut, de apokryph darabjaival kell később majd Révainak vesződnie. — Az egyházi költészet terén, hol Amadé ifjúsága frivol improptuáért latin nyelven nyújt beteges öregségében engesztelést, Szőnyi Benjamin s társai mellett legérdekesebb jelenség Rádai Pál, a kinek énekei, ha nem annyira érzés mint elmélkedés szülöttei is, de csinos technicájuk s őszinteségükkel megszűi fölül emelkednek a Beniczkyek s Koháryak affectatióin. 1772-ig *hatszor* kerülnek ki a sajtó alól.

Az epikai költészet fáján még ott csüngtek az előbbi század végén hajtott gyümölcsök, melyeknek bősége majdnem erőltetés levén, meddőséget kellett volna maga után vonzania. Gyöngyösi munkásságában a XVIII. századnak is van követelni valója, mert ebbe is bekü-

szönt. Művei egyre másra újabb s újabb kiadást érnek: Bessenyei föllépéséig összesen *21-szer* jelennek meg, miként a Hármas históriának is kétszeri kijöveteléről van tudomásunk. Az új termékek közt legkedveltebb a Vida tordai hadnagyról verselő népkönyv, szintúgy gr. Lázár J. Florindája, más egyebekkel egyetemben, a kikre nézve az irodalom történetéhez utaljuk olvasónkat, honnan aztán megítélheti, hiányzott-e a kérdéses időben irodalmunkban a szellemi nyilvánosság, — s eltekintve attól, hogy ugyanekkor virágzott fel prózánk új szépségben a Faludi ápolása alatt — miben ő több újítással s nem oly erdélyies conservatismussal, Gyöngyösire utaló latinismussal jár el mint szint ekkor messzi török földön Mikes, — *emelkedés áll-e be* most említett íróink után aesthetikai becs szempontjából?

Politikai szempontból mindenesetre nyomott, kimerült egy kor ez. A nagy szabadság-harcz elnyomásával erőszakkal tapasztják be a nemzet testén levő sebet a hosszú vérzés után. Elhangzanak a heves harci riadók, tört remények, kétségbe esés elegicus panasza zendül meg szomorú, elhaló hangon a messzi távol ismeretlenéből. Mint 1849. után Kossuth, úgy most Rákóczy, Beresényi nevének emlegetésébe szorítja össze a kunyhó népe minden bűját, bánatát, — megszólamlík az elzüllött bűjdosó fejedelem kesergője: az elrongyosult nyalka kurucz keserű gúnynyal csap föl szegény legénynek; a nemzet legfelsőbb rétegei pedig egész idegen elemekké alakulnak át hazájokban, megtagadva nemzetiségüket. — E viszonyok szélvitorláját Amadénál — a mennyire őt még ismerjük — nem találjuk; korabeli vonatkozást legfőlebb Faludi nyújt egy-két satyrájában; Orezy verseiről jó formán csak az asztalfióknak van tudomása készítőjükön kívül. Ha azonban e miatt akarnók ez időszakot amaz ominosus elnevezéssel megbélyegezni, figyelmen kívül hagyva az egyedül mérvadó aesthetikai szempontot, s azt, hogy „a kor politikájára való allusiók a művészetnek csak hibául szolgálnak“³⁾ a Kolumbán J., Csízi Istv., Dálnoki Veres Gerson s Cserey nevével bátran feloldozhatjuk alóla, mint a kikenél a mily kevés költészetet, ép annyi vonatkozást találunk saját korukra.

S amint nem nevezhetjük tehát e század első felét a szokásos eliteléssel, ép úgy nem fogunk arra tényeket találni, hogy az *újja ébredés* ⁴⁾ vagy *csak* erősebb hullámmásba jövése irodalmunknak az

³⁾ Villemain Cours de la litt. française. Tableau du XVIII. siècle. II. 318.

⁴⁾ Mint Bánóczi mondja: *A magyar renaissance kezdődik Bessenyeivel s tart Kisfaludy Károlyig (!). Id. műve 190 l.*

1772. évvel történt. Nem lehet nálunk is alkalmazni a német irodalomtörténészek eljárását, kik a „Neue Zeit-ot“ egy írótól s egy határozott évszámtól számítják: bár tagadhatlanul nevezetes egy év nálunk 1772. Ekkor jelent még az a mű, mely azonnal családi kincsesé vált, melyet az olvasók egymásnak kapkodtak ki kezéből, melyet nem ismerni s énekeit nem tudni szégyen volt . . . a Kártigám, ez a németből átdolgozott s hazai történetből vett háttérrel ellátott sentimentalis és első magyar regény. Maga az az Ágis című kis füzet azonban nemesak, hogy *hatalmas riadó fűvés* nem volt, de feltűnést sem keltett. — Mikor Révai később a Bacsányiéknek jégtöréssel dicsekedését *szenetlen hebehurgyaságnak* ⁵⁾ czímezte, rá mutatva Bessenyeiére, nem a kezdeményezés dicsőségét akarta ezzel számukra vitatni, hanem csak azt, hogy az irodalom folyását nem fagyott állapotban találta a Magyar Múzeum. Hogy is vindikálhatta volna ő Bessenyeinek a korszak felébresztését, mikor Bessenyeit magának Bacsányinak kelle a közönséggel megismertetnie: azt csak nem tehetjük fel, hogy amaz állítólagos, riadófűvés után a feledékenység és közöny oly álmába merült volna hazánk, hogy egy pár évre rá mindent újra kellett volna kezdeni.

Kazinczy ugyan a Beleznay emlékének hatása alatt azt említi Ágisról, hogy szerzője új fény gyanánt volt ünnepelve, de önmaga czáfolja meg magát, midőn máskor ismét meg azt vallja be, hogy Bessenyeinek „reformatori igyekvései nyelvben, ízlésben gáncsot, gúnyt arattak“ nemesak fellépésekor s egyeseknél, hanem jóval később is az ország oly első rangú tantestületei előtt, mint a minő akkor Sárospatak volt. Pedig mindössze csakis itt s egy két magyarosabb iskolában vettek tudomást arról a kis műről, mely különben magyar létére elég szokatlanul az uralkodónőnek volt ajánlva. Igaz, hogy egy Zechentert csakhamar áldatlan munkára serkentett, de ennek írtóztató fordításai csak nem jogosítanak fel arra, hogy az Ágisban irodalmunk újjá szülőjét ismerjük el. — Maga Kazinczy egyforma mozgalmunak tekintette a Faludi és Bessenyei korát; Toldy már emezét újjáébredésnek hirdeté: ha tekintetbe vesszük a Gyöngyösi, Faludi s Amadé hatását, bennünket a tények — mint láthattuk — egészen ellenkező meggyőződésre vezetnek.

Bessenyeit Toldy óta megszoktuk vezérszerep vivőnek tekinteni. Ez ellen ép a Toldy ítéleteit követő Ballagi Aladár tett ki-

⁵⁾ Jámbor Szándék. Bécs 1790. Előszavában.

fogást: ő Orezyt teszi a francziás irány megkezdőjévé. Ballagi csakugyan igen helyesen igazítja helyre régi tévedésünket, kimutatva, hogy Bessenyei csak Orezy s Baresay „példája után“ ⁶⁾ írt, a hogy Révai is mondta volt róla. Egészen czélon túl lő azonban azzal az állítással, hogy Orezy első francziás írónk. Az irodalmak rendesen észrevétlenül szívárognak át egymásba, s e tekintetben kezdőnek nevezni valakit, csak pontatlansággal lehet. Ismerjük-e valjon az Imre S. nagy tanulmánya után is, ki az olasz befolyásnak első képviselője? S hova kell francziásabb ízű író, mint Rodosto bújdosója, ki honvágytól zaklatott szívét oly áltatással csillapítgatja, hogy gyermekkori kedves emlékének helyére, a szőke Szamos partjára helyezi át Mme Gomez csevegő francziáit, s a ki XIV. Lajos korának memoire-modorában irogatja azokat a kedves leveleket, melyeknek játszi enyvelgésén át-át rezgő honvágy könnye, írójuknak mellettünk álló őszinte arcza annyira szinehagyottaknak mutatja a múlt század végén s a jelen elején élt par excellence epistolographok pre-tentiosus, egyenesen az utókor számára készített leveleit. Szintén franczia mű után készült a gr. Lázár Florindája; még Fénelon is meg szólalt már ugyanekkor nyelvünkön. Sőt, hogy *még nem is a testőriórtól, hanem már ekkor s ezektől az íróktól francziásult el nyelvünk*, Bod Péternek 1756-iki levele tanuskodik mellette. Arról panaszkodik ugyanis a mondott időben, hogy „a magyarság erősen kezdett megromlani“, mert „a katonaságot viselt magyar nemességből való ifjak“ úgy kezdték „attakírozni nyelvünk tisztaságát . . . hogy a parasztok közt ha annak jósága meg marad. De azokhoz is igen be ment a deák szókkal való élés az vármegyei tisztéktől.“ Szegény magyar nyelv, sóhajt fel, bezzeg régi könyveinkben „nincsenek deák és franczia vagy egyéb nyelvből való szók:“ ezeknek kiadásától „egyeneseznének a megdeákosult s francziásult szólások módjai.“ — Még ama formai újítás is, melyre „a francziás és népies iskola“ különbözését, s így a francziás irány egyik főismertető jelét szokás helyezni: a négyrimű alexandrinnak párrimessé változtatása sem Illeinel vagy Orezynál jelentkezik először: már Nadányi megkísérti, kinek növényteni munkáiról sokat aligha tudott az illető „iskola.“

Álljunk meg ennél a szónál. Vajjon voltak-e a mi irodalmunkban is iskolák? „A kifejezés — írja Bánóczy⁷⁾ — találó is, csak azt ne

⁶⁾ Elegyes versek: Pozsony. 1787. — 91. l.

⁷⁾ Id. műve 143 — 4 l.

feledjük, hogy irodalmi iskolában nincs mindig irányadó mester és iránykövető tanítvány, hanem hogy itt legtöbbször az írók nagyobb vagy kisebb serege egy sajátos szellemi áramlatot követ csak, sokszor egymástól függetlenül, gyakrabban egymásra kölcsönösen befolyva.“ E szavak irodalmi viszonyainknak, a tényeknek szoros szem előtt tartásával írvák, de ép azért önmaguk ellen is érvelnek. Minden fogalmon tágíthatni egy bizonyos pontig, de nem azon túl, s így mikor Bánóczy a hagyományos elnevezést akarta igazolni, ép azt bizonyította be, hogy nálunk csak *irányok*, legfőlebb *körök* ha léteztek: mert hogy az iskolának nem nevezhető, hol se tanár, se tanítvány, az ugyan magyarázásra nem szorúl. Nem is törődénk ily aprólékos külsőséggel, ha péld. Ballaginál ifjúkori munkájában nem kellene olyasmit olvasnunk, hogy Bessenyeinek „nyakára nőtt a sok iskola“⁸⁾, — s méginkább, ha maga Bánóczy e régi fölfogást egész kasztrendszerre nem emelné. Bizonyos, hogy az író szellemi működésére néha nagyon nagy befolyással van társadalmi állása. Bánóczy ez elvből indulva ki, mely pedig gyakorlatban nem egyszer cserben marad, elégnek tartja az egyiket tekintetbe vennünk, ha a másikról akarunk tudomást szerezní,⁹⁾ holott bármelyikünk meggyőződhetik arról, hogy ugyanazon állású egyének vallottak különböző nézeteket! sőt hogy egymás territoriumára is bátran át-át léptek tények bizonyítják. Idézzük fel őket egy perczre.

(Vége következik.)

⁸⁾ Ballagi A.: A m. k. testőrség története. Budapest 1872. — 127. l.

⁹⁾ U. ott 144. l.

VI.

AZ IRÓI ÉS MŰVÉSZI TULAJDON-JOG.

ÍRTA KOVÁTS GYULA

II.*)

A jogvidékünk néhány tételét az ismertetés alatt álló tervezet illetőleg törvényjavaslat alkalmából jeleztem avagy fejtegettem is. Örömmel — a mi itt ott aggályra változott — tekintettünk a tervezetre, melylyel a hivatalos törvényjavaslat mondhatni teljesen megegyező. Végül is kitört a törvény szükségének érzete s annak helyeslése, hogy a szóban levő tervezet hivatalos tárgyalás alá vétetik. Ezen az uton haladtomban a törvényjavaslatnak kezdeményezése, szerkesztése, tartalma és hivatalos továbbfejlesztése előjeleiről egyes adatokkal ellátva könnyebben az emlékezetbe szövéődő összképet

*) Az ismertetés alatt álló törvényjavaslat a „Budapesti Szemle“ 1876. évi 20. számában lett közzétéve. A közönség ehhez kénytelen magát tartani. Az I. közlemény megjelenése után az igazságügyminister úr szívésségéből azon *törvényjavaslati szöveg* áll rendelkezésemre, mely a törvényjavaslat tárgyában összehívott enquete tagjai között *könyomatú* példányokban osztott szét. Különbö az eltérés az eddig előadottakra nézve a két szöveg között alig vehető számba s így I. közleménnyel sem végeztem mihaszna munkát. A törvényjavaslat ezime teljesen megmaradt, részünkről a 40. §-nál észlelt hiba „felebbezés a m. kir. Curia mint *váltó-feltörvénysszékhöz*“ helyesbítve. Ahhoz képest, hogy Magyarország és Horvátország között az 1868. évi XXX. tet. szerint az irói és művészi tulajdon szabályozása közös ügy a bírói eljárásra nézve, nem két ügy-bíróság, t. i. a budapesti és kolozsvári, hanem még egy harmadik is, vagyis a zágrábi állapittatik meg. A 17. §-ban általunk észlelt, a merev fordításból származó hiba, hogy az állam és más személyeket illető háromlasi jog eltöröltetik, a törvényjavaslatban ben maradt. A szakértők általi bizonyítás és a fordítások tárgyában határozatok szintén változatlanul át vannak véve. Azon részében, melyet I. alatt nem ismertettünk, t. i. képzőművészeteket és fényképészetet illető részében a törvényjavaslat a szerkesztése óta készült német birodalmi 1876. évi január 9. és 10-iki törvény által kibővített. Jelen második közleményben az eredeti törvényjavaslatról pedig az utóbbi szóval fogunk mindég említést tenni.

akartam adni. Nem mozogtam merő általánosságokban, részletekkel is foglalkoztam s ezen alapon véltem a jövőbe tekinthetni. Az ismeretett részletek a behatóbb tárgyalás előpostái gyanánt szolgálnak. Az összkép megadhatta azon benyomást, hogy a jövő, egy életképes törvény jövője a javaslat körül nem csekély s felelősségteljes komoly munkát vár és követel. Még nem jutottunk el odáig, hogy már csak felállítani kellene a szobrot. Örömünket a helyeslés közben is, mit a jelen jogállapot különösen alkalmas provocálni, mérséklük aggályaink. A komoly munka kívánja, hogy örömünket egy időre a szegre akasszuk s a lelkendezést a munkában részt vett minden erő annak idején együtt élvezze.

Még az örömnök a jövőben is oly vélemények látszanak ellentállni, melyek a törvényjavaslat felett a *napi rendre térést* óhajtanák. Ezen óhaj, ezen eddigelé még nem nyilvánult lágy fuvalommal akar-nék az első közleményem végén mondtak kiegészítéseül elszámolni, mielőtt az közvéleménynyé válnék avagy azzá tétetnék.

Nem példátlan, hogy a szerzői jog terén a törvény alkotás bizonyos idegenkedéssel lett fogadva. Egyes buzgó apostolai voltak az ügynek, de a mint a törvény előkészítés terén kenyértörésre került a dolog: a tanácskozó testületek kitérni voltak hajlandók. Így volt ez Németországban is, melytől a szóban levő javaslat útján törvényt akarunk kölcsön venni. A német jogászgyűlés — a közös törvényhozás ezen agitatora — az 1862. évben majdnem kész volt az ügyet minden politikai missiója daczára elodázní; oly férfiak mint Unger és Jhering többszöri felszólalásai vitték oda a dolgot, hogy bizonyos laza tanácskozás útján igenlő megállapodás jött létre.¹⁾ Nem is lehet a habozáson még jogászi testület körében sem csodálkozni. A szerzői jogok jogi természete sem áll tisztán. Egészen különleges valami; polgári törvénykönyv keretébe sem illeszthető be. De a szükség törvényt bont, már t. i. a jogrendszer épségét s törvényt és pedig különlegeset követel. A jogélet előbb jár mint a jogtudomány. Mielőtt azonban a szerzői jogoknak minőségét érintenők, mi hazafiak egymás közt kell, hogy a törvény szüksége iránt megegyezésre jussunk. Az idő, mely alatt e megegyezés törvényként befejeződjék: meglehetősen rövid. A határidő az 1879. év utolsó napjáig tart. Erre mutat legalább az 1879. évi V. t.-cz., mely Francia-

¹⁾ Lásd a *Verhandlungen des zweiten deutschen Juristentages*. II. kötet. Berlin. Verlag von G. Jansen. 267—268 és 704—705 lapok.

országgal a szerzői jog tárgyában fenálló szerződésünket egy évre meghosszabbította.

A szempontokat röviden jelzem.

A törvényalkotás jogi indító okai kétségtelenek. Irodalmunk tekintélyes multtal és jelennel bír s a könyvpiacz is meg van. Az ezekből eredő viszonyok jogalkotó erejüknel fogva jogviszonyokká csak a szerződési keretben fejlődhetek ki. Egészen meztelenek, ha csak külön szerződés mezébe nem öltöztetnek. A jogélet így fejlődik, illetőleg követeli elismerését. De ily egyszerű mez mellett az élő jog még mindig meghűlhet; a törvényhozástól teljes kistafrózást követel. Persze mind erre rá a hazai szempont fejkül a souverain irodalomnak még koronát is adna, de a kiházasítás kérdésében a külfölddel kételyei vannak. Ezen kiházasításra kellene már a belföldi törvény megalkotásánál tekintettel lenni s ezen szempont magától a törvény-alkotástól is elijesztő. Inkább „a nesze semmi fogd meg jól”-féle jogállapot fentartása; egy jó házasság helyett, melyre jó törvény kilátást nyujtana, csak nem akarunk egy törvénytelen viszonyt, mely a concubinatusra emlékeztet, továbbad is fentartani!?

A törvényalkotás gazdasági czélszerűsége tétetik kérdés alá.

Ezen gazdasági aggály a fordítások kérdésével esik össze. Erről előzőleg I. alatt már szözlottunk (lásd I. 199. l. 5. jegyzet és 201. 202. l.) s volt alkalmunk megjegyezni, hogy a külföld jogi szempontjai szerint is a kérdés szabályozása, a mi saját kezünkbe van letéve. Irodalmi gazdasági viszonyainkhoz fognánk alkalmazkodni. Ezen a saját erőnknek megfelelő szabályozás részleteit — a javaslat szakaszai sorrendéhez lévén kötve — csak később adhatom. Előzőleg csak azon gazdasági tényt ajánlom figyelembe venni, hogy az 1866. évben Franciaország Ausztria-Magyarországgal kötötte azon nemzetközi szerződést, mely ráunk nézve súlyosabb volt mint Franciaországnak Európa bármely államával kötött szerződése! A baj onnan eredt, hogy a szerződés érvényre emeli azon jogi szempontot, hogy a szerző jogait kifejezetten fentartván — a szerző fordítás ellen is véde-
tik. Megvéde-
tik pedig a szerződés szerint a francia munka minden idő-
határozás nélkül. Nem mondatik teszem mint más államokkal kötött szerződések mondják, hogy a védelem határa 3, illetőleg 5 év s drámai műveknél még rövidebb. A fordítások elleni védelemre nézve a reciprocitás, hogy t. i. a francia mű a mi jogunkat élvezné s a mieink a francia jogét, van kimondva; a mi jogállapotunk mellett — elfogadtatván a fordítás elleni védelem elve a nélkül, hogy arra nézve

záros határidőink lennének — annyit jelentett, hogy tulajdonkép franczia művet külön szerzői engedély nélkül bizonyos idő leteltével sem fordíthatunk le. Ezen mostanság is fenálló jogállapotnál fordítások dolgában Franciaországgal szemközt szintén bizonyára előnyösebb lesz a helyzetünk, ha nem leszünk önmagában álló, hanem hazai törvényre fektetett nemzetközi szerződésekre utalva.

De hazánk jogtörténeti múltját véve fel sem zárkozhatunk el a törvény megalkotása elől. 1844 óta, midőn az első javaslat a Kisfaludy-társaság részéről készült — a Szemere-féle, az 1844. országgyűlés által elfogadott s szentesítés végett felterjesztett javaslat, a Jászay-féle s a magyar írók és művészek társaságának 1874. évben készült javaslata közbe esnek — egész az 1867. évben a Kisfaludy-társaság kezdeményezésére az országgyűlés elé került, de az által visszautasított törvényjavaslatig, melyek történetét Arany László úr a „Budapesti Szemle“ 1876. évi folyamában (20. szám) ismerteti²⁾: szakadatlan törekvés észlelhető egy biztos jogállapot felé.

Ezenfelül az 1861. évi országbírói értekezéslet (J. T. Sz. I. a) 23. §.) ünnepélyes kijelentése: „az ész szüleménye is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll“: az adott szóra emlékeztetnek. Az osztrák időben az 1846. évi patens volt nálunk érvényben. Számúztuk az osztrák hivatalnokok nagyobb részével együtt s tettük a fenti kijelentést. Úgy hangszik a fülemben, mint egy fogadalom. Közel két évtizede mulott mióta elhangzott; ideje volna törvény alkotás útján bevallani. De az ügy erkölcsi oldalától eltekintve a jogi állapot — újra ismétljük — tarthatlan. A joggyakorlat tünetei fölötte kórosak. Itt-ott lehet szerződés szerint ítélni, jogszabály alapján soha.³⁾ Positiv-törvényeink sorából az 1867. XVI.

²⁾ Arany László úr adatainak kiegészítéséül felemlítendőnek tartom, hogy a Kisfaludy-társaság s az írók és művészek társaságán kívül a „Képzőművészeti társulat“ is tevékeny volt a saját szakmájába vágó javaslati alkotások körül. Ugyanis a Kisfaludy-társaság által az 1867. évben készített javaslat művészeti részében a Képzőművészeti Társulatot arra indította, hogy ő maga is készítsen egy javaslatot, a mely elkészültével az igazságügyminiszteriumhoz be is nyújtott. Ugy látszik nem csak ad acta került, hanem majdnem teljesen feledésbe is ment. A Képzőművészeti társulat javaslata az 1865. évi bajor törvény (lásd Gesetzbblatt für das Königreich Bayern Nr. 10. 65—102. lapok) után készült. Ugy hallom, hogy a javaslat szerkesztése körül nagy része van *Perlaky Kálmán* budapesti ügyvéd úrnak. A javaslat címe „Jobbitmányi terv.“ *Suum cuique!* —

³⁾ Dr. *Suhajda János*: A magyar polgári anyagi magánjog rendszerében a 103. lapon őszintén azon tanácsot kénytelen adni, hogy „a fél valamint a bíróság segítsen magán a mint lehet.“

(19. §.) és 1868. XXX. czikkék egyenesen szerződések formájában köteleznek a megoldásra. A fogadalom, a szerződések mellett Europa is reánk nehezedik. A continensen még Törökország törvényhozása is többet producált a szerzői jogok tárgyában a mienknél.⁴⁾ A fő-sulyt azonban jól felfogott érdekünk és helyzetünkre fektetem. Gazdasági szempontként végül még azt híván ép a közvetlenül érdekeltek figyelmébe, hogy a törvény alkotás útján a szerzői munka gazdasági értéke — a minek eddig ugyancsak potom ára van — némileg emelkedhetik.

A hivatalos törvényjavaslat indokolása a kereskedelmi törvény (1875. XXXVII. cz.) által szabályozott kiadói ügylet törvényileg rendezett állapotát is oly körülménynek tekinti, a mely bennünket a szerzői jogot tárgyzó törvény alkotására ösztönöz. Tökéletesen helyes az, ha általános szempontokból indulnak ki. Már Arany László úr („Budapesti Szemle“ 1876. 20. szám) megjegyezte, hogy filius ante patrem. De ne feledjük, hogy a részletekben ép a kiadói ügylet szabályzott volta nehézségeket fog szülni. Az alkotandó törvénynek és a kereskedelmi törvénynek a kereskedelmi ügylet körül collisiói lesznek Evvel legyünk eleve tisztában, nehogy a jogéletben a kétféle törvényből zavar támadjon. A hiba mindenesetre a kereskedelmi törvény határozataiban rejlik. Nem avval vádolom én a kiadói ügylet törvényi szerkezetét, hogy itt-ott átesap a szerzői jog körébe, a mi majdnem kikerülhetlen volt. Új törvényünk is sok helyen érintendi a kiadói jogot; így teszem a törvényjavaslat 5. §-a b) és c) pontjának határozatai, továbbá a 10. §. világosan a kiadói ügyletbe vágnak. A hiba a kereskedelmi törvény alkotásakor mélyebben fekszik. A kiadói ügyletet a kereskedelmi törvényben egyáltalán nem kellett volna szabályozni. A német kereskedelmi törvényben sincs részletes szabályozás s az ahhoz fűződő póttörvények sorában sem foglaltatik, a mint is a mi szakaszaink polgárjogi törvényekből s erre czélzó javaslatból (dresdai) vétettek át. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministernél annak idején a kereskedelmi törvényjavaslat enquête-ben tárgyalatván ép a kiadói ügylet fejezetének előadója (Korizmits az igazságügy-ministerium képviselőjében) tette meg sikertelenül a mellőzési indít-

⁴⁾ Code International de la propriété industrielle artistique et littéraire contenant les législations françaises et étrangères stb. par J. Pataille et A. Hugnet Paris 1865. Append. 80. lap.

ványt.⁵⁾ A törvény minden áron nem oly szempont, mely a hibát eltakarja, sőt veszedelmesebbé teszi. Nem három évenként, de mondhatni folyton üléselő törvényhozás mellett ily sietség látszatra sem indokolás. Igaz, hogy a jogfejlődés tanúsága szerint általános magánjogi intézmények, minő a közkereseti társaság (oszt. plg. trvkönyv) a kereskedelmi jogba átvitettek, de az átvitel akként történik, hogy kizárólag az új hazában nyernek jogi szabályozást. Nem így a kiadói ügylet, melynek általános magánjogi szabályozása a polgári törvénykönyvnek is fen van tartva. Különben a jogfejlődés most már azt tanúsítja, hogy az általános magánjog nem csak revindicálja a belőle kiszakított intézményeket, de a kereskedelmi jog abba vissza térni látszik.⁶⁾ Az adott helyzetben most már csak az van hátra, hogy a törvényjavaslat egyes szakaszainál a változtatások a kereskedelmi törvény alkalmazatlankodó határozataira nézve világosan kimondatnak.

Az eddig adott tájékoztatás után még néhány általánosabb tételt veszünk fel alapúl, melyek segítségével könnyebben haladhatunk.

Nem lehet czéлом bülesészeti természetű elméletek fejtegetése. Elég leszen, ha az olvasó tájékoztatására azok két főosztályára csak főbb vonásokkal utalok, s saját terünk a tételes jog lévén, a törvényalkotás szempontjaira térek át.⁷⁾

Egyrésről a szerzői jog örök-léte (perpétuité), másrésről a társadalom kizárólagos joga vitattatik. Az előbbi álláspontot foglalja el Toldy (Schedel) Ferencz is, kinek az 1840. évben megjelent műve — melyről értekezésem bevezetőleg is megemlékezett — a hazai

⁵⁾ Kereskedelmi törvényjavaslat és a tárgyalására egybehívott értekezlet jegyzőkönyvei. A földművelés-, ipar- és kereskedelmi m. k. ministerium megbízásából kiadja Kilenyi Hugó m. kir. osztálytanácsos, az értekezlet jegyzője. — Budapest 1875. Löwinger F.-féle papír-nagykereskedéséből. 372. s köv. l.

⁶⁾ A kiadó-ügylet nem tartozik a feltétlen, habár egyoldalú kereskedelmi ügyletek sorába, ámbár Thöl. (5. kiadás 108. l.) a kereskedelmi törvény önismétlésének tartja, hogy a kiadói ügyletek külön is említetnek akkor, midőn azok a tovább-adási szándékkal létesült vétel (l. a mi keresk. törvényünk 258. §. a) és 259. §. 5. pontját) categoriájába úgy is bele illenének. A kiadói ügyletet nem is lehet a vétel fogalma alá helyezni. Lásd a czáfolatot *Dr. Goldschmidt L. Handbuch des Handelsrechts*. Második kiadás. Stuttgart, Verlag von Ferd. Enke 1875. I. kötet. 641-dik lap.

⁷⁾ Schweizerisches Obligationenrecht mit *Einschluss* des Handels- u. Wechselrechtes. Entwurf, bearbeitet nach den Beschlüssen einer Kommission vom 16. bis 21. Mai 1876. und vom 18. September bis 7. October 1876. Bonn. Buchdruckerei Jeut und Reinert. 1877. Hasonlólag már előbb a zürichi törvénykönyv.

irodalomban az egyedül számbavehető alkotás.⁸⁾ A természetjog értelmében az, mit az ember létrehoz, tulajdonává válik.⁹⁾ A tárgy, az eszme, a gondolat kifejezésére választott forma a szerző alkotása.¹⁰⁾ Művével tehet, a mit akar. Ugy ő, mint örökösei a műnek, akár mint bármely más jószágnak, szakadatlanul és végtelenig hasznát vehetik. Elég szolgálatot tesz a szerző az által, hogy az emberi ismereteket gyarapította, a miért a társadalom viszonyszolgálattal tartozik. Jogát kissebbitni annyi, mint hálátlanság. Ezenfelül másodrendű érvként a szerző munkájának értelmi és pénzbeli haszna között különböztetnek meg. Az eszme átmehet ugyan a közlés útján a köztulajdonba, (szellemi tulajdon), de nem az anyagi tulajdon, melynek használata a szerzőt illeti.

A társadalom kizárólagos jogának (Droits de la société) hirdetése már Proudhon óta ismeretes. Az írói és művészi alkotások nem eladni valók, a szerző embertársai iránti szeretetből, az emberiség javára dolgozzék. Másrészről az mondatik, hogy a ki egy új eszmére bukkan, nem tesz egyebet, mint hogy azt reproducálja, tökéletesíti, szépíti, vagy egyszerűen azt az eszmét, a mi már azelőtt létezett, egy más formában mutatja be; mindannak, a mi már előtte volt, hasznát vette; adja vissza a szerző a társadalomnak azt, a mit tőle vett. Végül azt is felhozzák, hogy testtel nem bíró tárgy nem állhat tulajdonában. Ez utóbbi tétel összevág a mi meg-

⁸⁾ *Az írói tulajdon.* Philosophiai, jogi és literaturai szempontból, az azt tárgyzó külföldi törvények és vélemény egy magyar írójogi törvényről. Figyelem gerjesztésül írta *D. Schedel Ferencz.* Pesten. Heckenast Gusztáv. M. D. CCC. XL. Lásd különösen a *Zachariä* ellen a 20. §-ban foglalt czáfolati érvelést. Egyébként a nagyérdemű szerző e művéről elmondhatná, hogy tárgyát a maga idején egész terjedelme szerint tárgyalta. Hazai szempontból is — az írói jog történetét adván — marandandó becsű munka, mely írója országosan ismert szorgalmának nem kis tanúsága. — Magában foglalja e munka az 1837. évi január 11-iki törvénynek az írói jogra vonatkozó részét magyar fordításban. A porosz törvény a híres *Savigny*, porosz status-ministersége alatt készült. Ezen törvény — mondja *Klostermann* — volt a szerzői jognak első behatóbb, formai tekintetben még mai napig sem felülmúlt codificatiója, mely a többi német állam későbbi törvényei és most érvényben levő német-birodalmi törvényhozásnak alapul és mintául szolgált.

⁹⁾ Lásd a következők kiegészítéseül: *Legislation et jurisprudence concernant la propriété littéraire et artistique* par *Ch. Fliniaux* avocat au conseil d'état et à la cour de cassation. Deuxième édition Paris Ernest Thorin 1878. Chapitre première.

¹⁰⁾ Ezen tételeket szépen czáfolja *Fliniaux* 1. 3. l. a következőkben: „La question de propriété étant supposée résolue dans le sens de la perpétuité, une

állapodásunkkal is, csak nem zárja ki azt, hogy jog, t. i. szerzői jog, a mely nem tulajdonjog, létezzék. A legutóbbi, 1866. évi július 14—19-diki francia törvény sem szól már írói tulajdonjog, hanem igenis szerzői jogról. Az 1865. évi július 25-diki törvény is csak „Diritti d' Autore“-ként van czímezve. A szerzői jog tárgya azon forma, melyben a szerző művét megalkotta. A két elmélet egyeztetése volna az u. n. vegyes elmélet.¹¹⁾

A vegyes elmélet¹²⁾ az, mely átvisz a teteles-jogi szempontokra sőt mondhatni, hogy az egyenesen teteles-jogi természetű. Az egyeztetni czélzott elméletek úgy állanak egymással szemközt, mint a hazard-játékosok. Mindegyiknél az egész betét áll a kockán; vagy-vagy a jelszó. Észjogi állásponton maradvá egyeztetésök lehetetlenné válik. De e mint a való életre tekintünk az egyeztetés, helyesebben az *autre question* nait immédiatement à la suite de cette solution. S'il y a un droit de propriété, sur quoi portet-il? Est ce seulement sur la forme de l'oeuvre, c'est-à-dire sur l'arrangement, le style, l'expression; ou bien est-ce également sur l'idée et sur le sujet de l'oeuvre. Certains partisans exagérées du droit de propriété ont soutenu que l'auteur n'était pas seulement propriétaire de la forme, mais encore de l'idée et de sujet. Il suffit d'indiquer les conséquences de ce système pour montrer qu'il a là une exagération; si l'on admet que l'auteur soit propriétaire exclusif de son idée, personne ne pourra ni la lui emprunter, ni la reproduire sous une autre forme; et cependant, selon l'expression vulgaire, il arrive souvent que les grands esprits se rencontrent; *on ne pourra donc plus énoncer une idée avant de s'assurer que personne n'en ait encore émis de semblable!* Cela est inadmissible; pourtant d'autres vont plus loin encore, et soutiennent que l'auteur n'est pas seulement propriétaire de la forme et de l'idée, mais encore du sujet; c'est tomber dans une exagération incroyable; *en ce cas, l'histoire n'aurait plus qu'un historien, les grands hommes qu'on biographie, les batailles qu'on seul peintre et ainsi de suite!* Il faut donc dire qu'il ne peut y avoir de question sérieuse en ce qui concerne la propriété de l'idée et du sujet; *l'auteur n'a de droite que sur la forme qu'il a employée pour reproduire sa pensée, et tout autre personne peut traiter le même sujet, exprimer les mêmes idées, du moment qu'elle le fait d'une manière différente.*"

¹¹⁾ A társadalmi elmélet ellen I. Fliniaux i. m. 5. l.: „On peut répondre que s'il est bien vrai que l'écrivain et l'artiste ont profité des progrès de la civilisation, il n'en est pas moins certain que leur oeuvre est empreinte de leur personnalité; ce qu'ils ont emprunté à la Société, ils l'ont transformé et en ont fait une oeuvre qui leur est propre. Il n'est point juste de croire que les grands génies ne sont que des compilateurs, et les chef-d'oeuvre, de sublimes plagiat. Du reste, en supposant que l'auteur n'ait fait qu'emprunter, il n'a certainement rien détruit et, aurait-il même reproduit exactement ce qui existait déjà, la Société n'a point à s'en plaindre, car elle n'éprouve aucun préjudice.“

¹²⁾ Fliniaux i. m. 8. l.: „Il s'agit donc de maintenir en équilibre deux intérêts opposés. Ou' on ne dise point qu'une pareille transaction est une spolia-

egymás mellé rakás lehetségessé válik. A való életnek van egy hatalmas tényezője s ez az *idő*. Ez az a melyen annyi észjogi elmélet hajótörést szenvedett. Quamquam nihil ex tempore fit, tamen nihil nisi in tempore. Ezen jelszó már az elévülés általános magánjogi kérdésénél megtörte az idő felett szárnyalni akaró elméleteket, őket a való élet porába, küzdterére rántotta le. Így történt mondhatni kényszerből a transaccio az idő jelszavának varázshatása alatt a mi jogvidékünkön is a két elmélet között. Az örökléltű egyéni jog időhatások közé szorított, a melyeken túl a társadalom kizáró joga kezdődik. Az osztályos egyezség azonban még nem ért teljesen véget s a kisebb jelentőségű küzdelmek valószínűleg a végtelenig fognak tartani; a két osztozkodott fél sokszor fog még osztályigazítást követelni, de talán soha kizárólagosságot.

Lássunk a kérdés tételes-jogi megfigyeléséhez.

Legelőbb is a személyes és vagyoni jog természetének megállapításával kell foglalkoznunk. Én e helyütt nem oly értelemben veszem a személyes jogot, hogy az az ember saját, másra ki nem ható cselekvésére vonatkozhatik. Ilyen jog a testi integritás, a test feletti szabad rendelkezésre szóló jog, továbbá a jog arra, hogy érezhetünk, gondolkozhatunk szabadon. Ily jogoknak a magánjogok körül nincs is helyök. A fajta személy-jogról sem lesz itt szó, a melyek a személyt mint ilyet magában véve vagy bizonyos állás p. o. családi állásnál fogva megilletik (ius quod ad personas pertinet). Tovább menve azt is észleljük, hogy bizonyos vagyoni jogok személyes jogok, a mennyiben bizonyos személyhez vannak kötve; ilyen a használat és haszonélvezés joga. Ezek már közelebb állanak a mi jogfogalmunkhoz, de e vagyoni személyes jogok még nem azok, a melyeket mi kutatunk. Mi is azt valljuk, hogy a szerzői jog személyes, eredetileg és alapjellegéhez képest személyes jog volna, de megállhat vagyoni jelleg nélkül is. Ily értelemben vesszük a szerzői jogot mint személyes jogot, melylyel alantabb foglalkozni fogunk. Ezen jogi alakulatot látom én a szerzői jogban azon hozzáadással,

tion communiste, que, du moment qu'on dépouille tôt ou tard les hérétiques de l'auteur, n'y a pas de raison pour ne pas, au bout d'un certain temps, dépouiller de son bien tout propriétaire foncier, au profit de la masse commune; les situations ne sont point les mêmes; il s'agit ici de l'intérêt de la société au point de vue du progrès de l'intelligence et des conceptions artistiques; au contraire le partage des terres ne pourrait donner aux membres de la société qu'un avantage matériel; or, le progrès social n'a rien à attendre du communisme des biens, mais il a beaucoup à retirer du communisme des idées."

hogy ez nem kötelmi-jogi természetű, a mely negativumról nyomban szólók. A szerzői joghoz hason jelenségek az u. n. regal-jogok (iura regalia), minő teszem a nálunk még érvényben levő korcsmáltatási jog. Sem dologbeli, sem kötelmi jogok. Mandry alantabb idézett művében e külön jogi jelenségeket (a szerzői jogot) is beleértve tilalmi jogokként mindenki ellen való érvényesíthetőséggel ellátva foglalja össze. Maradjunk azonban szorosan a szerzői jognál.

Mint már mondtuk, a szerzői jog természetének felfejtése eddigelé még nincsen tisztán adva. A jog mint mindenki ellen érvényesíthető jog meghatározásán kívül még az iránt sincs teljes megegyezés, hogy melyik jogrendszerbe helyeztessék. Eltekintve attól, hogy a tárgyi értelemben vett szerzői jognak büntető jogi jellege is van, s a büntető jog egy külön és önálló részébe beillesztendő, az első kérdés: vajon az általános magánjogi avagy ép a kereskedelmi jog terén találja-e helyét. A kérdés nem esik össze avval, amit a mi kereskedelmi törvényünkre vonatkozólag mondtam, a hol főleg a kiadói ügyletnek a szerzői jogot megelőző szabályozásából eredő nehézségekre figyelmeztettem. *Dalloz és Vergé Code civile annoté* című művökben: a szerzői jog helyét a kereskedelmi jogban látják. Fölötte érdekes, a mit ez ellenében *Dramard: Bibliographie raisonnée* című művében mond.¹³⁾ Jelzi egy-

¹³⁾ *Dramard: Bibliographie raisonnée du droit civil.* Paris 1879. 98. lap: „M. M. Dalloz et Vergé, dans leur *Code civil annoté*, ont renvoyé cette matière au droit commercial. Cette classification pouvait convenir à un ouvrage comme le leur, où, s'occupant avant tout des applications que la loi peut recevoir dans la pratiques des affaires, ils se trouvaient plus fréquemment en présence d'espèces où cette application se produit sous une forme commerciale, principalement en ce qui concerne la propriété industrielle qui soulève des questions de beau coup les plus nombreuses et les plus variées. Mais elle nous a semblé ne pouvoit convenir à un ouvrage comme celui-ci, où la doctrine tient la plus large place et où particulièrement en ce qui concerne le sujet, il n'y a presque exclusivement à citer que des traités sur les généralités de la matière, les questions spéciales et de détail n'ayant que très accidentellement fait l'objet des méditations des écrivains que sollicitent de préférence les études theoretiques. C'est encore cette dernière considération, aussi bien que le peu de fermeté des principes de notre législation actuelle sur la propriété littéraire, artistique et industrielle, qui nous a déterminé et, en quelque sorte, obligé d'étendre exceptionnellement le cadre de *Bibliographie*, pour y faire rentrer des ouvrages qui sont plutôt du domaine de la législation ou de la philosophie du droit, que de celui de droit positif, objet spécial de cette division de l'oeuvre que nous tentons d'accomplir. Si nous avions renvoyé à une autre division tous les documents bibliographiques de ce genre, comme nous

ben az egész szerzői jog körül a francia törvényhozás befejezetlenségét is. A Dramard által ellensúlyozott s talán egymagában álló nézet élesen mutatja a jogfejlődés azon irányzatát, mely a szerzői jog kifejlődésének nézetem szerint, nagy kárára szolgálhat. Ezen, tudtommal rendszeri beosztásra nézve különös felfogás a francziák részéről, bennem csodálkozást kelt és pedig annyival inkább, mivel maguk a kereskedelmi jog írói a szerzői jogokkal még csak távolabbról összefüggő ügyeket is a kereskedelmi ügyletek köréből egyenesen kivesznek. A szobrász márványt vesz, hogy szobrot készítsen s aztán azt eladja. A mi kereskedelmi törvényünk szerint is itt a speculationalis szándék (ingó dolog vétele továbbadási szándékkal) a márvány-vételbe belemagyarázható. A francia a művészre való tekintettel a márvány-vételt kiveszi a kereskedelmi ügyletek sorából.¹⁴⁾ Én részemről a szerzői jogot nemcsak a kereskedelmi jog körébe sorozhatónak nem tartom; mire teszem a németeknél a lípesei kereskedelmi főtörvényszéknek hatásköre a szerzői jogot érdeklő ügyekben csak nem mutathat, de odáig is elmegyek, hogy a szerzői jogok a tisztán vagyoni jogok keretéből is kiemeltessenek.

*l'avons fait pour les parties du droit, dont les règles précises et définitives ont fait l'objet d'une codification bien coordonnée dans toutes ses parties, nous aurions dû nous résigner à être incomplet, si ce n'est même tout à fait muet sur cette matière; car ici les documents de doctrine consistent moins en commentaires sur une législation indécise qu'en traités destinés à la préparer et à dégager les véritables principes qu'elle aura à consacrer définitivement.*¹⁴⁾

¹⁴⁾ Dalloz et Vergé ellensúlyozására jegyezzük meg a következőket, melyektől kitűnik, hogy még a kereskedelmi jog nem vitatott terén is a szerző minő kivételes szempont alá helyeztetik. *Rivière: Répétitions Ecrites sur le Code de Commerce: Septième Edition Paris. 1875. 845. lap:*

„ . . . le peintre qui achète des toiles et des couleurs, le sculpteur qui achète des marbres, ne font pas des actes de commerce: car le but principal des ces artistes, lorsqu'ils achètent les toiles, les couleurs ou les marbres, n'est pas de les revendre, mais de réaliser leur oeuvre.

La même décision doit être donnée relativement à l'achat que ferait un auteur des objets nécessaires pour l'impression et la publication de ses ouvrages.

Il se présente cependant des difficultés dans l'application. Ainsi, il y a des peintres et des sculpteurs plus ou moins distingués; il y a, par exemple, des peintres dont on peut dire, sans trop s'écarter la vérité, qu'ils revendent avec gains les couleurs qu'ils ont achetées. Ce sera aux juges à distinguer s'il y a production intellectuelle ou non: toutes les fois qu'ils reconnaîtront le fait de l'intelligence de l'artiste, ils décideront qu'il n'y a pas acte de commerce; il en sera autrement s'il agit de personnes, comme le disait Cicéron, dont on paie le travail et non le talent; *quorum operae, non artes emuntur.*“

Már már odáig fejlesztetett a szerző jog, hogy a kiadói ügyletek pusztán vagyoni jogi természetét őríti fel magára. Ez ellen, nézetem szerint a szerzői jog reagál 's előb-utóbb elfog *személyes jogi* alapellege ismertetni. A németek közül *Klostermann-t* lehetni a szerzői jog írói közt első helyre tenni. Azonban ő éppen az ki első rangu művében a szerzői jog fogalom-meghatározásánál annak határozatlan és *kizárólag* vagyoni jogi minőséget tulajdonít.¹⁵⁾ Ugyan így de kevésbé határozottan *Wächter Oscar*.¹⁶⁾ *Mandry Gusztáv* egyenesen *Klostermann* nezeitét reproducálja.¹⁷⁾ Velők szemközt áll *Dambach* és pedig az 1870. évi német-birodalmi törvény, különösen a törvény-előkészítés hivatalos adataiból kiindulva.¹⁸⁾ Mindjárt látni fogjuk,

¹⁵⁾ *Dr. Klostermann R.*: Das Urheberrecht an Schrift- und Kunstwerken stb. Berlin 1876. Verlag von Franz Vahlen. 23. l.: Das Urheberrecht ist ein Vermögensrecht. Dies wird dadurch ausser Frage gestellt, dass nach §. 3 des Gesetzes vom 11. Juni 1870 und nach §. 2 des Gesetzes vom 9. Januar 1876 das Recht des Urhebers auf seine Erben übergeht und durch Vertrag oder von Todeswegen beschränkt und unbeschränkt auf andere übertragen werden kann. Eine solche Vererbung oder Veräusserung ist nur bei Vermögensrechten denkbar.“ Majd a 25. lapon: „Das Urheberrecht ist also *seinem ganzen (!) Inhalte nach* ein Vermögensrecht.“ Az idézett munka nem zavarandó össze azon kisebb terjedelmű munkával melyet szerző az idézetnél előbb írt. Das Urheberrecht an Schriftwerken stb. Berlin. Verlag von J. Guttenberg. 1871.

¹⁶⁾ *Dr. Wächter Oscar*: Das Autorrecht. Stuttgart. Verlag von Ferdinand Enke czímű műve 1. §-ában. Vesd össze ugyanezen szerzőnek: Das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste, Photographien und gewerblichen Meistern. Stuttgart 1877. czímű művét a 25. s követk. lapokon. Itt már a következőket mondja: „Da er (a szerző) über die persönlichen Motive seiner Rechtsverfolgung keine Rechenschaft zu geben hat, diese vielmehr für das Recht und dessen Beurtheilung indifferent sind (?) so kann er allerdings im einzelnen Falle rein persönliche Zwecke mit einem Recht verfolgen (!), welches der Gesetzgeber als ein Vermögensrecht ihm gewährt.“ Különösen a 30. lapon maga mondja, hogy: „Es (Autorrecht) ist nicht ein Personenrecht in dem zuerst entwickelten römisch-rechtlichen Sinne, sondern ein *Personrecht* (!) von wesentlich vermögensrechtlicher Natur.“ A szerzői személyes jog továbbfejlésében vagyoni jelleget öltene fel elannyira, hogy *eredetét* megtagadná?! Bármennyire kiterjesztetnék a szerzői jog vagyoni jogi sphaerája különösen az elidegenítések s az örökösödés tárgyában: eredetét nem lehet figyelmen kívül hagyni. *Kováts Gy.*: Das Urheberrecht stb. Berl. 1877. 1. l. a k. ftvsz. határozatára hivatkozálag (XVI. 227.) nem kívánja a vagyoni értékű criteriumot.

¹⁷⁾ *Dr. Mandry Gusztáv*: Der civilrechtliche Inhalt der Reichsgesetze. Tübingen 1878. Akademische Verlagshandlung. 398-398. 417. 425. 426. l.

¹⁸⁾ *Dr. Dambach Otto*: Nachdruck und Nachbildung czímű értekezését (Köszölve Dr. Holtzendorff Fr. Handbuch des deutschen Strafrechtes czímű gyűjteményes vállalatán III. kötet XXX. 1034. és 1035. l.: „Man hat allerdings versucht auch vom Standpunkte des Reichsgesetzes aus das Urheberrecht als ein reines

hogy a német birodalmi törvény felfogásomnak nem látszik kedvezni s így *Dambach* részéről az ezen törvényre való kivatkozásnak döntő jelentőséget nem tulajdoníthatok. Annyi igaz, hogy a szerzői jog tisztán vagyoni jogi keretbe nem volt szorítható; ez a jog-viszonyok hatalma, s nem annyira a német törvényhozás tendenciája, melyet e tekintetben nem lehet avval megtisztelni, hogy határozottan szintvallana bármely irányban. A jogfogalmak fejletlensége mellett határozottság nem is volt követelhető.

Nem érzem magam különösen ezen alkalommal arra hivatva, hogy egy külön elméletet adjak avagy egy illet részletesen indokoljak, vitázzam jobbra is, balra is. A nagy theoretikus harez még sokáig nem lesz eldöntve. A törvényalkotónak azonban egyet-mást eleve ki kell érezni, mert az élet nem várat magára. Azt természetesen nem lehet törvények másolása útján elérni, a helyes érzeket csak az életviszonyok szemlélete adhatja meg. Még csak a körül tapogatódzunk, valjon a szerzői jog személyes-jogi alap-jelleggel avagy tisztán vagyoni jogi természettel bír-e. Annyira már volnánk, hogy a szerzői jog nem tulajdonjog s ennél fogva egyszersmind a *dologbeli jogok* egész keretéből ki van zárva. Amár eldöntött kérdés úgy állott, hogy a szerzőjoga vagy tulajdonjog s így ezen minősítés mellett befoglalatik a dologbeli jogok sorában, vagy nem tulajdon s akkor más fajta dologbeli-jog (szolgálat, zálog, stb. stb.) sem lehet. Hátra volna a vagyoni-jog másik fő osztálya: a kötelmi jog. Itt meg az elhelyezést azon körülmény nehezíti, hogy a szerzői jog mindenki ellen érvényesíthető abszolút jog. Nemcsak az ellen szolgál „a bitorlási kereset“ (*Nachdrucksklage*), ki a szerzővel kötött szerződést nem tartja meg, vagy a ki maga részéről a szerző ellen bitorlást követett el, de az ellen is, a ki egész ártatlanul belekeveredett a bitorlásba avagy jutott a szerző, illetőleg jogutódjával szemközt bizonyos

Vermögensrecht darzustellen (*Klostermann*: Das Urheberrecht an Schriftwerken etc. 1871. Derselben Ansicht ist *Fuchs*, Anklage und Antragsdelikte 1873. S. 190); allein diese Ansicht findet ihre positive Wiederlegung in den legislativen Vorberathungen des Gesetzes, bei denen wiederholt ausdrücklich ausgesprochen worden ist, dass das Gesetz nicht nur die vermögensrechtlichen, sondern auch die persönlichen Interessen des Urhebers habe schützen wollen. Man wird daher die eben vom rechtsphilosophischen Standpunkte aus dargelegte Auffassung auch nach den Bestimmungen des Reichsgesetzes vom 11. Juni 1870 als richtig anerkennen müssen: dass das Urheberrecht seinem innersten Wesen nach ein persönliches Recht ist, mit welchem Vermögensrechte des Autors zwar in der Regel verknüpft sind, aber keineswegs notwendiger Weise verbunden sein müssen.

adott helyzetbe. Nem példátlan ugyan a jogtörténetben, hogy egy kötelmi (relatív) jognak mindenki ellen való érvényesíthetősége adatik meg (*actio in rem scripta*) de ép a szerzői jog keletkezése, eredete nem olyan, mint a kötelmeké, melyek szerződés, kártétel avagy hasonló tényekből származnak a szerző joga magából a szerzőből ered; per excellentiam eredeti (!) nem származtatott szerzés, sőt abszolút is, mert az a jog, a mit a szerző előállít másnál sohasem is létezett. Majdnem teremtés a semmiből! Lehet az általános magánjogi szerzés olyan, hogy független a jogátruházástól p. o. hogy valaki egy az előbbi tulajdonos által feladott (derelinquált) dolgot szerez meg, *de jog már előbb létezett a dologon*. A szerző jogszerzése *a történelmileg fejlett s jobbára jogutódláson alapuló társadalmi élet közepett őseredeti* (abszolút). Más halandónak ilyen őseredeti szerzés céljából a Byron énekelte „magány“ ba, hol ember még nem írt törvényt, szabályt, kellene elbarangolni. De még itt is vad emberekkel találkozhatnánk, kik az „észjog“ aiján már rég occupáltak.

Látni való, hogy a szerzői jog mint tisztán vagyoni jog ennek keretén belül keresztvízre (hol legyen a specialis helye) nem tartható, a mint is az azon nézetet képviselők a vagyoni jogi általános meghatározásnál tovább nem mennek. Megkísértem czáfolásukat. Főérveik, hogy a szerzői jog elidegeníthető s abban örökölni is. Azt hogy szerzői jog elidegeníthető cum grano salis kell venni. A kiadó megveszi a munkát, mondjuk, de azért a szerzői jog, a személyes jog nincs elidegenítve. Általánosan elismert dolog. A szerző munkája átadása után is még mindég tehet a közrebocsájtás előtt javításokat, a kiadó nem utasíthatja vissza avval, hogy a vétel és átadással az ő kizárólagos joga megkezdődött. Ez a javíthatás egy második és további kiadásra is kiterjed. Külömböztetést tesznek tehát a jogírók a között, ha csak kiadói ügylet köttetik, s a között, ha maga a szerzői jog ruháztatik át. És ugyan csak lássuk, kiknek a kedvéért teszik ezt a különböztetést. Teszem egy politikus, egy kormányférfi a maga dicsőíttetésére álnév alatt egy brochure-t írat. A szerzőt kifizetik s odább állhat. Minden befolyása befolyásolt alkotására megszűnt. A bérencz-toll (mandatum) bizonyára nem is törődik vele. De a dolgot tisztességesebb módon is el tudom magamnak képzelni. Ott az Arnim gróf esete. Eliteltetése után *Pro Nihiló* czím alatt megíratta védelmét. Ha ez — mint mondják — így van, úgy kétségtelenül átszállott reá, a megbízás jogi természeténél fogva a szerzői jog. De a tendentiosus iratoktól eltekintve, a szerzői jognak tisztességes átruházását véve

fel: egyáltalán nem szűnik meg a szerzőnek beavatkozási joga munkája kiadására nézve, a mint ezt Klostermann maga is vallja.¹⁹⁾ Így minden esetre ad jogot neki arra, hogy egy elferditett kiadás ne jusson a nyilvánosságra. *Tehát a szerzői jog elidegenítése még sem esik a közönséges magánjogi elidegenítés szempontja alá.* Részemről még akkor is, ha a szerzői jog maga adatik el, jogot adnék a szerzőnek a javítmányok tárgyában, a mit Klostermann az idézett helyen maga sem tart lehetetlennek avagy helytelennek. *A személyes-jogi mozzanatok tagadhatlanul szerepelnek a szerzői jogra vonatkozólag.* A szerzői jogéletnek egyéb alakulatai is *a tiszta vagyoni jogi felfogás* ellen szólnak. Klostermann maga az, a ki érdekes eseteket közöl, melyekből kitűnik, hogy a szerzők vagyoni jogi érdek nélkül vannak sértve jogaikban, és ezekre tekintőleg kénytelen a szerzői jog helyett más jogot substituálni, mint a melyen szerinte a sértés végbe ment. A „bitorlási“ keresetet (Nachdrucksklage) a személybántalmi (?) keresettel (actio iniuriarum) helyettesíti. Egy esetre melyet közöl²⁰⁾ tökéletesen találó. „Girardin Ed. 1849-ben a sajtó útján leveleket tett közzé, melyeket Constant Benjamin Recamier asszonynak írt és pedig egy oly másolat alapján tette közzé, melyet az utóbbi egy barátjának azon írásbeli felhatalmazás mellett adott át, hogy a leveleket halála után közzé teheti. A szerző nő-testvére és a címzett unokahúga az írást indítottak pert, hogy a további közzététel betiltassék. A párizsi felebbviteli törvényszék 1850. november 10-én annak daczára hogy az 1830. évben özvegy és utódok hátrahagyása nélkül elhalt Constant Benjamin munkáira nézve a véd-határidő lejárt: a kereseti kérelem értelmében határozott.“

Igen helyes, hogy Klostermann az ítéletet csak a személyiség megsértéséből tudja lezármaztatni, mert szerzői jog már nem létezett. A második eset, melyet felhoz Scheffelnek Ekkehard című híres regényével, illetőleg szerzőjével történt²¹⁾ „Midőn Scheffel Ekkehard-ja a kiadó által töredékesen és megcsontítva egy regényfolyóiratban közzététetett, a szerző ezen közlés ellen szerzői jogát érvényesítette, habár nem pénzérdek miatt támasztotta keresetét“. Ezen alkalmából Klostermann Gerbernek általunk is idézett értekezésére (I. I. t. jegy.) utal, hol a bitorlás elleni védelem pénzérdeken nyugvónak mondatik

¹⁹⁾ Klostermann i. m. 158. l. A gyűjteményes munkáknál lehetne eltérő szempontot megindokolni, úgyszintén az iudiciáknál az esetben, ha ez utóbbiaknál szerzői jogról lehetne szó.

²⁰⁾ Klostermann i. m. 25. l.

²¹⁾ Klostermann i. m. 27. l.

ki, de ezáltal nincs kizárva, hogy közvetve (!) személyi érdekek védelmezésére is szolgáljon. E mellett Klostermann az írók „többségére“ is hivatkozik. Az adott esetben azonban kérhetjük: nem-e *egyedül* és *közvetlenül* írói neve érdekében lépett fel Scheffel? Megengedem, hogy pénzérdek mellett közvetve a személyiség is megvédethetik, de itt ez utóbbi közvetlenül kért jogot és igazságot! Megengedem azt is, hogy egy jogintézménynek okai jobbára vagyoni érdekeken sarkallók lehetnek, de nincs kizárva a külön önmagában felléphető személyiség érdeke. Már pedig Klostermann tisztán vagyoni érdekek megvédésére szorítkozik. Az eddigi közlemények tanúsíthatják, hogy Klostermannak még nem sikerült végleg a vitát befejezni s a német írók többsége daczára — jobbára commentátorok — reményünk lehet arra, hogy a szerzői jog, mint részben (nem kizárólag) személyes alapjellegű jognak elismerése nem fog késni. Az, amit Klostermann rideg vagyoni-érdekű elmélete ellensúlyozására, megélhetésére nézve előrántott, az *actio iniriuriarum*ot: Wächter egyenesen elveti²²⁾. A két német tekintély meghasonlása is bizonyítja közös hitágazatok tartatlan voltát. És pedig annyival inkább hiszem azt, mert a római-német általános magánjogi tudományban a legelőkelőbb tekintély Windscheid által rés lett törve azon a tanon is, mely a kötelemben a vagyoni értéket okvetlenül megkivánta²³⁾. Pedig a szerzői jog és kötelmi viszonyok nem is határosak s arra nézve mégis az utóbbiak szokásos formulája: „*ea enim in obligatione consistere, quae pecunia lui praestarique possunt*“ vétetett mintegy át. Windscheid e formulában csak jogrégiséget lát s túl emelkedik a hagyományon. És ugyan mi okozhatja nála ez eredetiséget — ilyenképp fogják talán fel — a német jogtudósok sorában? Hogy ő majdnem egyedül a jogéletet magát nézi, abból szívja be az éltető elemet. Kikötöm beteg létemre a szomszédommal, hogy zongora-játékával ne akadályozza gyógyulásom, tehát hogy ne játszszék. Megszegés esetére bírságról nem gondoskodunk s nekem ne legyen keresetem s különösen a megkötött szerződésnek lehetőleg teljes foganatot szerző végrehajtáshoz jogom. Persze a dolognak nem szabad oda fejlődnie, hogy a pusztá szeszélyes kikötés jogortalomban részesüljön. A szerzői jogra visszatérve, az 1857. évi török törvényhozásban észlelhetni a szerzői jog egy eredetleges típusát. A szerzői jog az örökösökre át sem is szállhat, szóval legszorosabban vett személyes jog.

²²⁾ Wächter: *Autorrecht* G. I. 10. jegyzet.

²³⁾ Windscheid: *Lehrbuch des Pandektenrechtes* II. kötet, 3. I. 3. jegyz.

Az elidegeníthetesen kívül abba is bele kapaszkodnak a szerzői jogot tisztán a vagyoni jog szempontjából tekintő jogászok e tárgybani nézetök támogatására, hogy hisz a szerzői jog az örökösökre is átszáll. Az örökösödés kérdését legközelebb külön tárgyalom; addig is egyet mást, a mit itt hasznos elmondani előre bocsátok. Igen alkalmas az említett írók nézetének külső gyámolítására, hogy a szerzői jogra nézve a német törvényben ugyanazon örökösödés van megállapítva, mint a minő az általános magánjog rendszerében foglaltatik, helyesebben hogy a kettő ugyanegy, tehát nem is kétféle. Tagadhatlanul igen alkalmas arra, hogy a kérdést némileg elhomályosítsa. Különös, de tanulságos, hogy a „szellemi tulajdon“ hangzatos szavának harczosai a francziák a szerzői jogokra vonatkozólag az örökösödésnek nem adnak oly tág teret. A franczia a szavakban hagyja magát inkább elkapatni, de azért a dolog érdemében minden túllelkesedése daczára találó. Úgy látszik, hogy bizonyos rajongás még nem zárja ki a helyes úton haladást. A német rendszeri tekinteteknél fogva is a változó jogi jelenségek közepette egyöntetűségre, unificatióra törekszik. Ehhez képést különböző a két nemzetenél a jogfejlődés, melynek súlypontja a francziánál inkább a jogéletben, mint a hagyományos jogtudományban van. Ezen állításunkra vonatkozólag volt és lesz alkalmunk példatárral szolgálni még azon szűkebb keretben is, melyet a szerzői jog tölt be. Félreértés elkerülése okából meg kell jegyezmem, hogy amit különösen az elidegenítésre vonatkozólag mondtam, főleg az írói jog szempontjai szerint ítélendő meg.

Egy analogiával vélek szolgálhatni arra nézve, hogy miként terjeszkedik ki bizonyos határok között egy jog, mely jellegénél fogva a személyhez van kötve. A római jogból a használati jog (usus) fejlődését tekintsük. Kezdetben legszorosabban vett személyes jog. Valakinek egy ház használata (nem a plus: a haszonélvezet) hagyományoztatott. Bárminő terjedelmes legyen a hagyomány tárgya csak önmaga használhatta. Teszem az üres szobákat be nem népesítheti; a szülők, a házasárs, a gyermekek is ki vannak fogalmilag zárva a tartó használatból. Látogatást talán még csak tehetnek a gyermek, a házasárs, a szülőnél. A látogatások — tegyük fel — mindinkább tartósabbak lettek s állandó beszállásolásra vezethettek. Ebből aztán a hagyományos és örökös között per támadt. A bíró az ügy elbírálását kényesnek találhatta akkor, midőn a pusztá szó által jelzett fogalom tisztaságával a való élet szükségletei állottak ellentétben.

Hogy segíthetett a praetor magán és az ügyön a legkönnyebben? A definitió avagy az élet mellett törni a páleztát!

Nem, hanem úgy, hogy a végrendelkező akaratát magyarázza²⁴). És tekintve az élet szükségleteit, mely szerint a végrendelkező alig akarhatta hagyományosát magánfogságra kárhozatni, hogy a lakás használata családos embernek vagy olyannak hagyományoztatott, a kiről fel lehetett a rendes életszabályt, a házassulást tételezni: szülő, házastárs és az apaság nem választanak külön. Az abstractiókban szenvedő bíró talán azon axiomára, hogy „az ember társas lény“ hivatkozott volna s e czímen a lakásból kaszánya is válhatik, de nem így a concrét gondolkozású római, kinek csak a hozzátartozók járnak az eszében. Így lesz aztán az életviszonyokból iudicatura; ebből továbbad általános jogszabály, mely kimondja a gyakorlati életből merített tételt. A jogélet fejlődése ilyen természetes és egyszerű. De nem csak odáig megyen a dolog, hogy a használat kiterjeszthető más személyekre is, de a használat maga tartalmára az egyszerű használaton is túlmenőleg kiterjesztetik, mi több, a használat tárgyára nézve az *elidegenítés* is megengedett²⁵). A használat a haszonélvezéshez közelebb hozatik.

A személyes-jog tárgyai részben átruházhatóvá is válnak, maga a jog soha!

Hason fejlődést képzelek én magamnak a szerzői jogok körül. Eredetileg a legszemélyesebb jognak kell felvennünk. Legszemélyesebb jogából a szerző eleinte hozzátartozóinak juttat; mindinkább terjeszkedik egész odáig, míg Gutenberg, a könyvnyomtatás feltalálása, az egész nagy közönséget rokonává teszi. Szerző jogát hasznosítja, mert különben „nihil habiturus esset ex jure suo“. De jogát sohasem ruházhatja át oly teljességgel, hogy abból egy örökös lemondás következhetnék. Még ha tenné is, a jog nem respectálhatja teljesen a lemondást. Irodalmi érdekek, a művelődés ellenére volna. A mi most már az öröklés indokolását illeti — a meddig a használat és

²⁴) L. 12. §. e. D. de usu et usufructu 33. 2. „neque enim tam strictae interpretandae (!) sunt voluntates defunctorum.“ L. 4. §. 1. cit. „Mulieri autem si usus relictus est, posse eam et cum marito habitare, Q. Mucius *primus* admisit, ne ei matrimonio carendum foret, cum uti vult domo.“

²⁵) L. 22. pr. D. h. t. „Divus Hadrianus, cum quibusdam usus silvae legatus esset, statuit fructum quoque eis legatum videri, quia, nisi liceret legatariis caedere silvam et *vendere* (!) quemadmodum usufructuariis licet, nihil habituri essent ex legato.“

haszonélvezésnél a római jog nem vitte és nem is vihette — a személyes szerzői jog átörökítése nem tekinthető ugrásnak s nem annak, a mi a személyes jog fogalmát tökéletesen lerontaná. Ne adjunk a személyes jognak szó szerinti magyarázatot. Ha már a használati jog odafejlődését láttuk, hogy a használat tárgyai elidegeníthetők: a szerzői jog terén az elidegenítésen túl az örökösödés megállapítása nem jár nagy nehézséggel. A személyes használati jog korlátja a harmadik személy, a tulajdonos joga itt nem játszik közre. Ott a személyes jog adva, juttatva van, itt a személyes-jogi minőséget a szerző alter ego-ja, munkája állapítja meg. Ha ugrásról lehet szó, úgy az nagyobb volt a használatnak az elidegeníthetőség való kiterjesztésénél, mint a szerzői jog körüli elidegenítésből kiindulólág az öröklésre át. Ha már a szerző joga gyümöleseiből juttathatott hozzátartozóinak életében, miért ne jutna nekik a szerző halála után, midőn harmadik személy szerzett joga nem játszik közre, a minék az ellenkezője az eset a használati és haszonélvezési jogoknál. De ha ezek daczára a szerző után az örökség megszorítását később javasoljuk: úgy ennek is meg lesz található a magva a fenti okoskodásban, adataiban és módjában.

A német birodalmi törvény a túlnyomó vagyoni jogi felfogásnak főképp két irányban hódol. Eltekintve attól, hogy a kormányi javaslat 24. §-a, mely szerint a bitorlás akkor is, ha az által a jogosítottnak vagyoni kár nem okoztatott, megbüntetendő: a törvény valósította jogállapot a tisztán vagyoni jogi felfogásra vall.

A hódolat egyik főjele az, hogy a szerzői jogokat nem veszi ki a végrehajtás alól. A kérdés mellőzése annyival inkább adva van, mivel a törvényjavaslat, a kormányi előterjesztés 44. §-ában írói művekre a végrehajtás tilalma bizonyos korlátok között czélba volt véve s e tilalmi javaslat mégis mellőztetett. Már az 1865. évi bajor törvény 50. §-a megszorította, t. i. a szerző életében a végrehajtást. A német-birodalmi javaslat nem csak átvette a bajor törvény álláspontját, hanem még javította is, a mennyiben úgy a szerző mint az örökösök ellenében sem engedi meg a végrehajtást, ha csak a jogosítottak magukat a szerzői jog áruházasára avagy gyakorlására (kiadói ügylet) külön szerződés által nem kötelezték. A német-birodalmi törvénynek böles hallgatása sok complicatióra adhat okot. Igen alkalmas e tárgyban Wächter Oszkar: „Das Autorrecht“ czimű művén (111. s köv. lapok) okulni. A végrehajtásra nézve sokféle esetet vesz fel, melyekből bizony az sül ki, hogy e téren vajmi

kényes a végrehajtás s a legtöbb esetben nem visz célhoz. A mi bírói gyakorlatunkra való tekintet még növelheti azon aggályokat, melyek a törvény hallgatásából eredhetnének.²⁶⁾ Ezen hallgatásból eredhető zavart még növelheti a törvény esetöleleges elkeresztelése (tulajdonjog!) is. Én az írói műveket érdeklőleg a végrehajtást legalább is korlátoolandónak tartom.

Külömben mihelyest a szerző a vagyoni jogi forgalomba belépett: a végrehajtásra ezen új jogi alakulatok között tág tért nyit. Ha a szerző művét maga adta ki: a példányok a foglalásnak tárgyaivá válnak. Ha a szerző kiadói ügyletet kötött: tisztelet-díj iránti követelése más követelés példájára úgy is lefoglalható. A jogélet tarka ságához képest számos alkalmak lehet a hitelezőnek pénzéhez jutni. Persze, hogy minden végrehajtás problematicus, mely ingó avagy ennek tekintendő javak körében mozog, de ebből nem következik, hogy egy még problematicusabb szabályt állítsunk fel avagy a különösen hazai viszonyainkra tekintettel még veszedelmesebb hallgatást tekintsük elvünknek. A német törvény szövegében erről hallgat, de a mint láttuk, a német kormányi előterjesztés nem. Miután pedig mi a német szöveg után indultunk kizárólag, a fenállott éjszak-német törvényhozás esetleg véletlen szavazási eredményeit egyszerűen magunkévá tettük:

²⁶⁾ Vesd össze: Dr. Endemann W. *szigorú commentarij*: Gesetz, betreffend das Urheberrecht an Schriftwerken etc. Berlin 1871. Kortkampf Fr. 15. lap utolsó bekezdés: „*Alles, was zugestanden werden darf, wäre also, dass Execution in das Urheberrecht dann zulässig sei, wenn das Manuscript zur Vervielfältigung fertig und dadurch, dass diese in erkennbarer Weise beschlossen, als ein nutzbares Vermögensstück charakterisirt vorliegt. Ist bereits der Verlagsvertrag geschlossen, so ist kein Zweifel, dass das daraus dem Autor begründete Recht, welches die Ausübung seines Urheberrechtes enthält, Gegenstand der Execution sein kann. Aber es ist an sich nicht undenkbar, dass das Urheberrecht des Autors ohne Abschluss eines die Veröffentlichung bezweckenden Vertrages von der Execution ergriffen werden mag. Bei der Schwierigkeit der Voraussetzungen wird freilich im Wesentlichen das Resultat zum Vorschein kommen, welches das bair. Ges. Art. 50 in dem Satze wiederlegt: so lange dasselbe (das Urheberrecht) dem Urheber selbst zusteht, bildet es keinen Gegenstand der Hülfsvollstreckung.*“

Warum nicht das Nämliche (!) . gegenüber den Rechtsnachfolgern des Verfassers, Erben oder Singularerwerbern eines Manuscripts, aufrecht erhalten werden sollte (vergl. Mandry S. 330.) lässt sich nicht absehen. Kann der Erbe im Wege der Execution gezwungen werden, ein ererbtes Manuscript (man denke auch an Briefe, s. zu §. 5. a, *megfelel a javaslat 4. §-a második mondatának*) veröffentlichen zu lassen, das er nicht veröffentlichen will, *vielleicht sogar nach Bestimmungen seines Erblassers nicht veröffentlichen soll?*“ Endemann és Wächter ellen lásd Kováts i. m. 6. s köv. lapon.

a törvényjavaslat, melynek keletkezése történetét tudjuk, indokolásában is mélyen hallgat a kérdésről. A törvényjavaslat indokolására elmondhatni, hogy az csupán extractuma az Arany László úr által a „Budapesti Szemle”-ben írott értekezésnek, a minélfogva erre annyival inkább vissza kell mennünk, mert a kivonatolás talán nem is hivatalos körök műve, de abban sem foglaltatik a végrehajtási kérdés mellőzésére vonatkozólag adat. A megkezdődő hivatalos működés előestéjén igénytelen óhajtasom csak az volna, hogy legalább okuljunk a német commentárokon, kiknek a törvény hallgatásával ugyan csak meggyűlt a bajuk. Nálunk még az az eset is előadhatná magát, hogy a szerző halála esetére kéziratok, melyekhez a szerzőnek utolsó leheteként azon kívánsága tapad, hogy ki ne adassanak: az örökös adóssága fejében is lefoglaltathatnának és kiadhatnának. A francia törvényhozás legalább azt mondja ki határozottan, hogy kéziratok semmi esetben sem foglalhatók le.²⁷⁾

Az 1865. évi július 25 iki olasz törvény két rendeletbeli intézkedése, melynek a német-kormányi javaslat törölt pontja felelne meg, nem tűri a végrehajtást.²⁸⁾ A megszorítás jelentékeny; nemcsak a szerző életére szól, hanem kifejezetten a ki nem adott munka sincs a végrehajtásnak alávetve. Ezt csak kisajátítani lehet. A kisajátítás, ezen, részleteiben is kivitt olasz eszméről az örökösödés kérdésénél, hol leginkább van gyakorlati jelentősége, fogunk szólni.

A végrehajtás kérdését — mely a csóddal is összefüggésben

²⁷⁾ Aubry et Rau: Cours de droit civil français VIII. kötet (1879) 455. l.: Les biens placées hors du commerce sont insaisissables. Il en est de même, par une raison analogue, des manuscrits et des lettres missives aussi longtemps du moins que, non livrés à la publicité, ces écrits conservent leur caractère intime et personnel, qui s'oppose à ce qu'ils puissent, contre le gré de l'auteur ou du destinataires passer du patrimoine de ces derniers dans celui d'une autre personne. Angers, 4 février 1869, Sir., 69, 2, 289. Dijon, 18 février 1870, Sir., 70, 2, 212 Cpr. §. 760 ter. Vey. cep. Zachariae, §. 573, note 2.

²⁸⁾ Legge 25 giugno 1865 sui diritti spettanti agli Autori delle opere dell'ingegno. Capo II. 15.: Nondimeno il diritto di riprodurre un' opera pubblicata non è soggetto ad esecuzione forzata sino a che rimane nella persona dell'autore. Se questo diritto è goduto in comune da uno a più autori e da un terzo non autore, può essere espropriato a danno di ciascuno di coloro a cui spetta, salvo agli altri il diritto di prendere una parte del prezzo equivalente alla loro parte del diritto 16. Il diritto di pubblicare un' opera inedita non è soggetto ad esecuzione forzata, se non nei casi in cui, a termini dell'art. preced., può essere espropriato il diritto di riproduzione, purchè però consti che l'autore aveva già disposto che l'opera fosse pubblicata . . . .

áll — nem szabad elhallgatnunk. Fölötte azon okoskodással, hogy a kérdés a végrehajtási eljárásra tartoznék, nem szabad napi rendre térni. Ily napirendre-térés merőben formai okoskodás, par excellence német felfogás, megfelelő a német systematikának s ennél tradíció jelentőségével bírhat. Megengedem, hogy a gyakorlati életben a sok magánjogi kérdés a törvénykezési rendtartáson át fejlődött ki, de ha már a gyakorlati életen átszűrődött: a meglevő anyagot oda kell helyezni, a hová való. Már pedig az, hogy mi a foglalás tárgya s mi nem: ez egyenesen magánjogi és nem eljárási kérdés. Ily felfogás mellett szakítva egy traditionalis rendszerrel: a rendszer tekinteteinek is inkább megfelelünk. Aubry és Rau többször idézett epochalis magánjogi művekben, honnan a 27. jegyzet idézetét is vettük: a végrehajtást mint egyben magánjogi intézményt (*des voies d'execution*) tárgyalják. Már a németeknek is meg van az az érdemük, hogy az eljárás sok tételét, a melyek a magánjogba vágnak, ebbe foglalva helyezték el. Ezen úton haladva el kell odáig is jutniok, hogy rendszeres műveikben a végrehajtást is mint egyben magánjogi intézményt tárgyalják. *Unger* (*Syst. des österr. Privatrechtes*) híres művében még csak odáig jutott, hogy a végrehajtást érdeklőleg csak az elítéltetésből származó kötelezettséget (*Iudicats-obligatio*) tárgyalja.

Okuljunk ismétlem a német törvény hiányosságán, a mint általában ne fogadjuk azt el vakon okoskodásunk canonjaként. Magam mondtam, hogy helyes volt az 1870. évi német birodalmi törvényt alapúl venni. Helyzettünk a németéhez hasonló idegen irodalmi termékekkel szemközt s a fordítások kérdésében a németek által járt ösvény ránk nézve tanulságos lehet. De ezen a téren is a hazai viszonyok szempontjából bizonyos önállóságot kell majdan érvényre emelni.

A német birodalmi törvény 1870. évi június 11-éről van keltezve, arról a napról, melyen 1837. évben a hason-tárgyú porosz törvény kelt. Az 1870. évi keltezésben nemesak porosz politikai tradíció iránti tekintet, hanem egyben az 1837. évi törvény mögött álló nagy alak, *Savigny*, iránti hódolat is rejlik. Reá — kiről születése évszázados megütlése havában emlékezünk meg — támaszkodik. Az 1870. évi törvény már valószínűleg keltezésénél fogva is elismerő. *Savigny*nak Németország még semmiféle köztéren nem emelt szobrot, a mint is a magánjog csendes munkásai, az emberi társaság méh-kasának ezen dolgozói a politikai küzdőtértől, mely olykor a szobrokat gombaszámra növeszti, távol állanak. Részemről

egy visszaemlékezés 1870-ből 1837-re inkább azt eredményezi, hogy 1870-ben a német birodalmi törvény megalkotásánál Savignyt hiányoljam. Nem azért érzem Savigny hiányát, hogy ő maga megcodificálta volna a német birodalmi törvényt. Ilyen közvetlen codificatorius munkát ő 1837-ben sem teljesített. Általán elmondhatjuk, hogy a codificatio végrehajtásával nem a legnagyobb geniek foglalkoztak. Az ő súlypontjuk nem a codificatióban, de irodalmi munkásságukban van. Így Savigny súlypontját jogtörténelmi működésében és abban kell keresnünk, hogy a német-római jogrendszert feldolgozta. Írt ugyan egy füzetet a codificatio kérdéséről, azonban ezt egyéb munkáihoz képest majdnem semmibe sem vették. De annál jobban kihatott egyéb működése, melyhez képest — hiszoly magasan áll — a codificatio csak napi munka. A genius nem a napi szükségletnek dolgozik. A jövőre nézve is ez leszen észlelhető oly nemzeteknél, hol a geniének nem kell magát csupa hazafiságból a székér elé fogatni, de a melyeknél a közmunka alólkellő erők létében a több századi működésre kiható egyént fel lehet menteni. Ezek ilyenkor mintegy csak a heves napi munka mögött állanak s áll reájok a jelszó, hogy jó az öreg a háznál. Térjünk azonban csak az 1870. évi német törvény jellemzésére vissza s jelezzük, miben hiányzott az öreg, kinek f. évi február havában ülték százados ünnepélyét.

Elismerem, hogy a német törvény egészben véve kiváló. Nem adóznám azonban avval, hogy „szerkezete oly rövid, fölosztása oly világos, alakja oly kerek, összefüggő és egységes, hogy e részben alig sikerülne más alakban jobbat alkotnunk.“ („Budap. Sz.“ 1876. 20. sz. 233. s ezzel hajszálig megegyezőleg a Kisfaludy-társaság 1877/8 évlapjai 85. lapján). Már Endemann idézett művében a 78. és 79. lapokon kiemeli, hogy a német törvény *sokkal* inkább practicus, *sokkal* inkább az egyes esetekre tekint, semhogy rendszeres egészre törekvő módszerrel bírna s különben is gazdag casuistikáját túltengeti. Mint Endemann maga is bevallani kénytelen, sok helyen a törvényre a törvényhozási előkészületekben, vitatásokban, szóval a törvényhozási materialéban sem találunk felvilágosítást. Mindannyi adat, mely az 1871. évi törvény dicsőségéből még is le von legalább egy csekélyet s a fent idézett dicséretet kétes természetűnek jelzi. Különösen a systematikára nézve szabadjor. nekem az olasz törvény alapján egy példálódzást adnom. A német jogfejlést fentebb olyannak jeleztem, mely a jogrendszert egy egészbe törekszik átvinni s nem annyira a jogéletet nézi a maga különféle-

ségében. E tétel inkább didaetikai, iskolai szempontból áll, tehát bizonyos módszerrel esik össze. Igaz ugyan, hogy az új német jogtudomány a történeti iskola fonalán az észjogi iránynyal szemközt bizonyos általánosításnak (teszem az elbirtoklás, az elévülés körül) a szárját törte. De ezt a római jog segítségével vitte véghez s ezen kívül a régi hajóban evez, a mely a jogrendszer fejlesztésében iskoláig jár el. Inkább a tankönyvekben, mint az életben unificál. Ott, hol magára van hagyva a római jog segítéje nélkül a jogélettél szemközt: ezen a téren nem tudja két vagy több jogviszony közös kulcsát megtalálni, hanem casuistikába esik. Les extrêmes se touchent igazán elmondhatni. Mi a fordítás? Erre nézve közös ismérveket nem tud találni az egész szerzői jog terére kihatólag. A fordítás kérdésében az írói művek terén marad. Nem így az olasz. Megmondja egy szusz alatt, hogy mi a fordítás az írói művekre, mi a rajzok-, festmények-, szobrokra nézve.²⁹⁾ Tehát rajz-, szobor-művek és festmények is fordíthatók. És ez utóbbiaknál, ugyan hogyan lehetséges ez? A felelet meg van adva: a szobor lefestése, a festvény dombor-műbe foglalása s a még e fajta képzelhető esetek, szóval a melyeknél először is nem mechanikai vagy chemiai uton (ez egyszerű utánnyomás volna), hanem azonfelül az eredeti mű alkotásánál ellenkező módon járnak el. Részemről e felfogást igen találóan nézem s a törvényt is igen rövidítheti. Közös szempontokat ad, mely a törvény alkalmazásánál is igen kifizetheti magát. Másrészt óvakodni kell attól is, mit Endemann az idézett helyen a német törvényre vonatkozólag megró, t. i. hogy az analogia (a törvénynek erre való utalása) helytelenül vétetik igénybe, mert casuistikát okoz.

Igaz, hogy az 1871. évi német-birodalmi törvény a képzőművészeteket nem tárgyalja s így a szerzői jog egész terére kiható fogalmakat egységes törvényalkotás célzata nélkül nem volt hivatva felállítani. Mi azonban az egész szerzői jogot egyszerre codificálnók s így talán nem kellene a különböző német-birodalmi törvényeket gépíleg egymás mellé helyezni, hanem itt-ott legalább közös jogi fogalmakat kiemelni. Nem mondom, hogy az olasz törvény megha-

²⁹⁾ Legge 25 giugno 1865. 11.: La traduzione delle opere letterarie e scientifiche consiste nel voltarle in altra lingua; e quella delle opere di disegno, pittura, scultura, incisione e simili, consiste nel ritrarne le forme o le figure con lavoro non semplicemente meccanico o chimico, ma costitutivo di un' altr' opera d'arte di specie diversa da quella dell' opera originale, come sarebbero l'incisione di un quadro, il disegno di una statua e simili.

tározásai a fordításoknál helyesek. Ezt nem a jogász, de a műértő bírálhatja meg. Az olaszból felhozott példa — a mennyiben helyes — csak annak jelzésére szolgálhat, hogy talán még sem kellene a német-birodalmi törvényeket vakon követni. Megengedem, hogy a fordítás kiterjesztésére az olasz törvényben az mondatik, hogy a szótól igen is eltévedez. Azt is eltűröm, hogy a kiterjesztés esetleg fictionnak is mondassék, de ez utóbbi még sem szolgálhat anathema okául. Mindenkép van benne annyi igaz, hogy bizonyos képzőművészeti utánzás fordításnak „tekinthető”. Ezt pedig bírálják meg a képzőművészek.

A szerzői jog kizárólagos vagyoni jogi felfogása ellen a jelen szakaszt a legalkalmasabban a híres jogász *Berryer*-nek *Lamartine*-nal szemközt a francia parlamentben az 1841. évben az ezen évi tárgyunkat érintő törvényjavaslat tárgyalása alkalmával mondott szavaival zárhatom be³⁰⁾.

„Il ne faut pas réduire les créations du génie à une question d'intérêts purement matériels; il ne faut pas oublier que l'artiste ne travaille pas seulement pour de l'argent, mais pour l'intérêt de sa réputation.”

FELVILÁGOSÍTÁSUL.

Tisztelt szerkesztő úr! Csak egy igen rövid útba-igazításnak kérek helyet, Kováts Gyula úrnak a „H. Sz.” februári füzetében megkezdett értekezése tárgyában.

Az írói és művészi tulajdonjogról szóló törvényjavaslatnak azon szövege, a mely éppen három évvel ezelőtt a Budapesti Szemlében megjelent, arra volt szánva, hogy előleges tárgyalási anyagul szolgáljon az Akadémia és Kisfaludy-társaság kiküldött tagjai által a javaslat előkészítésével megbízott albizottságnak. A Budapesti Szemlében, némi ismertető és magyarázó bevezetéssel — tehát nem formyszerű törvényindokolás kíséretében — főleg azért tettem közzé, hogy fölhívjam az ügyre az irodalmi körök figyelmét. Őket érdekli legközelebből; gondoltam, talán több érdeklődést fognak tanusítani iránta, mint irodalmunkban a törvényjavaslatok előleges megvitatása körül általában mutatkozni szokott. De nem értem ezélt; a szokott általános megemlítesen kívül nem szólt hozzá senki.

Azonban már a Budapesti Szemle azon füzetének végén, a

³⁰⁾ *Oeuvres de Berryer Discours parlementaires Paris 1873. III. 79. 1.*

melyben a javaslat először megjelent, magam is jeleztem, hogy annak némely részeire tüzetes átdolgozás vár. Az átdolgozás akkor csakhamar meg is történt; részint saját módosításaim; részint az albizottság s utóbb a nagy bizottság tagjainak észrevételei alapján az egész javaslat nemcsak több apró változást szenvedett, hanem egyes részei egészen újra is dolgoztattak. E kijavított szöveget a bizottság bemutatta az Akadémiának; az Akadémia nyilvános ülésben magáévá tette és benyújtotta az igazságügyi ministeriumhoz; itt könyomatban többszörözötték; időközben a Kisfaludy-társaság 1877/8-diki évkönyvében szintén egész terjedelmében megjelent; a múlt év végén pedig az igazságügyminister által meghívott enquête tagjai közt az említett könyomatú példányok osztattak ki.

Úgy hiszem, elég nyilvánosságot ért tehát a módosított szöveg is, hogy alapos bírálatban egyszerűen ignorálni ne lehessen.

Azonban sajnálattal látom, hogy midőn három év letelte után végre találkozik valaki az irodalomban, a ki részletekbe menő szorgalommal akar e kérdéshez szólani, nem a megállapított szöveget, hanem a legelső dolgozatot veszi elé s fejteget, nyomoz és czáfol oly részleteket is, a melyek többé nincsenek benne a javaslatban.

Ha a bíráló úr részéről ez az eljárás „öntudatos”: természetesen nincs jogom beleszólani. Törvény nem tiltja. De szokásnak talán nem helytelen, hogy a ki törvényjavaslatot bírál, azt a szöveget vegye vizsgálat alá, a mely éppen szőnyegen van. Módosított vagy kitérőlt tételek tüzetes czáfolása aligha érdemli meg a reá fordított munkát; kivált ha a „fatum libelli” — a mi ellen a jogászi önérzet sem mindig óv meg — úgy intézi a dolgot, hogy a bírálat egy részét újra is kell írni s második átdolgozott kiadásban röpiteni az első után.

Igen lekötelez, tisztelt szerkesztő úr, ha olvasói tájékozása végett helyet ad e fölvilágosításnak.

Budapest, 1879. február hó 20-án.

ARANY LÁSZLÓ.

V Á L A S Z.

Tisztelt szerkesztő úr!

Ön sziveskedett velem Arany László úrnak „fölvilágosítás”-át közölni.

Feleletem igen rövid lehet.

A „fölvilágosítás” a kérdés lényegére nézve nem fölvilágosítás, a

„tájékozás“ nem tájékozás. Az a mi mégis befoglaltatik: félrevezetés és személyeskedés.

A dolgot magát érdeklőleg a következőkre hivatkozom. Már első közleményemben kiemeltem („H. Sz.“ febr. füz. 192. l.), hogy *„lehet, miként 1876 óta, midőn Arany László úr javaslatát közzétette, ezt az időközben Németországban 1876. jan. 9., 10. és 11-én megjelent törvényekkel kibővítette. Erről azonban a közönségnek nincs tudomása s így magát csupán az eredeti javaslatához kénytelen tartani“*. Kőnyomatú példányok már minőségüknél fogva annak a jelei, hogy nem a nagy közönség részére, a melyhez magamat is számítom, szánvák. Ezen példányok, mint Arany László úr nyilatkozatából is kiderül: beavatott egyének közt osztattak ki, *tehát nyilvánosságra nem kerültek*. A Kisfaludy-társaság 1877/8. évkönyve mint gyűjteményes könyvben megjelent javaslat, nem lévén a társaság tagja: kezemhez nem került. Utólag egy kőnyomatú példányra lettem méltatva s a Kisfaludy-társaság évkönyvét is megszereztem, s ezekből ugyan miről győződtem meg?

Itt kérem az olvasó figyelmét.

Az általam bírált törvényjavaslati részek egynek kivételével, melyet csak úgy futtában érintettem: az Arany László úr javaslatával tökéletesen megegyeznek. Azokat illetőleg „átdolgozás“(?)-ről szó sem lehet. Az egyetlen kivétel egy baklövés helyreigazítása. Arany úr ugyanis mint ez már köztudomású: a *rendes* bíróságoktól a *fellegbe* 1876-ban oly hatósághoz menesztette volna, mely már 1872-ben megszűnt. Ezt helyreigazították, de az általam e pontnál főleg tárgyalt hiba, hogy t. i. ha csak kettő, illetőleg három kir. törvényszék bíraskodhatik bizonyos ügyekben *kivételesen* („*ügybíró-ság*“), nem lehet *rendes* bíróságokról szó — benmaradt.

A mi általam a törvényjavaslat szövegéből tárgyaltatott: a tulajdon szavának használata, a javaslat 17. §-a az állam és egyéb *személyek* (?) háromlási joga, a szakértői egyletek és a fordítások szabályozása: — a *kőnyomatú javaslattal* *hajszál*ig megegyeznek.

A mi pedig a kőnyomatú javaslat indokolását illeti: ez az Arany László úr értekezésének kivonata. Nem tudom ki csinálta a kivonatot.

A kivonat természeténél fogva, különösen törvénykezési munkálathoz, mindig vissza kell menni az eredetire. Hiába törekszik Arany László úr eltakarni eredetijét. Még akkor is, ha a javaslat törvényynyé vált, sokszor meg fog rajta hasonló baj esni. A

jogászai fürkészésnek természete, hogy egész a veséig be kell hatolnia. Igen kár, hogy Arany úr albizottsági referádájáról nincsenek gyorsírási feljegyzéseink. Sok csinyját-binyját a dolognak csak akkor érthető. Például a könyomatú gyér indokolásból a szakértői bizottságoknak a német törvénytől eltérő jogállása nem lett volna előttem teljesen érthető, ha csak Arany úr értekezését nem olvasom, melyben a szakértők: „*döntvényeik egyöntetűségéről*“ beszél. Szóval a jogásznak a vesékbe kell hatolni. Nem volt továbbá haszontalan dolog az Arany úr törvényjavaslati értekezésében foglalt *özvegyi örökösödés kérdésebe bele menni*; itt ő ugyanis azt bizonyítgatja, hogy külön intézkedésre nincs szükség, mert az özvegyet a magyar szerzeményi jog úgy is biztosítja. A törvényjavaslatban nincs is külön intézkedés; ez extractus, az „új indokolás“, a külön intézkedés mellőzéséről nem is szól semmit. A dolog genesisét ismerve azt kellene hinni, hogy Arany úr annyira meggyőzte a codificationalis albizottságot, hogy szinte a külön intézkedés mellőzését indokolni sem kívánta; így az extractusból kimaradt. A dolog nem tréfa. A törvényjavaslat törvénynyé válik. Adott esetben az özvegytől az írói munka jogát elakarják azon az alapon vitatni, *hogy az nem kereseményi természetű, a minek lehetőségét kimutattuk*. Ha én mint bíró a törvényhozásnak egy utolsó adatából, láncszeméből ki tudom azt hozni, hogy igen is, a törvényhozás akart juttatni az özvegynek jogot az írói műre s azért nem intézkedett külön, mivel azon hibás feltevésből indult ki, hogy az írói mű minden esetben szerzeményi jóság: igen is — magis voluntas spectanda est, quam exitus — megitélem az özvegy jogát. Szóval a jogásznak a vesékbe kell hatolni. Mennyire nem légből épített következtetés a fenti előadásom: kitűnik azon hatalmasan mellettem szóló tényből — *pedig ezt Arany úr maga állítja előtérbe* — hogy a Kisfaludy-Társaság 1877/8 évkönyvében újra megjelent javaslat a következőket mondja: „Nem tennék tehát különbséget az írói tulajdonjog és más szerzeményi vagyon között s ez által az özvegy különös oltalma tekintetében a francia törvény szándékát is elérve látom, mert a magyar örökljog az özvegyet a szerzeményi vagyonban kellőleg részesíti „(Budap. Sz. 1876. 20. szám 232. l.) *Még itt is* minden áron szerzeményi vagyon az írói tulajdonjog, pedig hogy hát öröklött jóság természetét is felöltheti, nálunk a szerzői jog, azt eléggé kimutattam („H. Sz.“ febr. füz. 197 l.). Ugyancsak ezen évkönyvben az indokolásban (itt már nem értekezés) mind befoglaltatnak a következő, egyes általunk megtámadott kitételek:

„rablás“, „védeni minden írói munkásságot s megtorolni annak minden sértését“ „döntvényeik (szakértői egyletek véleménye) egyöntetűsége“. A bírált pontokra nézve a váltófeltörvényszékhez (1872.) felebbezés előszabása 1876-ban, van csak kijavítva. Ezt pedig nem is tekintem oly nagy hibának, mint a többit, avval csak melleleg foglalkoztam. Ezen csekély dologért támad meg Arany László úr textualis jogtudománya engem gyanúsítólag és gúnyolólag. Mintha csak egy meztelen kardnak szemközt szaladna. Ne kérdeje tőlem Arany úr, hogy mért fáj ezt nekem mint magyar embernek elmondani.

A mi Arany nyilatkozatának egyéb része — ugyanis érdemleges vitára nem méltat — személyes kérdés.

Föltételezi rólam s ezt az „öntudatos“ szóval jelzi, hogy talán bár ismertem, hogy a javaslatnak egy újabb átdolgozott kiadása van: magam bizonyára személyeskedés okából tartottam az ő javaslatához. Ezen gyanúsítást, *a mely szintén erőltetett*, visszautasítom. „Törvény nem tiltja“ mondja Arany úr általa imaginált eljárásomra vonatkozólag. Ügyvédi állásomnál fogva bizonyosan egy-egy a szinpadon szerepeltetni szokott ügyvédre gondol, a ki cselekvéseiben ép csak hogy a büntető-törvény fogalomhatározásait kerülgeti. Ily fel fogás ellenében az erkölcsi értelemben mindig fenálló privilegium fori nevében is tiltakoznom kell. Arany úr józan észére hivatkozom, s szabadúljon eljárásom körüli képzelődésétől s ne hízelegjen magának vele.

A gyanúsítás fegyvere mellett Arany úr a gúnyhoz is elmenekül.

A „*fatum libelli*“-ről, arról beszél, hogy a bírálat egy részét újra is kelle írni s második átdolgozott kiadásban röpiteni az első után.

Az eset története a következő:

A törvényjavaslat 17. §-a tárgyalásánál, azt írtam a papírra, hogy Arany úr a 17. §-t az osztrák patensből vette át. Három német szöveg feküdt előttem, *a melyek egymással megegyeznek, az osztrák, a bajor és német birodalmi*. Pedig hát Arany úr nem az osztrák, hanem a német-birodalmi törvényből vette! Csöbörből vödörbe. Bár honnét vette, a mint azt a 196. és 197. lapon kimutattam: a mi, e tekintetben világos jogrendszerünk mellett: lelketlen fordítás. Akár a német-birodalmi, akár az osztrák, akár a bajor törvényt veszem alapúl: áll a következtetés. Ezt nem támadja meg Arany úr, hanem azt gúnyolja, hogy írás közben a szemem káprá-

zott és lássuk, mily körülmények között teszi ezt. Én — mint szerkesztő úr legjobban tudja — kéziratom kijavítását egy külön papi-ron küldöttem meg Önnnek, s nyomdai elnézésből a régi szöveg szedetett ki. Tehát Arany úr tulajdonkép a szedővel számoljon. A mint megkaptam a füzetet, rögtön észrevettem a hibát. Ön szerkesztő úr, panaszomra másnap azzal lepett meg, hogy új félvét nyomatott. Köszönöm, úgy látszik Ön jól ismeri az irodalmi vitatkozás olykor fel-feltűnő módját. Az új javított kiadás 30 szó törléséből s helyettesítéséből áll.

Arany úr „jogászi önértzet“-ről beszél, nekem csak az önértzet általában jut eszembe; a magamé, hogy bírálatomban hízelgés nélkül il-domos, sőt elnéző voltam s egy más valakié.

A törvény történetére nézve — mely az interpretatióra kihat — hasznát vehetjük Arany úr nyilatkozatának. Annyival inkább állna ez, ha a nyilatkozat érdemleges volna.

Annyi bizonyos, hogy Arany úr javaslatát s ehhez csatlakozó értekezését legalább „előadói javaslat“-nak (Referenten-Entwurf) kell venni, melynek minden esetre van annyi jelentősége, mint egy első vagy második olvasásnak parlamenti tanácskozásnál, a melyeket pedig szintén közölni szokás. Minden törvényalkotás körül kell előadói javaslatnak lenni; ilyesfajta más nincs, mint az Arany javaslata. Ő tehát (a Kisfaludy-társaság évkönyvében megjelent indokolásban, mint „én“ szólal meg a 35 lapon is) a törvényalkotásnál a kiindulási pont. Az előadói javaslat lett a törvényjavaslat s indokai szerkeztésekor az alap. Ennek egy tételét sem szabad hallgatással mellőzni; vagy meg kell mondani, hogy elfogadtatik, avagy hogy visszautasítatik, különben — mint ezt a szerzeményi jognál láttuk — zavarra adhat okot.

Különben lássa be Arany úr azt a hibát, hogy javaslatát — melyet előadói javaslatnak kell tekinteni — plane nem lett volna szabad *törvényjavaslatnak* címezni.

Ezenfelül engedje meg Arany úr, hogy a komoly tárgy körül bizonyos irányba terelt polemiája felett legőszintébb sajnálatomat fejezzem ki.

Végül azt is engedje meg, hogy tárgyunk vitatása körül ezután is „szorgalmas *akar*“-jak maradni.

Isten ügyünkkel!

Budapest, 1879. február hó 25-én.

Dr. KOVÁTS GYULA.

VII.

VELENCZE MODERN TITKAIBÓL.

ÍRTA: WILKIE COLLINS.

(2. folytatás.)

VII. FEJEZET.

Néhány nappal később a biztosító intézetek (kettő volt érdekelve) a lord londoni ügyvédeitől megkapták a formászerű bejelentést lord Montbarry haláláról. A lord mindegyik intézetnél ötezer fontra volt biztosítva és csak egy évi díjat fizetett be. Ily esettel szemben az igazgatók kíváncsún látták jobban megfontolni helyzetüket. Az intézetek orvosi tanácsadói, kik lord Montbarry életbiztosítását ajánlották, behívtak, hogy adjanak véleményt saját jelentéseik kapcsán. Az eredmény némi feltűnést keltett az életbiztosítási üzlettel foglalkozó körökben. A két intézet nem tagadta meg határozottan az összeg lefizetését, de azt végezték, hogy vizsgáló bizottságot küldenek Velenczébe bővebb felvilágosításokért.

Troy ur volt az első, ki erről értesült. A hírt rögtön megírta Ágnesnek és még a következő, nézete szerint becses tanácsossal toldotta meg:

„Ugy tudom, hogy ön bizalmas lábon áll lady Barvillel, néhai lord Montbarry legidősebb nővérével. Az ő férjének ügyvéde egyúttal az érdekelt intézetek egyikének ügyvédje. A bizottság jelentésében bizonyosan lesz valami, ami Ferrari eltűnésére vonatkozik. Más emberek természetesen nem engednék meg, hogy ilyen okmányba tekintsen bele. De ő, mint a megboldogult lord nővére, oly közeli rokon, hogy vele szemben el fognak térni az általános szabálytól. Ha sir Theodore Barville akarja, az ügyvédek, ha tán nem is engedik meg nejének megnézni a jelentést, de legalább meg fognak felelni a szóban forgó ügyet illető kérdésekre. Mondja el nekem legközelebbi alkalommal, hogy mit tart e tanácsomról.“

Troy úr posta fordultával megkapta a választ. Ágnes nem fogadta el a tanácsot.

„Beavatkozásom bármily ártatlan volt is — ezeket írta Ágnes — már is oly sajnós eredményeket vont maga után, hogy nem akarom, nem merem többé firtatni Ferrari esetét. Ha én meg nem engedtem volna, hogy az a szerencsétlen ember rám hívatkozzék, a boldogult lord Montbarry sohasem fogadta volna fel és felesége nem jutott volna abba a nyomorba, melyet most szenved. A jelentést, melyet ön említ, nem nézném meg, ha kezemben volna is, unos untig eleget hallottam már a velencei palotában folyt ocsmány életről. Ha Ferrariné maga fordulna — az ön segélyével — lady Barvillehez, ez egészen más dolog. De ez esetben is határozottan kikötöm, hogy ne említsék fel az én nevemet. Bocsásson meg kedves Troy úr! Nagyon sajnálom, nagyon esztelenül beszélek — de hát én csak asszony vagyok és azért tőlem ne várjon sokat.“

Az ügyvéd, miután ez irányban nem boldogult, most azt tanácsolta, hogy ki kellene fürkészni lady Mondbarry angol eselédjének hollétét. Ez kitűnő gondolat, de volt egy bökkenője: kivitele pénzbe került volna és költeni való pénz nem volt. Ferrariné ítózott azon gondolattól, hogy az ezer fontos bankjegyeknek hasznát vegye. Letette egy banknál. Ha csak szóba is hozták, összerezzenet és iszonyodva szólt „férje vérének áráról.“

Ily körülmények közt az ügyvéd egyelőre lemondott róla, hogy kitudja Ferrari eltűnésének titkát.

Az 1860-ik év utolsó hónapjában a vizsgáló bizottság már munkálkodott. Deczember 6-án kezdte meg a nyomozást. Tizedikén lejárt a határidő, melyre lord Montbarry a velencei palotát bérbe vette. A biztosító intézetek táviratilag értesültek, hogy az ügyvédek lady Montbarrynak azt tanácsolták, utazzék minél előbb Londonba. Az illető levelező úgy tudta, hogy báró Rivar Angolországba kíséri a ladyt, de nem marad ott, hacsak a lady rá nem szorúl szolgálataira. A báró köztudomásúlag igen búzgón foglalkozik a vegytannal és meghallotta, hogy az Egyesült-Államokban e tudomány terén fontos fölfedezések történtek; a helyszínén szeretne azokkal megismerkedni.

Troy úr e híreket hűségesen közölte Ferrarinével, kit férjeért való aggodása gyakran, sőt nagyon is gyakran vezetett az ügyvéd-

hez. Elment pártfogónéjához és el akarta neki mondani, amit hallott. Ágnes sehogysem akart rá hallgatni, határozottan kikérte magának, hogy most, miután lord Montbarry meghalt, többé ne említsék a lord özvegyét. — Ha tanácsot akar, mondá, forduljon Troy úrhoz; ha pénzre van szüksége, szívesen szolgálok vele, amennyiben tőlem telik. Viszont én csak azt kívánom, hogy többé ne búsítson ezen dologgal. Én is azon vagyok, hogy szakítsak az emlékekkel — e szónál hangja egészen ellágyult, kis szünetet tartott, hogy el ne veszítse önuralmát — az emlékekkel, melyek sokkal szomorúbb színben tűnnek fel előttem, amióta lord Montbarry halálos hírét hallottam. Hallgasson e tárgyról, ezzel segítségemre lesz nyugalmam visszanyerésében. Ne beszéljen az esetről, amíg csak azon örömhírt nem tudathatja velem, hogy viszontlátta férjét.

December 13-án Troy úr érdekes híreket kapott. A nyomozó bizottság befejezte munkálatait, jelentése e napon érkezett meg Velenczéből.

VIII. FEJEZET.

December 14-én a két biztosító intézet igazgatói és ügyvédei zárt ülést tartottak a jelentés meghallgatására. A jelentés így hangzott:

Bízalmas jelentés.

Van szerencsénk az igazgató urakat értesíteni, hogy 1860. decz. 6-án érkezünk meg Velenczébe. Még e napon elmentünk a palotába, melyben lord Montbarry betegsége és halála idején lakott.

Báró Rivar, lady Montbarry fivére a legnagyobb udvariassággal fogadott! „A lord mellett, amíg betegeskedett, csakis nővérem időzött,” mondá. „És most a bánat, a fáradság egészen kimerítette, máskülönbén ő fogadta volna önöket. Mit óhajtanak uraim? mivel szolgálhatok önöknek.”

Mi az önök útasításaihoz képest azt feleltük, hogy mivel lord Montbarry külföldön halt meg és temettetett el, kíváncsok, hogy betegségről és ennek körülményeiről bővebb értesítést kapjunk, mint aminőt írásbeli úton adhatni. Megmagyaráztuk, hogy a törvény a biztosítási összeg lefizetésére bizonyos határidőt enged; kijelentettük, hogy nyomozásaink alkalmával teljes tiszteletben fogjuk tartani a nemes lady és a házban lakó többi családtag érzelmeit.

A báró erre ezt felelé: „Itt csak egy a családtag és az én vagyok, és én teljesen rendelkezésük alá bocsátom magamat és a palotát. A báró úr elejétől mindvégig nyíltszívűnek mutatta magát és nyájasan segédkezett nyújtott nekünk eljárásunkban.

A lady szobáját kivéve még az nap bejártuk az egész palotát. Roppant épület ez, mely csak részben van bebútorozva. Az első emeleten és a második emelet egy részében laktak lord Montbarry és a családtagok. A palota egyik szélén van a hálószoba, melyben a lord meghalt és az ebbe nyíló kis szoba, amelyben olvasni szokott. E mellett van egy nagy szoba vagy csarnok, melynek ajtaja mindig zárva volt, mert a lord — mint nekünk mondták — háborítatlanul, teljes magányban akarta folytatni tanulmányait. A csarnokon túl volt a lady hálószobája és az öltöző szoba, melyben a cseléd szokott hálni, mielőtt elhagyta a házat. Ezek után következtek az ebédlő és a vendégszoba, az utóbbinak előszobája a palota fölépcsőjére nyílik.

A másod emeleti helyiségek üresek voltak, kivéve a dolgozó szobát és a háló szobát, amelyeket báró Rivar tartott elfoglalva és ennek közelében Ferrari hálószobáját.

A harmadik emeleti és a földszinti szobákat butorzat nélkül, teljesen elhanyagolt állapotban találtuk. Kérdezősködtünk, hogy a földszint alatt van-e valami látni való; rögtön azt felelték, hogy ott pinczék vannak, melyeket egész bátran megnézhetünk.

Lementünk, mert a palota egy pontját sem akartuk átfürkészetlenül hagyni. E pinczék régente, tán néhány évszázaddal ezelőtt börtönök lehettek. A levegő és világosság csak két hosszukás nyíláson hatol e sötét helyekre; e nyílások a pince fenekétől jó magasra vannak, a hátulsó udvarra nyílnak és vasráccsal védvék. A pinczébe vezető kőlépcsőt nehéz csapóajtó zárja el, de ezt nyitva találtuk. A báró maga vezetett le a lépcsőn. Megjegyeztük, hogy kellemetlen incidens volna, ha az ajtó lecsapódnék és elzárna hátunk mögött a kijárást. A báró mosolygott. — Ne aggódjanak uraim, mondá; jól meg van erősítve az ajtó. Magam is kíváncsi voltam rá, mikor idejöttünk lakni, kedvenc tanulmányom a kísérleti vegytan és azóta, hogy Velenczében lakunk, itt van az én laboratóriumom.

Mihelyt a pinczébe léptünk, valami furesza szag csapott meg bennünket, de a báró utolsó szavai megmagyarázták e körülményt. Ha e szagot jellemezni akarnók, csak annyit mondhatnánk, hogy az

kétféle természetű: eleinte kissé aromtikus, de azután igen kellemetlen hatást tett orrunkra. Ott láttuk a báró üstjeit és görebeit, néhány csomag vegyanyagot, melyekre rá volt írva azon czég neve, melytől a báró a szereket vette.

— Nem valami kellemes labororium biz ez, jegyzé meg báró Rivar; de nővérem igen félénk. Íszonyodik a vegyanyagok szagától, robbanástól fél és azért ezen alsó régiókba száműzött, hogy ne alkalmatlankodjam kísérleteimmel.

Kezeit kinyújtva tartotta.

Megjegyeztük, hogy keztyűt visel, pedig itthon van.

— Könnyen történhetik valami baleset, ha az ember még annyira vigyáz is, mondá. Minap valami új vegyalkotást kísérlettem és megégettem kezeimet; csak most kezdenek gyógyulni.

Ezen jelentéktelen reszleteket csak azért említjük fel, hogy kitűnjék, miszerint a palota átfürkészésénél semmit sem iparkodtak előttünk titkolni. Sőt bebocsátottak bennünket a lady szobájába is, mikor a lady kiment sétálni. Utasításunk az volt, hogy kutassuk át a lord lakását, mert rendkívüli visszavonúltsága, a házban levő két cseléd nevezetes távozása gyanús színben tüntették fel a halálesetet. Nem találtunk semmit, ami igazolná a gyanut.

Ami a lord visszavonult életmódját illeti, erről beszéltünk a consullal és a bankárral; ezek voltak az egyedüli idegenek, kik vele némi összeköttetésben álltak. Egy ízben a lord megjelent a bankárnál pénzt felvenni; a bankár meghívta saját lakására, de nem fogadta el a meghívást, azzal mentegetőzött, hogy gyenge lábón áll az egészsége. A consul meglátogatta egyszer, mire ő levelet írt neki, melyben bocsánatot kér, hogy nem viszonzhatja a látogatást. Látuk e levelet és bátrak vagyunk azt itt reprodukálni.

„Sok évet töltöttem Indiában; ez megrontotta egészségemet. Társaságba nem járok többé. Nem foglalkozom most semmi egyébbel, mint a keleti irodalom tanulmányozásával. Az olasz égalj sokkal egészségesebb nekem mint az angolországi. Máskülönbén soha sem távoztam volna hazulról. Rokkant ember vagyok, ki már csak tanulmányokkal tölti napjait. A cselekvés napjai nálam elmúltak.“

E néhány sor azt hisszük eléggé megmagyarázza a lord magába zárkozottságát. Mindazonáltal más irányban is folytattunk nyomozásokat. De nem jutott tudomásunkra semmi, ami gyanut kelthetne.

Ami a lady komornájának távozását illeti, láttuk a nyugtát

melyben elismeri e nő, hogy megkapta fizetését és határozottan kimondja, hogy csak azért mond fel lady Montbarrynak, mert neki a continens nem tetszik és vissza akar térni hazájába. Ez gyakran fordul elő külföldre vitt angol cselédeknel. Lady Montbarry elmondá nekünk, hogy azért nem fogadott más cselédet, mert a lord nem akarta, hogy házában idegenek lakjanak.

Ferrari futár eltűnése kétségkívül gyanus körülmény. Sem a lady, sem a báró nem tudják megmagyarázni, és nyomozásaink semmi világot sem derítettek ezen eseményre, de nem is jogosítottak fel arra, hogy ezen esetet közvetett vagy közvetlen összeköttetésbe hozzuk nyomozásunk tárgyával. Sőt annyira mentünk, hogy átkutattuk Ferrari bőröndjét. Nem volt abban más csak ruha és fehérnemű; se pénzt, de még csak egy szeletke papirost sem leltünk a ruhazsebekben. A bőrönd a rendőrségnél maradt.

Módját ejtettük, hogy beszélhettünk az öreg asszonynyal, ki a lady és a báró szobáit takarítja. A vendéglős ajánlotta őt oda, kitől a család az ételt hordatta. Ez öreg asszony jelleméről igen kedvezőleg nyilatkoznak. Csakhogy igen korlátolt elméjű és így tanúnak nem használható. Türelemmel és gondosan kikérdeztük és ő készséggel is felelt kérdéseinkre, de nem tudtunk meg tőle semmit, amit érdemes volna e jelentésbe felvenni.

Nyomozásaink második napján szerencsénk volt lady Montbarryval beszélhetni. A lady szörnyű rossz színben volt, alig tudta megérteni, hogy mit akarunk tőle. Báró Rivar, aki bemutatott bennünket, megmagyarázta neki, hogy miért járunk Velenczében és biztosította arról, hogy mi csak formális kötelességet teljesítünk. És miután ily módon megnyugtatta, távozott.

A kérdések, melyeket lady Montbarryhoz intéztünk, természetesen főleg a lord betegségére vonatkoztak. Igen idegesen felelt, de a tartózkodásnak legcsekélyebb látszata nélkül; a következő tényeket mondta el nekünk.

„Lord Montbarry már jóval ezelőtt ideges volt. November 13-án panaszkodott először, hogy meghűtötte magát; ébren, lázasan töltötte az éjszakát és a következő napon ágyban maradt. Én azt ajánlottam neki, hogy küldjünk orvosért. De ő nem akart, azt mondá, hogy ily csekély bajban tud magán segíteni. Meleg limonádét készítettett izzasztónak. Cselédem akkor már elhagyott és így Ferrari ment a citromért, mert ő volt az egyetlen cseléd a házban. A citromlé használt, izzasztott és lord Montbarry aludt néhány óráig. Később

nekem is szükségem volt Ferrarira, csengettem, de nem jött. A báró kereste a palotában, az utcán, de hasztalan. Azóta nem is tudunk Ferrari nyomába jutni. Ez történt november 14-én.

„November 14-én éjjel ismét beállott a láz. Annak tulajdonítottuk, hogy Ferrari rejtélyes eltűnése bosszantja és nyugtalanítja a lordot. Nem titkolhattuk előtte e körülményt, mert többször csengetett a futárért, azt akarván, hogy helyettem az virraszson ma éjjel mellette.

„November 15-én (ezen a napon jött először hozzánk az öreg asszony) a lord panaszkodott, hogy nyakán és mellén szorulást érez. E napon és a következőn is váltig biztattuk, hívasson orvost. De vonakodott. Nem akarok magam körül idegen arcokat látni; a láz el fog múlni, ha nem is jön el az orvos — mondá. Hanem 17-én oly rosszul lett, hogy orvosért küldtünk; nem kérdeztük, tetszik-e neki, vagy sem. Báró Rivar tudakozódott a consulatushoz és itt Dr. Brunót ajánlották neki, Velence egyik jeles orvosát, ki Angolországban is lakott és megismerkedett az angol orvosok modorával.“

Ezeket beszélte nekünk lady Montbarry. A betegség további lefolyásáról Bruno orvos következő jelentését iktatjuk ide:

„Orvosi naplóból látom, hogy én november 17-én látogattam meg először lord Montbarryt. Erős tüdőlobban szenvedett. Sok becses idő veszett kárba, mert a lord addig makacsul vonakodott orvost fogadni. Állapota igen kényesnek látszott. Idegrendszere kissé meg volt bomolva. Mikor angolul szóltam hozzá, olaszul felelt, mikor meg olaszul beszéltem vele, akkor meg ő felelt angolul. Egyébiránt ez nem sokat határozott; a betegség már oly mérvű volt, hogy csak néhány szót tudott szólni, azt is suttogva.

„Előírtam a szükséges gyógyszereket. Vényeimet angol fordításban melléklem ide, azok elég világosan beszélnek.

„Három napot töltöttem a beteg mellett. A gyógyszerek hatottak, a beteg lassan, de határozottan gyógyult. Nyugodt lélekkel biztathatám lady Montbarryt, hogy veszélytől nem kell tartania. Ő valóban önfeláldozó hűséget tanusított. Hasztalan iparkodtam arra bírni, hogy egy megbízható ápolónőt fogadjon, nem akarta megengedni, hogy kivüle más is ápolja a férjét. A nemes hölgy éjjel-nappal ott ült a betegágya mellett. Mikor rövid időre pihenni tért, fivére foglalta el helyét. Ezt a fivért igen jó társalgónak találtam, mikor ráértünk egy kicsit beszélgetni. Vegyészettel foglalkozott a földalatti pincehelyiségekben. Egy pár kísérletét is be akarta nekem mutatni.

De nekem elég vegytannal van dolgom, mikor vényeket írok. Nem fogadtam el a meghívást, amit elég kedélyesen vett fel.

„Azonban eltértek tárgyamtól. Térjünk vissza a beteg lordhoz.

„November 20-ikáig a dolog elég jól ment. De midőn 21-én reggel ismét eljöttem, egész váratlanul végzetes változást észleltem; komoly visszaesést. Kikérdeztem, hogy megtudjam az okát és tüdővész tüneteit tapasztalám. A lord nehezen vett lélegzetet és köhögni is alig volt képes. Körülményesen kérdezősködtem és konstaltálhattam, hogy a gyógyszer csak oly gondosan van elkészítve mint máskor, és hogy a lord nem volt légváltozásnak kitéve. Nagyon sajnáltam, hogy növelnem kellé lady Montbarry bánatát, de kötelességemnek tartottam kijelenteni, hogy szükséges lesz még egy orvost hivatni.

„A lady meghagyta, hogy ne sajnáljam a költséget és kérjem ki a legkitűnőbb orvosi véleményt. Szerencsére nem kellett messze mennem, a legkitűnőbb és leghíresebb olasz orvos Torello Paduában lakik. A nagy férfiúért külön embert küldtem Páduába és november 21-én este megérkezett, megerősítette ama véleményt, hogy a tüdővész beállott és betegünk élete veszélyben forog. Elmondám neki, hogy mikép kezeltem a beteget és ő tökéletesen helyeselte eljárásomat. Némii becses megjegyzéseket tett, s ő lady Montbarry kérésére másnap reggelre halasztotta hazautazását. A bekövetkező éjjel mindketten figyelemmel tartottuk a beteget, a baj folyvást rosszabbra fordult s minden ellenállásunk hiába volt. Reggel doktor Torello elbúcsúzott. „Többet nem használhatok önnek — mondá — ezen az emberen már nem lehet segíteni, meg kellene azt neki mondani.“

„A nap folyamában a legnagyobb kimélettel tudtára adtam a lordnak, hogy lemondunk minden reményről. Ugy tudom, hogy igen komoly indokok folytán körülményesen és minden tartózkodás nélkül kell elmondanom, hogy ez alkalommal kettőnk között mi történt; eleget teszek e kíváncságnak.

„Lord Montbarry illő nyugalommal, de némi kételylyel fogadta közölgő halálának hírért. Intett nekem, hogy sügni akar valamit. „Bizonyosan tudja ezt?“ susogá. Nem volt szabad áztatnom s azt mondám, hogy „egész bizonyosan.“ Ő várt egy kissé, levegő után kapkodott, aztán megint susogott: „Nyúljon a vánkossom alá.“ A vánkoss alatt lepecsételt, bélyeges levelet találtam. Még csak ezen szavait értettem meg: „Tegye maga a postára! „Természetesen azt feleltem, hogy megteszem és csakugyan magam tettem a levelet a

postára. Megnéztem a címet. A levél egy londoni nőnek szólt. Az uteza nevét elfelejtettem, de a névre tökéletesen emlékszem, olasz név volt: mrs. Ferrari.

„A lord azon éjjel tetszhalott volt. De szemeim még reggel észrevettem, hogy megért, mikor elmondtam neki, hogy a levelet feltettem a postára. Ez volt az utolsó életjel. Mikor ismét megláttam, már teljesen érzéketlen volt. Izgató szereket használtunk és ő élt is nov. 25-ikéig, hanem ezen nap estéjén öntudatlan állapotában teljesen megszűnt élni.

„Ami a halál okát illeti, képtelenségnek tartom, hogy arról még vitatkozzunk. Bronchitis, mely tüdővészben végződött, ebben a betegségben halt meg, ez oly bizonyos mint az, hogy kétszer kettő négy. A halotti bizonyítványhoz mellékelem doktor Torello jegyzetét az esetről, hogy eloszlassam azon angol intézetek kételyeit, melyeknél a lord biztosítva volt. Az angol biztosító intézeteket bizonyára az a híres újtestamentomi szent és kételkedő alapította, kit Tamásnak neveztek.“

Eddig terjed Bruno orvos véleménye.

Ami lady Montbarrynál folytatott nyomozásainkat illeti, meg kell még jegyeznünk, hogy ő mitsem tud azon levélről, melyet az orvos lord Montbarry kérelmére postára tett. Mikor írta a lord e levelet? Mit tartalmazott az? Miért titkolta lady Montbarry és a báró előtt? Mi írni valója lehetett a futár nejehez? Mindezek oly kérdések, melyekre egyáltalán lehetetlen megfelelni. De azt sem lehet állítani, hogy e körülmény gyanút kelt. A gyanú valami conjecturát implicál, de a lord vánkosa alatt talált levél nem kelt semmiféle conjecturát. Ha Ferrarinéhoz fordulnánk, talán ki lehetne deríteni a rejtélyt. Londoni lakását könnyen meg lehetni tudni az olasz futárok irodájában a golden square-en.

Jelentésünk végéhez értünk és csak az van hátra, hogy elmondjuk a következtetést, melyet nyomozásunk eredménye igazol.

Előttünk és igazgatóink előtt az a kérdés forog fenn: A nyomozás derített-e ki oly rendkívüli körülményeket, melyek lord Montbarry halálát gyanússá teszik? Kétségtelen, hogy derültek ki rendkívüli körülmények — ilyenek Ferrari eltűnése, a cselédség teljes hiánya e házban, a rejtélyes levél, melyet a lord az orvosnak adott át. De van-e bizonyíték, hogy e körülmények valamely összefüggésben állanak az eseménnyel, amelyről szó van, lord Montbarry halálával? Ily bizonyíték nem létezik, hanem igen is előttünk van

két kitűnő orvos véleménye és így lehetetlen eltagadni, hogy a lord csakugyan természetes halállal múlt ki. Tartozunk tehát oda nyilatkozni, hogy nem forog fenn érvényes indok arra, hogy azon összeg kifizetése, melyre a lord biztosítva volt, megtagadtassék.

E sorokat holnap, december 10-én tesszük fel postára és bevárjuk az önök további utasításait válaszul azon sürgönyünkre, melyben ma este tudattuk önökkel, hogy befejeztük a vizsgálatot.

IX. FEJEZET.

— No, jó asszony, haddám, mit akar mondani, csak bátran ki vele! Nem akarom túlságosan sürgetni, hanem tudja meg, hogy hivatalos órám van és mások ügyével is kell bibelődnöm, nem csak a magáéval.

Így szólítá meg Ferrari özvegyét mr. Troy, majd egy pillantást vete az íróasztalán fekvő órára és aztán várta, hogy mit fog most neki mondani.

— Valami újat tudok a levélről, melyben az ezer font sterling volt, mondá az asszony. Eltaláltam, hogy ki küldte a levelet.

Troy úr meghökkent. — No, ez csak ugyan újság, mondá. Ki küldte hát e levelet.

— Lord Montbarry.

Nem kis feladat Troy urat meglepni. A menyecske szavai mégis kihozták sodrából. — Balgaság, mondá végül, midőn felocsudott meglepetéséből. Az lehetetlen. Ön téved.

— Én nem tévedek, mondá Ferrari özvegye a legghatározottabban. A biztosító társaság két hivatalnoka jött ma hozzám és megnézték a levelet. Nagyon meghökkentek, mikor meghallották, hogy ezer font sterling volt benne. Megmondták, hogy lord Montbarry orvosa tette a postára a lord kérésére. Ha nem hiszi, kérdezze meg azon uraktól. Kérdeztek, valjon lehetett-e a lordnak oka nekem levelet írni és pénzt küldeni. Én nyíltan megmondtam, hogy kitelik a lord nyájasságától.

— Kitelik a lord nyájasságától?! kiálta fel Troy álmélkodva.

— Igen is uram. Lord Montbarry ismert engem ép úgy mint a család többi tagjai iskolásgyermek korából. Ha megtehetette volna, bizonyára pártját fogja szegény férjemnek. De ő gyámoltalan eszköz volt a lady és a báró kezében, és mint nemes férfiú, nem te-

hetett értem egyebet, mint azt hogy özvegységemre gondoskodott rólam.

— Nagyon szép magyarázat! mondá Troy úr. És a biztosító intézettől való urak mit szoltak erre?

— Kérdezték, van-e rá bizonyítékom, hogy férjem csakugyan meghalt.

— És ön mit mondott?

— Azt felelém: Többet mondok minden bizonyítéknál, határozott véleményem, hogy férjem meghalt.

— Ez természetesen kielégítette őket?

— Nem mondták ki. Egymásra néztek és ajánlották magukat.

— No asszonyom, ha valami egyéb különös mondani valója nincs, azt hiszem én is ajánlom magamat. Tudomásul veszem az ön értesüléseit (megvallom, meghökkentő értesülések); de mivel nekem sincs bizonyítékom, többet nem tehetek.

— Ha csak bizonyíték kell, azzal szolgálhatok, mondá az asszony büszkén. Csak azt akarom tudni, hogy megengedi-e a törvény, amit teendő vagyok. Ön talán olvasta a lapok személyi hírei közt, hogy lady Montbarry Londonba érkezett. Meg fogom látogatni.

— A manóba! És mit akar ezzel elérni.

— Kiugratom a bokorból, mondá az asszony titokzatosan suttogva. Nem küldöm be névjegyemet, azt fogom beüzenni, hogy üzleti dologban jövök, és a legelső szó, melyet hozzá intézek, ez lesz: „Asszonyom, eljöttem megköszönni a pénzt, melyet önök Ferrari özvegyének küldtek.“ Nemde Troy úr, e szavak önt is kihoznák sodrából? Ne búsuljon, megtalálom én bűnös arczában a kívánt bizonyítékot. Ha arczának színe csak egy árnyalatnyit változik, ha szemét csak egy pillanatra is lesüti — én észre fogom venni. Csak azt akarom tudni, hogy megengedi-e a törvény?

— A törvény megengedi, felelt Troy úr komolyan, hanem az más kérdés, hogy lady Montbarry is meg fogja-e engedni. És van-e önben elég bátorság e nevezetes szándék keresztülvitelére. Miss Lockwood azt mondta nekem, hogy ön ideges, félénk személy és én, mennyire emberismeretemben megbízhatom, igazat adok neki.

— Ha ön olykor faluhelyen is megfordulna, felelt a nő, látta volna, hogy olykor a birka is neki megy az embernek. Eszem ágában sincs azt állítani, hogy merész vagyok, sőt ellenkezőleg. De mikor ama nyomorult gonosz nő szeme közé fogok nézni és eszembe jut meghalt férjem, akkor bizony nem én leszek az, aki meg-

ijed. Most azonnal hozzá megyek. Majd meglátja, hogy mikép fog ez végződni! Ajánlom magam.

A futár özvegye e bátor szavak után beburkolózott köpenybe és távozott. Troy úr pedig mosolygott, de nem gúnyosan, hanem szánakozva. Balga teremtés, gondolá magában. Ha az, amit lady Montbarryról hallottam, csak félig igaz, akkor Ferrariné nem sokra megy a kiugratással. Kíváncsi vagyok rá, hogy mi lesz a vége. De Troy nagy emberismerete ezúttal csütörtököt mondott, nem is sejtette, hogy mi fog itt történni.

X. FEJEZET.

Ferrariné csakugyan végbevitte szándékát. Troy úr irodájából egyenest a Newsbury hotelbe ment. Lady Montbarry egyedül volt otthon. A cselédek azonban nem akarták háborgatni, midőn a vendég magát megnevezni vonakodott. Amint javában tanakodnak, arra jön a lady új szobaleánya. Francia nő volt és a francziák szokott könnyed, józan ítéletével ütötte el a dolgot. „A madame nagyon tisztességesen néz ki. Alkalmasint olyan oka van nevének elhallgatására, melyet talán a my lady is helyben fog hagyni. Anynyi bizonyos, a my lady nem tiltotta meg, hogy idegen nőt bocsásunk be; madame és my lady végezzék el a többit egymásközt. Asszonyom legyen szives, kövessen engem.“

Ferrariné szíve hangosan dobogott, mintha szét akarná feszíteni mellét, midőn a szobalyány felvezette az előszobába és kopogtatott a lady ajtaján. De nevezetes, hogy az érzékeny, ideges személyek (talán mert megszokták akaratauk göresös erőfeszítéseit), legkönnyebben tudják magukat valamely kiválóan merész tette elhatározni. A szobában egy komoly halk hang szólalt meg: Tessék. A szobaleány kinyitá az ajtót és e szavakkal jelenté be a vendéget: „Egy nő, aki üzleti dolgokról kíván beszélni myladyval“; aztán visszavonult.

A félénk menyecske ezalatt lecsillapította szíve heves dobogását; midőn átlépett a küszöbön, kezei göresösen reszkettek, ajkai szárazak voltak, feje égett, de amint megállott lady Montbarry előtt, oly nyugodtnak látszék, mint maga a lady.

Az első délutáni órák felé járt az idő, de a szoba homályos volt. A függönyök leeresztvék. A lady háttal ült az ablaknak, mint

ha még az enyhített napvilág is bántaná. Külső megjelenésében megváltozott, rosszabb színben van, mint mikor doktor Wybrownál volt. Szépsége elhervadt, arcza beesett, merő csont és bőr; kísérteties halványsága és villogó szemei közt az ellentét megdöbbenőbb volt mint valaha. Fekete rubát viselt, melynek komor jellegét csak a fehér özvegyi főkötő enyhítette. Mint a párducz, úgy terült el a kis zöld pamlagon. Lankadt kíváncsisággal nézte az idegen nőt, a ki betolakodott hozzá, aztán ismét a tűz felé tekintett.

— Nem ismerem önt, szólalt meg, mit kíván tőlem?

Ferrariné felelni akart. A bátorság lobogó tüze lelohadt. A merész szavak, melyekre elkészült, még éltek ugyan lelkében, de elhaltak ajkain. Pillanatnyi szünet állott be. Lady Montbarry végig nézett a szótlan vendégen. — Siket ön? kérdé. Ujabb szünet. Lady Montbarry megint a tűzhely felé néz, majd meg így szól? Pénzt kíván? *Pénzt!* Ez az egy szó felélesztette az özvegy lelohadt bátorságát és visszanyerte önuralmát. — Nézzen rám asszonyom, ha tetszik, mondá egyszerre kitörő bátorsággal.

Lady Montbarry harmadszor nézett körül. Ferrariné kimondta a végzetes szavakat.

— Asszonyom, eljöttem megköszönni a pénzt, melyet önök Ferrari özvegyének küldtek.

Lady Montbarry állhatatos figyelemmel nyugtatta villogó fekete szemeit a nőn, ki ilyképen szólította meg. Arczának halálos nyugodtságát nem zavarta meg a zavar vagy nyugtalanság leggyengébb árnya, sőt az érdeklődés pillanatnyi villanása sem. Csendesen pihent a pamlagon. A kísérlet teljesen meghiúsult. Megint szünet állott be. Lady Montbarry gondolkozott. Vékony ajkain lassan feltűnt, aztán hirtelen elenyészett az a szomorú és kegyetlen mosoly. A szoba túlsó végén levő székre mutatott és intett a vendégnek, mondván: „Legyen szives helyet foglalni.”

Ferrariné gépiesen engedelmeskedék, nem tudta mitévő legyen, mit szóljon, a várt hatás elmaradása kihozta sodrából. Lady Montbarry pedig fölkelt, végig ment egyszer a szobán, miközben fürkésző pillantásokat vetett a látogatóra, aztán ismét a pamlagra dőlt. — Nem, suttogá maga elé, ez asszony bátran járt, nem részeg, csak egyet gondolhatok, azt hogy örült.

Ezt oly hangosan mondta, hogy Ferrariné is meghallotta. Ferrariné felháborodott és azonnal vissza felelt: Oly kevésbé vagyok részeg vagy örült mint akár ön.

— Úgy! mondá lady Montbarry. Ön tehát csak szemtelen! Már vettem észre, hogy a tudatlan az itt uralkodó korlátlan szabadság következtében szemtelen tud lenni. Mi idegenek gyakran tapasztalhatjuk ezt az utcán. Én természetesen nem viszonyozhatom az ön szemtelenségét hasonlóval. Nem is tudom, mit mondjak önnek. Szobaleányom esztelensége bocsátotta ide. Az ön tisztességes kinézése vezette félre. Nem tudom, hogy kicsoda ön? Ön emlegette azon futár nevét, aki oly különös módon hagyott el bennünket. Hát ő nős lett volna? S talán kegyed az ő neje? És tudja, hogy hol van ő?

Ferrariné tovább nem küzdheté le felháborodását. Ódalépett a pamlaghoz, nem igyekezett fékezni kitörő haragját, nem félt semmitől sem.

— Én az ő özvegye vagyok. Nyomorúlt asszony, ön jól tudja azt! Ah! Gonosz óra volt az, mikor miss Lockwood a lordhoz...

Nem folytathatta szavait, lady Montbarry mint a tigris ugrott fel a pamlagról, megragadta az özvegy vállait és örvöngő dühvel rázta meg.

— Ön hazudik! ön hazudik, hazudik! Azután kezeit kétségbe esetten tördelve kiálta fel:

— Jézus, Mária! Lehetséges volna ez? Az a nő küldte volna hozzánk a futárt.

Ferrariné ki akart szökni a szobából, de a lady mint a villám csapott eléje.

— Álljon meg, örült asszony, álljon meg és feleljen nekem! Ha sikolt, az egekre mondom, saját kezeimmel fojtom meg. Űljön le, ne féljen. Nyomorúlt! Hiszen én vagyok megrémítve, hogy szinte eszemet vesztem. Vallja be, hogy hazudott, midőn az imént miss Lockwood nevét említé. Azaz hogy nem! Én nem hiszek az ön esküjének! Nem hiszek másnak, csak miss Lockwoodnak! Hol lakik a miss? Ezt mondja meg, nyomorúlt kis férég, aztán mehet.

Ferrariné meg volt rémülve, habozott. A lady hosszú, sovány, sárgafehér ujjaival fenyegette. Az özvegy megdöbben és elmondta a miss lakcímét. Lady Montbarry megvetően mutatott az ajtó felé, de azután mást gondolt.

— Ne menjen! maradjon még! Ön meg találja mondani miss Lockwoodnak, hogy mi történt és a miss nem fogadna el. Rögtön odamegyek és ön velem jön. Csak a házig. Be nem jön velem.

Most üljön le. A szobaleánynak csengetek. Háttal forduljon az ajtónak, hogy ne lássák az ön gyáva arcát.

Csengetett. A szobaleány belépett.

— Köpenyemet és kalapomat. Rögtön.

A leány behozta a köpenyt és a kalapot.

— Egy perc alatt egy bérkocsi álljon a kapu előtt.

A leány elstetett. Lady Montbarry a tükörbe nézett, aztán hirtelen fordulattal az özvegy előtt termett.

— Nemde félholtnak nézek ki? mondá keserűen. Nyújtsa ide karját. S karon fogta Ferrarinét.

— Nincs mitől félnie addig, amíg engedelmeskedik, suttogá, amint a lépcsőn lementek. Miss Lockwood kapuja előtt távoznia fog és sohasem lát többé.

A csarnokban találkoztak a hotel gazdasszonyával. Lady Montbarry bemutatta neki a menyecskét. „Barátném, Ferrariné asszony, ki szíves volt meglátogatni.” A gazdasszony leakisérte őket a kapuig. A bérkocsi már ott várakozék. „Üljön be, kedves Ferrariné, mondá a lady, és mondja meg a kocsisnak, hogy hová hajtson.”

Elhajtottak. Lady Montbarry hangulata ismét megváltozott. Felsőhajtott és hátradőlt a párnán. Sötét gondolatokba merült, nem törődött a nővel, aki mellette ült és akit vasakarátának vetett alá, komoran hallgatott, míg csak miss Lockwood házához nem érkeztek. Itt egyszerre felocsudott, kinyitotta a bérkocsit és megint rázárta Ferrarinéra, még mielőtt a kocsis leszállhatott volna a bakról.

— Vigye ezt a nőt, még vagy egy óra járásnyira lakása felé, mondá és kifizeté a kocsist. A jövő perczben már csengetett a kapun. „Itthon van miss Lockwood?” „Igen is asszonyom.” A lady átlépett a küszöbön és a kapu bezárult utána.

— Merre hajtak asszonyom? szólt a kocsis Ferrarinéhez.

Ez kezeire hajtá fejét és rendbe szedni igyekezett gondolatait. Barátnőjét, pártfogóját védtelenül hagyja-e lady Montbarry kezei között? Gondolkozott, de nem tudta mi tévő legyen, midőn egy úr, ki épen miss Lookwod háza felé tartott, véletlenül benézett a bérkocsiba és meglátá őt.

— Ön is miss Ágneshez készül? kérdé.

Westwick Henry volt. Ferrariné, a mikor meglátta, örömében összecsapta kezeit.

— Menjen be uram, kiáltá. Menjen gyorsan. Az a rettenetes asszony ott van miss Ágnesnél. Menjen be és oltalmazza meg.

— Miféle asszony? kérde Henry.

A válasz ámulatba ejtette. Megdöbbenése és felháborodása alig engedte szóhoz jutni. Mikor Ferrariné kimondta lady Montbarry gyűlölt nevét, csak ennyit szólt: „Felmegyek.“ Csengetett a kapun és csakhamar bebocsátották.

(Folytatása következik.)

VIII.

KRITIKAI SZEMLE.

I. BÁNKBÁN A NÉMET KÖLTÉSZETBEN. Irodalomtörténeti tanulmányok. Írta Heinrich Gusztáv. Budapest, 1879. Franklín-társulat. Ára 1 frt.

Ritka gyönyörűséget kelle a mélyen tisztelt szerzőnek e munkájában találnia, mert letéve az annyira magasztalt, de seholsem található írói szerénység álarczát, az öntudatos munkás férfias önértékeléssel jelenti ki: „Nem szükséges bővebben kifejtennem, hogy az ilyen tanulmányok mily érdekesek és értékesek tisztán nemzeti szempontból is; — csupán csak azt akarom megjegyezni, hogy az ily tanulmányokra gazdag anyagot nyújt a német irodalom; csak utána kell járni, nem kell sajnálni az időt, a fáradságot és — a költséget, mert e tanulmányok, a szükséges eszközök hozzáférhetetlenségénél fogva, sajnos! néha sok pénzbe kerülnek.“ Így szól a t. szerző a Philologiai közlöny jelen évi január havi füzetében. Nagyon helyesen tévé, hogy saját maga írta le műveinek ismertetését, ezzel mindenesetre kihitta számos íggyeit s ellenségeit, de előttünk tiszteltre méltó példáját szolgáltatva az igazi bátorságnak. Nincs izetlenebb, mint az amúgy is olvasatlan előszókból ezerszer elesépelte szólalmait olvasni a szerénykedésnek; de ha szabad egy alázatos megjegyezést tennünk önismertetésére, szépen kérjük, írjon nekünk jövőre egy önbírálatot. Ez talán nehezebb lesz, mint a mit jelenleg adott; de a szerző úrtól épen nem tartanók lehetetlennek. Igaz ugyan, önmagából mintegy kilépni s egy más személy lelkét — a bírálóét — oltani magába, napjainkig a lehetetlenségek körébe tartozott, azonban a szerző úr ez önismertetése is oly formán hangzik, mintha *kibujt volna a bőréből*. Mi valóban reméljük tőle s aligha csalatkozunk reményünkben.

Jól esett nekünk a czímen is a tanulmányok szót olvasnunk. Ez alatt a világirodalom az *essai*-ket, németül *Versuch*-okat, olaszul *saggio*-kat érti, melyek nyelvünkön a *kísérlet* szó fogalmának felelnek meg. Úgy látszik a magyar irodalom nem tette magáévá ez utóbbi elnevezést, hanem e helyett a *tanulmány* szót szeretjük használni. Egyébiránt ez sem rossz kifejezés, s oly dolgozatot jelent, melyben szerzője nem szigorú terv szerint és kellő terjedelemmel dolgozza fel tárgyát, hanem egyes s elszórt megjegyzések, szellemes aperceuekkel vonzó nyelven adja elő vizsgálódását. A *tanulmány* írása közben az író is tanul, úgy hogy ez értelemben a tanulmányok és iskolai dolgozatok közel rokonok. A tanulmány nem követelheti tőlünk, hogy *travail definitif*-nek tekintsük, mondja egy francia író, ez csak jelezi és előkészíti azt. Nálunk azonban minden lépten olvashatni a folyóiratokban, hogy kevés a derék essayista, a kitünő tanulmányíró s alig adják e nevet egy-két jelesünknek. Különösen Macaulay tanulmányai óta úton útfélen halljuk, hogy igazi essayírók csak az angolok és francziák között találhatók; a németektől teljesen megtagadják e képességet. Bizony nagy éretlenség és tudatlanság. Hol van annyi becses kísérlet, mint épen német szomszédinknál; hol találni, annyi bevégzetlen kutatást és buvárlatot, mint náluk! Köszönet a lelkes magyar írónak, hogy a szó igaz értelmét visszaállítani iparkodik. Ehhez is bátorság kelle. A mit adott, azok *igazi* tanulmányok, kísérletek. Egyes német költők műveit forgatva fölfedezte, vagy megtalálta „a magyar irodalom befolyását a *németre*“ (a t. szerző saját szavai). Eddig az ismeretlen vala. Azt tudjuk, hogy sokat vettünk át a jó németektől, hogy irodalmunk a német befolyása mellett növekedett; de a mi befolyásunk a németirodalomra: ez már egészen „új ösvény“ (Heinrich úr szavai).

De hát miben mutatkozik e befolyás? A német eposzban és drámában. Talán Goethe, Schiller Grillparzer, Körner a magyar szellem nyomása alatt írtak? Ezt talán még ma nem állíthatnók, de annyit mondhatunk, hogy a magyar legalább is volt oly nagy befolyással a németre, mint az amerikai indián, vagy az afrikai szercecsen, vagy a chinai és japáni állampolgár irodalma. Heinrich úr a német költők forgatása közben ráakadt Hans Sachs egy Bánkbánról szóló tragédiájára, „sok pénzbe kerülő“ utánjárásával Nicolay egy Bánkballadájára, Abrecht drámai jeleneteire, sőt tudomására jutott egy magyar ifjunak levele is, melyben Schillert kéri, hogy Bánkban történetét dolgozza fel tragédiává. Ez a magyar irodalom befolyása a

németre! Minden esetre fontos eredmény. Épen most halljuk egyik barátunktól, hogy a pekingi főiskola egyik *jeles* tanára, mint a „Fővárosi Lapok“, e kedvencz újságom, írják, a chinai irodalom befolyását kutatja a németre, s jó szomszédaink irodalmából mind összeszedi a chinai tárgvú elbeszéléseket, sőt az írók roppant számából mind összeállítja a *chinezereket*. Nagy szolgálatot tenne tisztelt hazánkfia, ha a bánkáni munkájánál követett vezérelyeket a chinai író tudomására sziveskednék juttatni. Ezzel egy követ tennénk le azon épülethez, melyet Heinrich úr bizonyosan ily cím alatt tenne közzé: *A magyar irodalom befolyása a chinaira*. Ez igazi tanulmány, igazi kísérlet lenne!

De annyi magasztalás után legyen szabad egy pár rosszakaratú megjegyzést is tennünk. Ezt egykor maga a szerző is megteszi megírandó önbírálatában. Előzzük meg őt.

E tanulmányokat Heinrich úr ellenségei irodalomtörténeti *lomtárnak* nevezték. Hans Sachs, Nicolay, Albrecht műveivel egy jegyzetben végezhetett volna. Hísz ezek Lakfalvy levelével együtt érdektelen curiosumok.

Müller-Csery regényéről nagyon röviden szólhatott volna. Egyedül Grillparzer műve az, mely figyelmet érdemel. A harmadik nagyobb német drámaíró munkája érdekes lehet reánk nézve Katona Bánkbánjával szembe állítva. A magyar irodalomnak nincs köze hozzá, a magyar irodalom nem is volt befolyással reá. Bennünket azonban Heinrich úr képességének megítélhetése miatt érdekel. Mert megvalljuk, Heinrich urat sokan igen középszerű embernek tartják. Az egyetemen tartott előadásait eredetinek adta be a bölesészeti karnak s egyik tanártársa nagyon világosan kimutatta, hogy szerepcsétlen fordítások. Taval a „*Budapesti Szemlé*t“ tisztelte meg egy hosszabb dolgozattal, melynek minden lapján olvashatók valának a szerzőnek eltérő és önálló nézetei. De íme egyik jóbarátja kísüti, hogy e négy hosszú cikkre terjedő tanulmány, melyről biztosan föltettük, hogy külön lenyomatban fog megjelenni, Bechstein német művének jámbor átdolgozása. Azt hívók, hogy német szomszédaink sietni fognak lefordításával, sőt talán Heinrich úr érdekében is lett volna, lefordítani „*Tristan és Isolde a német költészetben*“ című nagy tanulmányát, de mindez nem történt. Hanem a helyett kaptuk *Bánkánt a német költészetben*.

Sokan azt hiszik, hogy a mit Heinrich úr Grillparzer „*Ein treuer Diener seines Herrn*“ című drámájáról elég röviden mond,

mind és sokszor olvasták a Grillparzer-jubilaeum alkalmával írt czikkék- és tanulmányokban. Hogy nincs drámai hőse a darabnak, mert tűr harcz nélkül, hogy Bánk a kötelesség-érzet vértanuja, hogy vannak egyes megragadó jelenetei stb. Legfőlebb ott akarják Heinrich úrnak átengedni az eredetiséget, mikor azt mondja: „Az alak érdekes, költői, fővonásiban szép és sikerült jellemrajz“.

Csupán két pontra akarunk megjegyzést tenni. Heinrich úr is, mint bécsi szomszédink, a servilismus vádját szeretnék elhárítani a költőről. „E vádat — melyet azóta folyton ismételtetnek — Grillparzer egész munkássága, gondolkodása és élete czáfolja meg, e vádat igen kétes alapnak tünteti fel azon körülmény is, hogy a közönség a darabnak sem első, sem későbbi előadásainál nem vett észre semmiféle „servilis“ tendenciákat, pedig, ha volna szolgai szellem a tragoédiában; ha mint általánosan állítják, az egész darab nem tartalmazna mást, mint a legaljasabb servilismusnak dícsőítését, a közönség ezt rögtön megérezte s rosszalását kétségtelenül erőlyesen kinyilatkoztatta volna.“ Ezek Heinrich úr argumentumai, bár ezek sem övéi; de fogadjuk el övéinek. Volt-e Grillparzer servilis vagy nem? Oly kérdés, melyet egészen függőben hagyhatunk; elég az, hogy Bánkbánja áll előttünk, mely a szolgai hűséget a legnagyobb igazságtalanság és elvetemedett aljassággal szemben is dicsőíti, mely a drámai képtelenséget, a határtalan túrést teszi alap eszmévé, mely a kötelességérzet *szenvedélyét* akarja érvényre juttatni. Ót a király helyettesét, a törvény, a rend, a nyugalom örét saját ablakai alatt csufolják és gúnyolják, szép és mi több fiatal feleségét ostromolják, üldözik, végre öngyilkossáig viszik, s a jámbor öreg nem jön zavarba, nem háborodik fel, hisz ő engedelmes szolga, szolgáját urának. Mint a király helyettese bátran követelhetné a kihágók rendreutasítását, a szentelen támadók megfékezését, mindezt nem teszi, mert a költő a dráma terén is igazolni akarta, a mit a múlt századok theologusai az alattvaló hűségéről s engedelmességéről tanítottak. A XIX. században, a forradalom, a lázadás e korszakában szükségesnek látta a jó Grillparzer ily tragédia megalkotását. Bánkban igazi kutya-hűséggel szabadítja meg a királynét, fiával és saját neje gyilkosával a nyomorúlt herczeggel együtt, mikor a rokonság felháborodva ostromolni kezdi a palotát. Igazi lélektani képtelenség, de nem servilismus, hisz ez a vád, mondja Heinrich úr, „a juliusi forradalom *nagy* napjait közvetlenül megelőző és követő, a liberalismus modern vezérszavai által felizgatott években

született; csak az utolsó évtized fogott hozzá, végre valahára, e kényelmes, de, mint látni fogjuk, nem indokolt ítélet revisiójához. Az ellentétes vélemény azonban nem lett még kellőleg ismeretes: a darab még ma is a servilismus dicsőítésének hírében áll, a mi elengedő arra, hogy a közönséget a darab elolvasásától visszariasztssa és hogy az iskolás gyermekek is pálczáat törjenek felette."

Heinrich úr még a „kötelességérzet szenvedélyéről" is szól. Ez egészen új. Valami meglepő és igazán szellemes. A jeles írók műveiben gyakran találunk ily szellemes ellenmondásokat, melyeket a jó görögök paradoxon névvel felruházva iktattak be a figurák közé. Magyarúl képtelenségnek, latinul absurdumnak szokás mondani, csak hogy mint figurának két ellenkező vagy ellentétes fogalmat kötvén össze, van összekötő pontja, pl. szellemesen mondja Pascal, hogy *la vrai éloquence se moque de l'éloquence*; vagy igen jól értjük, mikor Petrarcha fölkiált: *Oh viva morte!* Talán ily paradoxon vagy oxymoron akar lenni Heinrich úrnál: *a kötelességérzet szenvedélye?* Azonban jobban megvizsgálva, azonnal látjuk, hogy nem figurában nyilatkozik, képzelő tehetsége nem igen gazdag ilyenekben, hanem a szók egészen köznapi értelemben fordulnak elő. De ekkor azt kérdezhetnők magunktól, hogy bírnak-e helyes fogalmával a szenvedélynek és a kötelességérzetnek. Talán „meghaladott álláspontot" foglalunk el, vagy „nem állunk a kor színvonalán," mint Heinrich úr szokta mondogatni? Nagyon lehet, mert mi a *kötelesség-érzetet* a reflexio, a megfontolás eredményének tartjuk, melynek éles ellentéte a szenvedély. A kötelességérzet soha sem válhatik szenvedélylyé.

De nem folytatjuk tovább, hanem egyszerűen gratulálunk az Akadémiának, mely e derék tudósunkat ölébe fogadni készül, s csak azt csodáljuk, hogy becses nevével a Kisfaludy-, Petőfi- és Kemény Zsigmond-társaság tagjai között nem találkozunk.

DUKAY VILMOS.

II. KÉT MŰ VÁROSAINK TÖRTÉNETÉRŐL.

I.

Kétségtelenül meglepett mindenkit az élénk mozgalom, mely a legutóbb elmúlt időben művelődésünk történetének terén megindult. Felmerültek e tér kevésbé ismeretes helyei, tisztultak a vitás kérdések, a szorgalmas kutatás világosságot iparkodott deríteni sok homályos pontra, melyet addig csak a gyanítgatás ariadne-fonalával közelít-

hettünk meg. Sok esetben siker koronázta a törekvést, még többször azonban nagyobb zavar állott be, s az eddig fennállott hypothesisekhez újabb járult.

Fölösleges fejtegetnünk, művelődésünk történetében, mily nevezetes szerepet játszanak városaink. Közökben van az ipar, kereskedés, művészet — s ha az irodalomban nem járnak is karöltve Németország városaival, melyeknek mintájára alakultak — volt hatásuk arra is; s így a művelődés e tényezőinek története szervesen összeforr a városok történetével; egyik a másiknak oka és okozata. E hálás és kiválóan érdekes tér csak legújabbban talált monographistákra; művelődéstörténeti compendiumaink írói természetesen fölveték e kérdést is műveik keretébe, de nem lehet hibáikúl felrónunk, ha az előttük álló tárgyhalmaz miatt nem merülhettek kellőleg annak mélyébe s nem deríthették föl a homályosabb helyeket. E munkára monographiák vannak hivatva.

Legújabbban több munka jelent meg városaink fejlődéséről, azok befolyásáról a közműveltségre; azt hisszük idő- és alkalomszerű, ha azokból a két legnevezetesebbet vesszük elő; egyrészt mert mind a kettőnek tárgya rokon egymással, másrészt mert összehasonlítás által azok előnyei s fogyatkozásai jobban szemünkbe ötlenek.

Idő szerint *Vajda Gyula* budapesti kegyesrendi főgymnasiumi tanár „Városaink befolyása a közműveltségre 1000—1301.” című munkáját illeti az elsőség; nem sokkal utána jelent meg *Szalay József*-é „Városaink a tizenharmadik században” címmel. Az első tehát a városok bölcsőjénél kezdi tárgyát; a második a városokat már mint létezőket tekinti. Nem tudjuk, Vajda szerencsétlensége, vagy Szalay ügyessége-e az, hogy ez utóbbinak munkájából sokkal jobban megértjük a városok fejlődését eredetüktől kezdve, mint Vajdáéból; pedig Szalay csak az első, úgyszólván bevezető fejezetben szól e tárgyról, míg Vajda harmincz lapot, tehát könyvének majd egy harmadát szenteli e célra. Nem mondjuk, hogy mindenben teljesen egyetértünk Szalay okoskodásával — lesz alább alkalmunk erre néhány megjegyzést tennünk; — de nála vonzó előadás-sal találkozunk, mely az alapos, kútfőkől való dolgozást annál értékesebbé teszi. Vajdánál sem az előbbit, sem az utóbbit nem látjuk.

Wenzel, Bocsor, Kerékgyártó, Katancsics, Koczányi (Régi földírat a tanuló ifjuság számára!!) stb. stb. munkái, melyeket Vajda nyomról-nyomra idéz és követ, lehetnek igen becses munkák; de

nem ez az anyag, melyekből a jelenkor monographusa dolgozik. Mindezen munkákat nélkülözhetette volna a szerző, ha visszamegy az eredeti forrásokra. Ebben igazán példát vehet Szalaytól, ki egész munkáját eredeti kútfőkre alapítja s nem veszi föl könyvébe minden író mende-mondáját; pedig munkája — mely terjedelemre és tartalomra meghaladja Vajdát — a Vajda által tárgyalt kornak csak egy harmadát öleli föl. Lett volna tehát anyag elég, csak szerző időt szakított volna hozzá; mert ily munka megírására, minő Szalayé, évek voltak szükségesek.

Vajda munkáját földrajzi és történeti előzmények vezetik be. Elvileg helyes; mert a földrajzi tényezők befolyása, közvetlen hatása a mivelődés fejlődésére ismeretes. A földrajzi s történelmi előzményeket tehát mint a későbbi okozatok okát kell felfogni; nem olyképen, mint azt Vajda könyvében látjuk. Hogy hazánk az éjszaki szélesség és keleti hosszúság hányadik fokai közt fekszik, az épp oly kevéssé tartozik a városok befolyásához a közmívelődésre, mint akár a honfoglalás történetének rövid vázlata. A mit a szerző műve 9-ik lapján állít, hogy Magyarország kapcsolt részei sorában a X. században helyet foglalt Horvátország és Dalmácia is, ahhoz pedig legalább is nagy kérdőjelet kell tennünk.

Mellőzzük, a mit Vajda a rómaiak s egyéb népek által alapított gyarmatvárosokról Koczányi, Kővári, Bocsor stb. után röviden registrál; habár nem ártott volna, ha a külföldi irodalomban is szét néz, de nem hagyhatjuk szó nélkül azt az eljárást, melylyel a magyarok által alapított városokról szóló fejezetben találkozunk. Vajda egészen, föltétlen elfogadja Anonymus minden adatát; előtte a névtelen jegyző minden adata szentírás. Igaz, hogy az egész nézet dolga; Anonymusnak vannak föltétlen hivei, kik minden szavát elhiszik, s vannak ismét, kik egyet sem. Szerző az előbbihez csatlakozott; ez eddig helyes. De azt megkövetelhetjük, hogy tudomással bírjon arról, hogy az Anonymus hitelességét újabban igen megtámadták; fel kellett volna említenie, hogy az általa felhozott városok alapítására Anonymus tanubizonyosága még nem elegendő; mert az megtámadott hitelű forrás. Borsod, Csepel, Csákvár stb. alapítása, úgy amint azt a névtelen jegyző előadja, lehetett abban a korban (t. i. a névtelen jegyző korában, a XIII. század elején) a nép közt meggyökerezett hit, de még korántsem történeti tény. A három századdal később élt írónak adatai három századdal előbbi korra a dolog természeténél fogva nem lehetnek teljesen hitelesek.

A jövevények által alapított városokra nézve kevés a megjegyzésünk. De ismét nem hagyhatjuk szó nélkül azon gondatlan s felületes eljárást, hogy a szerző mindenütt csak másod-harmad kézből dolgozik, pedig ha valahol, úgy éppen e fejezetben lett volna helye ide vágó oklevelek feldolgozásának. A bányavárosokat illetőleg nem hiszszük, hogy azok már a XIII. században külön csoportot képeztek volna. Szerzőnek másod-harmad kézből való dolgozása megtermi gyümölcsét; innét van, hogy igen sok téveset átír; így Német-Lipcsénél azt állítja, hogy ott ma már nyoma sincs a bányász-telepnek, pedig ismeretes, hogy a magurkai aranybányák maiglan is Lipese határában és birtokában fekszenek.

Vajda nem képes kellőleg kiemelni, mely elemekből alakultak voltaképen városaink, mikép fejlődött a városi rend, a várrendszer felbomlásával mikép fejlődék a városi. Tanúlhatna, valóban sokat tanulhatna Szalaytól, kinek II. fejezete, művének tán legjobb része, oly világosan, csaknem kézzelfoghatólag adja elő a dolgot, hogy úgyszólván lépésről lépésre kísérhetjük a fejlődés phasisait. Nem úgy Vajda munkája. Bár némely lapján 17—18 idézet is van, az egész kevés újat tartalmaz, úgy adatokban, mint felfogásban. Nem tudja hol, mit s miből kell idézni. A legfontosabb adatokat Kerékgyártóból s más compendiumokból idézi, a helyett hogy felütné Fejér codexének illető kötetét. A történetírónak nem szabad ily kényelmesen dolgoznia. — Nem képes sehol magasabb felfogásra emelkedni; az adatokban csak a számokat s nem a szellemet látja; következtetések, ítéletek művéből csaknem egészen hiányozniak. S így vajmi halvány a kép, melyet városaink fejlődéséről nyújt. A városoknak adott kiváltságlevelekből csak azokat ismeri, melyeket Endlicher a maga Monumentáiban kiadott; ennél fogva a városok beléletének vázolója fölötté hézagos.

Vajda munkájának következő két fejezete sorba veszi e kiváltságleveleket, melyeket műve 27-ik lapján summarie felsorolt s az azokban foglaltakat különböző fejezetekbe osztja. Vizsgálja a városok törvényhatósági körét, jelesen azoknak különböző jogait, u. m. polgári- és büntetőtörvényhatóságát, a városi magán- és büntetőjogot a magán- és büntetőjogi törvénykezést, Selmeecz városának IV. Béla korában szerzett, de sokkal későbbi korból származó német nyelvű jogi könyvét; majd ezután áttér a polgárok jogosítványaira s közterheire; részletezi azokat; szól azon jogról, hogy saját törvényeik és szokásaikkal élhettek, plébánost jobbra szabadon választottak,

személyes szabadságuk volt, teljes tulajdon és telekajándékozás jogával bírtak; megismerkedünk továbbá a polgárok haszonélvezeti és üzletjogával, előjogaival, visszaélések elleni biztosítatásukkal stb. Ugyanígy találjuk részletezve a közterheket is; olvasunk a községről, dézsmáról, a városok köteles ajándékairól a király ingyen elszállásolása- s megvendégeléséről (az u. n. descensus) s végre a hadi szolgálatról.

Fejezetekben, apró részletekben tagadhatlanul gazdag rész; de nem tehetünk róla, ha az egész csak mozaikszerűleg hat ránk. Nem látjuk a városok jogi életének képét, nem vagyunk tisztában azzal, hogy végre is minő helyzetet foglaltak el a városok az államban, mi képezett összekötő kapesot a kettő között; nem látjuk kiemelve a városi szabad rend fejlődését, mely oly sajátságos független állást foglalt el a nemesség és a jobbágyság közt. Pedig e rend fejlődése éppen a Vajda által felvett korra — a XIII. századra esik. Mindenekfölött pedig nélkülözzük az összehasonlítást külföldi hasonló institutiókkal; mert tudjuk, hogy hazánk sohasem volt elhatárolt sziget Európa szívében; az európai uralkodó eszmék minden időben megtalálták utjokat hazánk belsejébe; s ha nemzetiségünk egyedülállása s folytonos küzdelmei miatt gyakran évek kellettek ahhoz, hogy nagy uralkodó eszmék benne gyökeret verjenek: azok hatása mindenütt meglátszik úgy állami, mint jogi intézményeiken. Ha valahol, úgy éppen városaink fejlődésénél nem lehet e szempontot mellőznünk; mert maga az egész városi intézmény idegen, nem bennszülött dolog. Őseinknek sem a vezérek, sem az első királyok alatt nem voltak városaik, legalább nem olyanok, melyekből a későbbi szabad városi rend kifejlődött. Tudjuk, hogy még Freisingeni Otto korában is sátrak, gunyhók alatt laktak; egy félnomád, hódító nép nem hajlandó városok alapítására, melyek őt szabad mozgásaiban gátolják; századok kellenek ahhoz, míg természetes vadságából kivetkőzve, városok alapításához fog. Aztán vessünk csak egy pillantást a városok kiváltság-leveleibe; látjuk, hogy azok csaknem kivétel nélkül idegen telepítvényeseknek szólnak. Ez a körülmény már magában is arra késztet, hogy a városi intézmény csiráit külföldön keressük, fejlődési stádiumait a külföldivel hasonlítsuk össze; különben a kép, melyet városainkról nyújtunk, csak vázlatos, egyoldalú, sőt felfogás tekintetében hibás.

Ilyen hiányos a kép is — vagy inkább korrajz, melyet Vajda nyújt városainkról; növeli a bajt, hogy még az idevágó hazai tör-

ténelmi adatokat sem használta föl. Fejér codexének, az Árpádkori új okmánytárnak, a hazai okmánytárnak adatai ismeretlenek előtte; idézeteiben ismét csak Endlicherrel, közben Katonával (mit különben Fejér codexében is megtalált volna) találkozunk. Nem iparkodott előadását élénké tenni, még ott sem, a hol tehette volna. Így például az esküdtek választásánál szokásos szertartások leírása helyett, egyszerűen Selmecz városának az Árpádkori új okmánytárban kiadott jogkönyvére utal, hol azok leírva. De talán legmostohábbul bánik el éppen e jogkönyvvel; a helyett, hogy annak fejtegetésébe, érdekes összehasonlításokba bocsátkoznék, mit oly monographia-irótól, kinek tárgyára nézve e jogkönyv a legpontosabb források egyike, méltán elvárhatnánk: megelégszik azzal, hogy a jogkönyv első részének negyven, s a másodiknak tizenkilenc fejezetéből a címeket sorolja föl. Pedig az lett volna feladata, hogy commentárt adjon hozzá. Az ily eljárás legalább is könnyelműség.

Noha e résznek fogyzatokozásai igen nagyok mégis a városok törvényhatósági köréről s „a polgárok jogosítványai és közterheiről“ szóló két fejezet Vajda munkájának legjobb része; mert az Endlichernél közölt városi kiváltság-leveleket valóban elismerésre méltó szorgalommal szedte ízekre; s a vázlat, mit városaink beléletéről nyújt, kétségtelenül tökéletesb lett volna, ha több adatot ismer.

Nem részletezhetjük bőven azon fejezeteket, melyek a földművelés-, műipar-, kereskedés-, bányászatról szólnak, melyekben alig ismer szerző más kútfőt, mint kerékgyártót, Horváth Mihályt s legfőlebb még azokat, a kik ezek műveiben idézvék. Hanem az a kifogásunk, hogy itt szerző a „*petitio principii*“ hibájába esett; elvesztette az alapot, melyből kiindult. Nem a városok földművelése-, ipar-, kereskedése- és bányászatáról szól; hanem szól egy általában az Árpádok kora alatti földművelés-, ipar-, kereskedés- és bányászatról. Horváth Mihálytól azt hisszük mindenki ismeri a kereskedelem történetét, mely a negyvenes években jelent meg; hasonlítsa össze bárki, talál-e Vajda munkájában új adatot? vagy harmincz-negyven esztendő óta semmi újabb adatnak nem jutottunk birtokába? Az ily munkáknak, melyek csak kész, feldolgozott munkákat használnak forrásul, s csak azokból készítenek rövid kivonatot, semmi hasznuk sincs a tudományra, s az egész csak stilgyakorlat jellegével lép föl.

Ugyanezt mondhatjuk az iskolákról szóló fejezetre is. Czech és Vass munkája után valóban nem látjuk át, mi szükség volt

Vajda rövid compilatiójára; hisz úgyszólván a mit mond, az benne van minden irodalomtörténeti kézi könyvben. A művészetekről szóló fejezetekben ismét Ipolyi kutatásainak eredményével találkozunk; s a mit Ipolyi oly vonzón, érdekesen tudott előadni, azt itt szárazon registrálva találjuk. Szerző úgy látszik semmit sem tud az Árpádok alatt divott különböző építészeti stilokról. De ez hagyján; hanem kérdjük, mit ért e mondata alatt: „Csak a festészet ad a márványszobornak életet, a fa és kőfaragványnak szint és jellemet?” (89. l.) Csak nem akarja ezzel a festett szobrokat dicsősíteni? Ez mégis izléstelenség volna... A szobrászok nevei közt nem látjuk *Fánosét* 1291-ből, kinek nevét a gyulafehérvári egyház restauratiójának történetéből ismerjük. Nem értjük, miért síklík át az ötvösségen alig három sorral, mely az Árpádok korában hazánkban a legvirágzóbb művészet volt; pedig ötvöseink közül nyolczat névszerint ismerünk; mi tekintve a messze kort s a kevés ránk maradt emléket, elég szép szám.

Ismételjük, hogy a szerző mindezt nem hozza a városokkal kapcsolatba, s műve a 63-ik laptól kezdve inkább az Árpádkori általános műveltség-történetnek rövid compendiuma, mint városaink külső belállapotának vizsgálata; míg végre műve utolsó fejezetében „A városok befolyásának előnyei és hátrányai a közműveltségre” visszatér fölvevett tárgyához; sőt ha szorosan vesszük, a munka czímének csakis e fejezet felel meg. A rövid fejezet röviden csoportosítja a városok előnyös s káros hatását, s egy szebb jövő küzeledtének kifejezésével a munka végződik.

Elismerjük, hogy szigorúak voltunk, egy — kétségtelenül — kezdőnek munkájával szemben; de e szigorúságra egy — szintén — kezdőnek munkája késztet, melyről ezután szólunk, a ki megmutatta, hogy kezdőnek is lehet alapos, figyelmet gerjesztő munkáva fellépnie, s hogy a kezdőség még nem jogczím arra, hogy felületes, hamar-munkát bocsássunk a világ elé.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

(Vége következik.)

II. „MAGYAR VASUTI ÉVKÖNYV” 1878-RA. Első évfolyam. Szerkesztő: *Vörös László*, kiadja: *Mihók Sándor*. Ára: 4 frt. o. é. 35 n. 8-ad. r. ív. Tettey Nándor és társa bizománya.

Fennebbi czímen még a múlt év vége felé, a sok tekintetben kitünőnek mondható, 1868 óta megjelenő *Kohn*-féle „Eisenbahn-Jahr-

buch für die Oesterreich-Ungarische-Monarchie“ című évkönyv mintájára egy vaskos kötet jelent meg, mely úgy gazdag tartalmánál, mint fontos missiójánál fogva, melyet betölteni hivatva van, megérdemli, hogy rövidebben felemlítsük.

A feladat, melyre Vörös L. vállalkozott, nem volt kismérvű; mert a mit Kohn tíz évi részletben adott, azt a magyar vasúti évkönyv első évfolyamában összegyűjtve, egyszerre kapjuk kézhez. Az adatok nagy halmaza, melyet szerzőnek hazánk vasúti történelmére és statistikájára vonatkozólag az első vasút megnyitása napjától 1877. év végeig feldolgoznia kellett: tagadhatatlan elég gondot és munkát okozhatott.

E körülményt, valamint a kezdet egyéb nehézségeit számba véve, bátran állíthatjuk, hogy Vörös L. eredménynyel és dícséretesen oldotta meg feladatát.

Vannak azonban az évkönyvnek lényeges hiányai, mik annak értékéből sokat levonnak. Így szerzője nem válogatott az adatokban, miket (hihetőleg az egyes vasúttársulatoktól) megszerezni tudott. Adott, a mennyit és adta ezt úgy, a mint azt rendelkezésére bocsátották. Ez okozza aztán azt, hogy — különösen a statisztikai adatokban — némi felületességet látunk. Hiányzik ezekben az okvetetlenül és feltétlenül szükséges *egyöntetűség*, mely körülmény természetesen felette megnehezíti az annyira szükséges összehasonlítást: ha ezt teljesen lehetetlenné nem teszi. Mert végre is a *célt*, melyre a statisztikai adatok gyűjtetnek, nem szabad figyelmen kívül hagyni. Hol az adatok egyöntetűsége hiányában egybehasonlítást nem tehetünk, ott a statisztikai adatok mit sem érnek; hasáboakat töltenek be, de hasztalanul, nem használhatja senki.

Kivánnunk kell, hogy Vörös a második évfolyamban e lényeges hiánytól mentse föl évkönyvét.

Különben is az egész könyvön bizonyos chablonszerű, száraz hang vonúl végig s habár nem követelhetjük, hogy a már természetüknél fogva száraz statisztikai adatok érdek keltően legyenek leírva, a történelmi résznél az író részéről méltán gondosabb kidolgozást, *zamatosabb, magyarabb* előadást vártunk volna. A munkában sok a germanizmus, mi felületes dolgozásra mutat, mert nem akarjuk szerzőről feltenni, hogy nem tudna magyarul írni.

Vannak lényeges *sajtó*-hibái is. Ilyennek tekintjük (hogy csak egyet említsünk) „A magyar vasúti hálózat kifejlődése“ című közleményt, melyben az van mondva, hogy hazánkban az első gőzmoz-

donyú vasút 1846 évi július 1-jén nyílt meg. Tudjuk mindnyájan, hogy a pest-váci vonal július 15-én lett a forgalomnak átadva. Már ez egy évkönyvben *vastag* hiba.

Az évkönyv 6 részre van osztva. Ezek egyike a vasúti tiszti névtár és külön a magyar-, közös-, hegyi- és közúti forgalomban levő, valamint az építés alatt álló vasutak és hajózási vállalatok (Ez utóbbiak méltán kimaradhattak volna).

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az évkönyv kézhezvétele alkalmával önkénytelenül is elmosolyodtunk a Mihók-féle kiadói előszón. Vajjon mily jozezímen jön az a szerkesztő előszava *elé?* Es egyáltalában *miért* kellett a kiadónak előszót írni? Tán Vörös László nem mondhatta volna el mindazt, a mit Mihók vastag magyartalansággal elmondott?

Óhajtjuk és kívánjuk, hogy Vörös László évenként tökéletesebb, tartalmasabb évkönyvvel gazdagítsa szakirodalmunkat. Ha valaki, bizonyára Vörös L. az, ki e téren még szolgálatokat tehet irodalmunknak.

Y.

